

PhD ÉRTEKEZÉS

SZILÁGYINÉ DR. HEINRICH ANDREA

MISKOLC

2023

MISKOLCI EGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI
DOKTORI ISKOLA

Szilágyiné dr. Heinrich Andrea

Az ókeresztény mártírárták és szenvedéstörténetek jogi elemzése
(PhD értekezés)

Nyilvános vitára alkalmas változat

Kézirat lezárásának dátuma: 2023. augusztus 25.

Deák Ferenc Állam- És Jogtudományi

Doktori Iskola

A doktori iskola vezetője:

Jámborné Prof. Dr. Róth Erika,
egyetemi tanár

A doktori program címe:

A magyar állam- és jogrendszer, jogtudomány továbbfejlesztése, különös tekintettel az európai jogfejlődési tendenciákra

Tudományos vezető:

Prof. Dr. Sály Pál, egyetemi tanár

Miskolc

2023

Témavezetői ajánlás

Az ókori római keresztényüldözések fontos egyházi irodalmi forrásai közé tartoznak a vértanúk latin, görög, illetve szír nyelvű aktái és szenvedéstörténetei, melyeknek több szövegkiadása ismert, s melyek jelentős része magyar fordításban is olvasható a Kühár Flóris nevéhez fűződő Keresztény Remekírók sorozat 2., Radó Polikárp által szerkesztett kötetében (A vértanúság emlékei, Szent István Társulat, Budapest, 1944), illetve a negyven évvel későbbi, jóval bővebb és modernebb Vanyó László-féle Ókeresztény Írók sorozat 7. kötetében (Vértanúakták és szenvedéstörténetek, Szent István Társulat, Budapest, 1984). Szilágyiné dr. Heinrich Andrea PhD-értekezésében e forrásanyag jogi elemzésére vállalkozott. E témaválasztást, melyet magam ajánlottam a keresztényüldözések iránt érdeklődő kollégának, azért tartom jónak, mert a vizsgált, különböző műfajú dokumentumok (acta, passiones, martyria) bővelkednek jogi relevanciával bíró részletekben. Utalásokat találhatunk bennük császári rendeletekre és szenátusi határozatokra, olvashatunk bennük különböző hivatalnokokról, tisztségekről, rangokról, többféle eljárási formáról, az előzetes letartóztatás körülményeiről, különféle (városi, illetve katonai) börtönökről (azok külső és belső helyiségeiről), coercitios intézkedésekről (például az evangéliumos könyvek elkobzásáról), vádként megjelölt bűncselekményekről, melyeket tevőleges magatartással (a tiltott keresztény vallás követésével, a gyülekezési tilalom megszegésével, a katonai eskü megszegésével, mágikus cselekmények állítólagos végzésével) vagy mulasztással (a császári rendelet által kötelezővé tett áldozatbemutató elmulasztásával, a katonai szolgálat megtagadásával) követték el, a bírósági tárgyalások helyszíneiről, időpontjáról, a jegyzőkönyvek vezetéséről, a vádlottak kihallgatásának módjáról, a megtörésükre irányuló kínzás és testcsonkítás formáiról és eszközeiről (így többek között a lóalakú kínpadról, vesszőkről, szíjakról, kötelekről, korbácsokról, csörlőkről, szögekről,

dorongokról, fogókról, vaskarmokról, cserépdarabokról), a tárgyalás elhalasztásáról (mely által a vádlottnak 30 napos gondolkodási időt biztosítottak), a bíraskodó hivatalnokok consiliumáról, a helytartók pallosjogáról, az ítélet meghozatalának és kihirdetésének módjáról, a gyermeket váró halálraítélt nők kivégzésének elhalasztásáról, a halálbüntetés végrehajtásának különböző módjairól (lefejezés, keresztre feszítés, élve elégetés, vadállatok elé vetés), a kivégzések helyszíneiről, időpontjáról, a kivégzettek holttesteivel kapcsolatos intézkedésekről, s a halálbüntetésen kívül alkalmazott egyéb büntetési nemekről (így például a bányamunka-büntetésről, a száműzésről, a bűnösnek talált nők bordélyházba küldéséről).

Kár, hogy a szerző e részleteket nem vetette össze a római büntetőjog más (jogi és nem jogi) irodalmi forrásokból kiszűrhető szabályaival, hiszen egy ilyen összehasonlító elemzés komoly előrelépést jelenthetett volna az egyes vértanúakták történeti hitelével kapcsolatos vizsgálatok terén. Bár ez a komoly további kutatásokat igénylő összehasonlító elemzés elmaradt, a szerző a keresztényüldözésekkel és a római büntetőjog szabályaival kapcsolatos szakirodalmi művek egy részének felhasználásával igyekezett olyan dolgozatot készíteni, mely a vértanúaktákban és szenvedéstörténetekben megörökített események jobb megértését nagy mértékben előre mozdítja.

A vizsgált dokumentumok forrásértékével kapcsolatos problémák felvázolása után a szerző elsősorban a keresztényüldözések jogi alapjait elemzi. Itt részletesen megvizsgálja a római államvallás jellemzőit, főként az áldozatbemutatás szabályait, tekintettel arra, hogy a keresztények elleni eljárások sok esetben – főként Decius, majd Diocletianus császár uralkodása idején – a kötelező áldozatbemutatás elmulasztása miatt indultak. Ebben a körben kitér a keresztények azon vallási és államelméleti nézeteire is, melyek az isteni és az állami törvények kollíziójának problémájával kapcsolatban fogalmazódtak meg. Külön foglalkozik a katonai szolgálat megtagadásának okaival és következményeivel.

A szerző azt az alapvető kérdést sem hagyja figyelmen kívül, hogy büntetendő volt-e önmagában a keresztény vallás követése (a keresztényekhez

való tartozás, a „keresztény név” megvallása). A kutatók álláspontja megoszlik e kérdésben. Véleményem szerint e kérdésre egyértelműen igennel válaszolhatunk, s éppen ebből következtek azok a speciális szabályok, melyeket kizárólag a keresztényekkel szemben alkalmaztak, s melyek a dolgozatból is jól kitűnnek (például a keresztény hitnek a vádlott részéről való megtagadása a vád elejtését eredményezhette). A szerző azokkal a rágalmakkal is foglalkozik (ilyen volt a csecsemőgyilkosság, a kannibalizmus és a vérfertőzés vádja), melyekkel a keresztényeket – főként a Decius előtti időkben – gyakran illették, s melyek elkövetését a bírósági eljárások során érdekes módon nem kellett bizonyítani: a keresztényellenes propaganda sikeres működése folytán ugyanis köztudomású (s ezért bizonyításra nem szoruló) ténynek tekintették azt, hogy a keresztények ilyen szörnyű tetteket követnek el; ha tehát a vádlott beismerte, hogy keresztény, abból a közvélekedés szerint automatikusan következett, hogy az illető olyan vérfertőző orgiákon vett részt, melyeken a jelenlévők csecsemőket gyilkoltak meg és fogyasztottak el közösen.

A szerző azt is végig tekinti, hogy az egyes császárok – Nerótól Diocletianusig – miként viszonyultak a keresztényekhez, mi jellemezte a keresztények elleni állami és társadalmi fellépést az egyes korszakokban. Általánosságban felvázolja a római büntetőeljárás szabályokat, majd rátér a dolgozat voltaképpeni témájára, a vértanúaktákban és a szenvedéstörténetekben előforduló hivatalnokok tisztségeinek, hatáskörének, eljárásának vizsgálatára. Közben arra is kitér, hogy az egyes tisztségviselők, akik az ügyekben bíróként eljárak, milyen egyéni, egymástól néha teljesen eltérő magatartást tanúsítottak a vádlottakkal szemben. A vértanú aktái alapján nyomon követhető eljárási szabályok részletes elemzése után a szerző a keresztényekkel szemben alkalmazott büntetési nemeket (a halálbüntetésen belül a különböző kivégzési formákat) tekinti végig. Mindezeket túl külön foglalkozik a vádlottak kínzásának módjaival, a kivégzettek eltemetésének tilalmával, a várandós nők kivégzésének elhalasztására vonatkozó, a magzat életét védő előírással, valamint a jegyzőkönyvek készítésének szabályaival.

A dolgozat végeredményben megfelelő képet nyújt a keresztényüldözések jogi kereteiről, a vértanúk aktáiban és szenvedéstörténeteiben olvasható események történeti, vallási és jogi háttéréről. Összegző véleményem szerint az értekezés mind formailag, mind tartalmilag megfelel a PhD-értekezésekkel szemben támasztott követelményeknek.

Miskolc, 2023. június 4.

Prof. Dr. Sály Pál
témavezető

TARTALOMJEGYZÉK

I. fejezet	9
Bevezető gondolatok	9
I.1. A mártírakták hitelessége és forrásértéke	14
II. Fejezet.....	19
Az egyes üldözések történelmi és jogi háttere	19
II. 1. Nero (Kr.u. 37-68)	19
II. 2. Domitianus (Kr. u. 51-96)	28
II. 3. Traianus (Kr. u. 98-117).....	32
II.3.1. A kereszténység helyzete a 2. század elején.....	33
II.3.2. Ifj. Plinius levele Traianus császárhoz	34
II.3.3. Traianus császár leirata	38
II. 4. Antoninus Pius (Kr. u. 138-161)	42
II. 5. Commodus (Kr. u. 180-182)	44
II. 6. Septimius Severus (Kr. u. 193-211)	46
II. 7. Decius (Kr. u. 249-251).....	48
II.7.1. Decius császár személyisége	48
II.7.2. A rendelet forráshelyei	51
II.7.3. A rendelet hatása a keresztényekre.....	60
II. 8. Valerianus (Kr. u. 253-260).....	61
II. 9. Diocletianus (Kr. u. 282-305).....	66
II.10. Összegző táblázat a mártíraktákról.....	83
III. Fejezet.....	87
Az eljárások jogi alapja.....	87
III.1. A keresztény név, mint bűncselekmény	87
III. 2. Államellenesség.....	96
III. 2. 1. A római vallás és keresztény gondolkodásmód ütközése az ókeresztény iratokban.....	98
III. 2.2. A római vallás. A császárkultusz	99
III.2.3. Az államellenesség vádja.....	105
III.2.4. A keresztények államellenes magatartásának magyarázata. A keresztények törvényhez való viszonya	112
III.3. Katonai szolgálat megtagadása.....	124

IV. Fejezet.....	132
A vád tárgyává tett egyéb cselekmények	132
IV.1. Vérfertőzés	132
IV.2. A kannibalizmus és csecsemőgyilkosság.....	136
IV. 3. Mágia	141
V. Fejezet.....	148
Rendőri szervek működése	148
V.1. A rendőri szervek rendszere ókeresztény iratokban	151
VI. FEJEZET.....	165
Bírói szervek.....	165
VI.1. A 2-3. századi büntető igazságszolgáltatás főtisztviselői az ókori Rómában	167
VI.2. A bírósági eljárásban érvényesülő alapelvek	174
VI.3. A bírói magatartás vizsgálata	178
VII. Fejezet.....	185
Az eljárás menete.....	185
VIII. Fejezet.....	195
Büntetési formák	195
VIII. 1. A halálbüntetésről általában.....	195
VIII.2. Lefejezés	201
VIII. 3. Keresztre feszítés (crucifixio)	204
VIII.4. Vadállatok elé vetés.....	207
VIII. 5. Élve elégetés	215
VIII. 6. Szabadságot korlátozó büntetések.....	217
IX. Fejezet.....	234
Járulékos büntetések	234
IX.1. Testi büntetések.....	234
IX.2. Kínzás	236
IX. 3. Temetési tilalom	243
X. Fejezet.....	250
Egyéb büntetőeljárás szabályok.....	250
X. 1. Magzatvédelem.....	250
X.2. Eljárás jegyzőkönyv	255
A kutatási eredmények összefoglalása.....	259
Összegző gondolatok.....	265
Idegen nyelvű összefoglaló	268
Irodalomjegyzék	271

Témával kapcsolatos saját publikációk	283
Szerzői nyilatkozat.....	285
Köszönetnyilvánítás	286

I. FEJEZET

BEVEZETŐ GONDOLATOK

„Emlékezzetek arra az ígére, amelyet mondtam nektek: Nem nagyobb a szolga az ő uránál. Ha engem üldöztek, titeket is üldözni majd ...” (Jn 15,20)¹

Jézus szavait követően a kereszténység az alapvető missziós elhivatottságának köszönhetően terjeszkedésnek indult a világban. Amilyen módon a korabeli Római Birodalom ellenezte az új vallás térhódítását, a későbbi századokban más világrészekre eljutó misszionáriusok olykor hasonló fogadtatásban részesültek. A római birodalom válasza a kizárólagosságra törekvő kereszténység terjesztésére nem volt egyedi a történelemben. Példaként említhető Szendáj városában a középkor folyamán lezajlott, kevésbé ismert keresztényellenes megmozdulás a Csendes-óceán partján fekvő Japánban. Amikor az 1560-as években Xavéri Szent Ferenc és társai elkezdtek hirdetni a kereszténységet, az egyszerű nép, illetve a nemesek közül is sokan keresztények lettek. 1615-ben azonban megváltozott Japánban a kereszténység helyzete, ugyanis Tokugava uralkodó kiadta a kereszténységet tiltó rendeletét. Ezt követően teljes erővel megindult a keresztényüldözés az egész országban. A külföldi hithirdetőket kiutasították, a japán keresztényeket pedig halálbüntetés terhe mellett kötelezték a keresztény hit megtagadására. A hithirdetők közül azonban a kiutasítás ellenére többen titokban Japánban maradtak, annak ellenére, hogy tudták halálbüntetés vár rájuk. *Egyikük Carvaljo Didák portugál jezsuita az észak-japáni Hokkaido-szigeten misét mondott az ott rejtőzködő keresztényeknek. Később a Szendáj környéki hegyeket járta, hogy buzdítsa a bujkáló keresztényeket. Itt találtak rá a poroszlók, és hét japán keresztény férfival együtt megkötözve Szendájba hurcolták őket. Február volt, vad, hideg tél. A foglyok közül két öregember már útközben belehalt a mély hóban való gyaloglás fáradalmaiba. A többiek a pribékek a Hirosze-folyó medrébe vert*

---

¹ Biblia (ford.: Károli Gáspár) Veritas Kiadó, 2012. (Újjonnan revideált kiadás).

*cölöpökhöz kötötték, és nyakig a jeges vízbe süllyesztették.*².

Ezeket az eseményeket olvasva látható, hogy a Római Birodalom által alkalmazott jól ismert eszközök nem voltak egyediek a történelemben, hiszen itt is a kínzás eszközeivel próbálták a keresztényeket hitük megtagadására kényszeríteni, hasonló indokok és hasonló brutalitással járó kivégzések és tagadásra készítő módszerek alkalmazásával. A korunkban is zajló iszlám akciók pedig az üldözések folyamatos fennállását igazolják. Az ókori mártírárták vizsgálata, valamint a római gondolkodásmód válasza az új vallási gondolkodásmódot bemutató keresztényekkel szemben, a korabeli források alapján kiindulópontként szolgálnak a két évezrede megindult keresztény mozgalom térhódításának eltérő kultúrák általi fogadtatásáról.

Ebben a tanulmányban szeretném bemutatni, honnan indult a keresztény egyházzal szembeni véres ellenségeskedés, és legfőképpen milyen jogi eszközökkel igyekeztek alátámasztani a keresztényekkel szemben felhozott vádak alapján meghozott bírósági ítéletek jogszerűségét, úgy, hogy közben emberek tömegeit ítélték vértanúságra, tényleges, vélt vagy valós vádpontok hiányában. A történelmi háttér ismerete azonban nem ad teljes képet arról, hogy az ókor legjelentősebb birodalma, amely a jogi alapok lefektetésére törekedett, mind a polgári mind a büntetőjog terén, hogyan tudott jogszerűen ellenségként kezelni egy olyan közösséget, melynek vallási tantételei sohasem irányultak nyíltan a fennálló politikai rendszer ellen, sőt annak elfogadására ösztönöztek.

A római törvények értelmében mihelyt a keresztények különváltak a zsidó vallástól (amely elismert vallás volt), tiltott vallás lett, amelyet, mint az államra is veszélyes újítást üldöztek. Az ellentétet az okozta, hogy a keresztények megtagadták az áldozatot a hivatalos istenektől, míg ezt más, a birodalomba beszivárgó új vallások hívei megtették. Az ellentét akkor fajult üldözéssé, amikor általános lett a császárkultusz, amellyel a kereszténység nyíltan szembeszállt, s

---

² NEMESHEGYI Péter: Kereszténység Japánban, *Vigilia* 1987/9, 707-710.
https://epa.oszk.hu/02900/02970/00565/pdf/EPA02970_vigilia_1987_09_707-710.pdf (2023. 07.20.)

megtágadta a Divinus Imperatortól az istennek kijáró tiszteletet, mert azt bálványimádásnak minősítette.³ Sokan vérükkel pecsételték meg bizonyágtévésüket. Ezek az üldözések, melyek Nero uralkodása alatt, Pál apostol vértanúhalála idején kezdődtek, kisebb vagy nagyobb hevességgel századokon át tartottak. A keresztényeket a legrettenetesebb bűncselekményekkel vádolták. Úgy tartották, hogy miattuk vannak a csapások – az éhínség, földrengések. A besúgók jutalom ellenében készek voltak elárulni ártatlanokat, akiket azután a birodalom ellenségeiként és a társadalom tehertételeiként elítéltek. A keresztényekre úgy vadásztak, mint a vadállatokra. Kénytelenek voltak elhagyott, néptelen helyeken elrejtőzni. A katakombák ezreknek nyújtott menedéket. A Róma környéki hegyek alatt hosszú járatokat vágtak a talajban és a sziklákban. Sötét és bonyolult folyosóhálózat vezetett a város falain túl több mérföldnyire. A kereszténység ennek ellenére tovább terjedt, és követőinek száma egyre nőtt. Egy keresztény, aki vitába szállt az üldözést szorgalmazó uralkodókkal, ezt mondta: *„Ha meggyilkoltok, megkínoztok, elítéltek bennünket [...] kegyetlenkedésetekből nincs [...] hasznatok. Minél több embert kaszaboltok le közülünk, annál többen csatlakoznak hozzánk. A keresztények vére magvetés.”*⁴

A kereszténység terjedése azonban megállíthatatlan volt. A 3. század derekán a római egyház virágzásnak indult, majd a század utolsó harmadában Diocletianus császár a birodalom egységének a megteremtése érdekében meg akarta törni az egyházat. Ez az üldözés szervezetiesen szétzilálta a római egyházat. Diocletianus az egész kereszténység megsemmisítésére törekedett, mely azonban nem sikerült, és a kereszténység végül erkölcsileg megerősödve került ki az üldözésből.⁵ A keresztény egyház számára jelentős dátum 311. április 30. amikor a Nikodémiában megjelent nyilatkozat szerint Galerius (305-311) visszavonta a keresztények üldözését elrendelő parancsokat. Engedékenysége azonban inkább

---

³ GERGELY Jenő: A pápaság története. Kossuth Könyvkiadó. Budapest. 1982. 22.

⁴ Tertullianus: Védőbeszéd 50 (ford.: Vanyó László).

⁵ GERGELY 22-23.

politikai okokkal magyarázható, ugyanis a császár kénytelen volt elismerni, hogy az üldözések nem érték el céljukat. A politikai főhatalom tehát inkább a vallási türelmességet látta célravezetőbbnek a keresztények ellenállásának leszerelésére.

I. Constantinus (306-337) felismerte a kiépülő egyházi szervezetben rejlő lehetőségeket, ezért a kereszténységgel való kiegyezés útját választotta. 313-ban hivatalosan is elismerte a kereszténységet, melyről a milánói konferencia határozatából értesülünk, e határozat két példányban kiállított mandatum.

„Amikor én, Constantinus Augustus, és én, Licinius Augustus, kedvező előjelektől kísérve Mediolanumba érkeztünk és mindent fontolóra vettünk, ami a köz hasznára és javára szolgál, a többi dolog közt, melyekről úgy tűnt, hogy mindenkinek hasznára válnak, úgy döntöttünk, hogy mindenekelőtt és elsősorban olyan rendeleteket bocsátunk ki, amik biztosítják az istenség iránti tiszteletet és imádást, azaz hogy megadjuk a keresztényeknek és mindenkinek azt a szabad választást, hogy azt a vallást kövesse, amelyiket akarja, úgyhogy bármelyik istenség vagy mennyei hatalom jóakarattal lehessen irántunk és mindenki iránt, aki hatalmunk alatt él.” (Részlet a milánói ediktum szövegéből)⁶ A közös határozat lezárta a keresztényüldözést és szabad vallásgyakorlást biztosított, illetve rendelkezett az összes elkobzott – egyéni és közösségi – javak visszaadásáról és a fogságban, vagy rabszolgaságban sínylődő hívők szabadon bocsátásáról is.⁷

A rómaiak keresztényellenes fellépéseinek (legális-jogi) okai máig sem teljesen tisztázottak. A polgári törvények megsértésén és az állami szentségek megtagadásán túl a rómaiak keresztényellenes érvei: a kannibalizmus, a vérfertőzés, a mágia, az erkölcstelenség, a hazaárulás és az ateizmus. Vádjai nem annyira a megszülető vallás valóságos képviselői és tanításai ellen irányultak, hanem sokkal inkább a mássággal, az idegenséggel szemben megnyilvánuló – az általános gyanút és bizalmatlanságot mutatják, ami nem az üldözöttek keresztény

---

⁶ Euszébiosz: Egyháztörténet 10,5,2-3 (ford.: Vanyó László).

⁷ TARJÁN M. Tamás: A milánói ediktum kiadása. <https://rubicon.hu/kalendarium/313-februar-3-a-milanoi-ediktum-kiadasa>. (2023. 04.08.)

volta ellen irányult elsősorban. A keresztényüldözést az antik vallások széles kontextusában vizsgáló mártíromság-kutatás D. Tóth álláspontja szerint – túl azon, hogy a más vallási kultuszok és mozgalmak üldözésével való hasonlóságokat is vizsgálja – a korai keresztény üldözéseknek legalább két karakterisztikus vonására hívja fel a figyelmet: egyrészt az üldözők olyan pozícióban voltak, hogy hivatkozhattak valamilyen jogi alapra, másrészt a keresztények morális bátorsága kulcstényezővé vált az eseményekben.⁸

Kutatásom során elsősorban szeretném összegyűjteni az ókori forrásanyagokat, (vértanúakták, szenvedéstörténetek, keresztényellenes császári rendeletek, korabeli történetírók művei), majd azok részletes vizsgálata által elemezni, a korabeli büntető jogszabályok, valamint igazságszolgáltatás működését. Elengedhetetlennek tartom a római büntetőeljárás alapvető jogintézményinek, valamint azok gyakorlati alkalmazásának bemutatását. Többek között annak tisztázására is törekszem, mennyiben voltak jogszerűek a keresztényekkel szemben alkalmazott büntetések, a jogszabályi rendelkezések tartalmának bemutatása, a vitatott kérdések kifejtése, valamint a korabeli jogszabályoknak való megfeleltetés által. Megvizsgálva a mártíraktákban szereplő császárok keresztényellenes politikájának okait és hátterét, a fennmaradt források szövegének alapul vételével bemutatva az eljárások jogi és társadalmi alapját, a büntetőeljárások alapvető szabályainak azonosítása és gyakorlati alkalmazása szemléltetésével, kitérve az eljáró szervekre, a büntetésfajtákra és büntetőjogi sajátosságokra.

---

⁸ D. TÓTH Judit: A kora keresztény mártíromság kérdései Boudewijn Dehandschutter kutatásainak tükrében. *Studia Litteraria* 51 (3-4) 2012, 267-280, 270.

I.1. A mártírákták hitelessége és forrásértéke

Vanyó László a mártírákták és szenvedéstörténetek irataiból összeállított kötet bevezetőjében azzal a kijelentéssel illeti a témában keletkezett iratokat, hogy azokban nem igen választható szét a történelmileg hiteles, illetve az építő szándékkal keletkezett szöveg, mely jelentősen megnehezíti az egyes iratok értékelését.⁹

Annak ellenére, hogy egyes szövegek a bírósági jegyzőkönyvek formai sajátosságainak megfelelően íródtak, visszaadva a vizsgálóbíró és a vértanú közti párbeszédet, a legtöbb mártírákták nem kortárs szemtanútól származó feljegyzés, hanem utólagos konstrukció, melyek a 4–5. század folyamán keletkeztek. Néhányukról azonban bebizonyosodott, hogy valóban a kortársak beszámolóit felhasználva születtek.¹⁰ A vértanúákták és szenvedéstörténetek vonatkozásában az „acta” cím csak azokban az esetekben maradt meg, ahol rövid, beszámolószerű írásról van szó, mely a legrövidebb híradásra szorítkozik (pl. A scilliumi vértanú aktája, A Zenophilus előtt megtartott tárgyaláson felolvasott akta). Ezeknek a feltételeknek azonban csak kevés írás tesz eleget.

További probléma, hogy a ránk maradt kéziratok sem felelnek meg a római jogi iratok formai sajátosságainak, ugyanis mindegyikhez keresztény tanítások is társulnak. A szenvedéstörténetek jól megkülönböztethetők az aktáktól, mivel azokban túlsúlyban vannak a teológiai elemek, melyek nemcsak beszámolót tartalmaznak, hanem tanítással is szolgálnak az olvasóik részére. A tanító szándék jelenléte azonban nem feltétlenül jelenti az írások történelmi megbízhatatlanságát.

A vértanúákták és szenvedéstörténetek típusainak csoportosítására többféle felosztást alkalmaznak az egyes kutatók. Formailag nagyon nehéz elkülöníteni az egyes iratokat, ugyanis mindegyikben több elem is megtalálható. Ha csak az „acta”

---

⁹ Vértanúákták és szenvedéstörténetek. (szerk.: Vanyó László) Szent István Társulat, Budapest, 1984, 11.

¹⁰ RÁKOS-ZICHY Johanna: A vértanú testéről való gondoskodás a mártírákták tanúsága alapján. *Micae Mediaevalisii* Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról, 2012, 13-23, 14.

és „szenvedéstörténet” formai különbsége alapján vizsgáljuk a dokumentumokat, akkor világosan elkülöníthető a valós történelmi adatokat leíró, és a fikció.¹¹

A fent bevezetett hitelességi kérdések ellenére mégis több tudományágban számos kutatási terület témájának a vizsgálatához nyújtottak alapot a vértanúakták és szenvedéstörténetek körében lejegyzett szövegek - gondolhatunk itt akár irodalomtörténeti, teológiai, jogi kutatásokra - tekintve, hogy szinte kizárólag ezen iratok tanúskodnak az adott korszak vonatkozásában a keresztények elleni eljárások körülményeiről.

A mártíriratok főszereplőinek vonatkozásában elsődlegesen mindenképpen szükséges kitérni annak vizsgálatára, honnan eredt, illetve volt e korábbi gyakorlata az emberi önfeláldozásnak egy eszme iránti elkötelezettségből fakadóan. Egy eszme vagy egy ügy melletti elkötelezett képviselő - mely egyes esetekben, akár az egyén életének feláldozásával is járt - nem a keresztény gondolkodás szülötte. Az ókori görög eposzok hősei között is felismerhető ez a mozzanat a jól ismert Szophoklész drámában, Antigoné hősiességében, aki nem hajlandó az embertelenséget elfogadni, és az életét is feláldozza a felborult erkölcsi világrend helyreállításáért. Az irodalmi alkotásokon túl azonban más vallásoknak és kultúráknak is meghatározója az önfeláldozás mintája.

A leuveni professzor Dehandschutter fő kutatási területe a 2. században mártírhalált halt Szent Polükarposz történetének a vizsgálata. Ez az irat a legkorábbi ránk maradt önálló mártírszöveg, melyben álláspontja szerint jól szemlélhetők a keresztény mártíromság kezdeteinek - ennek háttérében a mindenkori mártíromságot lehetővé tévő okoknak - és kultuszának a problémái.

A mártír szó jelentése a korai kereszténységen belül is jelentésátalakuláson esett át, mely eleinte valamely esemény tanújaként definiálható, majd Dehandschutter álláspontja szerint a 155 körül keletkezett Polükarposz vértanúságát lejegyző szövegben mutatható ki először, egyértelműen a hitéért

---

¹¹ Vértanúakták és szenvedéstörténetek. (szerk.: Vanyó László), Szent István Társulat, Budapest, 1984, 13.

meghalni kész személy mintája.¹²

A korai kereszténységben vitatott volt a mártír szó jelentése, illetve annak megállapítása, hogy valójában ki tekinthető mártírnak és ki nem. D. Tóth hivatkozik Daniel Boyarinra, idézve Alexandriai Kelemtől, aki kizár a mártírok köréből egy csoportot, amelynek tagjai magukat keresztényeknek nevezték. Ez a csoport tanúságot tett, és ki is végezték őket, ennek ellenére Kelemen mégsem tekintette igazi mártíroknak őket. (Sztrom 4, 16. 3 – 17. 3)¹³

Az őskeresztény mártíromság kialakulásának előfeltételeit azok a zsidók és rómaiak irányából egyaránt érkező, Jézus és az apostolok ellen irányuló üldözések teremtették meg, melyek eseményeit és tapasztalatait az Újszövetségi könyvek örökítik meg.

Rákos - Zichy megállapítja, hogy a mártíromságnak azonban nem volt feltétele, hogy a hitvallót ténylegesen ki is végezzék. Mártírnak számított mindenki, aki valamilyen üldözést szenvedett a hitéért, de vértanú csak az lehetett, aki meg is halt érte, részesült a vér keresztségében, azaz vérért adta Krisztusért.¹⁴ A hitük miatt elítélt keresztények, ahogyan majd a későbbiekben látni fogjuk, akár a bányamunkára ítéelés, akár a száműzetés büntetését elszenvedve már mártírnak számítottak.¹⁵ Kijelenthető ugyanakkor, hogy a keresztények nevezték először kifejezetten mártíroknak azokat, akik a hitükért haltak meg, a magasabb eszmékért való, erkölcsileg elismerésre méltó nemes halál (vagyis a vértanúság) gondolata azonban már a kereszténység megjelenése előtt ismert volt.¹⁶

A *martys* tanúságtevő arra a személyre vonatkoztatható - következett D, Tóth - aki, a halál által válik mártírrá. Ebben a folyamatban a Krisztus imitálása az alapvető mozzanat. Ez hangsúlyozza, hogy mártírrá a tanúságtevő a halál által

---

¹² D.TÓTH 269. Vö.: Szent Polükarposz vértanúsága 1,1 (ford.: Vanyó László).

¹³ D. TÓTH 269. Vö.: BOYARIN, Daniel: *Dying for God: Martyrdom and the Making of Christianity and Judaism*, Stanford (CA), Stanford University Press, 1999, 62.

¹⁴ D. TÓTH 267–280.

¹⁵ RÁKOS-ZICHY 15.

¹⁶ SÁRY Pál: *Iustum Aequum Salutare X/1*, könyvismertetés – Mítosz - e a keresztényüldözések története Candida Moss: *The Myth of Persecution. How Early Christians Invented a Story of Martyrdom* (New York, Harper Collins Publishers, 2013. 308.), 2014, 231-244, 232.

válik. D. Tóth Szent Ignatiosz példáját hozza fel ebben a tekintetben, aki számára a mártíromság fő értéke a Krisztussal való találkozásban gyökerezett. „*Engedjétek, hogy Istenem szenvedésének utánzója legyek.*”-írja Szent Ignatiosz.¹⁷

Middleton álláspontja szerint az ókeresztény források alapján a mártír halála a görög-római öngyilkosság és nemes halál hagyományába is beleilleszkedik. Az öngyilkosság kérdését - álláspontja szerint - nem lehet kivonni a mártíromság problémaköréből, hiszen nem lehetett különösebben nehéz a korai keresztények számára a pogány öngyilkosság, mintájának elfogadása.¹⁸ D. Tóth ennek alátámasztására hivatkozik Middleton idézeteire, ahol Tertullianus felkínálja olvasóinak a nemes halál példáit (Lucretia, Empedoklész, Hérakleitosz, Kleopátra), de fel is szólítja a keresztényeket ezek felülmúlására. Továbbá idéz Aranyszájú Szent Jánostól is, aki a mártíromság értelmezésébe bevonja a nemes halál gondolatát, azáltal, hogy a keresztény mártírok halálát a Szókratészénál magasabb rendűnek értékeli.¹⁹

A nemzetközi kutatás viszont egyre inkább hangsúlyozza, hogy bár a korai keresztény eszmék, intézmények és kulturális formák fejlődésében az üldözéseknek központi szerepe van, nem az egyes történelmi személyek megélt tapasztalatai teremtik a mártírokat, hanem – ahogy E. A. Castelli hangsúlyozza – azok a történetek, amelyeket később mondanak róluk. Így a mártíromság az emlékezet és a kultúra által formált jelenségnek tekinthető.²⁰

A mártírakták megítélése és értékelése kapcsán nem lehet figyelmen kívül hagyni Candida Moss sokat vitatott és kritizált álláspontját, aki kijelenti, hogy a rómaiak részéről keresztényüldözésről nem beszélhetünk a korabeli források hitelességének a kifogásolhatóságának okán. Erre a megállapításra alapozottan

---

¹⁷ Szent Ignatiosz: Rómaiakhoz írt levél 6,3 (ford.: Vanyó László).

¹⁸ Vö.: MIDDLETON, Paul: *Martyrdom. A Guide for the Perplexed.* London – New York, T & T Clark International, 2011, 11.

¹⁹ D. TÓTH i.m. 274-275. Vö.: MIDDLETON 11.; Tertullianus: A mártírokhoz 4.; Aranyszájú Szent János Negyedik homíliája az 1Kor 1,18-20-ról

²⁰ CASTELLI, Elizabeth Anne: *Martyrdom and Memory: Early Christian Culture Making.* New York, Columbia University Press, 2007, 4.

ugyanakkor bármelyik ókori forrás esetében elmondható, hogy minden kétséget kizáró tudományos bizonyítékként értékelni azokat ilyen távlatokból nem problémamentes, mégis a tudományos világ forrásként értelmezheti azokat.

Álláspontom szerint az üldözés tényének a tagadása több szempontból kifogásolható. Egyrészt az újszövetségi iratok szerint Jézus tanítványaival (a későbbi keresztényekkel) szemben az üldözés már korán kezdetét vette. Jézusnak az üldözésre vonatkozó kijelentése²¹ ugyanis már közvetlenül a halálát követően valósággá vált. Ezt a jelenséget az apostolokkal szemben alkalmazott eljárások is bizonyítják az Újszövetségi iratokban. János apostol maga is részesévé vált ennek a kezdődő üldözésnek, hiszen Domitianus császár idején száműzetésbe kényszerült, illetve a száműzetése alatt lejegyzett Jelenések könyvében külön kinyilatkoztatást kapott a későbbi korszakokban mártírrá vált keresztények magatartásának értékeléséről.²²

A keresztények korszakokon át zajló üldözésének tagadása, maga után vonja az Újszövetségi iratok hitelességének és értékének a megkérdőjelezését is, melyre a kereszténység az identitását alapozza. Az ókeresztény mártírakták szövegének hitelessége és pontos tartalomhűsége valóban vitatható, ennek ellenére magának az üldözésnek a ténye - mely a politikai-társadalmi problémaként jelentkező kereszténység terjedésének megakadályozására tett állami intézkedésekben nyilvánult meg - véleményem szerint nem tagadható. Ennek háttérében természetesen a fennmaradt forrásokat a maguk helyén kezelve, illetve a benne szereplő adatok és tények korabeli egyéb forrásokkal való összevetésével együttesen vizsgálva, jól körvonalazható képet kaphatunk a keresztényüldözések történelmi, jogi és társadalmi körülményeiről.

---

²¹ Jn. 15,20 (ford.: Károli Gáspár).

²² Vö.: Jel. 2,8-11 (ford.: Károli Gáspár).

II. FEJEZET

AZ EGYES ÜLDÖZÉSEK TÖRTÉNELMI ÉS JOGI HÁTTERE

II. 1. Nero (Kr.u. 37-68)

A keresztényüldözések állami keretek között megvalósuló kezdő szakaszaként ismert eljárásorozat áldozatainak jegyzőkönyvei nem maradtak fenn az utókor számára, mégis, mint a későbbi eljárások mintájául szolgáló keresztényellenes eljárási gyakorlat fő motivációinak vizsgálatához elengedhetetlen említést tenni róla. Esőként azt érdemes tisztázni, hogy az 1. század folyamán a római állam fellépése a keresztényekkel szemben mely jogi rendelkezéseken alapult, illetve egyáltalán létezett-e valamilyen keresztényellenes rendelet.

A kérdés kutatásával foglalkozó tudósok véleménye ebben a tekintetben három csoportba sorolható, aszerint, hogy melyik álláspontot tekintik valószínűbbnek. Ennek megfelelően a téma vizsgálóinak egy csoportja²³ szerint létezett az egész birodalomban hatályos általános rendelet, mely megtiltotta a keresztény vallás gyakorlását. Ennek a rendeletnek az eredetét rendszerint Nero császárhoz kötik, de néha Domitianus császár neve is felmerül.

Egy másik csoport nézete szerint (pl. Mommsen) a keresztényeket a római magistratusok általános jogkörük (imperium) folytán, speciális törvényhozás nélkül (coercitios teória) büntették. A keresztényekkel szembeni eljárás, a letartóztatás és a büntetés egy tiszta rendőri eljárás volt.²⁴

A harmadik csoport vitatkozik ezzel, véleményük szerint a keresztényeket egyszerűen, csak az addig ismert bűncselekmények miatt vádolták és büntették, mint például gyermekgyilkosság, vérfertőzés, mágia, illegális összejövetelek valamint államellenesség, mely azon alapult, hogy megtagadták a római császár

---

²³ Vö.: CROOK, John A.: *Law and Life of Rome, 90 B.C.-A.D. 212*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1967, 278-280.; CALLEWAERT, Camillus: *Les premiers chrétiens furent-ils persecutés par édits généraux ou par mesures de police?* In *Revue d'Histoire Ecclesiastique*. Louvain, 1901, 780-781.

²⁴ MOMMSEN, Theodor: *Religionsfrevel nach röm. Recht*. Sybel's Hist. Zeitschrift, München u. Leipzig, 1890. 389-420.

istenkét történő dicsőítését.²⁵ A rendelkezésre álló források alapján az a hagyomány körvonalazódott, hogy Nero császár volt az első, aki először lépett fel szervezeten a keresztényekkel szemben. Erre utalnak ókori történetírók (Suetonius, Tertullianus, Euszebiosz) írásai.

Rómában minden vallásnak két jellegzetes vonással kellett bírnia: réginek és nemzetinek kellett lennie. Paulus²⁶ jogtudós sorai szerint: „*azokat, akik új szektát vezetnek be, ha honestiores (előkelők) deportálandók, ha humiliores (alacsonyrendűek) fejvesztéssel kell büntetni őket*”.²⁷ Szükséghelyzet idején volt rá példa, hogy a rómaiak új kultuszokat vezettek be, azokat azonban engedélyeztetni kellett, amit a magistratus hivatalos elismerése jelentett. Az új kultusz egy újabb természetfeletti istenség segítségét biztosította.²⁸ Chadwick ugyanakkor megállapítja azt is, hogy ezek a pogány kultuszok egyáltalán nem zárták ki egymást, egyszerre több kultusz beavatottjaként is lehetett követni a vallási szabályokat. A rómaiak azt feltételezték, hogy a különböző istenségek, ugyanazon istenség eltérő néven megjelenő formái, vagy egy felsőbb istenség helyi megbízottjai. A kultuszok így laza egységet alkottak. A római hatalom mindegyik kultusszal türelmes volt, ha nem szított lázadást. A zsidó, majd a keresztény vallásnak azonban nem voltak képmásai, így nehezebben tudták értelmezni.²⁹

A római államhatalom képviselői előtt valószínűleg a tűzvészsel kapcsolatos eljárások során tudatosult az, hogy a kereszténység nem a zsidó vallás egyik ága, hanem egy önálló, új vallás.³⁰ Erre utal Suetonius megjegyzése is, amikor a kereszténységet káros, új babonának hódoló népségnek nevezi.³¹ A római hatalom

---

²⁵ Sherwin-White, A. N.: The Early Persecution and Roman Law Again, In The Journal of Theological Studies, 3, 1952, 199-213, 202.; BARNES, T. D.: Legislation against the Christians, In The Journal of Roman Studies, 58, 1968, 32-50, 48.; CONRAT, Max: Die Christenverfolgungen im röm, Reiche vom Stadtpunkte der Juristen. Leipzig, 1897.

²⁶ A 2. század végének és a 3. század elejének egyik híres jogásza

²⁷ Paul.sent.5,21,2

²⁸ FERGUSON, Everett (1999): A kereszténység bölcsője. Osiris Kiadó, Budapest, 1999, 150-151.

²⁹ CHADWICK, Henry: A korai egyház. Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 22.

³⁰ FODOR Krisztina Dóra: Nero bűne? - Az első keresztényüldözés kitörésének okai és hatása a források tükrében Miles Christi évkönyv, 2014, 313-351. 323.

³¹ Suetonius Nero 16 (ford.: Kiss Ferencné).

ezzel az új vallási gondolkodásmóddal bíró kereszténységgel szemben valamiféle ellenlépésre kényszerült. Számos kutató, azon az állásponton van, hogy Nero kiadott egy rendeletet, amely így szólhatott: „*Non licet esse Christianos*”, vagyis a keresztények nem létezhetnek. (Sulp. Sev. 2,29,3)³² Walter János is utal arra, hogy az első keresztényellenes törvény keletkezésének idejét megállapítani ugyan nem lehet, de vannak olyan források, melyek arra engednek következtetni, hogy már Nero idejében létezett egy ún. „*Institutum Neronianum*” elnevezésű törvény, melyre Tertullianusnál³³ találhatunk utalást.³⁴ Az alapvető ókeresztény források, valamint a téma modern kutatóinak véleménye alapján az tűnik tehát a legvalószínűbbnek, hogy a keresztényeket már Nero idején sem a gyűjtogatás vádja alapján ítélték el, hanem a keresztény hit terjesztése miatt. Ezt a tényt az is megerősíti, hogy a keresztények elleni hajsza jóval a római tűz után is folytatódott. A gyűjtogatás valószínűleg csak a kiváltó oka volt a keresztények elleni hajsza megindításának, ugyanakkor a valódi vád a keresztény létük lehetett.

Nero keresztényüldözése minden bizonnyal alkalmas volt arra, hogy az ellenségességet és megvetést tovább mélyítse a keresztények ellen az egész Római Birodalomban.³⁵ SÁRY utal arra, hogy a keresztény vallás követését tiltó jogszabály szövegét nem olvashatjuk szó szerint lejegyezve sem pogány, sem keresztény szerzők műveiben. Álláspontja szerint azonban ennek legfőbb oka abban keresendő, hogy e jogszabály léte és tartalma köztudott volt. A rendeletre való későbbi szerzői utalások is ezt a tényt támasztják alá.³⁶

A vallási csoportok kollektív megítélésének szemlélete áthatotta a rómaiak gondolkodását. Canfield úgy véli, a keresztények ugyanannak a római

---

³² Vö.: GRÜLL Tibor: „*Non licet esse vos!*” A keresztényüldözés jogi alapjai a római császárkorban Nerótól Valerianusig (Kr. u. 64–260). In Pontes. A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve, 5, 2022, 52-80.; SÁRY Pál: A keresztények jogi helyzete a Decius előtti időkben. Észrevételek Grüll Tibor tanulmányára. Jogelméleti Szemle 3, 2022, 220-225, 221.

³³ Tertullianus a 2. századi apologéták egyike

³⁴ Tertullianus: Védőbeszéd 4 (ford.: Vanyó László.); Vö. WALTER János: Az első három század keresztényellenes ráfogatásai, Stephaneum Nyomda, Budapest, 1914, 94.

³⁵ CLAYTON, F. W.: Tacitus and Nero's Persecution of the Christians, *The Classical Quarterly*, Vol. 41, No. 3/4, 1947, 81-85. 83.

³⁶ SÁRY 2022, 221.

„hagyománynak” ezek áldozatul, mint Bacchus és Isis hívei egykor, mely kultusz elleni fellépést igazolja egy fennmaradt szenátusi határozat, amely nagyban korlátozta a Bacchus kultusz ápolását (Senatus Consultum de Bacchanalibus).³⁷

A kereszténység nem egy új istent hozott be a római istenek közé, hanem „az Istent”, az egyetlent, és ehhez hűségesen ragaszkodtak. A keresztények sajátos erkölcsi felfogásuk, világszemléletük alapján elkülönültek a társadalomtól, ezáltal az emberiség ellenségeinek kiáltották ki őket. Ez a gondolkodás félelemmel töltötte el a rómaiakat, ami eleinte gyűlöletben, majd erőszakban nyilvánult meg.

A Kr. u. 64-ben kezdődött első nagy keresztényüldözés időszakában még nem mutatható ki az összes elterjedőben lévő vád a keresztényekkel szemben. A hivatalos vád ebben az időszakban Róma felgyújtása volt, nem pedig a tiltott vallás elleni eljárás. Nyilvánvalóan kellett, hogy legyen az embereknek valamiféle előítéletük, az új vallással szemben, mely a előítéletek értelemszerűen a korábbi tapasztalatokból, a keleti kultuszokból táplálkoztak. Így tehát azok a vádak, amelyek egyértelműen visszavezethetők a Bacchanáliák perére, valószínűleg már Nero korában is felmerültek. Ilyen a vérfertőző, a gyermekgyilkos jelző, és a titokzatos lakomák esete.³⁸

Az egyetlen forrás, amely Nero intézkedéseit tanúsítja, Tacitus³⁹ leírásában olvasható. Tacitus ebbe a nagy tüzről szóló hosszú elbeszélésbe ágyazta be kijelentéseit a keresztények első üldözéséről.⁴⁰ A témához kapcsolódó szövegrészlet a következő: *„Következik a csapás, véletlenül-e vagy a princeps alattomoságából, megállapíthatatlan (mert mind a kettőt szerzők hagyományozták), de súlyosabb és szörnyűbb mindannál, ami csak ezzel a várossal pusztító tűzvészek során megesett. A cirkusznak azon a részén lobbant fel, amely a Palatinus- és a Caelius-heggyel érintkezik: a bódék sorában, amelyekben lángot*

---

³⁷ CANFIELD, LEON H. : The Early Persecutions of Christians, Columbia University Press, 1913, 215.

³⁸ FODOR 323.

³⁹ Római történetíró (Kr. u. 55-120)

⁴⁰ SHAW, Brent D.: Myth of the Neronian Persecution, The Journal of Roman Studies, Vol. 105, 2015, 1-28, 6.

tápláló áru volt felhalmozva, egyszerre kezdődött a tűz és máris erőre kapva és a széltől szítva, a cirkuszt egész hosszában magával sodorta, mert sem tűzfalakkal körülvett paloták, sem falakkal övezett templomok vagy egyéb akadályok nem voltak közben.” [...] „De gátat sem mertek vetni a tűznek, mert sok ember sűrűn fenyegetőzött, az oltást tiltotta, mások meg nyíltan csóvákat hajigáltak és hangoztatták: : »Van, aki ezt parancsolta! - akár, hogy annál szabadabban rabolhassanak, akár valóban parancsra. « [...] „Ebben az időben Nero Antiumban tartózkodott, s nem tért vissza a fővárosba, csak mikor a tűz közeledett palotájához, amely a Palatiumot és Maecenas kertjeit kötötte össze.” [...] „De sem emberi segítségre, sem a princeps ajándékainak vagy az istenek engesztelésének hatására nem akart eltávozni az a gyalázatos hiedelem, hogy parancsra tört ki a tűzvész. Ezért a híresztelés elhallgattatása végett Nero másokat tett meg bűnösnek, és a legválogatottabb büntetésekkel sújtotta azokat, akiket a sokaság bűneik miatt gyűlölt és Christianusoknak nevezett. Christust, akitől ez a név származik, Tiberius uralkodása alatt Pontius Pilatus procurator kivégeztette, de az egyelőre elfojtott vészes babonaság újból előtört, nemcsak Iudaeában, e mértely szülőhazájában, hanem a városban is, ahová mindenünnen minden szörnyű és szégyenletes dolog összefolyik, s hívekre talál. Így hát először azokat fogdosták össze, akik ezt megvallották, majd az ő vallomásuk alapján hatalmas sokaságra nem is annyira a gyűjtogatás vádját, mint inkább az emberi nem gyűlöletét bizonyították rá.” [...] „És kivégzésüket még csúfsággal is tetézték, hogy vadállatok bőrébe burkoltan kutyák marcangolásától pusztuljanak, vagy keresztre feszítve, és mikor bealkonyodott, meggyújtva éjszakai világításul lángoljanak. Nero a kertjeit ajánlotta fel e látványosság céljába, és cirkuszi játékokat rendezett, amelyen kocsisruhában a nép közé vegyült, vagy kocsihoz szállott. Ebből, bár bűnösök voltak és a legsúlyosabb büntetést is megérdemelték, szánalom támadt, mivel nem a közjó érdekében, hanem egy ember kegyetlensége miatt kellett pusztulniuk.”⁴¹

---

⁴¹ Tacitus Annales 15, 44 (ford.: Borzsák István).

A szöveg alapján 64. július 19-én Rómában tűz ütött ki a Circus Maximus keleti végén. Hat napig tombolt a tűz a városban, ami mindent felemésztett. Korábban is voltak nagy tüzek Rómában kétszer ugyanazon a generáción belül, de ez soha nem látott mértékű volt. A város legszentebb emlékei közül sok lángba borult, és sok ezren maradhattak hajléktalanok. Később baljós történetek kezdtek keringeni a tűzről: valójában a palotaszolgák okozták a tüzet, illetve a lángok elleni erőfeszítéseket is valaki parancsa akadályozta. A népszerű pletyka Nerot hibáztatta. Az ezt követő üldözés véres és brutális volt, amely végül még a megkeményedett római tömeg szánalmát is felkeltette.⁴²

A kutatók többségének a véleménye szerint Nero a tanácsadóinak hatására az ekkor már ismertté vált keresztényeket tette bűnbakká a gyújtogatás vádjában. Gray álláspontja szerint a keresztény írók által elterjedt hagyományt cáfolni nem lehet. Azonban ő is felveti a sokak által vitatott kérdést, hogy a Nero által kezdeményezett keresztényellenes fellépés vajon létrehozta-e a kereszténység folyamatos törvényi tilalmát. Nem vitás azonban számára, hogy az üldöztetés radikálisan érintette a római viszonyulást az új valláshoz. Gray lehetségesnek tartja, hogy Nero azért választhatta a keresztényeket bűnbaknak, mert felhívták a figyelmét rájuk és tanácsadói javasolták őket, hiszen Nero hallhatott már a keresztényekről gyermekkorában.⁴³

Shaw álláspontja szerint Tacitus, a történész a korabeli uralkodó gondolkodásmódot és összefüggéseket tükrözi az írásában. A korai egyházi írók beszámolóí alapján a rómaiak első szándékos, államilag szervezett, keresztények elleni tömeges kivégzése Nero császár rendelkezésére történt 64-ben. Ehhez az eseményhez fűződik, és szinte mindig az általános ellenséges reakció bizonyítékaként hozták fel Péter és Pál apostolok kivégzését. Az ókeresztény egyház szinte minden iratában ezt az eseményt jelöli meg drámai fordulópontként

---

⁴² GRAY-FOW, Michael J. G.: Why the Christians? Nero and the Great Fire. *Latomus*, T. 57, Fasc. 3, 1998, 595-616. 596.

⁴³ GRAY-FOW 596.

a keresztények és a birodalmi kormány viszonyában.⁴⁴ Kifogásolja ugyanakkor, hogy a bizonyítékként szolgáló adatok és tények hiánya mégsem gátja annak, hogy a Nero általi „első üldözést” történeti tényként fogadjuk el.⁴⁵

A Nero uralkodása alatt kitört keresztényüldözés tehát sok vitás kérdést vet fel. A fentieken túl Shaw felteszi a kérdést hogy a tűznek és a keresztényüldözésnek vajon van-e köze egymáshoz? A tűzvész és ezt követően a keresztények megbüntetése egyfajta egyházi hagyomány lehetne, de a valóságban a keresztény apologéták egyáltalán nem kapcsolják össze a tüzet és a keresztényüldözést, nem említenek tüzesetet. Meg sem említik, hogy Nero felgyújtotta Rómát, csupán azt jegyzik meg, hogy Nerot tartják az első keresztényüldöző császárnak.⁴⁶

A legtöbb történetíró tehát nem kapcsolja össze a keresztények ügyét a tűzvésszel, és a téma vizsgálatával foglalkozó kutatók körében sem egyértelmű a két tény összefüggése. Különös, hogy Tertullianus és Euszebiosz⁴⁷ sem említi a keresztények elleni vádak között a gyújtogatást.⁴⁸ Tacitus az egyetlen, aki összeköti a keresztények üldözését a tűzzel, és arra utal, hogy gyújtogatással vádolták őket. A keresztény írók inkább azt hitték, hogy Nero áldozatai egyedül a hitük miatt haltak mártírhalált, míg a pogány írók, akik gyűlölték Nerot és a keresztényeket is, a gyújtogatás bűnét a császárnak tulajdonították – állapítja meg Clayton.⁴⁹

Tacitus a következők szerint kapcsolja össze a két eseményt: [...] *”legválogatottabb büntetésekkel sújtotta azokat, akiket a sokaság bűneik miatt gyűlölt és Christianusoknak nevezett.”* [...] *„Így hát először azokat fogdosták össze, akik ezt megvallották, majd az ő vallomásuk alapján hatalmas sokaságra nem is annyira a gyújtogatás vádját, mint inkább az emberi nem gyűlöletét*

---

⁴⁴ SHAW 1.

⁴⁵ SHAW 6.

⁴⁶ FODOR 325.

⁴⁷ Kr.u. 265-339 keresztény történetíró és püspök

⁴⁸ CANFIELD 53.

⁴⁹ CLAYTON 82.

bizonyították rá.” Ez a szövegrészlet arra utal, hogy a vád velük szemben nem a gyújtogatás, hanem „*az emberi nem gyűlölete*”. Az emberi nem gyűlölete, mint vád természetesen nem, mint büntetőjogi kategória megjelölésére szolgál, hanem azon rágalmak összességére, ami a keresztényekről erre az időszakra a közvélemény tudatában kialakult. Ebben az időben jellemzően azon vallások képviselőire vonatkoztatták ezt a megjelölést, a korábbi előítéletek alapján, amelyek a sajátos ceremóniáik miatt idegenné és a rómaiak szerint a római állam ellenségeivé váltak. Valószínűleg a népnél kudarcot vallott az, hogy elhitessék Róma égése a keresztények hibája, ezért Nero a nép körében elterjedt pletykák miatt a gyűlölt vallás képviselőit állította elő, elterelve ezzel a figyelmet a valódi problémáról, mivel jól tudta, hogy a keresztények a nép körében is egyre nagyobb ellenszennvel viseltettek.

Shaw kijelenti, hogy nincs objektív korabeli bizonyíték arra vonatkozóan, amely határozottan utalna a keresztények Nero általi támadására, sem a tűzvész kapcsán, sem más ok miatt. Utalva Suetonius Nero élete című művére kiemeli, hogy Suetonius nem köti össze ezeket a kényszerintézkedéseket a római tűzzel, annak ellenére, hogy ő a tűzvész teljes narratívájának egyikét adja. Egyetlen rövid záradék olvasható, ahol arra utal, hogy a császár különféle elfogadhatatlan magatartásokat próbált korlátozni Rómában, vagyis a császár bizonyos büntetéseket rótt ki a keresztényekre.⁵⁰ Shaw álláspontja szerint Suetonius szavai megfontolandók, hiszen ő független tanúként említi a keresztényüldözés tényét.⁵¹

Tacitus szövegéből a keresztények elleni eljárás pontos részleteire vonatkozóan nem kapunk leírást. Fodor három kérdést vizsgál az eljárás szempontjából, melynek értelmezése a mai napig vitatott a kérdéssel foglalkozó kutatók körében.

- Mi volt a vád a keresztényekkel szemben?

---

⁵⁰ Suetonius Nero 16 (ford.: Kiss Ferencné).

⁵¹ SHAW 11.

- Mit vallottak be a keresztények?
- Mit bizonyítottak rájuk?

Tacitus szövege ugyanis nem egyértelmű abban a vonatkozásban sem, hogy a keresztények vajon mit vallottak be és mi bizonyította bűnösségüket. A kérdés kutatásával foglalkozó tudósok körében eltérő álláspont alakult ki ebben a tekintetben is. Ürögdi György nem vonja kétségbe, hogy a keresztények ellen a tűzvész miatt indult eljárás és a gyújtogatás vádjában tettek beismerő vallomást.⁵² Canfield vitatkozik ezzel, az apologétákra hivatkozással, akik nem tesznek említést a tűzről.⁵³ Clayton elképzelhetetlennek tartja, hogy egyetlen keresztény is bevallotta volna a bűnösségét a gyújtogatás vádjában.⁵⁴ Az összes forrás egybevetése alapján az tűnik valószínűnek, hogy néhányan megvallották, hogy keresztények, ezt követően pedig az ő vallomásuk alapján egy hatalmas sokaság kollektíven bűnössé vált.

Bár a római állam keresztényellenes büntetőpolitikájának, brutális kivégzéseinek célja a keresztény név létezésének elfojtása volt, az elrettentés céljából alkalmazott eszközök nem érték el a kívánt hatást. A jobbindulatú pogányok igazságtalannak tartották a keresztények elítélését. Tacitus így ír erről: *„Ebből, bár bűnösök voltak és a legsúlyosabb büntetést is megérdemelték, számalom támadt, mivel nem a közjó érdekében, hanem egy ember kegyetlensége miatt kellett pusztulniuk.”*⁵⁵

Wagemaker álláspontja szerint – értékelve a vizsgált szöveget - Tacitust, mint szenátort és történészt különös szomorúsággal töltötte el a köztársaságból a birodalmi korszakba való átmenet. Következésképpen az *Évkönyvek* című művében annak bemutatására törekedett, hogy az új politikai rendszer következtében a mindennapi élet megromlott, és ezért történelmi munkáiban a

---

⁵² ÜRÖGDI György: Nero. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977, 214.

⁵³ Vö. CANFIELD 53.

⁵⁴ CLAYTON 81-85.

⁵⁵ Tacitus, Annales 15,44 (ford.: Borzsák István).

korabeli császárokat becsmérelte. A keresztényekről szóló rész csupán azért készült, hogy hozzájáruljon Nero császár negatív megítéléséhez. Szerinte Tacitus nem törődött magával a keresztényekkel, a keresztényekről szóló megjegyzésének indoka inkább politikai jellegű volt.⁵⁶

Shaw a bizonyítékok vizsgálata alapján elveti a Neróról mint üldözőről általánosan elfogadott elképzelést.⁵⁷ Álláspontja szerint sincsenek megalapozott bizonyítékok arra, hogy a keresztényeket megtámadta volna a római állam, sőt olyan bizonyíték sincs, mely összekapcsolja őket a 64-es nagy tűzzel. Véleménye szerint nem bizonyított az sem, hogy a császár képes lett volna arra, hogy ezt a keresztényellenes felfogást kialakítsa.⁵⁸

Annak ellenére, hogy egyértelműen nem bizonyítható az ún. „*Institutum neronianum*” elnevezésű rendelkezés léte, mégis az ezt követő időszak keresztényellenes eljárásai - függetlenül a Nero által megkezdett eljárási gyakorlatra való bizonyítékok hiányától - hasonló mintát és példát adtak a keresztények elleni eljárások lebonyolításához. Ez a gyakorlat pár év alatt annyira elmélyült a köztudatban, hogy évekkel később több uralkodó is alkalmazta ezt a „*jól bevált szokást*” és eljárási gyakorlatot.⁵⁹

II. 2. Domitianus (Kr. u. 51-96)

A kereszténység szerveződésének korai szakaszában hasonlóan megrázó tapasztalat volt a Domitianus császár általi üldözés. A mártírakták és szenvedéstörténetek körében erről az üldözésről sem maradtak fenn iratok. Egyedül Szent Ignatiosz (Kr. u. 107) aktájában találunk utalást a császár keresztényellenes hozzáállására. „*Ignatiosz János apostol tanítványa, a minden tekintetben apostoli férfit, aki az antiochiaiakat kormányozta, a Domitianus-féle üldözésből nagy fáradtsággal sokakat kimentett, mint jó irányító, böjtje és imája*

---

⁵⁶ WAGEMAKER, Bart: Incest, Infanticide, and Cannibalism: Antichristian Imputation in the Roman Empire Greece & Rome Second Series, Vol. 57, No. 2. 2010, 337-354, 348.

⁵⁷ SHAW 24.

⁵⁸ SHAW 24-25.

⁵⁹ FODOR 350.

kormánylapátjával”[...]” Örvendett tehát az egyház szilárdságának, hogy a rövid ideig tartó üldözés lecsillapodott.”⁶⁰ Ebben az időszakban a még viszonylag gyenge keresztény csoportoknak, nem alakult ki a szoros egységtudata. A keresztény hagyomány szerint Domitianus üldözése a második támadás volt az állam részéről, és nem tartozik a legtöbbször tanulmányozott üldözések közé, ugyanakkor az egyik legvitatottabb a kutatók körében.⁶¹ Riddle utal arra a szélsőséges álláspontra, hogy a keresztényellenes üldözés az egyházatyák találománya, melyet apologetikájukban alapoztak meg.⁶²

A fő kortárs források Domitianus feltételezett üldözésének dokumentálása tekintetében János Apokalipszise, I. Kelemen levele a korinthusiaknak, Suetonius, az ifjabb Plinius és Traianus levelezése. Plinius és Suetonius dokumentumai nem vitathatók, de a keresztény eredetű forrásokkal kapcsolatban kétségek merülhetnek fel, ahol kifejezetten utalnak a közösség nehézségeire, illetve a mártíromságra. I. Kelemen levele a legkorábbi forrás, mely i.sz. 80 körül keletkezhetett. A későbbi források közül kiemelkedik Dio Cassius és Euszebiosz. Euszebiosz ír arról, hogy Domitianus János evangélistát Patmoszba száműzte.⁶³

Ifjabb Plinius Kr. u. 112. körül Traianussal folytatott levelezésében szól a keresztények elleni vádemelés módjáról, melyet a korábbi gyakorlatnak megfelelően Domitianus utolsó éveire visszamenőleg folytatólagosan alkalmaztak.⁶⁴ Pérez feltételezi, hogy a Nero üldözéséhez hasonlóan Domitianus idején is lehetséges, hogy a zsidó vagy keresztény közösség egyes tagjai árulókká váltak. Vélhetően Péter és Pál apostolok is így kerültek a hatóságok látóterébe. Miután a zsidók Rómában integrálódtak, bizonyos kiváltságokat élveztek (egyesülési jog, gyülekezési jog, felmentés a császári istentisztelet alól és a katonai

---

⁶⁰ Az Isten-hordozó fővértanú Ignatiosz tanúságtétele 1,1-2 (ford.: Vanyó László).

⁶¹ PÉREZ José Ángel Martín: Domitianus adversus Christianos? Ideología y Religión en el Mundo Romano, 2017, 395-414. 396.

⁶² RIDDLE, Donald W.: Hebrews, First Clement, and the Persecution of Domitian, Journal of Biblical Literature, Vol. 43, No. 3/4, 1924, 329-348. 329.

⁶³ PÉREZ i.m. 396.; Euszebiosz: Egyháztörténete 3,18,1 (ford.: Baán István).

⁶⁴ Ifj. Plinius: Levelek 10,96-97 (ford.: Borzsák István).

szolgálat alóli felmentés). Ezen előnyök ára a jeruzsálemi templom hagyományos adójának megfizetése volt, amelyet a 70-es zsidó háborúban történt lerombolása után Rómának (Jupiter Capitolinus templomának) fizettek, az ún. *fiscus iudaicus*. Vespasianus kora óta minden zsidónak, aki megtartotta az ősi szokásokat, meg kellett fizetnie ezt az adót. Domitianus idejében az adóbevételek biztosítása a visszaélések megelőzése érdekében azt diktálta, hogy "*senki sem vádolhat senkit hazaárulással, istentelenséggel vagy zsidó életmóddal*". Úgy vélték, hogy a hitehagyott zsidók, akik között keresztényeket is találunk, kikerülhetik az adófizetést.⁶⁵

Suetonius szerint Domitianus ifjúságától fogva barátságtalan lelkületű, pöffeszkedő, szóval és tettel kiállhatatlan viseletű volt. Mint császár nagy és fényes építkezéseket folytatott Rómában, de emiatt mindig pénzzavarral küzdött és éppen ezért kapzsivá, pénzsóvárrá, féltékennyé, majd kegyetlenné vált. Féltékenységének és kegyetlenségének a rómaiak legjobbjai estek áldozatul. Kegyetlenkedései miatt mindenkit ellenségnek tartott, folytonos rettegésben élt, mindenkitől félt, nehogy őt is elemésszék.⁶⁶ Abban is elütött a Flaviusoktól, hogy a zsidók iránt nagy ellenszenvvel viseltetett. Ezért rendelte el, hogy a jeruzsálemi templom adóját a zsidók ezentúl - mert a templomot Titus leromboltatta - a római Kapitóliumnak fizessék.⁶⁷ Domitianus trónra lépésekor ellenségeinek tekintette azokat, akik apja és testvére kegyét élvezték, mely nem volt jó kezdet a gazdagabb osztályokhoz fűződő kapcsolatai számára.

Domitianus ellenségességének okai általában politikai vagy gazdasági jellegűek voltak. A vallási indítékok azonban nem fedezhetők fel szemléletében. Számos történeti munka szerzője zsarnokként emlékezik meg róla. Pérez Ifjabb Plinius, Bithynia helytartója és Traianus császár 112 körüli levelezésének

---

⁶⁵ PÉREZ 399. Vö.: Dio Cassius: Hist. 65, 7, 2.

⁶⁶ Suetonius: Domitianus 12,2 (ford.: Kiss Ferencné).

⁶⁷ TAKÁCS Ince: Nérótól Dioklécianig. A keresztényüldözések története, Szent István Társulat, Budapest, 1933, 39-40.

információi alapján azt a következtetést vonja le, hogy Domitianus utolsó éveiben (90-es évek) voltak olyan keresztények, akiket arra kényszerítettek, hogy megtagadják hitüket. Az ide vonatkozó szövegrészlet: „*Mások, akik a névsorban szerepeltek, bevallották, hogy keresztények, de ezt hamarosan visszavonták: csak voltak, de már nem azok; egyesek három, mások még több, sőt egyik-másik már húsz esztendeje nem. Ezek mind áldozattal tisztelték képmásodat és az istenek szobrait, és káromolták Krisztust.*”⁶⁸ Pérez rámutat továbbá arra is, hogy Plinius tudatában volt annak, hogy a múltban már ismert volt a keresztények elleni nyomozás és perek gyakorlata. Domitianust azonban inkább a zsidóellenes politika ösztönözhetette a keresztények elleni fellépésre, amelyet az abszolút hatalom elérése és fenntartása iránti vágya alapozott meg. A forrásokból azt látjuk, hogy a császár nem mutatott különösebb érdeklődést a belső vitákba merült, kezdődő kereszténység iránt, melyet abban az időben még nehezen lehetett megkülönböztetni a zsidóktól.⁶⁹

Pérez a Domitianus idejének keresztényellenes politikáját illetően megállapítja, hogy szisztematikus üldöztetésről nem beszélhetünk, a birodalmi hatalom nem adott ki semmiféle jogszabályt a keresztények ellen. A Birodalom keleti tartományaiban azonban a kormányzók és más birodalmi tisztviselők felelőssé tehetők keresztények haláláért. A társadalmi béke érdekében az autonóm tartományi bíróknak hatalmuk (imperium) révén jogukban állt a központi hatalom jóváhagyása nélkül ítélni a keresztények ügyében. Feltételezi ugyanakkor, hogy a keresztények elleni legfőbb ok csak a keresztények puszta neve lehetett, amely a római hatalom által elítélt és kivégzett lázadó követőinek csoportjába való tartozást jelölte. Nem ismert a Domitianus korabeli mártírok száma, ugyanakkor kijelenthető, hogy Domitianus idejében, különösen az ázsiai tartományokban,

---

⁶⁸ Ifj. Plinius Levelek 10.96 (ford.: Borzsák István). Vö.: PÉREZ 409.

⁶⁹ PÉREZ 409.

keresztények haltak meg a hitükért, de a bizalmatlan és zsarnoki császár nem szervezett ellenük konkrét üldözést.⁷⁰

II. 3. Traianus (Kr. u. 98-117)

Nero és Domitianus császár intézkedéseit követően a keresztények ellen egész kémrendszer fejlődött ki Rómában, úgy, hogy bárki, bárhol szabadon, kellő ok nélkül, pusztán gyanúsítás alapján feladhatta a keresztényeket és törvény elé kényszeríthette őket. A római közvéleményben ez időre olyan vádak terjedtek el a keresztényekről, mely a nép ellenszenvét egyre erősítette. A bírói vallatásoknál, a perrendtartás törvényes lefolytatása során a jelenlévők önkényesen közbekiáltottak, a bírót a keresztények ellen hangolták, ami gyakran oda vezetett, hogy a római jogállam igazságérzete, emberisége, törvényessége helyett, érzelmi kilengések foglaltak helyet az igazságszolgáltatásban.⁷¹ Ennek a tendenciának a visszaszorítására Traianus császártól kezdve a császárok rescriptumokkal (válaszirat, leirat) intették a bírót befolyásolhatatlanságra a keresztények ügyeiben. Ezek a császári leiratok azonban csak egyes vidékekre szóltak, míg a többi provinciában tovább folytak a véres üldözések a (sokak által elfogadottnak tartott) Neroi rendelet nyomán.⁷²

Walter János a keresztények elleni vádakról szóló összefoglaló tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy a pogányok keresztényekkel szembeni vádaskodásai nem voltak mind olyan természetűek, melyek miatt jogi megtorlás érhető volna őket. Ezek inkább gúnynak minősülő és nyilvános megvetést eredményező gyalázkodások voltak, melyeknél a jogi alapot pótolta a nyomukban keletkező keresztényellenes hangulat. Ez végeredményben a nyilvános élet egész területén megbélyegezte őket. Ezeknek a rágalmaknak a hatására a nép önmaga is jogosnak érezte, hogy gyakorolja az ítélkezést, a jogi normák teljes mellőzésével és az előítéletek teljes vakságában. A római törvények szerint ugyanis

---

⁷⁰ PÉREZ 409-410.

⁷¹ TAKÁCS 49.

⁷² TAKÁCS 50.

a közügy ellenségeivel szemben minden ember fölfegyverzett katonának érezhette magát. Ez a felfogás az első három század során sok népítéletre adott alkalmat.

Walter János szintén arra a következtetésre jut, hogy pusztán a keresztény név volt az, ami törvényes alapot szolgáltatott az üldözésekre. A különféle csúfnevek, vádak és rágalmak engesztelhetetlen gyűlöletet keltettek a keresztényekkel szemben, és olyan jogvédelmet teremtettek környezetükben, amely előtt a pusztán név igazolt vád volt.⁷³

Traianus császár konkrét intézkedéseinek vizsgálatát megelőzően fontosnak tartom személyiségének jellegzetességeire kitérni. Úgy tűnik, hogy Nero konkrét politikai cél nélkül támadt a keresztényekre, vagy ahogyan a korabeli írások tanúsítják bűnbakká tette a keresztényeket, hogy elterelje a gyűjtogatás vádját önmagáról. Ezt követően Domitianus császár idején hatalomféltésből és féltékenységből kellett a keresztényeknek a zsarnok uralkodó áldozatává válni. Traianus császárról azt tudhatjuk, hogy római és pogány fogalmak szerint becsületes volt, továbbá a higgadtság és gyakorlatiasság megtestesítője. Nem a műveltségével, hanem katonai erejével hódított. Egyenes jelleméből adódóan, ha valamit kimondott engedelmességet váltott ki mindenkiből. Ezek a tulajdonságai tették lehetővé, hogy hosszú idő után végre a keresztények elleni eljárások valamelyest jogilag rendezésre kerüljenek. Egyenes jelleméből adódóan a törvények szigorú betartására törekedett, és nem engedte, hogy a keresztények ellen népítélet döntsön. Rendezni kívánta a keresztények római törvényszék előtti viszonyát.⁷⁴

II.3.1. A kereszténység helyzete a 2. század elején

Domitianus császár után egy évtizedig nyugalom volt a keresztények számára a birodalomban. Ezáltal a keresztények száma rohamosan szaporodni kezdett. A birodalom keleti részében annyira elterjedtek, hogy már nemcsak a városokban, hanem a falvakban is egyre nagyobb számban jelentek meg. Ifj. Plinius Kr. u.

---

⁷³ WALTER 90-98.

⁷⁴ TAKÁCS 51-52.

112-ben Traianus császárhoz írt levelében, mint a kisázsiai Bithynia kormányzója erről számol be. Ez a levél többek között beszámoló a kereszténység terjedéséről, a keresztények hitéről, illetve az első hivatalos forrás a keresztények helyzetéről pogány római oldalról.

Plinius a keresztényeket illetően arról ír, hogy a római provinciákban valósággal keresztény lakossággal került szembe. Ennek a rohamos növekedésnek az elsődleges oka, hogy Pál apostol második missziós útja során a kis-ázsiai Bithynián is áthaladt, és számos lelket nyert meg Krisztusnak. A kereszténység összetételét illetően is képet kaphatunk Plinius leveléből, hiszen beszámol arról is, hogy az előkelő római polgártól a rabszolgáig mindenféle rangú, nemű, illetve korú kereszténnyel találkozott. Ez a tendencia továbbá addig hatott, hogy a pogány római templomok kiürültek, és a római szertartások szüneteltek.⁷⁵ Traianus uralkodásának idejéből származó irodalmi emlékek tanúsítják, legfőképpen Euszebiosz a Krónikáiban, hogy ebben az időszakban egyes területeken szórványos üldözésről beszélhetünk. Ennek az üldözésnek esett áldozatul például Jeruzsálem második Püspöke Simeon, Szent Klement Róma Püspöke, illetve az antiokhiai Szent Ignatiosz.⁷⁶

II.3.2. Iff. Plinius levele Traianus császárhoz

Az első császár, tehát aki először igyekezett jogilag rendezni a keresztények ügyét a római törvénytörvények előtt Traianus volt. Az első és legfontosabb olyan forrás mely a keresztények elleni eljárások jogi rendezését igazolja római részről, Plinius levele Traianus császárhoz és a császár erre vonatkozó leirata.⁷⁷ Kr. u. 111-ben Plinius lett Bithynia kinevezett kormányzója, valószínűleg Kr. u. 111. szeptemberétől 113. januárjáig. Kr. u. 111-ben a város közigazgatásának irányításban problémák adódtak, ami a provinciában pénzügyi visszaesést eredményezett, ezért Traianus úgy látta jónak, hogy a visszaélések elkerülése végett, illetve a pénzügyi helyzet

---

⁷⁵ TAKÁCS 53-56.

⁷⁶ KERESZTES 1979, 274-275.

⁷⁷ TAKÁCS 52.

visszaállítása érdekében Pliniust nevezi ki kormányzónak, mivel neki korábban már voltak Bithyniában ügyei, továbbá pénzügyi tapasztalattal is rendelkezett. Traianusnak nem volt kétsége afelől, hogy Plinius mérsékelt természetű és kiemelkedő jellemű ember.⁷⁸ Kormányzása idejéből tizenhat levél maradt fenn, melyekben mindenféle ügyben kért tanácsot Traianustól a provincia igazgatásával kapcsolatban. Ezek között a levelek között találjuk a keresztényekkel kapcsolatos levelezést is, miután a gyakorlatilag keresztény lakosságú provinciában Pliniusnak napról napra akadt ügye a keresztényekkel. Mivel saját bevallása szerint korábban nem volt még jelen keresztények törvényszéki vizsgálatánál ezért több problémával is szembekerült az ítélkezés során.⁷⁹ Plinius keresztények ügyében folytatott levelezésének hitelességét sokan megkérdőjelezték és sok tudós teljesen elutasította. Másrészt azonban a levél hitelessége mellett a levél védői mindig meggyőző érveket vonultattak fel.⁸⁰

Plinius levelében előadja, hogy miképpen cselekedett eddig azokkal, akiket eléje hoztak, mint keresztényeket. Ennek megfelelően az elé került személyeket három csoportba sorolta.

- A hitvalló keresztények, akik állhatatosak maradtak a hitük megvallásában.

A keresztények e csoportjával szembeni eljárása során a helytartó háromszori megkérdezés utáni hitvallást követően (Plinius saját megjegyzése szerint, ha másért nem makacsságukért) halálra ítélte őket.

- Névtelen benyújtóktól származó jegyzékben megnevezett nem keresztény személyek.

Ezeknek a személyeknek a meghallgatását követően sokan tagadták, hogy keresztények. Ezt a vallomásukat azzal erősítették meg, hogy áldozatot mutattak be a császár képe és az istenek szobrai előtt.

---

⁷⁸ HARDY 79-80.

⁷⁹ HARDY 81-82.

⁸⁰ KERESZTES 1979, 275.

- A névtelen jegyzékben megnevezett korábban keresztény személyek.

Ezek a személyek bevallották, hogy korábban keresztények voltak (három, húsz évvel ezelőtt), de vallomásukat követően megtagadták Krisztust és áldoztak a császár és az istenek szobra előtt.⁸¹

A vádolt személyekkel kapcsolatos eljárás során úgy tűnik, hogy Pliniusnak az első két csoporttal szembeni ítélethozatal nem okozott gondot. Kétségtelen, hogy Pliniust a vele kapcsolatban álló tisztviselők tájékoztathatták a keresztényekkel kapcsolatos ügyekben az addig kialakult szokásos eljárásról, és ahogy Hardy kijelenti, Plinius eljárása feltételez egy többé-kevésbé szabályos eljárási gyakorlatot.⁸²

Az első csoport esetében tehát, amennyiben a vádlott elszántan kitartott a keresztény hite megtartásában, (a halálbüntetéssel történő fenyegetést követően is) felségsértésnek minősült, és nem vizsgálták egyéb vádpontban való bűnösségét. A keresztényeket nem azért büntették, mert egy illegálisan szerveződött társaság tagjai, nem is a császárkultusz elutasítása miatt, nem ateizmus miatt, hanem azért, mert kereszténynek vallották magukat. Az ily módon lefolytatott eljárást vizsgálva lehetetlen azt gondolni, hogy Plinius előtt nem volt példa az ilyen típusú eljárások tekintetében.

A második csoport esetében az eljárás nagyon egyszerű volt, hiszen ezek a személyek tagadták, hogy valaha keresztények voltak, és az állításukat azzal erősítették meg, hogy a császár képe és az istenek szobra előtt tömjéneztek és áldozatot mutattak be. Ez elég bizonyítéknak minősült, hiszen a valódi keresztényeket ezekre sohasem lehetett kényszeríteni.

Úgy tűnik, hogy a kormányzónak valójában csak a harmadik csoporttal volt problémája. Ezek a vádlottak azt vallották, hogy korábban keresztények voltak, de már megtagadták, és hajlandóak voltak áldozatot bemutatni az istenek és a császár szobra előtt, valamint megtagadták Krisztust. Plinius ennek a harmadik csoportnak

---

⁸¹ TAKÁCS 54.

⁸² HARDY 82.

a tárgyalását felfüggesztette, és további fogságban tartásuk mellett a császárhoz fordult tanácsért.⁸³ Ennek a harmadik csoportnak a megjelenése valóban problémát jelenthetett Plinius számára, hiszen a keresztényüldözés első századának tapasztalatai azt mutatták, hogy a keresztények a vértanúságot - mint kívánatos dolgot - szinte keresték. *„A kora keresztény mártíromság kutatásakor számításba jöhető forrásszövegeknek általános tendenciája, hogy a mártírokat összehasonlítják Krisztussal vagy más nagy példákkal, így Istvánnal, Jakabbal vagy Pállal. A vértanúság lényege, a „meghalni a hitért”, „meghalni Jézusért/Krisztusért” eszme kialakulása. A testi halált a bűn következményének tekintették, a testben való feltámadás és az örök élet keresztény tanításai pedig a halált az élet olyan pillanatává teszik, amely kitüntetett ugyan, de nem véglegesen meghatározó az ember ontológiai státuszát illetően, ezek a fizikai halál leértékelődéséhez vezetnek, aminek egyik következménye a mártírrá válás lehetőségének kifejezett keresése. A korai vértanúság radikális jellege, a keresztények küzdő, harcos természetét hangsúlyozza. Eszerint a keresztények lelkesen keresték a vértanúság lehetőségeit, mivel az életet, mint halált, a halált, pedig mint életet szemlélték.”*⁸⁴ Ebben az esetben azonban valóban egy új jelenséget figyelhetünk meg, ugyanis megjelent a keresztény hitehagyók csoportja, ami talán előrevetítette a császári politika keresztényekkel szembeni változtatásának irányát. Ez utóbbi csoport kihallgatása során Plinius egy kicsit közelebből is megvizsgálta a kereszténységet, mivel kíváncsi volt arra, hogy a keresztényekről elterjedt vádak tekintetében mi az igazság. A büntetés kiszabása előtt konkrét bűntettek elkövetését is bizonyítani akarta, ahogyan más bűnügyekben szokás.⁸⁵ Vajon a múltbeli cselekedeteik alapján is felmenthetőek a vádak alól? Ennek érdekében két szolgálóleányt is kínzások között kivallatott, és bebizonyosodott, hogy a keresztényeknek nincs egyéb bűnük, mint a nevük. Ezek után Pliniusnak kétségei

---

⁸³ KERESZTES 1979, 275-276.

⁸⁴ D. TÓTH 275.

⁸⁵ SÁRY 2017, 107.

támadtak, hogy mit büntessen a keresztényekben: magát a keresztény nevet, vagy a névvel összefüggő kihágásokat. Tegyen - e különbséget fiatalabb és idősebb korú keresztény között. Mit tegyen azzal, aki megtagadja kereszténységét és visszatér a római valláshoz. Pliniusnak szüksége volt a császár megerősítésére, ahhoz, hogy a hitehagyó keresztényeket elengedhesse. Valójában ez a fő mondanivalója a vizsgált levélnek.⁸⁶

II.3.3. Traianus császár leirata

Traianus császár leirata egy századra törvényesen szabályozta a keresztényekkel kapcsolatos bírói eljárást. Lefektetett elvei:

1. Felkutatni nem kell a keresztényeket, de ha előállítanak, megbüntetendők.

Annak ellenére, hogy ezáltal büntelennek ismeri el a keresztényeket, igazságtalannak tűnik, hogy bevádolásuk esetén mégis jogszerűen el lehet őket ítélni. Ezzel tulajdonképpen megerősíti, hogy nem tekinti a keresztényeket politikailag veszélyesnek, mivel abban az esetben az államnak kötelessége lenne felkutatni és megbüntetni őket. Megmarad annál az álláspontnál tehát, hogy maga a keresztény név az, ami büntetendő. Ez a tény megerősíti azt a feltevést, hogy a római állam felfogásában kereszténynek lenni önmagában bűncselekménynek számított – állapítja meg Plescia.⁸⁷ Következetlen ugyanakkor a leirat abban a tekintetben, hogy a keresztények büntelenségét elismeri, ennek ellenére, ha vádolják, őket megfenyítésüket mondja ki.

2. Aki megtagadja kereszténységét, és ezt azzal bizonyítja, hogy áldozatot mutat be a római isteneknek, megbánása miatt nyerjen bocsánatot.

A második századtól kezdve tehát azokat a keresztényeket, akik megtagadták a hitüket, és szimbolikus áldozatot mutattak be, szabadon bocsátották. Az eddigiekben Nero és Domitianus alatt az volt az eljárás rendje, hogy a

---

⁸⁶ KERESZTES 1979, 277.

⁸⁷ PLESCIA 122-123.

keresztényeket akkor is megbüntették, ha ezt letagadta. Traianus tehát felmentést adott azok számára, akik megtagadták a hitüket. Ez olyan változást indított el a keresztények körében, hogy a gyengébb jelleműeket hitehagyásra indította.

3. Senkit sem szabad névtelenül bevádolni.

Aki tehát feljelentést tett, annak alá kellett írnia és vállalnia kellett a bizonyítást. Tertullianus a keresztények melletti védőbeszédében hosszasan elmélkedik Traianus császár látszólagosan igazságos szabályozásán, hiszen ezzel egyrészt valamennyire féken tartotta a keresztények elleni folyamatos vádaskodást a nép részéről, másrészt azonban kérdéseivel értetlenül áll az intézkedések előtt. „*A leirat kímél és kegyetlenkedik egyszerre.*” [...] „*Ha kárhoztatod, őket miért nem kutatod is föl? Ha nem kutatod, miért nem mented fel őket?*”⁸⁸

Tertullianus a. 3. századi latin kereszténység legjelentősebb írója számára az igazi filozófia megtalálását a kereszténység jelentette. Apologeticum című írásában a keresztények védelmében szólal fel, melyben a Római Birodalom előjáróihoz intézi szavait. A keresztények bírót azzal vádolja, hogy velük szemben visszariadnak az alapos és kendőzetlen igazságszolgáltatástól. Ez az eljárás magával hozta a keresztény név jogtalan gyűlöletét, amely a keresztényekkel szemben egy megkülönböztetett eljárás lefolytatásához vezetett. A bűnösöknek egyéb esetben joguk volt ügyvédet fogadni, védekezhetek, hogy ügyüket tisztára mossák. A keresztények esetében, ha megvallották a keresztény nevet nem történt büntény kutatása. Sőt, ha Traianus császár leiratát vizsgáljuk, még a nyomozás is tilos az ügyükben. Tertullianus felteszi a kérdést: ha nem nyomoz, miért nem hoz felmentő ítéletet. Tertullianus arra gondol, hogy nem azért érdemelték büntetést, mert gonosztevők, hanem mert rájuk találtak. De még ekkor sem jártak el velük szemben úgy, mint a bűnösökkel szemben, mivel esetükben a kínvallatást nem azért alkalmazzák, hogy vallomást tegyenek, hanem azért, hogy megtagadják a kereszténységüket. Tertullianus kimondja, hogy ez a küzdelem a

---

⁸⁸ TAKÁCS 57-58.

név ellen folyik. „*Ha a keresztény szó nem valami bűnnek a neve, akkor nagyon is nyakatekert dolog, ha a pusztá nevet gonoszságnak veszitek.*”⁸⁹ A keresztényeknek a bíróság előtt nem adtak lehetőséget arra, hogy bizonyítsák ártatlanságukat. Aki bevallotta, hogy keresztény azért nem kellett bizonyítani, mert a rómaiak úgy vélték, hogy a keresztények bűnösök, és ezt mindenki tudja. Csak oly módon kerülhették el a büntetést, ha megtagadták a hitüket.⁹⁰

Az 1-2. században a fenti levelezés tanúsága szerint tehát az eljárások az uralkodó vádelvű (accusatorius) eljárási rendszer elveinek megfelelően zajlottak, kizárólag vádemelés alapján.⁹¹ Valószínű, hogy a Traianustól Commodusig tartó időszakban a hatóságok belátták, hogy a korábbi üldözések időszakában a keresztényekkel szembeni eljárások súlyos megrázkódtatással jártak a közrendre, így ebben az időszakban inkább a pogány népszenvedély megfélemezésére törekedtek. Traianus leirata valóban féken tartotta a továbbiakban a nép keresztényekkel szembeni dühét, ugyanakkor gátat szabott a névtelen feljelentéseknek is. „*Egyébként pedig kétélű, mivel a keresztényeket hittagadásra is csábította.*”⁹²

A keresztényüldözés jogforrási alapjának a problémáját, különösen az üldözés első két századára vonatkozóan számos tudós kutatta. A már korábban kifejtettek szerint három fő teória alakult ki a tudósok körében a jogforrási alap kérdésében. Röviden összefoglalva az első teória egy általános rendelet létét feltételezi, egy másik csoport az ún. coercitios (pusztán rendőri eljárás) teória képviselője, míg a harmadik csoport véleménye szerint a keresztényeket egyszerűen, csak az addig ismert bűncselekmények miatt vádolták.

Plinius levele a tudósok egy része szerint mindenképpen bizonyítéka annak, hogy a levél keletkezése idején létezett egy általános rendelet, mely alapján a kormányzó is eljárta a hitvalló keresztényekkel szemben. A rendelet létezésének

---

⁸⁹ Tertullianus: Védőbeszéd 61-67 (ford. Vanyó László).

⁹⁰ SÁRY 2017, 107.

⁹¹ SÁRY 2012, 211.

⁹² TAKÁCS 56-57.

hívei azonban igazoltnak látják a levél alapján, hogy a kereszténység főbenjáró bűnné tétele Nerótól származik.

Mások arra utalnak, hogy ha Plinius idejében lett volna egy általános törvény, akkor nem kellett volna a császárral konzultálnia. Keresztes utal egy olyan értelmezésre is, mely szerint az „*Institutum Neronianum*” nem egy jogszabálynak az elnevezése, hanem érthetjük úgy is, hogy egy Nerótól átvett gyakorlat, de ez még nem elégbizonyíték arra, hogy Plinius számára létezett olyan törvény, mely megtiltotta az embereknek, hogy keresztények legyenek.

Vannak, akik azzal érvelnek, hogy a keresztény közösségek léte jelentéktelen ügynek számított egy általános rendelet kiadása tekintetében Nero vagy Domitianus idején. Ezzel szemben Plinius idején mégis elég fontos volt a keresztények ügye ahhoz, hogy a kormányzó és a császár levelezésének tárgyát képezze. Plinius eljárása ugyanakkor bizonyítja a harmadik teória hibás voltát, hiszen a levélből egyértelműen megállapítható, hogy a keresztények semmilyen ismert bűncselekmény elkövetésével sem voltak vádolhatóak, az egyedüli bűnük, pusztán a nevük volt. Ennek a teóriának az eredete a tradíció szerint pedig mindenképpen Nero császárhoz köthető.⁹³

Tény az, hogy Nero rendelete nem maradt fenn, de a Neroi példa elterjedt a birodalomban. A keresztények elleni eljárások lefolytatása a kormányzók diszkrecionális jogkörébe tartozott, melynek során maga döntött a vád megállapítása, illetve a kiszabott büntetés fajtája tekintetében is. Plinius levele jó bizonyíték arra, hogy amennyiben a kormányzó tájékozatlan volt egy adott ügy elbírálását illetően, először elfogadta a helyi vezetők tanácsát, majd a saját belátása szerint indokolta döntését. A tárgyalt levelezés azt is alátámasztja, hogy egy kormányzónak kétség esetén bármely kérdésben lehetősége volt konzultálni a császárral, aki leiratban válaszolt. Sherwin- White ugyanakkor megállapítja, hogy a leirat azonban nem volt automatikusan elfogadott az adott provinciában a későbbi

---

⁹³ KERESZTES 1979, 282-283.

kormányzók által, csak abban az esetben, ha egy általános jogszabályban is rögzítve lett. Ez eredményezhette azt, hogy a keresztényekkel szembeni eljárások a birodalom egyes területein eltérő ítélkezési gyakorlatot mutatnak.⁹⁴

II. 4. Antoninus Pius (Kr. u. 138-161)

Vargha Dezső álláspontja szerint a pogány fanatizmusnak és tombolásnak nem találtkunk soha annyi megnyilvánulásával, mint az Antoninusok alatt.⁹⁵ Antoninus Pius császárt személyében egy emberséges, jóakarátú uralkodóként tartják számon. Justinosz Apológiájában így nevezi őt: „A mi jámbor császárunk”⁹⁶ Uralkodásának idején a birodalom keleti régiójában voltak leginkább keresztényellenes megmozdulások, amelyekre vonatkozóan Euszebiosz, Jusztinosz és Aristides írásai tanúskodnak.

A keresztények üldözése Keresztes véleménye szerint hirtelen lángolt fel ebben a régióban, a nép haragjának az eredményeként.⁹⁷ A Neroi keresztényellenes fellépés óta fokozatosan erősödött az a közfelfogás, amely a római istenek ellenségeinek tartotta a kereszténységet. Ez a közfelfogás gyakran dühöngő zavargásokban tört ki, melyeket le kellett a hatóságoknak csillapítani. Ehhez gyakran a keresztényeket odadozták áldozatul.⁹⁸ Antoninus Piust azonban még a keresztény írók sem hibáztatták ezekért az erőszakos megmozdulásokért. Ennek a kérdésnek a tisztázására szolgáló, Antoninus Pius által tett intézkedésekről azonban nem maradt fenn minden kétséget kizáró forrásirat.

Utódjának, Marcus Aureliusnak korából származik Melito püspök írása, amiből következtetni lehet Antoninus Pius keresztényekkel kapcsolatos álláspontjára.⁹⁹ Ebben a művében Melito a nép haragja következtében kirobbant keresztényellenes erőszak miatt könyörgött Marcus Aurelius császárnak, hogy

---

⁹⁴ SHERWIN 209.

⁹⁵ VARGHA 586.

⁹⁶ Szent Justinosz: Apológia II. 7,8 (ford.: Vanyó László).

⁹⁷ KERESZTES 1979, 292.

⁹⁸ VARGHA 582.

⁹⁹ Euszebiosz: Egyháztörténet 4,26, 9-10 (ford.: Baán István).

kövesse elődei Hadrianus és Antoninus Pius példáját, akik nem hagyták eluralkodni az erőszakot a keresztényekkel szemben.¹⁰⁰ Melito utal arra, hogy Antoninus Pius hasonló véleményen volt, mint Hadrianus. Utal továbbá arra is, hogy korábban csak Nero és Domitianus vádolta a keresztényeket, így tőlük kezdve terjedt el a keresztényeket sújtó harag, vádaskodás szokása. Marcus Aurelius atyái ezeket a vádaskodókat helyreigazították és megfeddték azokat, akik az újfajta szokás alapján jártak el.¹⁰¹

Antoninus Pius¹⁰² uralkodásának idejére tehető a Szent Felicitasz és hét fiának szenvedése, melyből az Antoninus Pius császár idején alkalmazott, keresztényekre vonatkozó jogalkalmazási gyakorlatról kaphatunk képet.

Az alapvető elv a keresztényekkel szemben indított büntetőeljárásokkal kapcsolatban, ebben az időszakban a Traianus császár idejére visszavezethető eljárási gyakorlat volt, mely azon alapult, hogy büntetőper megindítására kizárólag vádemelés alapján volt helye, az ún. accusatorius (vádelvű) eljárásnak megfelelően.¹⁰³

A vizsgálandó korabeli történet szerint Szent Felicitasz egy özvegyasszony volt, aki hét fiával együtt keresztény hite miatt vált a hatósági eljárás alanyává. A római papok látták, hogy ennek az asszonynak a hite miatt egyre jobban magasztalták a keresztény nevet, ezért áskálódni kezdtek ellene Antoniusnál. *„Ez az özvegyasszony fiaival együtt gúnyt űz az isteneinkből.”*¹⁰⁴ A történetnek ez a része is igazolja Vargha álláspontját, mely azon alapult, hogy a közfelfogás, a római istenek ellenségeinek tartotta a kereszténységet és ezzel próbálták a császárt befolyásolni a keresztények ellen. Mivel egyéb vádat nem tudtak ellenük felhozni, ezért a kereszténység növekedését a római vallás elleni támadásként értékelték. Az

---

¹⁰⁰ KERESZTES 1979, 294.

¹⁰¹ Eusebiosz: Egyháztörténet 4,26,10 (ford.: Baán István). Vö.: VARGHA i.m. 586. Traianus rescriptuma maradt Hadrianus és Antoninus Pius idején is az eljárási gyakorlat alapja. Vagyis csak formális vád alapján lehetett eljárni, valamint a nép kitöréseit meg kellett fékezni.

¹⁰² Szent Felicitasz és hét fiának szenvedése 3,1 (ford.: Németh László). Fordító megjegyzése: 150 körül

¹⁰³ Sály 2012, 211.

¹⁰⁴ Szent Felicitásznak és hét fiának szenvedése 1 (ford.: Németh László).

apologéták és a mártírakták együttesen bizonyítják, hogy mind a vád, mind a büntetés formális alapja maga a kereszténység volt. Vargha álláspontja szerint tehát nem a császárkultusz és a római istenek megtagadását büntették a keresztények esetében.¹⁰⁵

A továbbiakban leírást kaphatunk magának az eljárásnak a menetéről. Az eljáró személy a város (Róma) praefectusa volt, akit Antonius bízott meg azzal, hogy vegye rá a vádlottakat az áldozat bemutatására. A praefectust Publiusnak hívták. A beszámoló szerint miután az asszonyt eléje vezették „hízegő beszéddel” szólította fel az áldozat bemutatására, illetve kínzásokkal is megfenyegette. Miután a praefectus látta, hogy nem tudja az asszonyt megingatni a hitében, a fiai életét fenyegetve próbálta az áldozatbemutatásra rávenni, aki azonban továbbra is kitartó maradt. A következő napon folytatódott a tárgyalás a Marsról elnevezett fórumon.¹⁰⁶ Miután azonban Felicitasz a második tárgyalási napon sem vonta vissza vallomását, Publius áttért a fiainak a kihallgatására. A hét fiú kihallgatását követően a vallomásokat összegezte, majd az iratokat a császár rendelkezésére bocsátotta. Miután ismét Antoniushoz került az ügy már csak annyi derül ki a szövegből, hogy a császár különféle bírókhoz küldte őket, akik mindenféle kínzást rendeltek el, míg végül mindannyian mártírhalált haltak változatos gyötrelmekben részesülve. Az anyjuknak lefejezés általi halálbüntetését rendelték el.¹⁰⁷ Büntetésük alapja tehát a keresztény hit állhatatos megtartása és az államvalláshoz való visszatérés megtagadása volt.¹⁰⁸

II. 5. Commodus (Kr. u. 180-182)

Commodus császár apja Marcus Aurelius császár 180. március 17-én hunyt el. A fiatal Commodus a jegyzőkönyv keletkezésének időszakában néhány hónapja volt uralmon. A korabeli források alapján az új császár nem tartozott a keresztényekkel

---

¹⁰⁵ VARGHA 586.

¹⁰⁶ Szent Felicitásznak és hét fiának szenvedése 1-2 (ford.: Németh László).

¹⁰⁷ Szent Felicitásznak és hét fiának szenvedése 4 (ford.: Németh László).

¹⁰⁸ VARGHA 588.

szemben ellenséges politikát folytató uralkodók körébe. Inkább közömbösnek mondható a velük szemben tanúsított magatartása, köszönhető ez annak is, hogy kedvese egy Marcia nevű asszony maga is keresztény lehetett, akinek közbenjárására Commodus az elődje által Szardíniára száműzött keresztényeket szabadon bocsátotta.¹⁰⁹ Hamman utal arra, hogy mai érzékenységünk számára ez furcsának tűnhet, hogy egy keresztény asszony, mint a császár háremének tagja keresztényként hitét gyakorolhatta. A nők korabeli helyzetére és jogállására tekintettel azonban ebben nem volt semmi rendkívüli.¹¹⁰ Commodus császár általánosságban kegyetlen és szeszélyes kényúr hírében állt, akinek legfőbb szórakozásai közé a gladiátorjátékok tartoztak.¹¹¹

Ennek az időszaknak ismert dokumentuma a Scilliumi vértanúk aktája, mely az afrikai provinciában lefolytatott eljárás jegyzőkönyvéről készült dokumentum. A Scillium nevű város feltételezhetően Észak-Afrikában helyezkedett el a korabeli Numídiában. Napjainkban ez a város Tunézia területére tehető, de ma már nem létezik. Marcus Aurelius idején a keresztény terjeszkedés a Földközi – tenger afrikai partvidékén bontakozott ki, melynek legjelentősebb városa a föníciaiak által alapított Karthágó volt.¹¹² A Karthágó körüli területeket Róma gabonatermesztésre használta. A 2. századtól az Antoniusok fejlesztették ezt a területet, melynek eredményét kiterjedt úthálózat, hatalmas épületek, fürdők, amfiteátrumok romjai bizonyítják. Ez az időszak a nagy gazdasági fellendülés korszaka, mely a gabonának és az olajfának volt köszönhető. A kereszténység kezdetére azonban irodalmi utalások nem tesznek említést. 180-tól kezdve azonban úgy tűnik a kereszténység felkeltette a politika figyelmét, melyet a scilliumi akta is bizonyít. Hamman véleménye szerint Scillium egy jelentéktelen kis falucska volt melynek ma már nyoma sincs, ugyanakkor bizonyítékul szolgál arra, hogy a kereszténység nem csak a nagyvárosokban, hanem a kicsiny falvakban is gyorsan terjedt.

---

¹⁰⁹ HIPPOLÜTOSZ: *Philosophumena* 9.12. Vö.: TAKÁCS 89-90.

¹¹⁰ HAMMAN 16, 18-19.

¹¹¹ TAKÁCS 89.

¹¹² HAMMAN 18-19.

Az aktában vádlottként megjelent vértanúk tehát ebből a környezetből származtak, akik feltehetően a kisbirtokosok, bérlők, vagy idénymunkások köréből kerülhettek ki.¹¹³ A római birodalom tartományait Marcus Aurelius császár idején pestisjárvány és természeti csapások sújtották, ami rendkívül felerősítette a nép haragját a keresztényekkel szemben, akik véleményük szerint felbőszítették az isteneket.¹¹⁴ A scilliumi mártírok esetében a feljelentést valószínűleg a korabeli ismert vádak alapozták meg. A Scilliumból származó keresztények pere során Saturninus kormányzó azt az eljárásrendet követte, amelyet a korábban ismertetett ifjabb Plinius leveléből ismerünk. Saturninus proconsul felszólítja a vádlottakat, hagyják el a keresztény hitet és áldozzanak az isteneknek. Vonakodásuk miatt 30 napi időt ad nekik megfontolásra, hogy a kereszténységet megtagadják és visszatérjenek a római kultuszhoz.¹¹⁵ Mivel azonban állhatatosak maradtak, fejvesztésre ítélte őket.¹¹⁶ Vargha szerint a büntetés alapja egyértelműen a keresztény hit állhatatos megvallása és az államvallásra való visszatérés megtagadása.¹¹⁷

II. 6. Septimius Severus (Kr. u. 193-211)

Septimius Severus trónra kerülésekor, a keresztény kortárs író Terullianus szerint keresztényeket pártoló uralkodó volt.¹¹⁸ A Perpetua és Felicitas szenvedése elnevezésű mártírirat, mely a birodalom afrikai tartományában lezajlott eljárásról számol be, tanúsítja a keresztények elleni gondolkodásmód korabeli alakulását.¹¹⁹ Afrikában 197-ig viszonylag hosszú ideig békében élhettek a keresztények. Keresztes álláspontja szerint nem lehet tudni valójában mi változtatta meg ezt a helyzetet. Az üldözés megindítása valószínűleg a csőcselék követelésére vezethető vissza. Elképzelhető, hogy Tertullianus is hallott arról, hogy a csőcselék a

---

¹¹³ HAMMAN 21.

¹¹⁴ TAKÁCS 79.

¹¹⁵ A scilliumi vértanúk aktája 11 (ford. Vanyó László).

¹¹⁶ A scilliumi vértanúk aktája 14 (ford. Vanyó László).

¹¹⁷ VARGHA 588.

¹¹⁸ Tertullianus: Scapulához 4,6 (ford.: Vanyó László).

¹¹⁹ Perpetua és Felicitas szenvedése (ford.: Vanyó László)

keresztények vérét követelték Karthágóban. Afrikában 197-ben még inkább csak helyi jellegű volt az üldözés.¹²⁰ Később azonban Severus kereszténygyűlölő zsarnokká vált, és Euszebiosz szerint ettől kezdve terjedt ki az üldözés a birodalom egész területére Alexandriától Egyiptomig.¹²¹ Perpetua szenvedéstörténete azt tanúsítja, hogy Afrikában is voltak áldozatok. Euszebiosz is arról számol be, hogy ez az üldözés 202-203 körül kezdődött és a Birodalom minden részében számos áldozatot követelt.¹²²

Severus üldöző rendeletét 202-ben adhatta ki, melynek szövegét pontosan nem ismerjük.¹²³ Annyi azonban bizonyos, hogy ez a rendelet a keresztények jogi helyzetén nem változtatott. Tartalma szerint a zsidó és keresztény propaganda ellen irányult, illetve a keresztények esetében a korábbi jogi helyzethez hasonlóan megtiltotta a létezésüket.¹²⁴ Takács Incének az volt a véleménye, hogy az ún. „fiatal” keresztényekre vonatkozott ez a rendelkezés.¹²⁵ Keresztes¹²⁶ azonban azt az álláspontot képviseli, hogy a Perpetua szenvedéstörténete, valamint Euszebiosz egyes írásai egy részről alátámasztják azon vélekedést, hogy ez az edictum tartalma szerint a tényleges keresztényeket nem érintette, csak azokat, akik a jövőben szándékoztak kereszténnyé válni, mivel a letartóztatottak többnyire új keresztények („ifjú hittanulók”)¹²⁷ voltak, akik még a keresztség előtt álltak. Vannak azonban Euszebiosznak olyan megjegyzései, amelyek ellentmondanak ennek az állításnak, és ezek alapján úgy tűnik, hogy a régebbi keresztények sem voltak felmentve a rendelet alól (így például Leonidasz, Potamenia, a fiatal Órigenész vagy Saturus a Perpetua és Felicitas szenvedéstörténetében). Keresztes

---

¹²⁰ KERESZTES, Paul: The Emperor Septimus Severus: A Precursor of Decius Historia, 19, 5, 1970, 565-578, 567.

¹²¹ KERESZTES 1970, 567

¹²² Euszebiosz: Egyháztörténet 6,1 (ford.: Baán István).

¹²³ A rendelet pontos szövegét nem ismerjük. Spartianusnál olvasható, hogy Severus: „Palesztinai útjában nagyon sok törvényt alkotott, a zsidó vallásra áttérést súlyos bűn terhe alatt tiltotta, ugyancsak a keresztényekről is ezt szentesítette.” Severus 17

¹²⁴ VARGHA 591

¹²⁵ TAKÁCS 102.

¹²⁶ KERESZTES 1970, 573.

¹²⁷ Perpetua és Felicitas szenvedése 2,1 (ford.: Vanyó László).

kitér továbbá arra a tényre is, hogy a bírósági tárgyalás során nem arra voltak kíváncsiak a bírók, hogy ún. „fiatal” keresztények-e a vádlottak, hanem mindenkinek ugyanazt a kérdést tették fel, hogy „*Keresztény vagy e?*”¹²⁸

Vargha véleménye szerint a keresztény hitre való áttérés tilalma nem azt jelentette, hogy a keresztények megmaradhattak a hitükben, mivel a régi törvények hatályban maradtak. Itt további szigorításról volt szó, ugyanis az áttérést még külön büntetéssel is sújtotta.¹²⁹ Plescía szerint a császári formula vizsgálata alapján nem a keresztény személy ellen irányult az üldözés, hanem a keresztény egyház növekedése ellen, vagyis a konkrét célja a kereszténnyé válás megakadályozása volt.¹³⁰ Abban azonban nincs véleményeltérés a kutatók között, hogy a rendelkezés célja elsősorban az volt, hogy megállítsa a keresztények számának gyors növekedését, mivel Severus felismerte, hogy a keresztények száma az ún. született keresztények körében nem olyan mértékben növekedett, mint amilyen tömeges mértékben váltak a pogányok keresztényekké. A császárnak ezért kellett megakadályoznia a Birodalom egészében a kereszténység terjeszkedését.¹³¹ A különböző vélemények ellenére e rendelet alapján azonban nyilvánvaló, hogy a bírói szabadság tág teret kapott és véres üldözés kezdődött a keresztények ellen. Ennek az időszaknak a legismertebb vértanúi Alexandriában és Egyiptomban szenvedtek vértanúhalált.¹³²

II. 7. Decius (Kr. u. 249-251)

II.7.1. Decius császár személyisége

A harmadik század közepén a római világot súlyos gazdasági visszaesés jellemezte. Számos bizonyítéka volt annak, hogy a birodalom gazdasági szerkezete omladozott. Hamarosan a birodalom távolabbi területeit lerohanták a barbár törzsek, a kereskedelem összeomlott, mindenfelé útonállók jelentek meg, valamint

---

¹²⁸ KERESZTES 1970, 573.

¹²⁹ VARGHA 591.

¹³⁰ PLESCIA 123.

¹³¹ KERESZTES 1970, 573.

¹³² TAKÁCS 102-103.

a kalózkodás is komoly problémává vált. Mindez magával hozta az árak gyors növekedését is. Napjainkban részletekbe menően kutatjuk a gazdasági válságok bonyolult társadalmi okait. A harmadik századi Rómában erre sokkal egyszerűbb magyarázatot adtak. Amikor a birodalom történetében nehéz idők jártak, és szinte a katasztrófa szélén állt, ezt általában egy okra vezették vissza, mégpedig arra, hogy elhanyagolták Róma isteneit. Róma jóléte azért tűnt el, mert az Örök Város által tisztelt isteneket feldühítették. Úgy gondolták, hogy ha lecsillapítják ezt a haragot, a jólét visszatér. Decius hatalomra kerülésével ez a gondolkodásmód éledt újra.¹³³

Philippus Arabs (204-249) császár uralkodásának végén a birodalomban mindenfelé polgárháborúk és lázadások ütötték fel a fejüket. A szenátorok, a hadsereg fele, valamint a köznép megvonta a bizalmat a császártól és Deciust, az öregedő szenátort kiáltották ki császárnak. A birodalmat fenyegető barbár betörések visszaverése érdekében Decius a birodalom egységének megteremtését tartotta a legfontosabbnak, mely egység véleménye szerint a pogány vallásban gyökerezett.¹³⁴ Decius helyzete nem volt irigylésre méltó, mivel ebben a válsághelyzetben több fronton is támadás érte a birodalmat. Erős hadseregre volt szüksége a birodalom védelme érdekében. Decius felismerte, hogy ha a császári kincstár bevétele csökken és nincs folyamatos utánpótlás, akkor növelni kell az adókat a hadsereg fenntartása érdekében. Ennek a bizonytalan helyzetnek azonban egyértelmű oka volt számára Róma isteneinek a haragja.

Decius elődje, Philippus idején a szinkretizmus jellemezte a vallási életet, így Ohorn véleménye szerint ez volt az oka annak, hogy a birodalom az összeomlás szélére jutott.¹³⁵ Decius Róma régi nagyságát igyekezett helyreállítani, példaképe Traianus volt, akinek később fel is vette a nevét. Ladocsi Gáspár szerint Decius célkitűzéseibe a kereszténység nem fért bele, ezért külön hadműveletet tervezett megsemmisítésére. A korábbiakhoz viszonyítva sokkal szigorúbb és átfogóbb, az

---

¹³³ OHORN, George Thomas: Why Did Decius and Valerian Proscribe Christianity? Church History Vol. 2, No. 2 1933, 67-77, 67.

¹³⁴ TAKÁCS 128-129.

¹³⁵ OHORN 68.

egész birodalomra kiterjedő véres üldözés kezdődött a keresztényekkel szemben. Korabeli források a császárt „vérszomja tigris”, „irgalmatlan Decius”, nevekkel illették.¹³⁶

Vajon Decius valóban gyűlölte a keresztényeket? Takács Ince lehetségesnek tartja, hogy a Philippus Arabs keresztényeket pártoló császár elleni népgyűlölet vezetett az általános elégedetlenséghez és a lázadásokhoz.¹³⁷ Ez jelent meg Deciusnál is, akiről Euszebiosz egyenesen kimondta, hogy Decius a Philippus iránti gyűlöletből indította meg az üldözést.¹³⁸ A Decius uralkodását megelőző keresztényellenes gyűlölet bizonyítékául szolgál az alexandriai néphangulat, melyről Dionüsziosz alexandriai püspök Phabiosz antiochiai püspökhöz írt levele tanúskodik.¹³⁹ Decius rendelete a vallás egységesítése érdekében tehát feltételezhetően a nép egyetértésével összhangban állt.

Decius szándéka azonban nem egyértelműen a keresztények elleni gyűlöletből, mint inkább politikai számításból fakadt.¹⁴⁰ Ohorn véleménye szerint Deciust nem motiválta semmilyen személyes vallásos meggyőződés, hanem inkább a birodalmat fenyegető gazdasági összeomlás veszélye indította a rendelet kiadására. Fontosnak tartja megjegyezni, hogy a rendelet nem irányult különösképpen a birodalom egyetlen felekezete vagy csoportja ellen sem. Minden lakost felszólítottak, hogy fejezzék ki hűségüket. Csak a keresztények és a zsidók nem engedelmeskedtek ennek a parancsnak. A zsidók már hosszú ideje élvezték a vallásszabadság jogát, ugyanakkor a keresztények nem rendelkeztek ezzel. Mivel visszautasították az engedelmességet, ez hazaárulásnak minősült, és ez eredményezte a megtorló intézkedéseket.¹⁴¹ Perendy László álláspontja szerint Decius célja a birodalom vallási egységének helyreállítása volt, mely egység

---

¹³⁶ LADOCSE GÁSPÁR: A keresztényüldözés a Római Birodalomban, Szent István Társulat, Budapest, 2018, 108.

¹³⁷ TAKÁCS 130.

¹³⁸ EUSZEBIOSZ: Egyháztörténet 6,39,1 (ford.: Baán István).

¹³⁹ EUSZEBIOSZ: Egyháztörténet 6,41,42 (ford.: Baán István).

¹⁴⁰ TAKÁCS 130-131.

¹⁴¹ OHORN 68.

létrehozásának indokai között a modern kutatás nemcsak a politikai válság vallási alapon történő megoldását feltételezi, hanem sztoikus eredetű filozófiai koncepciókat is.¹⁴²

A kereszténység helyzetéről elmondható, hogy a hosszabb ideig tartó békés időszaknak köszönhetően számát, valamint befolyását illetően szépen haladt előre, ugyanakkor a keresztény buzgóság, valamint a hitvallói bátorság tekintetében alábbhagyott. Decius megelőzően negyven éven keresztül viszonylagos békében éltek a keresztények, ami azt jelentette, hogy voltak, akik csak hírből hallottak véres üldözésről. Persze helyi zavargások gyakran adódtak ellenük, de nem olyan mértékben, mint a korábbi időszakban. A hosszú béke korszaka elősegítette a pogányokkal való keveredést, melynek hatására az egyházon belüli fegyelem meglazult. Ennek következtében Decius rendelete váratlanul és készületlenül találta a keresztényeket.¹⁴³

II.7.2. A rendelet forráshelyei

A császári rendelet pontos szövegét nem ismerjük, de annak tartalmára a korabeli tanúságtételekből, korabeli egyházatyák levelezéséből és a fennmaradt papirusz bizonyítványokból jól lehet következtetni. Takács Ince véleménye szerint a Decius általi keresztényüldözés az eddigiektől abban különbözött, hogy ez általánosan az egész birodalomban minden keresztényre kiterjedt, korra, nemre és rangra tekintet nélkül. Minden keresztényt egyenként a törvény elé állítottak, még a csecsemőket és tehetetleneket is. Takács Ince felteszi azonban a kérdést: vajon Decius rendelete a pogány alattvalókra is kötelezővé tette-e a jelentkezést? Ebben a kérdésben Takács Ince a tudósok egy részének-véleményével egyetértve azon az állásponton van, hogy Decius edictuma a pogányokra is vonatkozott. Mások feltételezik, hogy az általános rendeleten kívül létezett egy pótrrendelet, ami csak a keresztényeket

---

¹⁴² PERENDY László: Egyházüldözés a III. század közepén Cyprianus levelezésének tükrében, Teológia, 49/3-4. 2015, 190-202. 193.

¹⁴³ TAKÁCS 132-133.

érintette.¹⁴⁴ Szabó Ádám a Szent Cyprianus¹⁴⁵ levelezése című könyv fordítója azt állapítja meg, hogy a korábbi üldözéssel ellentétben ez alkalommal a birodalom minden lakosára kiterjedő intézkedésekről volt szó. A rendelet elsődleges célja tehát nem a kereszténység felszámolása volt, hanem a birodalom szellemi-vallási egységének megteremtése.¹⁴⁶ Sály a fenti kérdés vizsgálata alapján arra a következtetésre jut, hogy a Decius korabeli eljárásokról valóban elmondható, hogy a keresztényeket nem az ellenük érzett gyűlölet miatt, hanem azért végezték ki, mert nem teljesítették a császár konkrét parancsát. Ugyanakkor a végső oka az eljárásoknak mégis a keresztény létük volt, hiszen pont emiatt tagadták meg a császár parancsának való engedelmességet.¹⁴⁷

Decius rendeletének bizonyítéka négy fő forrásból származik. Első az ún. libellusok, papirusz bizonyítványok Egyiptomból, melyek igazolták a rendelet szerint az áldozásban való részvételt. Másodikként említhető a karthágói püspök levelezése, mely leveleket Cyprianus az idő alatt írt, amikor menekülnie kellett az üldözés elől (Kr. u. 257). A harmadik forrás Euszebiosz Egyháztörténetében olvasható, Dionüsziosz Alexandria püspökének levelezése, aki egyik levelében általános leírást ad az alexandriai helyzetről, míg egy másikban leírja a saját letartóztatását és megmenekülését. Végül a negyedik forrás Pioniosz presbiter és társainak mártíromsága Szmirnában (Kr. u. 250), ami röviden utal Deciusra, de nem említi a rendeletet. Ezeknek a forrásoknak az értéke nyilvánvaló, hiszen kortárs szemtanúk írták, illetve a birodalom egymástól távol eső területeiről származnak, ami az események több szemszögből történő vizsgálatát segítik elő. Ezeknek az iratoknak egyike sem idézi magát a rendeletet, inkább csak a rendelet hatásával foglalkoznak. Bár a papirusz bizonyítványok részlegesen érintik azt.

---

¹⁴⁴ TAKÁCS 135.

¹⁴⁵ Karthágó püspöke (Kr. u.190-258).

¹⁴⁶ Szent Cyprianus levelezése 27 (ford.: Szabó Ádám).

¹⁴⁷ SÁRY 2012, 103.

Rives véleménye szerint ez a látszólag hivatalos rendelet inkább a lakossághoz szólt, mint a tisztviselőkhöz.¹⁴⁸

Libellusok (papirusz bizonyítványok)

Az első libellusokat 1893-ban fedezték fel az egyiptomi Fajjúm városában. Összesen 41 libellus került elő ugyanarról a helyről, melyek meglehetősen jó állapotban voltak. Tartalmukat tekintve jól elkülöníthetően minden libellus három vagy négy részre osztható. Az első részt általában formális petíciónak nevezték. A petíciót az adott helység ún. bizottságához címezték, azon belül megjelölve az áldozatok felügyelőjét. Ezt követően olvasható a petíciót benyújtó neve, származása, a háztartásában élők megnevezése, születési helye, lakóhelye, kora és alkalmanként egyéb személyes jegyek, mint például egy szemöldökheg. Ezután következett az egész ügy lényegének a leírása: a kérelmező vallása, az áldozatbemutatás, ételáldozat és italáldozat cselekményének feltüntetése, valamint annak igazolása, hogy a szent áldozásban való részvétel a bizottság jelenlétében történt a kiadott rendelet szerint. Végül a bizottság igazolása, valamint az átadás dátuma zárta a bizonyítványt.¹⁴⁹ Az igazolást saját kezűleg kellett megírni, ami alól az írástudatlanok sem mentesülhettek. A hozzátartozók helyettesíthették az igazolás kiállításában, majd egy hivatalos tanú hitelesítette és dátumozta a kiállított iratot.¹⁵⁰

Moravcsik Gyula fordításában egy Kr. u. 250-ből származó papirusz bizonyítvány a pogány módon való áldozásról a következőképpen volt megfogalmazva: „Az áldozási bizottságnak a Helleneion városrészből való Aurelia Demos, Aurelios Eirenaios felesége részéről, akinek atyja nem él, anyja Helene. Mindenkor áldoztam az isteneknek, és most ugyancsak áldoztam a parancsoknak megfelelőleg jelenlétetekben, mégpedig italáldozatot mutattam be és megízleltem

---

¹⁴⁸ RIVES, J. B.: The Decree of Decius and the Religion of Empire, *The Journal of Roman Studies* Vol. 89 1999, 135-154, 135-137.

¹⁴⁹ KERESZTES, Paul: The Decian Libelli and Contemporary Literature, *Latomus* 34/3, 1975, 761-781, 761-764.

¹⁵⁰ LADOCSEI 129.

az áldozati húst. Kérlek benneteket, hogy igazoljátok ezt aláírásotokkal. Jó szerencsét. (Második kéz:) Én, Aurelia Demos nyújtottam be e nyilatkozatot. Én Aurelios Eirenaios írtam helyette, mert ő nem tud írni. (Harmadik kéz:) Én Aurelios Sabinos városatya láttalak áldozni. (Első kéz:) Imperator Caesar Gaius Messius Quintus Traianus Decius Pius Felix Augustus I. évében Payni 20-án.”¹⁵¹

Beattie szerint a hivatalos személy, aki igazolta a rendeletben foglalt teljesítését pecséttel hitelesítette a levelet. Részletezi továbbá a bizottságok feladatait is. Minden helységben külön bizottságot neveztek ki, és a bizottságot az adott kerület öt tisztviselője alkotta. A bizottságok elsődleges feladata a keresztények felkutatása volt. Ezután követelték az állami valláshoz való hűségük bizonyítását egy áldozati szertartásban történő részvétellel. Amennyiben valakiről kiderült, hogy keresztény, és nem tett eleget a rendeletben foglalt kötelezettségnek, áldozatává vált az üldözésnek. Abban az esetben, ha valaki fel tudott mutatni egy igazolást arról, hogy áldozatot mutatott be a bizottság előtt, mentesült a következmények alól. Később néhány magistratus hajlandó volt arra, hogy anyagi haszon reményében hasznot húzzon az üldözésből, vagyis ilyen bizonyítványokat lehetett vásárolni is. Ilyenkor a magistratus egyrészt profitált az eladásból, másrészt a gyanúsított keresztény fizetett azért a kiváltságért, hogy lelkiismeretével ellentétben álló áldozat bemutatása alól mentesüljön. Ez egy furcsa helyzetet eredményezett, hiszen előfordulhatott, hogy valaki nyugalomban élhetett, míg a szomszédját esetleg üldözték.¹⁵²

Vannak, akik kétségbe vonják, hogy ezek az egyiptomi libellusok közvetlenül a Decius császár alatti keresztényüldözésre utalnak. A fellelhető kortárs irodalom azonban teljesen alátámasztja ezeknek a papiruszoknak a tartalmát. A legtöbb libellus utal arra, hogy Deciusnak volt egy rendelete, amely megparancsolta az áldozatot. Az áldozat, étel és italáldozattal, vagyis a szent

---

¹⁵¹ Moravcsik Gyula (ford.) A papiruszok világából. Parthenon, Budapest, 1942, 188.

¹⁵² BEATTIE, Robert H.: The Certificate of an Apostasy during the Persecution of Decian, The Biblical World 8/4, 1896, 289-298, 295-296.

áldozásban való részvétellel lett teljesítve, mely bizonyította a császár parancsának való engedelmességet. Szokatlan ezekben a bizonyítványokban egyrészt a korábbi vallási meggyőződésről tett nyilatkozat, ami új volt a Római Birodalom történetében, valamint az a rendelkezés, hogy a birodalom minden lakosának teljesítenie kellett az előírt áldozatbemutatást, melyről tanúsítványt adtak. Az egyiptomi libellusok ugyanakkor igazolják a kutatók többségének véleményét abban a tekintetben, hogy dokumentálják mind a pogány rómaiak, mind a hitehagyó keresztények áldozatbemutatását, amely alátámasztja azt a feltevést, hogy Decius császár rendelete a birodalom összes lakosára vonatkozott.¹⁵³

A papirusz bizonyítványok arról is tanúskodnak, hogy a bizottságok Kr. u. 250-ben működtek, amiből arra lehet következtetni, hogy Decius rendelete valószínűleg Kr. u. 249 decemberében lett kihirdetve. Knipfling feltételezi, hogy a rendelet nem intézkedett a bizottságok megalkotásának módjáról, ezek működéséről csak a libellusok tanúskodnak. Továbbá megállapítja, hogy a vallási meggyőződés megvallásának első példája a múltban, erre az időszakra tehető.¹⁵⁴

Szent Cyprianus levelezése

A 2. században Afrikában a nagyobb településeken alakultak ki a keresztény közösségek. Ezek közül különösen a karthágói közösséget kell kiemelni, mely nemcsak létszámát, de fontosságát tekintve is fölülmúlta a többit. A 3. század közepére a karthágói közösség több évtizede békében növekedett és kezdett a birodalom nyugati részének központjává válni. Cyprianust 248-ban választotta meg a karthágói közösség püspökké, aki ezt megelőzően világi pályát futott be, és csak 246-ban csatlakozott a keresztényekhez.

Cyprianus Decius rendeletét követően a menekülés mellett döntött, ismeretlen helyre távozott és levelekkel próbálta támogatni a keresztény közösséget. Ez sokakban megütközést keltett, mivel kitartást és vértanúhalált

---

¹⁵³ KERESZTES 1975, 761-764.

¹⁵⁴ KNIPFLING, John R.: The Libelli of the Decian Persecution, The Harvard Theological Review Vol. 16, No. 4 1923, 345-390, 353-357.

vártak volna el tőle. Végül azonban sikerült meggyőznie a kritizálókat azzal, hogy maradásával nem akarta a pogányok haragját tovább szítani, és remélte, hogy provokáció és komolyabb áldozatok nélkül sikerül átvészelnie ezt az időszakot.¹⁵⁵ Egyik levelében így fogalmaz: „inkább eltávoztam;(…) nehogy vakmerő jelenlétemmel még jobban felszítam a kitörő népharagot.”¹⁵⁶ Pontosán nem lehet tudni, hogy Cyprianus hova menekült. Az ekkor írt leveleiben minden esetben körütekintésre szólította fel a hívőket és arra, hogy kerüljék a provokációt, a börtönbe került hívőket pedig kitartásra buzdította. Cyprianus csak Decius császár halálát követően, 251 tavaszán tért vissza Karthágóba.

Cyprianus összes írása sajátosan keresztény típusú írás, ún. pasztorális levél. Ezek olyan hivatalos dokumentumok, amelyek egy adott probléma megoldása céljából íródtak, melynek a címzettjei a keresztény egyének vagy közösségek voltak. Cyprianus levelezése 82 darabból áll, melynek csaknem fele 250 és 251 tavasza között íródott.¹⁵⁷ A legfőbb témakörök, melyekről leveleiben írt, először a saját menekülésének magyarázata, majd amikor ez a kérdés tisztázódott, akkor tudott foglalkozni a helyben maradt közösség irányításával, lelki támogatásával. Leveleiből jól követhető a keresztények esetében a mártíromságra jutás problémája, mely új eljárási gyakorlat kialakulását tükrözi.

Decius idején már nem egy gyors, rövid tárgyalásra és azt követően egy gyors kivégzésre lehetett számítani, hanem hosszas letartóztatásban töltött időre és kegyetlen kínzásokra, melyet sokszor nem is követett halál.¹⁵⁸ A bebörtönzött hívőket az alábbi sorokkal igyekezett buzdítani a szenvedések elviselésében: „*A szenvedés elhúzódásával csak még nagyobb magasságokba emelkedtek, az idő múlásával nem elveszítitek, hanem növelitek a dicsőségeteket.*”¹⁵⁹

Leveleinek harmadik nagy témaköre pedig az ún. bukottak (lapsi) vagyis

---

¹⁵⁵ PERENDY 192.

¹⁵⁶ Szent Cyprianus levelezése 20,1 (ford: Szabó Ádám).

¹⁵⁷ PERENDY 194.

¹⁵⁸ Szent Cyprianus levelezése 50,60 (ford: Szabó Ádám).

¹⁵⁹ Szent Cyprianus levelezése 37,1 (ford: Szabó Ádám).

hitehagyók visszafogadásával kapcsolatos kérdések tisztázása, melyek a keresztények állapotát tükrözi a deciusi rendelet hatálya alatti időszakban, illetve a császár halálát követően.¹⁶⁰

Euszebiosz Egyháztörténete

Euszebiosz születési helye és ideje ismeretlen, a kutatók szerint 260–263 körül született Caesarea Maritimában, ahol később püspökként is tevékenykedett. A Kr. u. 3. században a mintegy 100 000 lakosú Caesarea hivatalosan pogánynak számított, még a bizánci időkben is jelentős zsidó és samaritánus közösség lakott benne. Kr. u. 190 előtt a keresztények száma jóval kevesebb volt, nem is volt püspökük. A 3. században főként Órigenész, Pamphilosz és Euszebiosz munkássága nyomán a korai kereszténység jelentős központjává vált e terület. Az Egyháztörténet Euszebiosz legismertebb munkája. Ennek háttéréről annyit tudhatunk, hogy Euszebiosz Pamphilosz vezetésével „könyvtárosként” dolgozott, így jutott hozzá történeti könyvének forrásaihoz. Ebben a művében az egyház történetét mutatja be Jézus korától Constantinus császár idejéig. Euszebiosz könyve megírásához sok forrást használt fel, melyek jelentős részére hivatkozott is munkájában.

Euszebioszt a rendelkezésre álló források felhasználása tekintetében két fő tényező vezette: a caesareai könyvtár anyaga és a szerző személyes érdeklődési köre. Az Egyháztörténet elsősorban a keleti egyházak életére és történetére összpontosít, melyben megjeleníti mind az egyház-, mind a világtörténet eseményeit. A világtörténet eseményei azonban általában alárendelt szerepet kaptak.¹⁶¹ Euszebiosz Egyháztörténetének 6. fejezetében ír a Decius alatti eseményekről, melyben beszámol többek között Dionüsziosz¹⁶² alexandriai püspök Phabiosz antiochiai püspökhöz írt leveléről, mely részletesen bemutatja a

---

¹⁶⁰ Szent Cyprianus levelezése 58 (ford: Szabó Ádám).

¹⁶¹ PAPP György: Kaisareai Euszebiosz Egyháztörténetének historiográfiai jelentősége, *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 7 (1). 2016, 135-165, 153.

¹⁶² Ókeresztény író (Kr. u. 190-264)

keresztények helyzetét Alexandriában. Ez a levél arról tanúskodik Dionüsziosz leírása szerint, hogy Alexandriában a keresztényellenes hangulat már a deciusi rendelet kiadása előtt egy évvel kezdődött, majd a rendelet kiadását követően „mindenkin rettegés lett úrrá”. A vértanúk felsorolásán túl részletesen beszámol a keresztények különböző csoportjairól, akik igen eltérően reagáltak a rendeletben foglalt felhívásra. Természetesen Euszebiosz legnagyobb példaképe, Órigenész letartóztatásáról és megkínzásáról is részletes beszámolót olvashatunk, melyet Órigenész levele alapján idéz.

Szent Pioniosz vértanúsága

A szmirnai Pioniosz vallatása és vértanúsága a legrészletesebb példája a Decius alatti eljárásoknak. Pionioszról annyit lehet tudni, hogy Szmirnában működött papként, és tudása, valamint szerénysége miatt nagy tekintélye volt a pogányok előtt. Kr. u. 250 február 23-án Polükarposz emléknapiját ünnepelték, és miközben magukhoz vették a „szent kenyeret”, embereivel együtt megjelent a pogány templomfelügyelő, Polemon.¹⁶³ Polemon templomfelügyelő így szólt Pionioszhoz és társaihoz: „Mindannyian ismeritek a császár rendeletét, megparancsolta, mutassátok be az áldozatot az isteneknek.”¹⁶⁴ Pioniosz ezt válaszolta rá: „Mi Isten rendelkezéseit ismerjük, amelyekben azt parancsolja nekünk, hogy egyedül őt imádjuk.”¹⁶⁵ Erre Polemon így szólt: „Jöjjetek hát a térre, és ott majd megváltoztatjátok meggyőződésüket.”¹⁶⁶ Középre állították őket a téren és Polemon így szólt hozzájuk: „Ő Pioniosz, jó lesz, ha engedelmeskedsz te, s ugyanúgy mindannyian, és bemutatjátok az áldozatot, nehogy meg kelljen büntetni titeket.”¹⁶⁷ Pioniosz pedig sugárzó arccal hosszú védőbeszédet tartott és az egész tömeg figyelmesen hallgatta. Pioniosz végül így fejezte be: „Isteneiteket nem

---

¹⁶³ DIÓS István: A szentek élete, Szent István Társulat, Budapest, 1988, 66-68.

¹⁶⁴ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 3,2 (ford.: Vanyó László).

¹⁶⁵ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 3,3 (ford.: Vanyó László).

¹⁶⁶ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 3,4 (ford.: Vanyó László).

¹⁶⁷ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 4,1 (ford.: Vanyó László).

imádjuk, az aranyképmást nem tiszteljük.”¹⁶⁸ A hosszú kihallgatás után a három foglyot börtönbe vetették. Pár nappal később ismét megjelent Polemon és a lovasság főtisztje az üldözőkkel és ezt mondták: „*Íme Euktémón, az előljárótok bemutatta az áldozatot, engedelmeskedjete hát ti is.*”¹⁶⁹ Pioniosz ezt válaszolta: „*A bebörtönzötteknek joguk van megvárni a prokonzult! Miért bitoroljátok ti az ő jogait?*”¹⁷⁰ Az előljárók kihasználva erejüket megfogták és erőszakkal a térre hurcolták őket, ahol Pioniosz és társai a földre vetették magukat, így akarták megakadályozni, hogy a bálványok elé vigyék őket a templomba. Végül kiabálva és ütlegetve mégis bevonszolták őket az oltár elé. Az áldozati lakoma ételéből azonban az erre kijelölt tisztviselő meg se merte kínálni őket, nem mert közelebb menni hozzájuk, és végül maga ette meg az ételleket. Ők pedig ezt kiáltották: „*Keresztények vagyunk.*”¹⁷¹ Mivel nem tudtak mit kezdeni velük, ütlegetve visszavitték őket a börtönbe. Ezek után érkezett meg a prokonzul Szmirnába és március 12-én Pionioszt eléje vezették.¹⁷² Mivel Polemon csak városi tisztségviselő volt, halálbüntetést nem szabhatott ki. Ebben az időben Ázsia helytartója (proconsul) Julius Proculus Quintiliánus volt, aki Efézusban székelte.¹⁷³ Pioniosz a proconsul kihallgatása során a kínzások közepette is folyamatosan megtagadta az áldozatbemutatást, míg végül a proconsul kihirdette az ítéletet: „*Elrendeljük, hogy elevenen égessék el Pionioszt, aki kereszténynek vallotta magát.*”¹⁷⁴

Takács Ince szerint Pioniosz vértanúságának leírása jól szemlélteti, hogy a helytartók és a nép ítélete a keresztények fölött már nem gyűlöletből fakadt. Pionius bírái jóindulatot akartak tanúsítani, míg a nép egyenesen sajnálta. Takács szerint itt

---

¹⁶⁸ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 5,2 (ford.: Vanyó László).

¹⁶⁹ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 16,2 (ford.: Vanyó László).

¹⁷⁰ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 16,3 (ford.: Vanyó László).

¹⁷¹ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 16,7 (ford.: Vanyó László).

¹⁷² Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 19,1 (ford.: Vanyó László).

¹⁷³ TAKÁCS 150.

¹⁷⁴ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 20,7 (ford.: Vanyó László).

pusztán arról volt szó, hogy a császár politikai felfogásának érvényt szerezzenek, még ha ez kegyetlenséggel és erőszakkal is járt.¹⁷⁵

II.7.3. A rendelet hatása a keresztényekre

A Decius rendeletének kiadását megelőző hosszú békeidőszak miatt sokan anélkül csatlakoztak a keresztényekhez, hogy el lettek volna szánva a vértanúságra. A deciusi rendelet következtében sokan inkább a vagyonuk, életük megmentését választották. Voltak, akik elmenekültek távolabbi vidékekre, és voltak, akik ténylegesen bemutatták a kívánt áldozatot, vagy vesztegetéssel jutottak hozzá az áldozat bemutatását igazoló irathoz. Az ilyen keresztényeket összefoglaló néven bukottaknak (lapsi) nevezték. A függő helyzetben lévő személyek (feleségek, rabszolgák) kényszer hatására mutattak be áldozatot. Ennek a helyzetnek a kialakulásában több tényező is közrejátszott, főleg a rendelet univerzális jellege. Elsőnek azok kerültek a hatóságok látókörébe, akik a társadalom honestiores rétegébe tartoztak. A másik kiemelt csoportba az egyház vezetői tartoztak, ezért ők lettek az üldözés első áldozatai, mint például Phabianosz, Róma püspöke.¹⁷⁶

A korabeli keresztény forrásokat vizsgálva, úgy tűnik, hogy Decius rendelete valóban hozzájárult ahhoz, hogy a keresztény hitehagyók száma növekedjen. A mintegy másfél évig tartó üldözés idejéből kevés névvel és helyszínnel megjelölt forrás maradt fenn, de egyéb források utalásaiból igen nagy számra lehet gondolni. A kor egyházi írói azonban jelentős számú hittagadásról is beszámolnak. Becslések szerint a hittagadó keresztények száma megközelítette a keresztény lakosság egynegyedét. A keresztényeket komoly döntés meghozatalára kényszerítette ez a rendelet. Ha megtagadták az áldozatbemutatást, jogfosztottság, vagyonelkobzás, kínzás, kivégzés várt rájuk. A kivégzett keresztények a korábbiakhoz hasonlóan szent mártírokká váltak, míg a hittagadók a keresztény közösség szemében bukottaknak, elesetteknek minősültek. Nekik meg kellett

---

¹⁷⁵ TAKÁCS 152.

¹⁷⁶ PERENDY 191-192.

küzdeniük saját lelkiismeretük vádjaival is. Természetesen a hittagadók egy részének nem jelentett gondot az áldozat bemutatása. Ezek az emberek nem is próbáltak bűnbánatot gyakorolni Decius halálát követően. Az egyháznak azonban komoly feladatot adott azon hittagadók visszavétele, akik mély bűnbánattal fordultak az egyházhoz, hogy újra a hívők közösségéhez tartozhassanak, ez azonban alapos vizsgálatot és döntéshozatalt követelt az illetékesektől.¹⁷⁷ A bukás bűnét kezdetben nagyon súlyosnak tekintették, és csak komoly megfontolást követően adtak bocsánatot, majd 251-től a karthágói zsinatok rendelkezései szerint a bukottak tettének elbírálása egyre enyhült, míg 252-ben a bukott klerikusok kivételével mindenkit visszavettek.¹⁷⁸

Pohlsander álláspontja szerint tehát Decius olyan valláspolitikát követett, mely összhangban volt korának konzervatív gondolkodásával és a saját konzervativizmusával is. Ez a politika keresztény szemszögből nézve nyilvánvalóan negatív hatással volt az egyházra, de a hagyományos római pogányság megerősítésére nézve egy pozitív programnak minősült.¹⁷⁹

II. 8. Valerianus (Kr. u. 253-260)

A keresztény vértanúirodalom bőséges anyagot tartalmaz a 250-es évek üldöztetéséről, de történelmi szempontból mégis tökéletlen források. Ezeknek a szövegeknek a keletkezési ideje és szerzősége gyakran meghatározhatatlan. Ebben a körben az egyik leghitelesebb forrás Cyprianusz püspök aktája, melynek minden adata megegyezik két másik forrással, Cyprianus leveleivel és a Pontianus diakónustól származó Cyprianus püspök életéről szóló leírásával.

Valerianus császár által indított üldözés értelmezése hosszú ideig problémát jelentett a modern tudósok számára. Az egyik probléma Valerianus hirtelen változásának okaira vonatkoznak a valláspolitikában 257-ben. Ezt megelőzően a

---

¹⁷⁷ LADOCSEI 126.

¹⁷⁸ PERENDY 192-193.

¹⁷⁹ POHLSANDER, Hans A.: The Religious Policy of Decius, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II, 16, 3, 1986, 1826-1842, 1841-1842.

császár uralkodása alatt az egyház viszonylag zavartalanul működhetett, de a 257-258-as évek során egyre súlyosabb események sorozatának lehetünk tanúi. Ebben az időszakban adta ki a kereszténység ellen irányuló birodalmi rendeleteket.

Haas¹⁸⁰ felteszi a kérdést, vajon mi készítette a császárt a birodalmi valláspolitikai hirtelen megfordítására 257-ben? A kérdés tisztázása érdekében végzett kutatások összefoglalásaként megállapítja, hogy az üldöztetések mögött elsődlegesen vallási eredetű indítékot feltételeznek, melyhez bizonyos társadalmi célok kapcsolódtak. A kérdés megválaszolása érdekében összehasonlítja Valerianus valláspolitikáját elődje Decius intézkedéseivel. A 249-től 253-ig tartó időszak volt az első birodalmi szintű támadás az egyház ellen, valamint ez volt az első alkalom, amikor Traianus rescriptumának régóta fennálló rendelkezéseit félretéve keresztények után kutattak és az áldozatbemutatás tesztjének alkalmazását vetették be a kereszténység igazolása céljából.

Deciust egyik saját tábornoka követte a trónon, V. Trebonianus Gallus. Gallus rövid uralkodása (251-253) idején váratlan barbár invázió jelent meg a határok mentén. Ebben a helyzetben Gallust a körülmények megakadályozták abban, hogy Deciushoz hasonlóan szisztematikusan üldözze a római vallás tagadóit. Uralkodása alatt azonban előfordultak erőszakos cselekmények a keresztények ellen. Cyprianus két római püspökről beszél, Cornelius és Lucius, akiket Gallus uralkodása alatt száműztek.¹⁸¹ Alexandriában, Dionysius püspök megjegyzi, hogy Gallus elűzte a szent embereket, akik könyörögtek Istenhez békéért.¹⁸² Úgy tűnik, hogy Gallus a felső papság elleni fellépést helyezte előtérbe, nem az egyház egészének üldözését. Ebből a szempontból eltért Decius politikájától, és előrevetítette Valerianus rendelkezéseit.

Valerianus uralkodása első éveiben komoly kísérletet tett arra, hogy helyreállítsa a béke és a stabilitás mértékét a birodalom minden lakója számára,

---

¹⁸⁰ HAAS, Christofer J.: Imperial Religious Policy and Valerian's Persecution of the Church, A.D. 257-260, Church History, Vol. 52, No. 2, 1983, 133-144. 138.

¹⁸¹ Szent Cyprianus levelezése 60,1; 61,1 (ford.: Szabó Ádám).

¹⁸² Euszebiosz: Egyháztörténet 7,1,1 (ford.: Baán István).

beleértve a keresztényeket is. Fiát, P. Licinius Gallienust, Augustus rangjára emelte. E két császár erőfeszítéseinek eredményeként a római világ 253-256 között bizonyos fokú békét élt át. A gyülekezet is élvezte ezeknek az éveknek a békéjét, mely a kereszténység és a megtérők jelentős növekedésének időszaka volt. Mindezek a tényezők azt jelzik, hogy a birodalmi kormány nagyrészt figyelmen kívül hagyta az egyházat és annak növekedését.¹⁸³

257 nyarán azonban Valerianus hirtelen megváltoztatta a politikáját és üldöztetést indított a keresztény hierarchia ellen. A fennmaradt források arra utalnak, hogy ezt a politikaváltást a birodalmat érő politikai és gazdasági katasztrófák sorozata idézte elő 255-258 között. Ezek a nehézségek, mint például a pestis, barbár inváziók és a spirális infláció meglehetősen gyakoriak voltak az egész birodalomban a 3. század folyamán. Valerianus uralkodásának középső éveiben azonban a különböző problémák soha nem látott mértékben szaporodtak, és a birodalom akut válság időszakába lépett. Vélhetően ez a válság idézte elő 257-ben az üldözést a keresztények ellen.¹⁸⁴ Haas összefoglalásában a Valerianus általi keresztényüldözés a következő okokra vezethető vissza:

- A válság miatti kialakult frusztráció következtében a keresztények ellen fordult a közhangulat. Lukas de Blois szerint ehhez hozzájárult a birodalom keleti tartományaiban élő keresztények perzsabarát politikája.¹⁸⁵
- Gazdasági szempontok is vezethették az uralkodót, mivel a kormány az egyház vagyonának megszerzésében érdekelt lehetett. Elképzelhető, hogy a császári kincstár feltöltése érdekében alkalmaztak üldözést, mivel Valerianus két rendelete (különösen a második) kifejezetten a gazdag keresztények vagyonának elkobzásáról rendelkezett.¹⁸⁶

---

¹⁸³ Zosimus: 1.28.1-29.1

¹⁸⁴ HAAS 138.

¹⁸⁵ BLOIS, Lucas: The Policy of the Emperor Gallienus, Leiden, 1976, 184-185.

¹⁸⁶ Szent Cyprianus levelezése 80,1 (ford.: Szabó Ádám).

- A keresztény közösség a 3. század közepe óta a gazdag és befolyásos keresztények támogatására támaszkodott, a vagyonuk elkobzása a kormány kétségbeejtő pénzügyi helyzetét javíthatta.¹⁸⁷ Ezzel a magyarázattal azonban az a probléma, hogy a források ritkán említik a vagyonelkobzás tényleges eseteit.¹⁸⁸
- Vallási magyarázat. A 257 nyarán indult üldöztetést elsősorban vallási szempontból szemléli. Valerianus a valláspolitikájának megváltoztatásával az istenek kegyének helyreállítására tett kísérlet. Keresztényeket abban a reményben támadta, hogy helyreállítsa a birodalom békéjét. Valerianus uralkodásának későbbi szakaszára vonatkozó források ezt az elméletet támasztják alá.¹⁸⁹

Első üldözési rendeletében száműzetésre szólította fel a felső klérus tagjait. A rendelet azt is megtiltotta, hogy a keresztények összejöjjenek, továbbá a temetők látogatását halálbüntetéssel fenyegették. Ez a rendelet viszonylag mérsékeltbb tartalmú volt ahhoz képest, ami ezután következett. A 257-ben kiadott első rendelet pontos szövegét nem ismerjük, csak a korabeli források, keresztények elleni eljárásokról szóló iratok tanúskodnak annak tartalmáról.

Cyprianus püspök az észak-afrikai Karthágó keresztény vezetőjeként került a hatóságok látókörébe. A korabeli Karthágó élénk metropoliszként működött. A 3. században, ahol a városi civilizáció virágzó központtá növekedett. Ebben az időszakban a keresztény egyház feltűnő növekedése aggodalommal töltötte el a római vezetést. Cyprianus nemes, gazdag családból származott, amelynek tagjai részben Karthágó helyi tanácsához tartoztak. Cyprianus még keresztényként is nagy presztízsű és magas társadalmi helyzetű személy maradt. Pontius Cyprianust olyan emberként írja le, aki hírnevet szerzett a pogányok körében is, magas rangú

---

¹⁸⁷ OBORN, George T. "Why Did Decius and Valerian Proscribe Christianity?" Church History 2, 1933, 67-77.

¹⁸⁸ Euszebiosz: Egyháztörténet 7,11,18 (ford.: Baán István).

¹⁸⁹ Szent Cyprianus levelezése 76-81 (ford.: Szabó Ádám).

személyek körében mozgott, még röviddel a kivégzése előtt is.¹⁹⁰ Az események hitelül szolgál, hogy az első eljárás leírásában szereplő személy Aspasius Paternus proconsul 257-ben valóban Afrika kormányzójaként van számon tartva, illetve a második tárgyalásnál megnevezett Galerius Maximus proconsul, Paternus utóda. Római szenátor, majd a 240-es évek elején afrikai proconsul volt, aki a tárgyalást követően nem sokkal meg is halt (259-ben), alátámasztva a Cyprianus aktájában leírtakat, a bíró gyengélkedésének tényét.

Az első rendelet tartalma a következőkben foglalható össze Cyprianusz aktája alapján. Azt a parancsolatot adták a császárok (mondja a proconsul)

- tilos mindenféle összejövetel,
- temetőkbe sem léphetnek be.

A törvény megszegése esetén a büntetés száműzetés, halál, bányamunka büntetés.

A 257 folyamán lefolytatott eljárás során az első rendeletnek megfelelő száműzetés büntetés alkalmazására került sor.¹⁹¹ Ennek a rendeletnek az alkalmazása az észak-afrikai területeken kívül a birodalom keleti területén Antiokhiában is bizonyítható a hasonló büntetésben részesült Dionüsziosz püspök ügyében.

A következő nyáron (258) Valerianus átíratot küldött (a második „ediktum”) a szenátushoz újabb és keményebb intézkedések meghozatalát kérve. A felsőbb osztályokhoz tartozó keresztények kénytelenek voltak beszolgáltatni vagyonukat, de ha kitartottak a keresztény hitük mellett, akkor kivégezték őket. Továbbá minden püspököt, papot és diakónust meg kellett „büntetni”.

Az új rendelet értelmében Sixtus pápát és négy diakónusát megölték. Afrikában számos mártír volt, köztük Theogenes, Agapius és Secundius püspökök. 258 szeptemberében maga Cyprianus halt mártírhalált.

---

¹⁹⁰ Pontius: Vita Cypriani 7.1.; 14.3.

¹⁹¹ Szent Cyprianus proconsularis vértanúaktája 1,3-4 (ford.: Vanyó László).

Ez a rendelet tehát már sokkal szigorúbb rendelkezéseket hozott, ismerve a Cyprianus ellen lefolytatott eljárás kimenetelét. A rendelet halálbüntetést helyezett tehát kilátásba az áldozat bemutatását megtagadó püspököknek és papoknak, vagyis főként a felsőbb rétegeket érintette, vagyonekobbzás kíséretében:

- a szenátorok, lovagok - méltóságuktól, vagyonuktól megfosztás

- római úrnők - száműzés, vagyonekobbzás

-császári alkalmazottak - hivataltól megfosztás, császári birtokra küldés rabszolgának.¹⁹²

A Cyprianus püspök letartóztatásáról szóló források jól közvetítik a rendeletek szövegének tartalmát és végrehajtását. A két rendeletnek megfelelően Cyprianus esetében tehát két eljárás lefolytatására is sor került a büntetési fokozatoknak megfelelően. Az akta szerint a száműzés elrendelését követő egy évvel később Cyprianus visszatért Karthágóba, ahol újabb tárgyalás várt rá.¹⁹³

A fenti ókeresztény források vizsgálatát összevetve a Valerianus császár uralkodását érintő történeti tudnivalókkal látható, hogy egyes császárok keresztényekkel szembeni intézkedéseinek háttérében összetett problémák álltak, melyek valamennyi időszakban befolyásolták a keresztényekkel szembeni rendeletalkotást. A legtöbb esetben a római hagyományokhoz való ragaszkodás és a birodalom békéjének helyreállítását célzó vallási tartalmú magyarázat a legvalószínűbb.

II. 9. Diocletianus (Kr. u. 282-305)

A „Nagy üldözés” elnevezés a IV. századi római állam legnagyobb keresztényellenes fellépésére vonatkozó megjelölés, mely nevében hordozza azt a tényt, hogy ebben az időszakban az állam kiemelt célként tűzte ki a kereszténység teljes megsemmisítését. Itt kell megjegyezni, hogy a kereszténység erre az

---

¹⁹² Szent Cyprianus levelezése 80,1,1 (ford.: Szabó Ádám).

¹⁹³ Szent Cyprianus proconsularis vértanúaktája 2,1-2 (ford.: Vanyó László).

időszakra a birodalom valamennyi tartományában elterjedt, mintegy állam volt az államban, ami valós veszélyt jelentett a római vallás léte és a társadalom egységére.

A kereszténység, mint „át nem vett” vallás azonban sokkal veszélyesebbnek bizonyult a századok során, mellyel szemben a korábbi jogi eszközök, melyek a mártírok számát szaporították, ugyanakkor a kereszténység terjedését nem tudták megakadályozni, hatástalannak bizonyultak. Diocletianus császár korának intézkedései azonban egy átfogó és minden frontról támadó megsemmisítési kísérletet tettek. A korabeli eljárásokat megörökítő mártírakták és szenvedéstörténetek jól szemléltetik ezt a célkitűzést.

295-től kezdődően a keresztények megtagadták a katonai szolgálatot, mely szemlélet egyre terjedt a birodalomban¹⁹⁴. Egyes elméletek szerint ez készítette az uralkodókat komolyabb intézkedésekre. A konkrét keresztényellenes rendeletalkotásra azonban csak 303-tól került sor. Kezdetben a keresztény templomok és könyvek megsemmisítésére, a hitközségek feloszlatására és a birtokaik elkobzására vonatkozóan hoztak rendeletet, majd az egyházi vezetőség és diakónusok tekintetében a korábbi rendelkezésekkel szembeni ellenállás esetén a bebörtönzés lehetőségét is kilátásba helyezve. Végül az utolsó feltételezhetően Galerius és Maximianus társcsászárok közös megállapodásának eredményeként egy általános érvényű rendelet született, mely a birodalom minden alattvalója számára halálbüntetés terhe mellett rendelte el a kötelező áldozat bemutatását Róma isteneinek. A felsorolt rendeletek tartalma és a rendeletek végrehajtásában közreműködő szervek intézkedései jól nyomon követhetőek a fennmaradt forrásszövegekben, melyek vizsgálata által szeretném részletesen bemutatni, hogyan alakult az áldozatbemutatás rituáléja, mint jogi kötelezettség, kitérve arra, hogyan alakultak a korabeli eljárások a korábbi gyakorlathoz képest, különös figyelemmel az eljárásban résztvevő szervekre, azok hatáskörére és

---

¹⁹⁴ Erről részletesebben lásd e dolgozat III. fejezet 3. pontját

együttműködésére.

Septimius Severus (202) császár idejétől a keresztények számának növekedése egyre inkább aggasztotta a rómaiakat, mivel a politikai életben is növekvő befolyással bírtak, ezért rendeletekkel akarták visszaszorítani a keresztények térhódítását. Decius (249-251) császár uralkodásától a keresztények száma és befolyása szinte egyenlővé lett a pogánysággal, ami Decius álláspontja szerint oda vezetett, hogy Róma istenei elfordultak a birodalom támogatásától, és ez a birodalom válságos helyzetét eredményezte. Diocletianus (284-305) császár uralkodása alatt a kereszténység és pogányság vallási szempontból versenytársakká vált. Különösen Kis-Ázsia, Szíria és Egyiptom területén vált jellemzővé a létszámuk növekedése. Egyes helyeken egész keresztény falvak és városok alakultak (pl. Bithyniában, Frigiában).¹⁹⁵) Az egyház viszonylagos békét élvezett, a keresztények már a társadalom minden rétegében helyet kaptak, még a császári udvarban is.

Diocletianus hatalomra lépésekor az egész birodalom közigazgatási reformjába kezdett. Diocletianus a trónra lépése után megosztotta hatalmát. A nyugati tartományok kormányzását a kiváló hadvezéri képességekkel rendelkező Maximianusra (285–305/306–308/310) bízta. Ez szükséges és racionális lépésnek tekinthető, hiszen 285-ben alig akadt olyan provincia, melyet ne sújtott volna felkelés, vagy ellenséges hadak támadása. A nehézségek miatt Maximianus segítsége is elégtelennek bizonyult, és Diocletianus 293-ban úgy határozott, hogy Constantius Chlorusszal (305–306) és Galeriuusszal (305–311) is megosztja az igazgatás gondjait. A két férfi egyfajta helyettesi pozícióban, caesarként került a 285 óta közösen kormányzó császárok mellé, így létrejött a tetrarchia – azaz görögül a „négyes uralom” – rendszere.¹⁹⁶

Az ismeretlenség homályából felemelkedő császár két évtizedes uralkodása

---

¹⁹⁵ TAKÁCS 179-180.

¹⁹⁶ TARJÁN M. Tamás: Diocletianus római császár halála, Rubiconline Történelmi Magazin, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/312_december_3_diocletianus_romai_csaszar_halala/ (2022. 06.25.)

alatt konszolidálta a katonacsászárok idején, kis híján széthulló birodalmat. Leverte a belső felkeléseket, és megosztotta a főhatalmat, így a létrehozott ún. tetrarchia révén nyugalmat teremtett a birodalomban. A közigazgatás átszervezésével és az adórendszer átalakításával közel két évszázaddal „hosszabbította meg” Róma életét. Uralkodásához modellként a keleti despotizmus szolgált. Ezt igyekezett lemásolni, sőt tökéletesíteni. Perzsa mintára bevezette az „adoratio” szertartását, mely alapvetően az istenség tisztelgő köszöntését jelentette. A perzsa szertartás szerint az istenség előtt le kellett borulni, megcsókolni a földet majd az istenség kezét és lábát. A Diocletianus által bevezetett szertartás szerint az uralkodó (vagy szobra) lábaihoz kellett leborulni és ezt követően át kellett karolni a térdét. Ez a fajta szertartás főleg a birodalom keleti felében kapott nagy hangsúlyt.¹⁹⁷ Diocletianus a külső támadások elleni védelem megteremtése után a belső ellenállás letörésébe kezdett. A 290-es évek végén a császárok azért kezdték üldözni először a manicheizmust,¹⁹⁸ majd a keresztényeket, mivel bennük uralmuk stabilitására nézve veszélyforrást láttak.

A keresztények eltávolítása először a hadsereg köreiben indult meg Észak-Afrikában 295 és 300 között, mivel kimutathatóan nagy számban voltak keresztény katonák közvetlenül a császárok szolgálatában. A keresztény katonák eltávolításának az ötlete Maximianustól származhatott. A kiadott parancs tartalma azonban nem a kereszténység tényén alapult, hanem a szolgálathoz kötött eskü

---

¹⁹⁷ LADOCSEI 143-145.

¹⁹⁸ manicheizmus: iráni, buddhista és keresztény elemekből vegyített, szinkretista vallás. Alapítója Mani, aki az ősi iráni vallásból vette a manicheizmust meghatározó dualizmust. E dualista felfogás szerint az örök és abszolút jóval szemben áll az örök és abszolút rossz, melynek képe a világosság és a sötétség. Ez a két elv harcban áll egymással. A sötétség a világosságból részecskéket ragad magához, ebből keletkezik a világ, mely a sötétség és világosság keveréke. A világhoz tartozik az ember is, akinek lelke (világosság) a testhez (sötétség) van kötve Isten követeket küldött az emberhez, hogy az embert ebből a rabságból megváltsa. Ilyen követek voltak: Buddha, Zoroaszter, Jézus és végül az igazi apostol, Mani. A megváltást csak a legszigorúbb aszkézissel lehet elérni, ezért le kellett mondani a házasságról, vegetáriánusként kellett élni. Böjt, imádság és gyónás segítette a hívőt a pléróma elérésében. A manicheizmus követőit Mani halála után tüzzel-vassal kiirtották Perzsiában, de kiváló egyházszervezete (püspökök, papok, diákonusok) segítségével tanai elterjedtek Rómában, É-Afrikában és még Kínában is. Diocletianustól (297) egészen Justinianusig (527-565) a követőit halállal büntették. Vö.: Adriányi Gábor: Az Egyháztörténet Kézikönyve. Szent István Társulat, Budapest, 2001, 89.

megtagadásán.¹⁹⁹ Korábban a kereszténység tényét elfogadták, amennyiben nem vonta maga után az állam jogos igényének elutasítását. 295-től kezdődően a keresztények körében azonban az a szemlélet kezdett terjedni, hogy tagadják meg a katonai szolgálatot. Mivel korábban számos keresztény szolgált a hadseregben, ez a gondolkodásmód a katonák létszámának csökkenését, illetve a katonai szolgálattal szembeni elidegenedést eredményezhette. Egyes elméletek szerint ez készíthette az uralkodókat komolyabb intézkedésekre a keresztényekkel szemben. A hadkötelezettség a római polgárokat terhelő közjogi kötelezettség volt. Mivel az erős hadsereg léte alapvető szükséglete volt a birodalom fennmaradásának és védelmének.

A hadseregben megkezdett tisztogatásokat követően vallási tisztogatás kezdődött.²⁰⁰ 296-297 környékén miután a manicheizmus alapot vetett Karthágóban, 297. október 31. napján a manicheusok elleni ediktum kiadása következett. A manicheusok ellen kiadott rendelet azt tanúsítja, hogy a vallás iránti hivatalos nézet kevésbé változott a köztársaság idejétől Diocletianus uralkodásáig. A manicheizmus vezetőit elfogták, a könyveiket lefoglalták és elégették. Diocletianus és társuralkodói ellenséget láttak a kereszténységben is, mivel úgy gondolták, hogy Jézus és követői egy önálló „államot” hoztak létre a római államban, mely elutasítja a császárok istenként való tiszteletét. Ez a vallás az emberek egyenlőségét hirdeti, mellyel megkérdőjelezte a dominatus (istencsászárság) rendszerének alaptételeit.²⁰¹

---

¹⁹⁹ FRENED W. H. C.: *Martyrdom and Persecution in the Early Church*, Oxford, Basil Blackwell, 1965, 477-488.

²⁰⁰TARJÁN: Diocletianus római császár halála, Rubiconline Történelmi Magazin, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/312_december_3_diocletianus_romai_csaszar_halala/ (2022. 06.25.)

²⁰¹ TARJÁN: Diocletianus római császár halála, Rubiconline Történelmi Magazin, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/312_december_3_diocletianus_romai_csaszar_halala/ (2022. 06.25.)

Diocletianus első rendelete

Az első konkrét keresztényellenes rendelet kiadásának dátuma Euszebiosz meghatározása alapján Diocletianus uralkodásának tizenkilencedik éve volt, amikor mindenütt császári rendeleteket függesztettek ki.²⁰² Az üldözés kezdetének a dátuma 303. február 23. napja volt, a Terminalia ünnepe. Ezt a rendeletet valószínűleg az egész birodalomban közzétették, ugyanis a források szerint 303 márciusában húsvét előtt Palesztinában is megjelent.²⁰³ Az első rendelet tartalma a következőképpen olvasható Euszebiosz beszámolójában: „*a templomokat le kell rombolni és a Titkos Írásokat el kell égetni, és elrendelték, hogy a hivatalban levőket hivataluktól, a házi szolgákat pedig szabadságuktól fosszák meg, ha kitartanak a kereszténység megvallása mellett.*”²⁰⁴ Takács nézete szerint a pogányok megértették, hogy a keresztények bátorságát, buzgalmát a szent könyvek táplálták a leginkább. Ezért ki akarták húzni a keresztények alól a talajt, és a keresztény kultúra kárára megsemmisítették azokat.²⁰⁵ A keresztényüldözések első három századában a Római Birodalom részéről nem érte támadás a keresztény könyveket. Diocletianus idején a 303-ban kiadott rendelet parancsolta meg először a keresztény egyház írásainak a megsemmisítését, elégetését. Euszebiosz saját szemével látta a szent iratokat elégni a tűzben a piactéren.²⁰⁶

A római vallás az állam és a római magistratusok védelme alatt állt. A vallás védelme az idegen befolyástól sok esetben az idegen eszméket tartalmazó írások elégetésével járt, hivatalos könyvégetés keretében. Korábban Kr.e. 186 körül a senatusconsultum Bacchanalibus alapján égettek könyveket. Numa könyvének néhány lapja Pitagoreus filozófiával foglalkozott, melyet a szenátus összeegyeztethetetlennek talált a római vallással. Kr. e 168-ban Antiochus

---

²⁰² Euszebiosz: Egyháztörténet 8,2 (ford.: Baán István) 8,2.

²⁰³ KERESZTES, Paul: From the Great Persecution to the Peace of Galerius, *Vigiliae Christianae*, Vol. 37, No. 4 1983, 379-399, 381.

²⁰⁴ Euszebiosz: Egyháztörténet 8,2,4 (ford.: Baán István).

²⁰⁵ TAKÁCS 199.

²⁰⁶ FORBES, Clarence A.: Books for the Burning, *Transactions of the American Philological Society* 67, 1936, 114-125, 120.

Epiphanes akarta megsemmisíteni a zsidó törvényt tartalmazó és a prófétákról szóló írásokat.²⁰⁷

Keresztes utal arra a feltételezésre, hogy az idős császárt lelkiismeret furdalás gyötörhette a rendelet miatt, ezért egy ideig a keresztények elleni eljárásokat vérontás nélkül kellett lefolytatni.²⁰⁸ Ste. Croix szerint ezt az állítást néhány modern író úgy értelmezi, hogy a rendelet teljesen megtiltotta a halálbüntetést. Ezt a nézetet, amely véleménye szerint valószínűtlen, határozottan elutasítja. A keresztények kivégzésének bizonyítékai ugyanakkor azt tanúsítják, hogy azok esetében, akik nem engedelmeskedtek az ediktum első részében megfogalmazott kötelezettségnek, és megtagadták a szent írások átadását, nincs nyoma annak, hogy szolidárisabb büntetést alkalmaztak volna. Valószínűbb az, hogy tagadás esetén nem írtak elő konkrét büntetést.²⁰⁹

A rendelet gyakorlati végrehajtását jeleníti meg a Szent Félix püspök elleni eljárás, mely szöveg hitelességét tekintve megkérdőjelezhető, ugyanakkor tartalmában tükrözi a rendelet eljárási sajátosságait. Ebben az iratban az eljárás helyszíne az Észak-Afrikában található Tibiuca (mai Tunézia területén található) városa, ahol a rendelet kihirdetésére a szöveg szerint 303. június 5-én került sor. Az irat alapján a curátorok²¹⁰ szólították fel a város vezetőit és hivatalnokait, hogy gyűjtsék össze a keresztények szent iratait. A kihallgatás szintén a curátor hatáskörébe tartozott.²¹¹ Miután a vádlott, az illetékes tisztviselő előtt megtagadta a törvény teljesítését, 3 nap gondolkodási idő leteltét követően a proconsulhoz

---

²⁰⁷ FORBES 120.

²⁰⁸ KERESZTES 1983, 381.

²⁰⁹ STE. CROIX, G. E. M.: *Christian Persecution, Martyrdom, and Orthodoxy*, Oxford University Press, 2006, 39.

²¹⁰ *curator civitatis*: a legmagasabb rangú római polgárok közül kiválasztott hatósági személy volt, aki korlátozott rendőri jogkörrel rendelkezett, jelentősebb ügyekben a prokonzul járt el. Vö.: Pókecz 114. Róma városának működtetéséért a curátorok tartoztak felelősséggel. A legfontosabb curator-i tisztségek: a két közmunkáért felelős (*curator aedium sacrarum* és a *curator operum locorumque publicorum*), a vízellátásért felelős (*curator aquarum*), valamint a Tiberis folyó és Róma csatornahálózata felügyeletével és karbantartásával megbízott (*curator alvei Tiberis et riparum*) tisztviselők voltak. Ezeket a hivatalokat a princeps hozta létre, vezetőiket ő nevezte ki, hatalmának egy részét rájuk átruházva.

²¹¹ Szent Félix püspök szenvedése 2 (ford.: Vanyó László).

küldték.²¹² Főbenjáró büntettek esetében a helyi tisztviselő nem szabhatott ki halálbüntetést, ezért Az irat tanúsága szerint a püspököt a proconsul székhelyére vitték Karthágóba, ahol további 16 napot töltött fogságban bilincsbe verve. Ez az akta azt a feltételezést támasztja alá, hogy Diocletianus első rendelete alapján az iratok beszolgáltatásának megtagadása valóban szigorú büntetést vont maga után, tekintettel arra, hogy ez az eljárás a vádlott lefejezésével zárult.

A heracleai²¹³ Szent Fülöp püspök szenvedését lejegyző irat, még további adalékokat szolgáltat az első rendelet végrehajtása tekintetében. Ebben az eljárásban a városba érkezett stationarius²¹⁴ a helytartó parancsára viaszba nyomott pecséttel zárta be a keresztények templomát, hogy megakadályozzák a további gyülekezéseiket. A stationarius minden egyes templomot felkutatott és lepecsételt. A megtalált edényeket, iratokat a hivatalnokok összegyűjtötték, a poroszlók a vádlottakat a térre vezették elrettentés példájaként, majd az összegyűjtött szent iratokat a téren nyilvánosan elégették.²¹⁵ Ez az irat azonban arra utal, hogy az első rendelet végrehajtása folyamatosan hatályban maradt a további császári rendelkezéseket követően is. Az akta ugyanis a második rendelet parancsát hangsúlyozza a helytartó hivatkozásában. *„Az a parancs, hogy uraink minden keresztényt áldozatbemutatásra méltattak, és ha önként nem hajlandók ezt megtenni, erőszakkal kényszerítsék őket erre, a tagadókat pedig meg kell kínozni.”*²¹⁶ Szent Fülöp és társai elleni eljárás jól szemlélteti ennek a célkitűzésnek a megvalósítását. Hosszas fogva tartást, kínzást követően a kényszernek való ellenállás eredményeként végül tűzhalálra ítélték őket.²¹⁷

Az első rendelet tehát rendkívül súlyos következményekkel járt a kereszténységre nézve, hiszen az összejöveteleiket betiltották, gyülekező helyeiket

---

²¹² Szent Félix püspök szenvedése 18 (ford.: Vanyó László).

²¹³ ókori görög város

²¹⁴ CSERÉP József: Stationarius, Ókori lexikon (szerk.: Pecz Vilmos), Franklin -Társulat, Budapest, II. köt., 837. „másként curiosus, a ki a császárkori katonai rendőrségben szolgált, a melynek az utcai fölügyelet, büntettek nyomozása, s több efféle volt a feladata.”

²¹⁵ Szent Fülöp heracleai püspök szenvedése 4,5 (ford.: Kiss-Rigó László).

²¹⁶ Szent Fülöp heracleai püspök szenvedése 8 (ford.: Kiss-Rigó László).

²¹⁷ Szent Fülöp heracleai püspök szenvedése 13 (ford.: Kiss-Rigó László).

lerombolták és a tanaikat tartalmazó könyveket megsemmisítették. Az előkelőket lefokozták, a közrendűeket rabszolgákká tették, a rabszolgák pedig elvesztették reményüket abban, hogy felszabadulhatnak. Vargha álláspontja szerint a rendelet következtében a keresztények elvesztették minden emberi és polgári jogukat, a bíróság előtt pert nem indíthattak, a bűnvádi eljárás során pedig a peres eljárás formái rájuk nem vonatkoztak, vagyis végeredményben törvényen kívüliekké váltak.²¹⁸

Diocletianus második és harmadik rendeletének forrásai

Lactantius utal arra, hogy Galerius nem elégedett meg az első rendelettel, és sikerült rávennie Diocletianust, hogy még drasztikusabb lépéseket tegyenek a keresztények ellen. Először a Diocletianus udvartartásának keresztényeit kötelezték arra, hogy mutasson be áldozatot, így ők lettek ennek az üldözésnek az első mártírjai.

A szíriai és a milánói zavargásokról érkező hírek megerősítették Diocletianust abban a meggyőződésben, hogy a keresztények összeesküdtek a birodalom ellen, ezért kiadta a második rendeletet.²¹⁹ Euszebiosz a második rendelet tartalmát így foglalja össze: „*az összes bárhol is levő egyházi elöljárót először bilincsbe kell verni, aztán mindenféle fortéllyal rá kell bírni arra, hogy áldozatot mutasson be.*”²²⁰ Ennek eredményeként mindenféle rangú pap töltötte meg a börtönöket. A rendelet kiadása 303. tavaszára vagy nyár elejére tehető.²²¹ Végrehajtásának a bizonyítékait Euszebiosznak a palesztinai mártírokról szóló beszámolójában olvashatjuk. Ennek a rendeletnek az értelmében tehát az egyházak összes elöljáróját bilincsbe kellett verni, majd minden eszközzel rá kellett kényszeríteni őket az áldozat bemutatására.²²²

Prokopiosz volt ennek a rendeletnek az első áldozata, akit igen sokan

---

²¹⁸ VARGHA 597.

²¹⁹ KERESZTES 1983, 382.

²²⁰ Euszebiosz: Egyháztörténet 8,2,5 (ford.: Baán István).

²²¹ KERESZTES 1983, 382.

²²² Euszebiosz: A palesztinai vértanúk 2 (ford.: Baán István).

követtek, szörnyű kínzások elszenvedésével.²²³ Euszebiosz utal arra, hogy sokan elgyengültek a megrázkódtatások láttán és bemutatták az áldozatot.²²⁴ Bár az Euszebiosznál olvasható szöveg itt sem ír elő halálbüntetést, mégis a kínzások következtében sok áldozatot követeltek az eljárások. Azokban a régiókban, ahol a keresztények száma túlságosan megnövekedett, úgy tűnik, hogy a végrehajtás nagy problémát jelentett a kezdetleges börtönrendszer szempontjából, hiszen a börtönök korabeli rendeltetése szerint nem a büntetés végrehajtására szolgáltak, hanem a vádlottaknak időleges fogva tartására. *„Mindenütt megszámlálhatatlan tömeget börtönöztek be, és a börtönöket, amelyeket azelőtt gyilkosok és hullarablók számára készítettek, akkor mindenhol püspökök, papok, diakónusok, felolvasók, ördögűzők töltötték meg, úgyhogy nem maradt többé hely a büntettek miatt elítéltek számára.”*²²⁵

Ste. Croix álláspontja szerint a harmadik rendelet a kormány azon intézkedéséhez kapcsolódik, amikor kihasználva a vicennalia (Diocletianus uralomra lépésének húszéves évfordulója) ünnepét 303 szeptember vagy november hónapjában, amnesztiát adtak a bebörtönzött keresztény papoknak, annak függvényében, ha bemutatják az áldozatot.²²⁶ Euszebiosz így ír erről: *„azok a bebörtönzöttek, akik áldozatot mutatnak be, szabadon távozhatnak, akik viszont kitartanak, azokat ezerféle kínzással kell gyötörni.”*²²⁷ Ez a rendelet tehát előírta, hogy amennyiben nem tesznek eleget az áldozatbemutató kötelezettségének, akkor kínzással kell rábírnival őket az áldozásra. Euszebiosz Egyháztörténetében és a Palesztinai mártírok című művében is ír ezeknek a papoknak a szenvedéseiről. Egyértelműen bizonyítható Euszebiosz szavaiból, hogy a hivatalnokok mindent megtettek azért, hogy rábíriák a papokat az áldozat bemutatására.²²⁸ Volt, akit

---

²²³ Euszebiosz: A palesztinai vértanúk 1,1 (ford.: Baán István).

²²⁴ Euszebiosz: A palesztinai vértanúk 1,3 (ford.: Baán István).

²²⁵ Euszebiosz: Egyháztörténet 6,9 (ford.: Baán István).

²²⁶ STE. CROIX 2006, 37.

²²⁷ Euszebiosz: Egyháztörténet 6,10 (ford.: Baán István).

²²⁸ Vö.: KERESZTES 1983, 382. Keresztes szerint ennek az eseménynek az azonosítása a harmadik rendelettel azonban nem valószínű, mert Euszebiosz konkrétan ír egy harmadik rendeletről. A rendelet szerinti

kezénél fogva megragadtak, az oltárhoz hurcoltak, kezébe nyomták az áldozatot és azzal bocsátották szabadon, hogy elvégezze az áldozatot. Arra is volt példa, hogy a félholtra kínzott vádlottat, halálát követően az áldozottak közé számították. Ezzel azt a látszatot próbálták elérni, hogy teljesítették a megbízatásukat.²²⁹

Általános rendelet az áldozati szertartás elvégzésének kötelezővé tételéről

A nagy üldözés időszakában kiadtak egy negyedik rendeletet is. Euszebiosz a Palesztinai mártírok című művében hivatkozik erre. A negyedik rendelet egy általános utasítás volt, melyben mindenkinek megparancsolták, hogy mutasson be áldozatot, halálbüntetés terhe mellett. Euszebiosz ennek a rendeletnek Palesztinában történő kihirdetését az üldözés második évére 304 körüli időszakra teszi.²³⁰ A kiadás dátuma és kihirdetése felől lehetnek kétségeink, de az biztos, hogy Diocletianus idején adták ki, aki a rendelet kiadása előtt valószínűleg már beteg volt.²³¹

Ennek a negyedik rendeletnek az igazi szerzője valószínűleg Galerius volt, melynek következtében a birodalom Constantius uralma alatti részét kivéve az egész birodalomban megkezdődött a keresztények üldözése, és még kegyetlenebb eljárásokat folytattak le.²³² Ez a rendelet már egységesen előírta az áldozatbemutató kötelezettséget minden lakos számára.

Ste. Croix álláspontja szerint azonban bizonyítható, hogy 306-ig a központi kormányzat nem kötelezte az önkormányzatokat a rendelet végrehajtására. 306-ban Maximinus kötelezte rendelettel a helyi magisztrátusokat az általános áldozati szertartás elvégzésének végrehajtására a férfiak, nők és gyermekek részéről. Ebben a rendeletben határozták meg a további részletes instrukciókat a helyi magisztrátusok számára.²³³

---

amnesztia tehát véleménye szerint nem azonos a vicennalia alkalmával a bűnözők számára biztosított amnesztiával.

²²⁹ Euszebiosz: A palesztinai vértanúk 1,4,5 (ford.: Baán István).

²³⁰ Euszebiosz: A palesztinai vértanúk 3,1 (ford.: Baán István).

²³¹ KERESZTES 1983, 382.

²³² TAKÁCS 184.

²³³ STE. CROIX 2006, 98-100.

A rendeletet az előzőnél módszeresebben hajtották végre. A lakosok nevét nyilvántartásba feljegyezték, majd a hírnökök minden állampolgárt egyenként felszólítottak, hogy tegyen eleget a rendelet által előírt kötelezettség teljesítésének.²³⁴ Bár a források Maximinusnak tulajdonítják ezt a rendeletet, ő azonban csak Galeriuszal együtt adhatta ki.

Az újabb rendelet útmutatásai szerint a városi előljárók gondoskodtak a kötelező vallási szertartás elvégzéséről, illetve felügyeletéről. Caesarea városában hírnökök jártak házról házra, akik összeterelték az embereket a templomokba az áldozati szertartás elvégzése érdekében egyenként felolvasták a neveket egy listáról. *„A tartományok kormányzói és a hadsereg fővezére előírásokkal, levelekkel és általános parancsokkal sürgették az összes város gondnokait, valamint a tabulariusokat,²³⁵ hogy hajtsák végre a császári útmutatást.”²³⁶* A császári rendelet végrehajtása érdekében a kormányzó katonái, valamint a helyi hivatalnokok is részt vettek. Mindenféle praktikát kitalálva az áldozatbemutatás elvégzése érdekében. Mindenki számára kivétel nélkül előírták az áldozat bemutatását kihangsúlyozva, hogy pontosan ízleljék meg az áldozat húsát, sőt igyekezzenek beszennyezni az áldozatokból származó ételekkel a piacon árusított élelmiszereket. A fürdők felügyelőit is bevonták a feladatok teljesítésébe, oly módon, hogy megparancsolták számukra, hogy az ott tisztálkodóktól követeljék meg, hogy a legszennyesebb áldozatokkal piszkítsák be magukat.²³⁷ Ezeket az intézkedéseket még maguk a pogányok is örültségnek tekintették.²³⁸

Alexandru a keresztényellenes törvénykezés hatékony megvalósulását a Római Birodalom vitathatatlan tekintélyével magyarázza, annak ellenére, hogy a végrehajtás tartományonként eltérő mértékben valósult meg, a kormányzók

---

²³⁴ STE. CROIX 2006, 99.

²³⁵ CSERÉP József: Tabularius, Ókori lexikon (szerk.: Pecz Vilmos), Franklin -Társulat, Budapest, II. köt., 912. *„irattáros és főszámvevő a császárkori municipiumokban és provinciákban, később ezenkívül számvevő Romában és Italiában”.*

²³⁶ Euszebiosz: A palesztinai vértanúk 9,2 (ford.: Baán István).

²³⁷ Euszebiosz: A palesztinai vértanúk 10,2 (ford.: Baán István).

²³⁸ Euszebiosz: A palesztinai vértanúk 10,3 (ford.: Baán István).

érdekeitől és elszántságától függően.²³⁹ Ste. Croix a szervezett végrehajtás tekintetében megállapítja, hogy a hadsereg és a császári előljárók kapacitása kevésnek bizonyult a birodalom valamennyi tartományában, ezért volt szükség a helyi hivatalnokok összehangolt bevonására.²⁴⁰

A negyedik rendelet végrehajtásának módja tekintetében ki kell térnünk még egy kérdésnek a vizsgálatára. Ladocsi álláspontja szerint ez a rendelet megerősítette a Decius-tól fogva elrendeltek.²⁴¹ Ste. Croix a rendelet tartalmát illetően megállapítja, hogy nagyon hasonló a Decius által kiadott általános áldozási kötelezettség előírásához, aki szintén valamennyi polgár részére előírta az áldozati szertartás elvégzését. A korabeli eljárás szerint azonban akik elvégezték a kötelező szertartást egy igazolást kaptak (libellus) róla. Mindazok akik nem rendelkeztek ezzel az igazolással büntethetővé váltak. A keresztények körében azonban sokaknak sikerült a hivatalnokok megvesztegethetőségét kihasználva hozzájutni az igazoláshoz, az áldozati szertartás tényleges elvégzése nélkül.

Ste. Croix megjegyzi ugyanakkor, hogy Dionüsziosz levele alapján olyan lista, mely a szertartás elvégzését tartalmazó lakosokról készült, valószínűleg csak a nagyobb városokban létezett. A nagy üldözés során azonban nem található a forrásokban, illetve papírusok körében utalás ilyen igazolás kiadásáról. Euszebiosz a rendelet szövegének lejegyzése során nem említ semmiféle instrukciót a végrehajtásra vonatkozóan. Úgy tűnik a rendelet kiadását követő években nem volt semmiféle lista, vagy névsor a rendelet előírásainak teljesítéséről a lakosság körében. Euszebiosz azonban névsorolvasásról beszél, mely adminisztrációs eljárásról Ste. Croix feltételezi, hogy a Decius-féle törvénykezés folytatásának tekinthető. Figyelemmel arra, hogy a városi lakosság szegényebb rétegéből származó keresztények nem kerültek be a városok hivatalos

---

²³⁹ TUDORIE, Ionut-Alexandru: "The Great Persecution of Diocletian and Its Consequences", in: E. dal Covolo, G. Sfameni Gasparro (a cura di), Costantino il Grande alle radici dell'Europa, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2014, 105-119, 110.

²⁴⁰ STE. CROIX 2006, 8-100.

²⁴¹ LADOCSEI 149.

nyilvántartásába, ezért volt szükség 306-ban az újabb rendelettel intézkedni afelől, hogy a helyi hatóságok tegyék teljessé ezt a névsort, kiegészítve a korábbi nyilvántartást.²⁴²

Sara Lazic álláspontja szerint annak ellenére, hogy Maximinus gondoskodott a rendeletek hatékonyabb végrehajtásáról, a nyilvántartás és a fejlettebb adminisztratív apparátus igénybevételével a tényleges végrehajtás mégis a körülményektől függött.²⁴³ A legkegyetlenebb eljárások elsősorban a birodalom keleti tartományaiban, valamint Észak-Afrikában zajlottak. Ugyanolyan kegyetlenséggel jártak el mindenkivel szemben, nemre, korra, statusra való tekintet nélkül.²⁴⁴ Ennek megfelelően a keresztény nők is státuszuktól függetlenül szigorú elbírálásban részesültek. Az észak-afrikai Crispinának előkelő származása ellenére ugyanolyan megalázó intézkedéseket kellett elszenvednie, mint alacsonyabb rangú társainak Thesszalonikiben Agapének, Eirénének és Khiónének. Nők esetében ismerve azok erkölcsi feddhetetlenségét többnyire megalázó, megszegényítő kényszerintézkedéseket alkalmaztak. Crispinát hajának levágásával, ábrázatának elcsúfításával fenyegették,²⁴⁵ míg Eirénét bordélyház elé állítással próbálták megtörni és az áldozati szertartás elvégzésére rákényszeríteni. Eiréné az áldozati szertartás elvégzésének megtagadása mellett további vádpont is felmerült, ugyanis kódexek és tekercesek voltak a birtokában. A kiszabott büntetés nála is a női szemérem ellen irányult, feltehetően abban a reményben, hogy ezzel meg tudják törni a szilárd hitét.

Ennek a büntetésnek a végrehajtása a következőképpen zajlott. Miután a bordélyház elé vitték a vádlottat, a jegyzők és az ítéletvégrehajtók folyamatosan ellenőrizték - büntetéssel fenyegetve - nehogy elmozduljon a helyszínről. Ez alatt

---

²⁴² STE. CROIX 2006, 98-100.

²⁴³ LAZIC, Sara: The Trials of the Christians in the Eastern Roman Empire at the beginning of the 4th century, International Congress of Byzantine Studies Belgrade 22- 27 August 2016, https://www.academia.edu/28176258/The_Trials_of_the_Christians_in_the_Eastern_Roman_Empire_at_the_beginning_of_the_4th_century (2022. 06. 26.)

²⁴⁴ TAKÁCS 184.

²⁴⁵ Szent Crispina vértanúsága 3,1 (ford.: Vanyó László).

az idő alatt pedig csak napi egy adag kenyeret kapott. A hatóság valószínűleg úgy ítélte meg ez a büntetés megfelelőbb a keresztény szűz számára, mivel ezzel a büntetéssel erkölcsi feddhetetlenségét kérdőjelezték meg.

Rómában a prostitúció alapvetően megtűrt jelenség volt, amellett, hogy a római jog a kéjनोंket számos joghátránnyal sújtotta. A legsúlyosabb joghátrány a prostituálttal szemben, hogy pusztán mesterségénél fogva, sőt már az aedilisnek címzett engedélykérelem benyújtásával automatikusan becstelenné (infamis) vált. Az infamia erkölcsi megbélyegzettség mellett, a polgári jogokat (jogképességet) is korlátozta. Így például nem tanúskodhatott, csak becstelen vagy rabszolgasorból felszabadított (libertinus) férfival köthetett házasságot. Ha felhagyott mesterségével, nem nyerte vissza becsületét, mert az infamia élethossziglan szólt.²⁴⁶ Ezzel a megszégyenítő büntetéssel sem érték el a céljukat a római hatóságok, ugyanis az újabb kihallgatás során Eiréné továbbra is kitartott a keresztény hite megvallása, valamint az áldozati étel elfogyasztásának megtagadása mellett. Ekkor azonban már nem kerülhette el a halálos ítéletet, őt is tűzhalálra ítélték.

Takács Ince a Diocletianus féle eljárásokat összegezve kimondja, hogy minden korábbtól kegyetlenebb volt.²⁴⁷ A legutóbbi kutatások azonban már kevésbé szigorúan fogalmazzak a Diocletianus-féle üldözéssel kapcsolatban. Ionut-Alexandru arra a következtetésre jut, hogy Diocletianus rendelkezései nem sokban különböztek a korábbi keresztényellenes intézkedésektől, melyek ugyancsak a vallási egység helyreállítását célozták. Az áldozatok száma sem szolgál meggyőző érvként a Diocletianus-féle üldözés rendkívüli keménysége mellett. Véleménye szerint a keresztények hosszú ideig tartó békés növekedését követő hirtelen terror váltotta ki ezt a felfogást a keresztény közösségekben.²⁴⁸ Tény azonban az, hogy a Diocletianus rendeleteinek alapján lefolytatott eljárások

---

²⁴⁶ FÖLDI András: Prostitúció és a római jog. Rubicon 1998/6, 15-17. <https://rubicon.hu/cikkek/prostitutio-es-a-romai-jog> (2022. 06.26.)

²⁴⁷ TAKÁCS 184.

²⁴⁸ TUDORIE 117-118.

során a hatóságok a vádlottak esetében keresztény hitük megvallását követően semmiféle büncselekmény után nem kutattak. Egyetlen célja az eljárásoknak a keresztényeket hitehagyásra kényszeríteni és az állami valláshoz visszavezetni. Az apostasia ezért teljes büntetlenséget biztosított, ajándékokat, vagyont, kitüntetések, hivatalt. Lactantius leírásában úgy olvashatjuk, hogy egy apostasiának jobban örültek, mintha egy barbár nemzetet igáztak volna le.²⁴⁹ Adriányi arra is utal, hogy a rómaiak új és agyafűrt üldözési módszere, a rendkívüli kínzások sok keresztényt megingattak, még püspököket is. Sok klerikus akadt, aki az egyházi könyveket kiszolgáltatta. De a többség mégis hű maradt, és az egyház a lelkes vértanúk példáján épült.²⁵⁰

Diocletianus és Maximianus hatalomátadása után az új uralkodók igyekeztek pozícióikat megerősíteni. Galerius (305-311) a keresztényellenesség inspirálója hű maradt kezdeti felfogásához. Maximianus fia Maxentius békét akart teremteni, ezért egyelőre toleránsnak mutatta magát a keresztényekkel szemben. Constantius kezdettől fogva jóakarattal viseltetett a keresztényekkel szemben, és nem avatkozott bele a keresztények ellen folytatott háborúba, majd fia Constantinus is hasonló politikát folytatott. A nagy keresztényüldözés végül a már súlyos beteg Galerius halála előtt 311-ben a társcsászáraival együtt kiadott nikomediai rendeletig tartott, mely végül a keresztények számára felszabadulást biztosított.²⁵¹

Összegezve megállapítható, a fennmaradt források alapján, hogy a római politikai hatóságok végül teljesen tisztában voltak a pogányság és a kereszténység együttélésének lehetetlenségével, és ennek következtében a kereszténység hivatalosan is tiltott vallás lett. Most már világossá vált, hogy az ideológiai konfliktus csökkenthetetlen, és drasztikus intézkedéseket kellett hozni a kereszténység ellen. A kereszténység elképzelhetetlenül menetelt előre: a

---

²⁴⁹ VARGHA 598-599.

²⁵⁰ ADRIÁNYI 36.

²⁵¹ ADRIÁNYI 36.

mártírjainak vére nem elrettentette a keresztényeket, mint inkább táplálta a számuk növekedését. Valójában a negyedik század elején, a milánói rendelettel a rómaiak aláírták a vereséget és elfogadták a kereszténység győzelmét. A pogányság és a kereszténység közötti konfliktus elkerülhetetlen volt, és ez a konfliktus először a keresztényekkel szembeni gyűlöletben, majd a császári hatóságok kereszténység elleni rendszeres háborújában nyilvánult meg.²⁵² Az üldözés politikája azonban megbukott. A pogányok egyre többet akartak tudni erről a hitről, míg végül a kereszténység már nem volt többé idegen és új vallás.²⁵³

Az eljárás eszközeit tekintve megállapítható, hogy a tartományok bírói és kormányzói különféle módon hajtották végre a rendeleteket. Előfordult, hogy mindenféle fortélyos kínzáshoz folyamodtak a halálbüntetés előtt, illetve egyes esetekben már a kínzás során meghalt a vádlott. A nagy üldözés célját, a birodalom egységének a megteremtését azonban nem sikerült megvalósítani. A birodalom nyugati tartományaiban sokkal kevesebb eljárás lebonyolítására került sor, és 305-ben alábbhagytak a keresztényüldözések. A keleti tartományokban azonban sokkal nagyobb lelkesedéssel zajlott a császári cél megvalósítása és egészen 312-ig elhúzódott. A vizsgált források alapján a tartományi kormányzók hajlandósága volt a döntő tényező az üldözés kimenetelét tekintve, ami még a császári rendeleteknek a kötelező jellegére tekintettel sem valósult meg egységesen az egész birodalomban.

---

²⁵² PLESCIA 1971, 132.

²⁵³ FRENZ 520-521.

II.10. Összegző táblázat a mártíraktákról

Császár neve	Akta megnevezése	Az eljárás helye és ideje	Vád megnevezése	Büntetési forma
Traianus Kr. u. 98-117	Szent Kelemen	Róma	mágia istenkáromlás	száműzetés tengerbe vetés
	Szent Ignatiosz	Antiochia Kr. u. 107	gonosz démon rendelet áthágása	ad bestiam/ vadállatok elé vetés
Antoninus Pius Kr. u. 138- 161.	Szent Felicitas és hét fiának sz szenvedése	Róma Kr. u. 150	istenkáromlás	lefejezés dorongokkal agyonverés szakadékba taszítás
	Szent Polükarposz	Szmirna (Ázsia) Kr. u. 155	istenek lerombolója, áldozatbemutató megtagadása	élve elégetés
Marcus Aurelius Kr. u. 163- 180.	Szent Jusztinosz	Róma Kr. u. 165	áldozatbemutató megtagadása	lefejezés
	Lugdunumiak targédiája (Euszebiosz Egyháztörténete)	Lugdunum Kr. u. 177- 178	keresztény név császári törvény megtagadása államellenesség	kínzások következtében halál, vadállatok elé vetés,
	Szent Epipódiosz és Alexander	Lugdunum Kr. u. 178		kard általi halál
Commodus Kr. u. 180- 192.	A scilliumi vértanúk aktája	Scillium városa (Észak- Afrika)	a keresztény névhez való makacs ragaszkodás	kard általi halál (lefejezés)
	Apolló	Róma Kr. u. 180	keresztény név megvallása	nincs megnevezve (valószínűleg lefejezés)
Septimius Severus Kr. u. 193- 211.	Szent Perpetua és Felicitas	Karthagó (Észak- Afrika) Kr. u. 202	áldozatbemutató megtagadása keresztény név megvallása	állatviadalra ítélés
Decius	A gyermek Cyrillus	Caesarea	áldozatbemutató megtagadása	élve elégetés

Kr.u. 249-251.	Szent Saturninus	Tolosa város Kr. u. 250	államellenesség, áldozatbemutatás megtagadása	lépcsőről megkötözve lelökték
	Szent Pioniosz és társai	Szmirna Kr. u. 250	áldozatbemutatás megtagadása	élve elégetés
	Szent Karposz, Papülasz és Agathoniké	Pergamon Kr. u. 250	áldozatbemutatás megtagadása	élve elégetés
	Szent Achatius	Antiochia Kr. u. 250-251	áldozatbemutatás megtagadása mágia	nincs szó büntetésről
	Maximus	Efezus Kr. u. 250	áldozatbemutatás megtagadása	megkövezés
	Szent Ágota	Palermo Kr. u. 249-251	áldozatbemutatás megtagadása	kínzások következtében halt meg
	Konon	Karmenaba Kr. u. 250 körül	esküétel megtagadása	kínzások következtében halt meg
	Lucianusz és Marcianusz	Kr. u. 250	áldozatbemutatás megtagadása	élve elégetés
Valerianus Kr. u. 253-259/60.	Nikéforosz	Kr. u. 260	áldozatbemutatás megtagadása	lefejezés
	Cyprianus	Karthágó Kr. u. 257. Kr. u. 258	áldozatbemutatás megtagadása	száműzetés lefejezés
	Fructuosus, Augurius és Eulogius	Tarragona (Hispánia) Kr. u. 259	az istenek tiszteletét tagadta	élve elégetés
	Marianus és Jakab	Cirta Iulia (Numídia)	keresztény név megvallása	lefejezés
	Montanus és Lucius	Karthagó Kr. u. 259	keresztény diakónusok	lefejezés
Carus Kr. u. 281-283.	Kozma és Damján	Róma Kr. u. 282-283	mágiával gyógyítás	nincs büntetés kiszabva (pogány)

				orvostársaik mészárolták le őket)
Diocletianus Kr. u. 284- 305.	Maximillianus	Thebessza (Numidia) Kr. u. 295.	katonai szolgálat megtagadása	lefejezés
	Marcellus	Tingis (Mauretania) Kr. u. 298	katonai fegyelem megszegése	lefejezés
	Szent Félix	Karthagó Kr. u. 303	szent könyvek beszolgáltatásának megtagadása	lefejezés
	Szent Julius	Durostorum Kr. u. 304	áldozatbemutatás megtagadása	lefejezés
	Szent Dasziosz	Durostorum Kr. u. 304	áldozatbemutatás megtagadása	lefejezés
	Agapé, Eiréné és társai	Thesszaloni ki Kr. u. 304	szent könyvek, iratok birtoklása felségsértés	élve elégetés bordélyház elé állítás
	Irenaeusz	Szirmium (Pannonia) Kr. u. 304	áldozatbemutatás megtagadása	kard általi halál, folyóba vetés
	Szent Crispina	Thebessa Kr. u. 304	áldozatbemutatás megtagadása	lefejezés
	Euplus	Catania Kr. u. 304	tiltott iratok birtoklása	lefejezés
	Phileasz	Thmuisz (Alexandria) Kr. u. 303- 306	áldozatbemutatás megtagadás	lefejezés
Szent Viktor, Alexander, Felicianus és Longinus vértanúsága	Massilia (Gallia) Kr. u. 303	áldozatbemutatás megtagadása tiltott iratok birtoklása áldozatbemutatás megtagadása	malomkerékke l összezúzták, a többieket lefejezték	

	Saturninus és Dativus vértanúsága	Karthágó Kr. u. 304	áldozatbemutatás megtagadása	börtön, kínzások
	Szent Fülöp Herakleiai püspök szenvedése	Heraclea (Thrákia)	keresztény összejövetele való részvétel szent iratok átadásának megtagadása,	élve elégetés
	A Zenophilus előtt megtartott tárgyaláson felolvasott akta	Cirta	tiltott iratok birtoklása	elkobzás
	A palesztinai vértanúk	Palesztina 305 márc. 24.	áldozatbemutatás megtagadása	lefejezés, tengerbe vetés,

III. FEJEZET

AZ ELJÁRÁSOK JOGI ALAPJA

III.1. A keresztény név, mint bűncselekmény

A keresztények elleni eljárások jogforrási alapjához hasonlóan²⁵⁴ a keresztények elleni vádak büntetőjogi megítélése tekintetében is többféle álláspont alakult ki a kutatók körében. Mommsen²⁵⁵ véleménye szerint a legfőbb vád a keresztényekkel szemben az ateizmus, mint bűncselekmény, míg Hardy²⁵⁶ véleménye az, hogy pusztán a keresztény név önmagában bűncselekménynek számított, függetlenül attól, hogy az adott keresztény személy elkövetett-e valamilyen konkrét bűncselekményt. Walter János értekezésében hosszasan tárgyalja a kereszténység terjedésének okait, a velük szemben felmerülő vádakat és azok cáfolatait, valamint a vádak és rágalmak következményeit. Véleménye szerint eleinte különféle rágalmakkal próbálták a keresztények rossz hírét kelteni, majd szigorú megtorlást követő vádakkal illették őket, hogy a hozzájuk készülőköt elriasszák, a megtérőket pedig hitehagyásra készítsék, valamint szükségessé és jogossá tegyék ellenük az állami fellépést. Walter János a vádak tekintetében elkülöníti a „vád” és „rágalom” fogalmak jelentését. A vád alatt minden olyan ráfogást ért, *„mely a római törvények szerint a törvénykezés kereteibe tartozik, és megtorlást kíván. A rágalom ellenben nem tartozik a büntető fórum hatásköréhez, hanem a nyomában keletkező megvetés révén a társadalom, a közvélemény előtt nyer elintézést.”*²⁵⁷

---

²⁵⁴ Vö.: BARNES 32-35. Három fő teória alakult ki a tudósok körében a jogforrási alap kérdésében. Az első egy általános rendelet létét feltételezi, egy másik csoport az ún. coercitios (pusztán rendőri eljárás) teória képviselője, míg a harmadik csoport véleménye szerint a keresztényeket egyszerűen, csak az addig ismert bűncselekmények miatt vádolták.

²⁵⁵ Mommsen 1890, 389-429.

²⁵⁶ Hardy 57-58.

²⁵⁷ WALTER 5-9.

Decius (249-251) császár uralkodásáig a római államhatalom a keresztény vallást, hivatalból nem üldözte, csak keresztények elleni perekről lehet beszélni. Ezek az eljárások elsősorban a feljelentőktől függtek, ezért a perek helyenként időszakosan fellángoltak, majd hosszabb, rövidebb ideig szüneteltek, főként természeti csapások és katonai balsikerek esetén.²⁵⁸

A Decius előtti korszakban a források alapján egyértelmű, hogy a keresztények elleni fellépés mögött a vádak és rágalmak alapján kialakult gyűlölet állt. A Decius korabeli eljárásokról ellenben elmondható, hogy a keresztényeket nem az ellenük érzett gyűlölet miatt, hanem azért végezték ki, mert nem teljesítették a császár konkrét parancsát. Ugyanakkor a végső oka az eljárásoknak mégis a keresztény létük volt, hiszen pont emiatt tagadták meg a császár parancsának való engedelmisséget.²⁵⁹ A legfontosabb vádak Walter János összefoglalásában: *„félkegyelmű életmódot folytatnak, Istenként imádják a napot, Istentiszteletben számárfejet részesítenek, haszontalan, bujkáló, sunyi nép, új társadalmi rendet akarnak, sokféle kuruzslással foglalkoznak, ők az okai a birodalmat sújtó természeti csapásoknak, erkölcstelenek, gyermekhúst esznek, Róma isteneit megvetik, összeesküdtek az imperator ellen.*²⁶⁰ A legnagyobb vádaknak és a jelentékteleneknek is súlyos következményeik voltak. A keresztényeknek a velük szemben kialakult rosszakarattal szemben jogvédelmük nem volt. A közfelfogás megbélyegezte őket minden területen és a pogányok mindenféle rosszat feltételeztek róluk. Egy különleges új emberfajként tekintettek rájuk, mint *„válogatott gonosztevők társasága.”*²⁶¹

A vádak kialakulásában az 1. században nagyban közrejátszott a pogány köznép tudatlansága is, mely a keresztény tanítások és szokások félreértéséből adódott. A keresztények közötti testvéri szeretet, az Eukarisztia, valamint az őskeresztények titkos éjjeli összejövetelei, olyan félreértéseket eredményeztek,

---

²⁵⁸ ADRIÁNYI 32.

²⁵⁹ SÁRY 2017, 103.

²⁶⁰ WALTER 23-24.

²⁶¹ WALTER 92.

melyek gyanússá tették őket. A 2. század végére a pogány szellemi környezet is bekapcsolódott a kereszténység elleni vitába. Elkezdtek tanulmányozni a keresztény tanításokat és életmódot. A lakosság túlnyomórészt a keresztények szokatlan viselkedése miatt aggódott, míg a keresztény tanokat tanulmányozó értelmiségiek elsősorban a mögöttes keresztény nézetekre fókuszáltak.²⁶²

Ulpianus²⁶³ arról számol be, hogy a helytartók legfőbb kötelessége az volt, hogy a gonosztevőktől megtisztítsák a rájuk bízott tartományt, melynek következtében a veszélyessé nyilvánított keresztények könnyen a fenti kategóriába kerülhettek. *„A mesterségesen és szervezeten szított gyűlöletnek tehát óriási szerepe volt abban, hogy a kereszténységet káros és büntetendő babonává nyilvánították.”*²⁶⁴

A keresztényekkel szembeni eljárások során a vádak tekintetében a kutatók egy részének véleménye szerint, a gyűlöletkeltő propaganda alapján felmerült vádak egyike, vagy egyszerre többféle vád alapozta meg az eljárás megindítását. Walter János azonban úgy véli, hogy abban az esetben, ha a keresztények elítélése valóban e vádak alapján, előzetes vizsgálat és bizonyítási eljárás lefolytatását követően történt volna, akkor jogszerű és emberies eljárásnak lehetne minősíteni. Ennek azonban teljesen ellentmondanak a hivatalos források, az ún. mártírakták, melyekben csak elvétve találkozunk konkrét büntetésekre hivatkozással. Walter János véleménye szerint maga a keresztény név szolgáltatott törvényes alapot az üldözésekre.²⁶⁵

Napjainkban sokan egyetértenek abban, hogy a keresztényeket nem az általános büntetőeljárési szabályok szerint, hanem a Nero idején bevezetett speciális eljárás alapján ítélték el. Ennek a speciális eljárás létének a bizonyítéka az előző fejezetben kifejtettek szerint Traianus császár és Plinius kormányzó levelezése. Traianus császár volt az, aki először határozta meg a keresztények jogi

---

²⁶² WAGEMAKER 353-354.

²⁶³ Ulp. D. 1,18,3.

²⁶⁴ SÁRY 2017, 107-108.

²⁶⁵ WALTER 92.

helyzetét és a bevádolt keresztényekkel szemben követendő eljárást. Ez alapján azonban a kereszténység továbbra is tiltott volt. A Traianus által leírt elvek érvényben maradtak Decius speciális rendeletéig.²⁶⁶

Hardy szerint a Plinius levelében kijelentett tény, hogy a keresztényeknek nincs egyéb bűnük, mint a nevük, és pusztán a nevük az, ami alapot adott a megbüntetésükre 64-től kezdődően vált gyakorlattá. Ez az ún. Neroi eljárás szolgáltatott precedenst a későbbi eljárásokhoz, mindamellet, hogy számos speciális vád is szóba került az eljárások során. Az ítéletek alapjául azonban nem ezek a vádak szolgáltak. A provinciai kormányzók ugyanezt az eljárási gyakorlatot követték, de meg volt az a diszkrecionális jogkörük, hogy egyedi vádak alapján ítéljezenek. Ez különösen abban az időben volt jellemző, amikor a kereszténység még ismeretlen és idegen vallásnak számított. Hardy kijelenti, hogy a keresztények pusztá elnevezése egyfajta ateizmust bizonyított, mely a római jog nézőpontjából bűncselekménynek minősült.²⁶⁷

A keresztény név, mint bűncselekmény további vizsgálata előtt szükségesnek tartom összefoglalni a római jog bűncselekmény fogalmának sajátosságait. A római jogászok magyarázataiban nem található egzakt bűncselekmény fogalom. A római jogi bűncselekmény fogalmat az egyes jogkönyvekből (Digesta, Codex, Institutiones) kell összeállítani, figyelemmel a kazuisztikus szabályozásra. Az egyes bűncselekmények szövegéből lehet levonni az általános elméleti jellegű következtetéseket, illetve a források anyagából absztrakció útján eljutni a kívánt célíg. A római joggal foglalkozó irodalomból egyértelműen megállapítható, hogy a római jogászok nem készítettek elméleteket, az egyes jogi megoldásokra, a szabályok kialakítására, az egyes fogalmak létrehozására. Mindig a konkrét döntést hozták meg, amit alig indokoltak. Persze

---

²⁶⁶ KERESZTES, Paul: Law and Arbitrariness in the Persecution of Christians and Justin's First Apology *Vigiliae Christianae* Brill, 1964, 204-214, 204.

²⁶⁷ HARDY 95-97.

regulák (jogelvek) találhatóak, amelyek általános elvként alkalmazandók.²⁶⁸

A mai absztrakt bűncselekmény fogalomhoz hasonló, vagy esetleg azzal azonos bűncselekmény fogalomról tehát nem beszélhetünk a római jogban. A bűncselekmény mindig erkölcsi rendbe ütköző cselekmény, de akkor válik bűncselekménnyé, amikor jogszabályt vagy törvényerejű szokást sért. A bűncselekményt törvénynek kell meghatározni. Büntető értelemben vett büntetés törvényi alap nélkül nem szabható ki. Általában jellemző, hogy a római jog az uralkodó réteg joga volt. Ott finomodott jobban, ahol a patríciusok, polgárok vitáit kellett rendezni. A hétköznapi bűnüldözés a perifériára szorult. A közbűntények üldözéséről nem nagyon számoltak be a római írók. Őket nem védték nagy jogtudósok, kifinomult viták nem fordultak elő a bűnösség, felróhatóság, tettesség kérdésében. A vád oldaláról pedig egy szenátusi vagy császári bíróságnak nem volt szüksége arra, hogy részletekben vizsgálja az ügyet, hiszen fölötte állt a törvényeknek, így saját döntése alapján is megállapíthatott cselekményeket.²⁶⁹ A római jog olyan cselekményeket minősít bűncselekménynek, amelyek valamilyen formában veszélyesek a társadalomra. Természetesen az, hogy mi veszélyes a társadalomra az koronként változhatott, mely összefüggött a társadalmi együttélés változásával, a társadalmi rendszer módosulásával, az anyagi javak növekedésével, egy adott társadalmi rend szellemi áramlataiban, vallási rendjében beálló módosulással is. Ezek alapján koronként módosult annak megítélése, hogy adott viszonyok mellett mi veszélyes a társadalomra. Valamely cselekmény azért veszélyes a társadalomra, mert sérti a bűncselekmény mögött lévő jogi tárgyat. A kereszténységgel kapcsolatban felmerült vádak között az elsődleges a felségsértés büntette. ”²⁷⁰ A bűncselekmény fogalom azonban a jogellenesség, a társadalomra veszélyesség megvalósulását követően még egy fontos elemet tartalmaz, mely a bűnös személy magatartásának, cselekményének a jogszerűtlen voltára utal. A

---

²⁶⁸ MOLNÁR Imre: Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom ismérvei. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, (73) 1-64. 2010, 565-590, 565.

²⁶⁹ ZLINSZKY 1991, 99-107.

²⁷⁰ MOLNÁR 2010, 566.

keresztények esetében azonban már önmagában az elnevezésük bűncselekménynek minősült, akár csak a felségsértés büntettét vizsgáljuk, e mögött a név mögött azonban bünelkövető magatartás nem bizonyítható. Maga a létük volt az, ami jogellenes, társadalomra veszélyes, vagyis ami „a jó erkölccsel ellentétes”. Valós bűncselekmények elkövetésének vizsgálatára azonban, az igazságszolgáltató szervek részéről nem került sor.

A keresztény név, mint bűncselekmény tényét legnagyobb részben a keresztény apologéták írásai bizonyítják. A 2. századi görög apologéták közül Jusztinosz I. Apológiájában méltatlankodik a rómaiak keresztényekkel szemben tanúsított igazságtalan bánásmódja miatt. A mű Kr. u. 155. körül keletkezett, védőirat formájában, mely nem tekinthető hivatalos benyújtásra szánt iratnak. Jusztinosz véleménye szerint *„magából a keresztény elnevezésből sem jó, sem elmarasztaló ítélet nem hozható anélkül, hogy ne ismernénk a név viselőjének cselekedeteit”* [...] *„A helyes értelem szerint magából az elnevezésből sem kitiüntetés, sem elmarasztalás nem következhet, ha a tettek alapján a jót vagy a rosszat bizonyítani nem lehet. A vádlottak közül ti magatok sem büntettek meg senkit, hogyha nem látjátok bizonyítottnak a bűnösséget; nálunk pedig pusztán az elnevezést is már vádnak tekintitek...”* [...] *„pusztán a beismerés alapján ítéletek el, bár mind a beismerés, mind a tagadás esetében az életüket kellene megvizsgálnotok, mivel a tetteiből tűnik az ki, hogy ki milyen.”*²⁷¹ A 3. századi latin kereszténység legjelentősebb írója Tertullianus Apologeticum (Védőbeszéd) című írásában kimondja, hogy ez a küzdelem a név ellen folyik. *„Ha a keresztény szó nem valami bűnnek a neve, akkor nagyon is nyakatekert dolog, ha a pusztá nevet gonoszságnak veszitek.”*²⁷²

---

²⁷¹ Szent Jusztinosz: Apológia I. 4,1-6 (ford.: Vanyó László)

²⁷² Tertullianus: Védőbeszéd 61-67 (ford.: Vanyó László).

III. 1. 1. A keresztényekkel szembeni speciális eljárás kialakulása

A római közvéleményben a 2. századra a keresztényekkel kapcsolatban elterjedt vádak a nép ellenszenvét egyre erősítették. A bírói vallatásoknál, a perrendtartás törvényes meneténél a jelenlévők önkényesen közbekiáltottak, a bírót a keresztények ellen hangolták, ami gyakran ahhoz vezetett, hogy a római jogállam igazságérzete, emberisége, törvényessége helyett, érzelmi kilengések foglaltak helyet az igazságszolgáltatásban.²⁷³ Ennek a tendenciának a visszaszorítására Traianustólkezdve a császárok rescriptumokkal (válaszirat, leirat) intették a bírókat befolyásolhatatlanságra a keresztények ügyeiben. Ezek a császári leiratok azonban csak egyes vidékekre szóltak, míg a többi provinciában tovább folytak a véres üldözések a Neroi gyakorlat nyomán. Ennek legfőbb oka az volt, hogy az üldözés mértéke gyakran a provincia élén álló kormányzó egyéni politikai céljaitól is függött, mivel imperiumából eredő hatalma korlátlan volt. A magistratusoknak nagyon széles diszkrecionális jogköre volt, mely kiterjedt nemcsak a büntetések meghatározására, hanem a büntetendő esetek eldöntésére is. Ez a fajta eljárás jellemezte az összes provinciái kormányzót.²⁷⁴

A provinciái kormányzók önkényes eljárásainak megfékezése érdekében először tehát Traianus császár tépett fel. Rescriptumában lefektetett elvei szerint felkutatni nem kell a keresztényeket, de ha előállítatnak, megbüntetőek. Tény, hogy ezáltal büntetlenek ismerte el a keresztényeket, bevádolásuk esetén mégis jogszerűen el lehetett őket ítélni. Ezzel tulajdonképpen azt mondta ki, hogy nem tekinti a keresztényeket politikailag veszélyesnek. Ellenkező esetben az államnak kötelessége lett volna felkutatni és megbüntetni őket. Megmaradt tehát annál az álláspontnál, hogy maga a keresztény név az, ami büntetendő.²⁷⁵ Ez a tény megerősíti azt a feltevést, hogy a római állam felfogásában kereszténynek lenni

---

²⁷³ TAKÁCS 49.

²⁷⁴ STE. CROIX, G. E. M.: Why where the Early Christians Persecuted? Past&Present 26 Oxford, 1963, 11.

²⁷⁵ TAKÁCS 57.

önmagában bűncselekménynek számított.²⁷⁶

Traianus császár rendelkezései azonban nem hoztak eredményt a keresztényekkel kapcsolatos eljárások során történő visszaélések megfékezésében. Ezt bizonyítja a Traianus nyomdokaiba lépő Hadrianus (Kr. u. 76-138) császár rendelkezése, aki utazó császárként útja során valószínűleg tapasztalta, illetve hallhatott a keresztényekkel szembeni méltánytalan bánásmódról, melyet a csöcselék indítványozott a keresztényekkel szemben. Személyes tapasztalatai alapján legfőképpen a jogrend védelmében írt Ázsia kormányzójának Minucius Fundanusnak.²⁷⁷ Ez a leirat a császár részéről arra utalt, hogy a keresztényekkel szembeni eljárási visszaélések bizonyára nagyon súlyosak voltak. A fennálló helyzet veszélyeztette a közrendet és zavarta az igazságszolgáltatás menetét. Sáry álláspontja szerint Hadrianus valószínűleg csak megerősítette a korábbi szabályokat, ugyanis a közrend védelmében szükséges volt újra felhívni a figyelmet arra, hogy a keresztényeket csak szabályos bírósági eljárás során lehet felelősségre vonni.²⁷⁸

A 2. században a keresztényekkel szembeni bánásmód az ázsiai provinciákban volt a legrosszabb az egész Római Birodalomban. Ennek az időszaknak a legismertebb mártírja Polükarposz püspök, akit Szmirnában végeztek ki (Kr. u. 155), valamint Lugdunum városának mártírjai (Kr. u. 177-178). Mindkét esetben a források azt tanúsítják, hogy a csöcselék és a lakosság követelése eredményezte a keresztények halálát.²⁷⁹ Hadrianus levelében azt parancsolta, hogy a keresztények elleni vád esetén a vádló kötelessége legyen a felhozott vádak bizonyítása. A bíró előtti tárgyalás során a bíró ne támaszkodjon a csöcselék közbekiáltásaira, hanem a vádló érveit vizsgálja felül. Amennyiben bebizonyosodik, hogy a vádlott a törvény ellen cselekedett, abban az esetben a

---

²⁷⁶ PLESCIA 122-123.

²⁷⁷ TAKÁCS 66-67.

²⁷⁸ SÁRY 2017, 224.

²⁷⁹ KERESZTES, Paul: Law and Arbitrariness in the Persecution of Christians and Justin's First Apology. *Vigiliae Christianae* Brill. 1964, 204-214, 209-210.

bűncselekmény mértékének megfelelően szabható ki büntetés. Hadrianus tehát *Traianust* követően további védelemben részesítette a keresztényeket, a magánbosszú és a könnyelmű vádaskodás elkerülése érdekében. Traianus csak a névtelen vádak ellen lépett fel, míg Hadrianus a vád bizonyítását is követelte.²⁸⁰

A Polükarposz elleni eljárás mutatja be pontosan azokat a jellegzetességeket, amelyeket Hadrianus leirata rendez. Ez az eljárás bizonyítja, hogy az ázsiai Arénában Traianus és Hadrianus rendelkezéseit figyelmen kívül hagyták. Polükarposzt ateizmus vádjával tartóztatták le, az ítéletének alapja pedig az volt, hogy kereszténynek vallotta magát. A Lugdunumiak tragédiája a galliai csőcselék ellenségeskedésének az eredményeként következett be, mely további bizonyítékot szolgáltat az önkény tovább élésére. Csak Marcus Aurelius leirata tudott többé kevésbé véget vetni ennek az önkényes helyzetnek.²⁸¹

A keresztény Apologéták írásai szintén azt bizonyítják, hogy a keresztényekkel szembeni önkényes eljárások megfékezésére tett intézkedések nem jártak kellő eredménnyel. Erre utal Jusztinosz²⁸² már korábban idézett írása, melyet a szent szenátusnak és az egész római népnek címzett. Azzal vádolja a keresztények ellenségeit, valamint az eljáró szerveket, hogy azok előítéletek, illetve rosszindulatú rágalmaknak engedve hoztak ítéletet. Meggyőződése, hogy helytálló vádat senki sem hozhatott fel ellenük, mivel gaztett elkövetése nem terheli a keresztényeket. Sőt Jusztinosz tovább menve, maga kéri a büntetést a keresztényekre, amennyiben a felhozott vádak igaznak bizonyulnának. Mivel azonban semmilyen bűncselekmény elkövetését nem lehet rájuk bizonyítani, ezzel elmarasztaló ítéletet mond ki a döntéshozókra azáltal, hogy nem a méltányosság, hanem az érzelmek alapján hozták az ítéleteiket. A vezetők ne az erőszak és zsarnokoskodás, hanem a vallásosság és bölcsélet alapján hozzanak ítéletet.²⁸³

Tertullianus a Római Birodalom előljárásihoz intézi írását. A keresztények

---

²⁸⁰ TAKÁCS 67.

²⁸¹ KERESZTES 1964, 209-210.

²⁸² Ókeresztény apologéta, filozófus Kr. u. 103-166.

²⁸³ Szent Jusztinosz: Apológia I. 4,1-6 (ford.: Vanyó László).

bíróit azzal vádolja, hogy velük szemben visszariadnak az alapos és kendőzetlen igazságszolgáltatástól. Ez az eljárás magával hozza a keresztény név jogtalan gyűlöletét, amely a keresztényekkel szemben egy megkülönböztetett eljárás lefolytatásához vezetett. A bűnösöknek egyéb esetben joguk volt ügyvédet fogadni, védekezhettek, hogy ügyüket tisztára mossák. A keresztények esetében, ha megvallják, a keresztény nevet nem történik büntény kutatása. Nem járnak el velük szemben úgy, mint a bűnösökkel szemben, mivel esetükben a kínvallatást nem azért alkalmazzák, hogy vallomást tegyenek, hanem azért, hogy megtagadják a kereszténységüket.²⁸⁴ A keresztényeknek a bíróság előtt nem adtak lehetőséget arra, hogy bizonyítsák ártatlanságukat. Aki megvallotta, hogy keresztény azért nem kellett bizonyítani, mert a rómaiak úgy vélték, mindenki tudja, hogy a keresztények bűnösök. Így a büntetést, csak úgy kerülhették el, ha megtagadták a hitüket.²⁸⁵

Walter János szerint a pogányok vádaskodásai nem voltak mind olyan természetűek, melyek miatt jogi megtorlás érhetne volna őket. Ezeknél a jogi alapot pótolta a nyomukban keletkező keresztényellenes hangulat, melyek hatására a nép önmaga is jogosnak érezte, hogy gyakorolja az ítélkezést, a jogi normák teljes mellőzésével és az előítéletek teljes vakságában. A római törvények szerint ugyanis a közügy ellenségeivel szemben minden ember fölfegyverzett katonának érezhette magát. Ez a gondolkodás az első három század során sok népítéletre adott alkalmat. A vádak és rágalmak nyomán keletkezett gyűlölet a keresztényekkel szemben olyan jogvédelmet teremtett, amely előtt a pusztán név igazolt vád volt.²⁸⁶

III. 2. Államellenesség

Az ókeresztény mártírok római hatóságok előtti magatartását vizsgálva felvetődik a kérdés, vajon milyen alapon ragaszkodtak olyan kitartóan azon meggyőződésükhöz, hogy a római állam vallási gyakorlatát az áldozatbemutatás kötelezettségét megtagadják. A római jog nem ismerte a lelkiismeret kérdésében a

---

²⁸⁴ Tertullianus: Védőbeszéd 61-67 (ford.: Vanyó László)

²⁸⁵ SÁRY 2017, 107.

²⁸⁶ WALTER 90-98.

szabadságot. Az állam minden tekintetben engedelmisséget követelt. A keresztény vádlottak azonban olyan magasabb rendű hatalom iránti engedelmisségre hivatkoztak, amely lehetetlenné tette számukra a római állam által előírt kötelezettség teljesítését. Az ókeresztény vádlottak tárgyalási jegyzőkönyvei magyarázatot adnak arra, miért nem dönthettek a belső meggyőződésük ellenében. Mivel a vallás értelmezése gondolkodás módjuknak köszönhetően új megvilágításba került, ezzel a lelkiismereti szabadság és belső meggyőződés alapján működő vallási felfogás minden emberre történő kiterjesztését alapozták meg.

Általánosan elfogadott az a megállapítás, hogy a rómaiak azért üldözték a keresztényeket, mert az állam vallási kötelezettségeivel és egyes életmódbeli szokásaival szemben kinyilvánított gondolkodás módjuk következtében az állam ellenségeinek tekintették őket. Ezt az álláspontot képviselik külföldi és magyar kutatók egyaránt. Ennek az ún. államellenes gondolkodás módnak a jellemző megnyilvánulása a vallási kötelezettségek körében előírt áldozatbemutatói szertartás elvégzésének megtagadása. Miért ragaszkodtak a keresztények olyan makacsul ahhoz a meggyőződéshez, hogy nem mutathatnak be áldozatot? Azt hiszem ez sokakban a mai napig kérdés. 155-ben Polükarposz letartóztatását foganatosító rendőrfőnök próbálta rábírní a letartóztatottat az áldozati szertartás elvégzésére, majd a nemleges választ követően kifejezte értetlenségét a keresztények gondolkodás módját illetően. A következő kérdéssel fordult az idős püspökhöz: „*Mi rossz van abban, hogy azt mondd:” A császár az úr, s tömjént áldozol... és megmenekülsz?*”²⁸⁷ 304-ben Szent Julius aktájában az eljáró bíró hasonló kérdést tett fel a vádlottnak: „*Mi nehézség van abban, hogy bemutasd az áldozatot és elmenj?*”²⁸⁸ Az áldozatbemutatót megtagadó keresztények megrogzött ellenállása meghökkentette az eljáró hatósági személyeket. Értetlenül

---

²⁸⁷ Szent Polükarposz vértanúsága 8,2 (ford.: Vanyó László).

²⁸⁸ Szent Julius mártír aktája 1 (ford.: Németh László).

álltak a keresztények által tanúsított magatartást látva.²⁸⁹ Az általuk feltett kérdésre véleményem szerint kétféle nézőpontból adható válasz. Egyrészt a rómaiak nézőpontjából kell tisztázni a keresztény gondolkodásmódban rejlő veszélyt, másrészt a keresztények döntésének indokait szükséges áttekinteni, ugyanis a mártírok a bírósági kihallgatás során olyan lényeges elméleti kérdéseket vetnek fel - mint pl. az állami hatalom eredete és szerepe, a lelkiismeret mibenléte, az igaz vallás és az igazságos jogrend - melyek alapot adtak számukra az áldozatbemutatásnak, mint kötelező vallási szertartásnak a megtagadására.

III. 2. 1. A római vallás és keresztény gondolkodásmód ütközése az ókeresztény iratokban

A téma szempontjából vizsgálendő mártírakták és szenvedéstörténetek szemléletes forrásként szolgálnak a római vallás jellegzetességeinek és szertartásainak bemutatására. Az egyes iratok nem minden esetben térnek ki a szertartási ceremóniák teljes bemutatására, de összességükben képet kaphatunk mind a szertartást végrehajtó szervekről, mind a szertartási cselekményekről. Az aktákban rögzített párbeszédok világosan tükrözik a keresztény és a római gondolkodásmód közötti ellentétet, mind vallási, mind államelméleti felfogásukat illetően. Megállapítható ugyanakkor a keresztény vádlottak és kihallgatóik közötti párbeszédéből, hogy nagyon hasonló fogalmakat használtak a vallási szokásokat illetően, mégis egészen mást értettek alatta. A mai kor emberének egyértelmű a keresztény gondolkodás mibenléte, az ókori világban azonban a vallás egészen más szerepet töltött be az emberek életében. Az ókorban a vallás teljes mértékben összefonódott az állami szférával. A mai értelemben felfogott lelkiismereti alapon működő vallási felfogás vagy az úgynevezett vallásszabadság egyáltalán nem

---

²⁸⁹ HUDÁK Krisztina – NAGY Levente: Pannóniai ókeresztény mártírperek és politikai aspektusai. Miskolci Jogi Szemle 5, 2021, 194-206, 199.

létezett.²⁹⁰ A vallást az államtól, társadalomtól elválasztott gondolkodásmód ebben az időszakban ismeretlen volt.

III. 2.2. A római vallás. A császárkultusz

A vizsgálandó ókeresztény iratok valóban alátámasztják a fenti megállapítást. Jól szemléltetik a vallás jogi, társadalmi kötelezettségként történő felfogását, illetve a vallás körébe tartozó szertartási cselekményeket. A római állam vallási felfogásának megismerése azért is nagy jelentőséggel bír, mivel csak ennek háttérében találhatunk magyarázatot a római hatóságok által csaknem három évszázadon át alkalmazott jogi eszközökre. Kr. u. 180-ban Apolló védőbeszédében részletezi az ókori világ istenképének jellegzetességeit: kézzel alkotott bálványok, arany, ezüst, réz, vas, fa és kőből készített álneves istenek emberi kezek alkotásai. [...] „szégyenletes dolog az emberekkel egyenrangú, sőt még náluk is alábbvaló démonokat imádni.”²⁹¹ A római elöljárók ismerték a keresztények gondolkodásmódját a római isteneket illetően, melyre gyakran utaltak a kihallgatásaik során. Ignatiosznak (Kr. u. 107) Traianus császár a következő kérdést teszi fel: „Olyannak látsz minket, mint akiknek lelkében nincsenek istenek?”²⁹² A császár itt számon kéri a vádlott ki nem mondott véleményét. A felháborodott kérdés tükrözi az alapvető római gondolkodásmódot, mely a vallásosságot a mindennapi élet velejárójaként fogta fel. A scilliumi vértanúk aktájában Kr. u. 180 körül Saturninus proconsul hasonló módon bizonygatja a rómaiakat jellemző vallásosság létét. „Mi is vallásosak vagyunk és vallásunk egyszerű, esküszünk urunk a császár géniuszára, imádkozunk az ő szerencséjéért, amit nektek is meg kell tennetek.”²⁹³ A Szent Epipódus és Alexander elleni eljárásban a bíró a következőképpen jellemezte a római vallást: „Mi halhatatlan

---

²⁹⁰ Vö.: SÁRY 2017, 121-126; SÁRY Pál: A vallásszabadság eszméjének megjelenése az ókori Rómában, *Jogelméleti Szemle* 3, 2020, 52-59, 52-54; Pál SÁRY: The Emergence of the Idea of Religious Freedom in Ancient Rome. *Journal on European History of Law* 2, 2022, 107-113, 107-109.

²⁹¹ A szent és minden dicséretre méltó Apolló vagy Szakkasz apostol vértanúsága 14,16 (ford.: Orosz László).

²⁹² Az Isten-hordozó fővértanú, Ignatiosz tanúságtétele 2,3 (ford.: Vanyó László).

²⁹³ A scilliumi vértanúk aktája 3 (ford.: Vanyó László).

isteneket imádunk, akiket valamennyi nép, sőt saját nevükkel még a legszentebb császárok is tisztelnek. Mi az isteneket örömmel, lakomákkal, énekekkel, játékokkal, gyönyörűséggel tiszteljük; ti ellenben egy keresztrefeszített embert imádtok, akinek tetszését nem nyerheti el senki, aki mindezeknek az örömöknek hódol.”²⁹⁴

Az ősi római vallást eredetileg a házi kultusz (*sacra privata*) jellemezte, ami később nyilvános kultusszá alakult (*sacra publica*). A hivatalos kultusz az állam által elfogadott istenek tiszteletében teljesedett ki. A római vallás legfőbb ismérve, hogy nem az egyén hitbeli, lelkiismereti meggyőződésén alapult, mint a kereszténység, hanem társadalmi - Ferguson szóhasználatával élve - csoportszolidaritásra és jogi alapokra (szerződéses kapcsolatra) épült. Úgy, mint a jogszolgáltatás, a vallás is egyfajta segítő szolgáltatásként funkcionált megfelelő szakemberek felügyelete mellett.²⁹⁵ Vargha Dezső ebben a tekintetben megállapítja, hogy a római állam polgáraitól feltétlen engedelmességet követelt mindenben, még a lelkiismeret dolgában is.²⁹⁶ Hanh István álláspontja szerint a római vallás ún. „jogászi” vallás volt, mely egyfajta szerződéses viszonyt feltételezett az istenek és az emberek között. A vallásra és a papságra vonatkozó szabályok a *ius publicum* (római közjog) részét képezték, ami magyarázatot ad arra is, hogy a keresztényekkel szemben egyes korabeli forrásokban, papi tisztséget betöltő hivatali szervek jártak el rendészeti hatáskörben. Egy-egy idegen kultusz átvétele a római vallási rendszerbe közjogi döntés eredménye volt, így a hivatalosan át nem vett kultuszok ellen a római állam szigorú harcot hirdetett.²⁹⁷ Erre példa a Kr.e.186-ban lefolytatott eljárás az ún. Bacchanaliák pere, mely az idegen vallás képviselőinek kiűzésével, szertartásaik betiltásával, vallási iratok

---

²⁹⁴ Szent Epipódus és Alexander szenvedése 4 (ford.: Kiss-Rigó László).

²⁹⁵ FERGUSON150.

²⁹⁶ VARGHA 584.

²⁹⁷ BAJÁNHÁZY István: Az antik Róma vallási rendszere, *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, Tomus XXXI, 2013, 7–30. 7. Vö.: HAHN István: Róma istenei, Gondolat, Budapest, 1975, 7.

elégetésének elrendelésével valósult meg Livius beszámolója szerint.²⁹⁸ A hivatalos vallás nem foglalkozott a személyes lelkeséggel - állítja Robinson is - mivel az elsősorban a szociális célokat tartotta szem előtt.²⁹⁹ A római vallásosság legfőbb célja a pietas (kegyesség) kiérdemlése a rituálék, kötelességek megfelelő teljesítése által.³⁰⁰

Bašista szintén jogi alapokra helyezte a vallási élet irányítását. A római vallás és jog szerinte is szorosan összefonódott. A jogban fontos szerepet játszottak az ún. „isteni rendelkezések” (fatum), melyek a jogi normákba is beépültek. Az államigazgatásban ez abban nyilvánult meg, hogy az állami és papi funkciók szorosan összefonódtak. A vallás lényegében politikai vallássá vált.³⁰¹ A birodalom minden városának megvolt a maga istene. A városi kultusz papjait a magisztrátusokhoz hasonlóan választották. A hivatalos kultusz előírásait a városok szabályozták. A bálványok tisztelete az élet minden területén megjelent (politika, gazdaság, társadalmi élet, hadsereg). A városi vallás az uralkodó kultuszában érte el a csúcst. Eleinte az uralkodó iránti hála és tisztelet megnyilvánulásaként jelent meg, majd a hódolat, hűség kifejezőjévé vált. A császárság idején ez az uralkodó iránti hála és tisztelet összekapcsolódott az istenség iránti tisztelet kifejezésével,

---

²⁹⁸ Vö.: Livius 3.25.1. „Mikor az aedilisek s a közrendre felügyelő triumvirek, akiket a senatus keményen megfeddett, mert nem léptek fel a jelenség ellen, kísérletet tettek, hogy eltávolítsák a Forumról ezt a tömeget, s elvitessék az áldozati eszközöket, kevésen múlt, hogy nem bántalmazták őket. S minthogy ez az eltévelyedés szemmel láthatóan már túlságosan elhatalmasodott ahhoz, hogy kisebb rangú tisztviselők is meg tudják szüntetni, a senatus M. Aemilius városi praetort bízta meg, hogy szabadítsa meg a népet ezektől a babonáktól. Ő a népgyűlésen felolvasta a senatus határozatát, s elrendelte, hogy mindenki, akinél jóskönyvek, imaformák vagy áldozati előírások vannak, szolgáltatssa be neki ezeket a könyveket s bármilyen egyéb ilyenfajta írást április kalendaejáig, és senki se mutasson be áldozatot nyilvános vagy felszentelt helyen új vagy külföldi szertartás szerint.” 6.39.16. „kutassák fel és égessék el a jóskönyveket, s tiltsanak meg minden, nem a római szokásokat követő áldozati előírást. Mert ezek az isteni és emberi jog minden területén oly rendkívül jártas emberek úgy vélték, semmi sem gyengíti jobban a vallásos érzést, mint ha az áldozatot nem hazai, hanem idegen szertartás szerint mutatják be.”

Vö.: Livius 6.39.16. „kutassák fel és égessék el a jóskönyveket, s tiltsanak meg minden, nem a római szokásokat követő áldozati előírást. Mert ezek az isteni és emberi jog minden területén oly rendkívül jártas emberek úgy vélték, semmi sem gyengíti jobban a vallásos érzést, mint ha az áldozatot nem hazai, hanem idegen szertartás szerint mutatják be.

²⁹⁹ ROBINSON, O.F.: Penal Practice and Penal Policy in Ancient Rome. Routledge 2012, 127.

³⁰⁰ FERGUSON 150-151.

³⁰¹ BAŠISTA, Pavol: A sacrilegium a római jogban. Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica XXVIII/1, 2010, 7-16, 8.

ami a császárkultusz létrejöttét eredményezte.³⁰²

A császárkultusz megalapozása Julius Caesar nevéhez köthető, ő volt az első uralkodó, akit istenként tiszteltek és halála után a „divus” (isteni) címmel ruházták fel. Az 1. század vége felé a régi római istenek tekintélye kezdett háttérbe szorulni, ezért olyan intézkedések váltak szükségessé, mely a régi hagyományok helyreállítását célozta. A birodalom jövőjének biztosítását a lelki élet fellendítésére alapozták, egy mindenki számára kötelező közös vallás létrehozatalával. Az ily módon létrehozott kötelező vallás a császárkultusz lett, melynek alaptétele szerint az állam az isten, és az állam a császárban testesült meg. Az államhoz való hűséget tehát a császárnak bemutatott istentisztelettel lehetett és kellett kifejezni.³⁰³

Domitianus császár (Kr. u. 81-96) fejlesztette ki és terjesztette el az államvallássá tett császárkultuszt. Korábban Caligula és Nero kivételével a császárok nem kívánták, sőt elleneztek, hogy az alattvalók istenként tiszteljék őket. Domitianus azonban „úrnak és istennek” nevezte magát. A korábbi szertartásos esküszöveg „a császár géniuszára” ekkortól vált kötelezővé.³⁰⁴ A császári és isteni tekintély azonosítása Kr. u. 304 - ben Agapé és Khióné ítéletének szövegében egyértelműen igazolható, mely a keresztény és a pogány gondolkodásmód ellentétét is nyomatékosítja „... szentségtörő felfogásuk ellenkezik uraink, az augustusok és caesarok isteni rendelkezéseivel...”³⁰⁵

A birodalmi kultusz rendszerint kapcsolódott a helyi kultuszokhoz, olyan módon, hogy a császár képmását és a birodalmi kultusz szentélyeit a városi kultusz már meglévő szent területein helyezték el.³⁰⁶ Ez az uralkodókultusz alapozta meg a korai keresztények és a pogányság közötti konfliktust, mely végeredményben büntetőeljárások sorozatát eredményezte a keresztényekkel szemben. Az istenként tisztelt császárt ugyanúgy Úrnak és szabadítónak tekintették, mint a keresztények

---

³⁰² FERGUSON 158.

³⁰³ FERGUSON 178.

³⁰⁴ CHADWICK 23.

³⁰⁵ Agapé, Eiréné és Khióné szentek vértanúsága Thesszalonikiben 4,4 (ford.: Vanyó László).

³⁰⁶ FERGUSON 158-159.

Jézust, így elkerülhetetlenné vált az összeütközés a keresztények és a római birodalmi vezetés között.³⁰⁷

Martianus prefektus Decius császár idején a következők szerint szólította fel Achatius püspököt az áldozat bemutatására: „... *megparancsolom, hogy jöjj velem Jupiterhez és Junohoz, hogy együtt ünnepelve a lakoma édes italát, a sóhajtásokat – melyekre méltók -, megadjuk nekik.*”³⁰⁸ Az áldozatbemutatás szertartása az előzőek szerint tehát lakoma, ünnepség keretében zajlott. Konon vértanú aktája szintén Kr. u. 250-ben a következőképpen ábrázolja az áldozatbemutatás folyamatát: „*fogd azt a kis tömjént, bort, ágacskát s mondd: „Legfölségesebb Zeusz mentsd meg ezt a népet.*”³⁰⁹ Ugyancsak erre az időszakra tehető Pioniosz aktájában további kiegészítésként olvasható, hogy koszorúkat raktak az áldozati szertartást végző személyekre, majd az áldozati húst is el kellett fogyasztani.³¹⁰

Alapvetően az ókori népek istentiszteleti szertartása három cselekmény teljesítésével valósult meg. Az áldozatot közösségi vagy magánáldozat formájában mutatták be imádat, hála vagy kérés kifejezéseként. Az áldozat fajtájaként állatokat és növényeket egyaránt használtak. Ennek megfelelően beszélhetünk ún. véres és vér nélküli áldozatról. A vér nélküli áldozat lehetett étel, ital, növény (virágáldozat). Az ősi paraszti vallás áldozati rítusából fejlődött ki.³¹¹ Az állatáldozatot megsütötték majd megették, elégették vagy kiöntötték. Ahogy a mártíráktákban megjelölt források is utalnak rá, az áldozati étel elfogyasztására kultikus étkezés, lakoma keretében került sor. Az áldozati szertartás az istenség jelenlétében zajlott, melyet az őt ábrázoló szobor testesített meg. A kultikus étkezés keresztény magyarázata szerint így került közösségbe az asztalnál az ember és az általa tisztelt istenség. Az ókori római templomban külön helyiség állt rendelkezésre a kultikus ételek elfogyasztására.³¹² Ennek az áldozati szertartásnak

---

³⁰⁷ FERGUSON 173.

³⁰⁸ Szent Achatius püspök és vértanú perének aktája 2 (ford.: Németh László).

³⁰⁹ Konon mártíriuma 4,4 (ford.: Mosolygó Marcell).

³¹⁰ Vö.: Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 18,4-5 (ford.: Vanyó László).

³¹¹ NÓTÁRI Tamás: Római jog. Szeged, Lectum kiadó, 2014, 344.

³¹² FERGUSON 165-166.

az eredeti célja az égi hatalom támogatásának kérése, növelése.³¹³ Platón Euthürphrón kommentárjában az alábbiak szerint feltett kérdésében fogalmazza meg a kegyesség lényegét: „*Akkor hát a jámborság az istenek és az emberek közötti cserekereskedelem művészete?*”³¹⁴ Az áldozatbemutató szertartásának szerves részét képezte az égi hatalom támogatásának elnyerése érdekében tett feltételes ígéret is, arra vonatkozóan, hogy a kérés teljesülése esetén áldozatot mutatnak be. Az istennek tett eskü valójában tehát egy fogadalom volt az áldozatot bemutató részéről.³¹⁵ A fentebb idézett Konon vértanú aktája jól szemlélteti ezt a részletet a szertartás lényegét illetően, hiszen ott nem pusztán eskütételre szólították fel a vádlottat, hanem a konkrét istenhez intézett kérés szövegét olvashatjuk. A harmadik fő eleme az áldozati szertartásnak az áldozatot bemutatók által elmondott ima, mely a szertartás elején, illetve lezárásként is elhangzott.³¹⁶

A rómaiak vallási szertartásaiból ismert fogalmak, mint az áldozat és az uralkodóért folytatott imádság, eltérő jelentéstartalommal, de a keresztények körében is ismert volt. A keresztény vádlottak gyakran utaltak arra kihallgatásaik során, hogy az uralkodókat megillető tisztelet, illetve az értük mondott imádság nem ellenkezik Isten törvényével. Apolló külön kiemeli, esküt tenne arra, hogy a császárt tisztelje, s az ő hatalmáért imádkozzon, hiszen maga az Isten rendelt egy-egy embert a földön az emberek feletti uralkodásra. Az áldozatbemutatói kötelezettséget azonban a következő szavakkal utasítja el: „*magam is ajánlok fel [...] szenny nélküli tiszta áldozatot az Istennek*” [...] „*Főként imádsággal végezzük ezt az áldozatot a földi uralkodókért, akiket Isten rendelt, így Commodusért is, aki Isten határozata folytán uralkodik a földön.*”³¹⁷ Achatius szintén az uralkodót megillető tiszteletéről szól: „*szüntelenül és folyton imádkozunk érte.*”³¹⁸ Kr. u. 303-ban Szent Fülöp hasonlóan kiemeli a tiszteletadás fontosságát: „*fejezzük ki*

---

³¹³ NÓTÁRI 344.

³¹⁴ Platón: Euthürphrón 14c, 14e (ford.: Kerényi Grácia).

³¹⁵ FERGUSON 166.

³¹⁶ FERGUSON 167.

³¹⁷ A szent és minden dicséretre méltó Apolló vagy Szakkasz apostol vértanúsága 6 (ford.: Orosz László).

³¹⁸ Szent Achatius püspök és vértanú perének aktája 1 (ford.: Németh László).

tiszteletünket a császár iránt, de nem arra, hogy imádjuk őt.”³¹⁹A formuláris római jognak megfelelően, a vallási szertartások teljesítését is a szabályozott cselekvéssorozat és megfelelő formulák alkalmazása jellemezte, melyek eltérő módon történő teljesítése azonban elképzelhetetlen volt.³²⁰

A római vallás jellegzetességei tehát az alábbiak szerint foglalható össze. Ezek a kritériumok kiemelt jelentőséggel bírnak, hiszen ebből lehet következtetni arra, milyen alapon várták el a keresztényektől, illetve valamennyi más vallású meghódított néptől a római isteneknek való áldozatbemutatást, valamint eskütételt a császár tiszteletére.

A római vallás alapvető jellemzői:

- mentes a metafizikától,
- a rítus vallása, cselekvéssorozat (az emberi és hatalmi viszonyok szolgálatába állított, azok optimális befolyását biztosítja),
- a *ius sacrorum*, a római közjog része,
- nem az istenekkel való tartalmi, hanem formai kapcsolat,
- célja az isteneknek jog szerint járó áldozat és rítus megadása.³²¹

III.2.3. Az államellenesség vádjá

A keresztények a zsidóktól elkülönülve, vallási tanításaik terjesztése folytán túlléptek a rómaiak által tolerálható határon. Küldetésük minden népre és nemzetre kiterjedt. Az egyház és az állam szétválasztását hirdették, továbbá kijelentették, hogy az állam alárendeltje az Isteni jogrendnek. Elutasították a részvételt a császári Róma kultuszaiban, erkölcsi megítélésük alapján tartózkodtak állami hivataloktól, megtagadták a katonai szolgálatot, valamint távol maradtak a közösségi alkalmakról, állami ceremóniákról. Hudák és Nagy álláspontja szerint a történészek

---

³¹⁹ Szent Fülöp heracleiai püspök szenvedése 6 (ford.: Kiss-Rigó László).

³²⁰ FERGUSON 150.

³²¹ NÓTÁRI 321.

többsége a keresztényüldözés háttérében elsősorban politikai, társadalmi motivációt lát. A rómaiak ugyanis a birodalmat fenyegető válságok egyik fő okaként tekintettek rájuk, mint egy olyan kisebbségre, akik aláásták a hagyományos istenek és a császárok tekintélyét.³²²

Chadwick a keresztények magatartását értelmezve egyszerre feltételez politikai és vallási indítékot, melyet az aktuális hatalom veszélyes hűtlenségként értelmezett.³²³ A mártírokról szóló iratokból megállapítható, hogy a keresztényekkel szemben elterjedt vádak, mint például a mágia, a katonai szolgálat megtagadása, illetve egyéb „ráfogások”³²⁴, mint a kannibalizmus, vérfertőzés stb. csak elvétve fordulnak elő a konkrét eljárásokban. Az eljárások elsősorban a római istenekkel és a császárral szembeni tiszteletlenségen alapultak. A források szövegében e számos esetben erre utaló kijelentés található. Kr. u. 100 körül Szent Kelemen aktájában ezt olvashatjuk: *„felforgatta isteneink imádását, Vénuszt szajhának nevezte, káromolta Hestiát azzal, hogy tűz emésztette meg, [...] Minden isten nevét és minden templomunkat meggyalázta. [...] Vagy áldozatot mutat be vagy neki magának kell elvesznie.”*³²⁵ Szent Kelemen kihallgatása során a város praefectusa (Mamertinus) a keresztény vallást tévedésnek ítélte, mely ellenkezett a római istenekkel.³²⁶ A Karposz elleni vád Kr. u. 250-ben így szólt: *„káromlást követtél el az istenek és a császár ellen.”*³²⁷ A Szent Felicitasz elleni vád Kr. u. 150-ben szintén hasonló: *„Ez az özvegyasszony fiaival gúnyt űz isteneinkből”* [...] *„úgy meg fogja haragítani az isteneket, hogy egyáltalán nem lehet majd megbékíteni őket.”*³²⁸ Polükarposzt Kr. u. 155-ben a feldühödött tömeg a következő vádakkal illette: *„isteneink lerombolója, aki sokakat tanított arra, hogy*

---

³²² HUDÁK Krisztina - NAGY LEVENTE: Pannóniai ókeresztény mártírperek és politikai aspektusai, Miskolci Jogi Szemle, 5, 2021, 194-206, 199.

³²³ CHADWICK 21.

³²⁴ Vö.: WALTER 5-9.

³²⁵ Szent Kelemen római pápa vértanúsága 16,2-3 (ford.: Vanyó László).

³²⁶ Szent Kelemen római pápa vértanúsága 17,1 (ford.: Vanyó László).

³²⁷ Szent Karposz, Papülasz és Agathoniké vértanúsága 21 (ford.: Vanyó László).

³²⁸ Szent Felicitasznak és hét fiának szenvedése 1 (ford.: Németh László).

ne mutassanak be áldozatot és ne fejezzék ki hódolatukat.”³²⁹ Saturninus püspök aktájában (Kr. u. 250) ezt olvashatjuk: „*Íme itt van szertartásaink ellensége, az új vallás zászlóvivője, aki azt hirdeti, hogy templomainkat le kell rombolni, isteneinket megveti, démonoknak nevezi.*”³³⁰ Euplus keresztényt pedig Kr. u. 304-ben konkrétan azzal vádolták meg, hogy az istenek és a császárok ellensége.”³³¹

A mártír iratokból idézett részletek alapján az üldözés első két századában a keresztényekkel szemben felhozott legfőbb vádpont a római istenekkel és császárokkal szembeni ellenséges érzület, majd Decius császár rendeletalkotását követően a jogi kötelezettségnek való engedelmség megrögzött tagadása. Ez a keresztények által tanúsított ellenséges gondolkodásmód államellenes bűncselekménynek minősült. Az államellenes bűncselekmények kiemelt jelentőséggel bírtak a római birodalomban. A keresztény tanítások félreértéséből eredően a rómaiak az állam megdöntésére irányuló szervezkedéstől tartottak a kereszténység kialakulása és terjedése mögött.

Az államellenes bűncselekmények körébe tartozó felségsértés (az állam megdöntésére, meggyengítésére, zűrzavar keltésére irányuló) bűncselekményét, a lex Julia maiestatis elnevezésű törvény szabályozta. “*Maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum vel adversus securitatem eius committitur. Quo tenetur is cuius opera dolo malo consilium initum erit...*”³³² A felségsértés olyan bűncselekmény volt, amelyet a római nép, vagy annak biztonsága ellen követtek el. Ulpianus mintegy ötven elkövetési magatartást sorolt fel ezen a tényálláson belül (pl. az állam fegyveres megtámadása, nyilvános helyek elfoglalása, főtisztviselők megölése, lázítás, az ellenség bármiféle támogatása stb.) A cselekmény tárgya az állam, illetve annak biztonsága, a római nép, illetve az

---

³²⁹ Szent Polükarposz vértanúsága 12,2 (ford.: Vanyó László)

³³⁰ Szent Saturninus, Tolosa város püspökének és vértanújának aktája 4 (ford.: Németh László).

³³¹ Euplus aktája 3,2 (ford.: Mosolygó Marcell).

³³² Ulpianus D. 48.4.1.1.

egyres főhivatalnokok.³³³

A *crimen laesae maiestatis* tényállás, mely a római állam felségeinek megsértése, vagyis a római hatóság, magistratus elleni bűncselekmény fogalma a néptribunusok sacrosanctus statusának megadásából fejlődött ki. Ebbe a körbe sorolja Nótári a vallási büntetteket is, melyek között elsődlegesen a kereszténységet említi. Véleménye szerint a rómaiak a keresztényekkel szemben nem a más isten tiszteletét, hanem annak kizárólagos imádatát hozták fel vádként. Ezzel megtagadták a római vallási kultuszokban való részvételt, illetve a császár kultikus tiszteletét.³³⁴

Zlinszky János szintén az államellenes bűncselekmények körébe sorolja a vallási vétségeket és hangsúlyozza, hogy a rómaiak egyébként alapvetően toleránsak voltak más vallásokkal, de a keresztényektől nem fogadták el, hogy csak a saját Istenüket tisztelték a többi vallását nem. Ezzel a kereszténység, a vallási kötelességszegés, mint bűncselekmény kategóriájába került. Ez a bűncselekmény típus a kereszténység terjedésével tett szert egyre nagyobb jelentőségre, mely korábban viszonylag szűk körben fordult elő a rómaiaknál.³³⁵ A római hatalom gyakorlatilag mindegyik kultusz iránt türelmes volt, feltéve, ha nem szított lázadást, illetve az ősi római erkölcs és hagyományok tekintélyét nem csorbította.³³⁶

Plescia álláspontja szerint a keresztényüldözés fő oka a római társadalom egységes politikai és vallási jellegében rejlett, melynek következtében az állam volt a végső, legfőbb meghatározója a polgári cselekvéseknek. Rómában alapvetően minden meghódított nép elfogadta a római kultuszt, kivéve a zsidókat. Egyedül ők gyakorolhatták a saját vallásukat azzal a feltétellel, hogy imádkoznak a császárárt, de megtiltották számukra a tanaik terjesztését. A kereszténység azonban nem egy

---

³³³ MOLNÁR Imre: Tényálladék az ókori Róma büntetőjogában. In: Tanulmányok dr. Veres József egyetemi tanár 70. születésnapjára, Acta Juridica et Politica (55), József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1999, 201-207, 206.

³³⁴ NÓTÁRI 310.

³³⁵ ZLINSZKY 1991, 105.

³³⁶ CHADWICK 22.

meghódított nép volt, így nem létezett egy ismert politikai bázisa, amelynek engedélyezhették volna a helyi autonómiát.³³⁷

Chadwick szerint azonban semmi sem indokolta, hogy a zsidóknak biztosított kiváltságokban, a keresztények ne részesüljenek. Véleménye szerint az első összeütközés az állammal, egy véletlennek volt köszönhető Nero császár idején. Ennek az összeütközésnek az oka egyáltalán nem ideológiai eredetre vezethető vissza. A nagy római tűzvész miatt valakiket hibáztatni kellett.³³⁸

Walter a rómaiak eljárás módjának magyarázataként megállapítja, hogy a belső meggyőződés (hit) ellen törvényt hozni nem tudtak, így a külső vallási formások betartását szabályozták. „A keresztények „hitetlenségét” a római vallás védelme érdekében hozott büntető törvényekkel lehetett csak megtorolni.” Ebbe a körbe tartozott a *crimen laesae Romanae religionis- sacrilegium*, valamint a *crimen laesae augustionis magistratis*.³³⁹ Korabeli felfogás szerint a sacrilegium bűncselekmény tárgya a római istenek, illetve az istenként tisztelt személy lehetett. A büntetés célja az istenség kiengesztelése volt, melyet csak az elkövető halálával vagy az áldozat bemutatásával érhettek el.

A sacrilegium, mint vallási bűncselekmény a római történelemben hosszú múltra tekint vissza. A büntetőjog fejlődésének kezdetén az „emberi jog” (ius humanum) és az „isten jog” (ius divinum) szoros kapcsolatára tekintettel, a sacrilegium büntetést igen tágan értelmezték. Ebbe a körbe tartozott az istenek és a római vallás elleni minden támadás és sérelem. Maga a sacrilegium büntette, illetve a büntett elkövetőjére kiszabott büntetések fejlődését tekintve érdemes megvizsgálni az isteni jog alá tartozó dolgok (res divini iuris) korszakoknak megfelelő változását. A korabeli felfogás szerint a vallási jellegű büntetések általában az elkövető megtisztítását célozták, akinek a büntett elkövetésével megszakadt a kapcsolata az istenekkel. A kapcsolat helyreállítását célzó kultikus

---

³³⁷ PLESCIA 120-121.

³³⁸ CHADWICK 22-23.

³³⁹ WALTER 71.

szertartások közé tartozott egyrészt az elkövető - vízzel, tűzzel, füsttel, áldozattal vagy egyéb vallási szertartással való - megtisztítása, másrészt a római közösség és az istenek közötti kapcsolat és béke (pax deorum) helyreállítása. Büntetésről valójában csak akkor lehetett beszélni, ha olyan bűncselekményt követettek el, melytől nem lehetett a tettet megtisztítani. Ilyenkor az elkövető a saját személyével és vagyonával felelt.

A köztársaság idejének végén és a korai császárság idején a vallás visszaszorult, ami nagyban csökkentette a sacrilegium vallási jellegét, melynek következtében a szigorú vallási szabályok is enyhültek. A principátus idején a kialakult új politikai viszonyok következtében azonban a sacrilegium további értelmezést nyert, és a császár ellen intézett bármilyen jellegű támadás eseteiben alkalmazásra került. Ezzel az új értelmezéssel a sacrilegium eredeti, vallásvédő funkciója fokozatosan háttérbe szorult és a császár személye elleni mindenféle támadás, illetve a császár parancsának megszegése sacrilegiumnak minősült.³⁴⁰

A keresztények magatartása tekintetében elmondható tehát - akár az általános áldozatbemutató szertartás kötelező elvégzését előíró császári rendelet (Decius császár Kr. u. 250) kihirdetése előtti időszakot vizsgáljuk, akár a rendelet utáni időszak forrásait szemléljük - hogy valóban felléptek a római istenek dicsőítésével szemben, illetve a császár istenként történő tiszteletét is megtagadták, ezzel mindkét időszakban a sacrilegium büntettének vádlottjaivá váltak. Mindezek hátterében ugyanakkor a keresztény identitásukhoz való ragaszkodás állt, melyet a római hatóságok végeredményben büntetendőnek tekintettek.

Az államellenesség szempontjából vizsgálva a forrásokat, több helyen is olvasunk arról, hogy a vádlottak sem tagadták az emberi paranccsal való ütközés tényét, illetve az ítéletet sem vitatták. Phileas Kr. u. 303-306 körül ezt mondja az őt elítélő bírónak: „*Tedd, amit neked parancsoltak*”³⁴¹ Ugyanezt olvassuk

---

³⁴⁰ BAŠISTA 8, 13, 15.

³⁴¹ Phileas vértanúaktája és levele (ford.: Vanyó László) 11

Cyprianus aktájában is Kr. u. 258-ban.³⁴² Sokan a keresztények részéről az engedelmség megtagadásában egyfajta politikai motivációt sejtnek.

Hudák és Nagy álláspontja szerint az engedelmség megtagadása miatt a keresztények ellen lefolytatott eljárások büntetőjogi szempontból valóban besorolhatók a politikai perek körébe, mivel az államellenesség bűncselekményének meghatározásába beillenek.³⁴³ A vizsgált szövegek azonban politikai motivációra utaló tartalmat nem közvetítenek sem az eljáró szervek, sem az utókor számára szóló tanításaik tartalma alapján. A pannóniai mártírperek vizsgálata kapcsán Hudák és Nagy megállapítja, hogy azokban sem található provokatív politikai ellenállás a keresztényüldöző hatóságokkal és a császárral szemben. A fennálló politikai rendszer, a keresztényüldöző császárok valláspolitikájának bírálata véleményük szerint azonban csak eszkatológiai dimenzióban jelentkezik.³⁴⁴ Chadwick ugyanakkor arra az álláspontra jut, hogy a császárkultuszban való részvétel megtagadása egyszerre volt politikai és vallási tett a keresztények részéről.³⁴⁵

Vannak azonban az államellenességen túlmutató indokok is, melyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni a keresztények elleni eljárások jogi alapjának vizsgálata során. Mattingly az eljárások törvényes alapját nem az államellenesség bármely megnyilvánulásában vagy a császárkultusz visszautasításában látja. Frend megállapításával egyetértve azon a véleményen van, hogy a rómaiak által alkalmazott „áldozatbemutatósi teszt” célja elsősorban arra irányult, hogy hitelesítse a római vallás hű követőit. A keresztényeket ezáltal ugyan nem helyezték törvényen kívül, de bizonytalanná vált a státuszuk és erősen élt velük szemben a „titkos társaság” tagságának gyanúja. Elismeri ugyanakkor, hogy a keresztényekkel szemben alkalmazott büntetések messze túlmutatnak a társadalomellenes tevékenységért vagy a polgári engedetlenségért járó szokásos

---

³⁴² Szent Cyprianus proconsularis vértanúaktája 3,4 (ford.: Vanyó László).

³⁴³ HUDÁK - NAGY 202.

³⁴⁴ HUDÁK - NAGY 200.

³⁴⁵ CHADWICK 21.

büntetésen, mely bűncselekmények tekintetében a döntéshozatal a kormányzók széles mérlegelési jogkörébe tartozott, és csak a római polgárok halálos ítéletéhez volt szükség a császár megerősítésére.³⁴⁶

Barnes álláspontja szerint tévedés lenne feltételezni, az egyértelmű és változatlan római politika létét az idegen kultuszokkal szemben, sőt azt sem zárja ki, hogy a római jog egyáltalán nem adott egyértelmű útmutatást a témában. Példaként utal Pessinus híres Fekete kövére, melyet i.e. 204-ben hoztak Rómába, és a Magna Mater kultuszaként a római állam hivatalosan elismert vallásának részévé vált. Az idegen kultuszok befogadása mellett ugyanakkor a hagyományok iránti mély tisztelet is erős befolyással bírt, mely az ősi istenek imádatát helyezte előtérbe, mégpedig a megszokott módon és szertartások szerint kinyilvánítva. A hagyományok iránti mély elkötelezettség akár a törvény erejét is elnyerhette. E tények világos ismerete elengedhetetlen a keresztények elleni ítéletek jogalapjának megállapítása szempontjából. A provinciális kormányzó hatalmánál fogva megbüntethette azokat, akik támadták az állam által elfogadott vallásokat, mely hatalmát anélkül gyakorolhatta, hogy várt volna a szenátus vagy a császár által kihirdetett törvényre. A mos maiorum volt a római jog legfontosabb forrása, és a keresztények gondolkodásmódja a mos maiorum eszméivel ellentétben állt. A hitehagyás, mint az üldözés jogalapja abban az esetben áll meg magyarázatként, ha az emberi gondolkodásmódra alkalmazzuk. Barnes összegző álláspontja szerint a keresztényüldözés gyökereit a Római Birodalomban az emberek tudatában kell keresni, nem pedig a római jog követelményeiben.³⁴⁷

III.2.4. A keresztények államellenes magatartásának magyarázata. A keresztények törvényhez való viszonya

A keresztény közösség nem egy újonnan meghódított nép volt, ezért nem is rendelkeztek autonómiával. Azzal, hogy szembe kerültek koruk állami

---

³⁴⁶ MATTINGLY, Harold B.: *Martyrdom and Persecution in the Early Church*. History 1967, 168-171, 169.

³⁴⁷ BARNES 50. A kereszténység jogszabályi tilalmára vonatkozó nézetekről bővebben lásd. korábban GRÜLL 52-80; SÁRY 2017, 220-225.

rendszerével, sürgőssé vált számukra, hogy tisztázzák viszonyukat az érvényben lévő törvényekhez. Krisztus legfőbb célja az volt, hogy egy új szellemet hozzon a világba az állam és egyház elválasztásával, új, egyedi gondolkodásmód megalapozásával. Erre utal az „*Adjátok meg azért a császárnak azt, ami a császáré, és az Istennek azt, ami az Istené!*”³⁴⁸ kijelentése. Jakab Gabriella Aragione kutatásait figyelembe véve vizsgálta a keresztények és a törvény kapcsolatát, valamint a római állam politikájához és kultúrájához való viszonyulását. Álláspontja szerint a görög gondolkodók egységes megállapítására alapozva egyetlen emberi közösség sem élhet olyan szabályok, törvények nélkül, amelyek meghatározzák az egyes személyek jogait, illetve kötelességeit. Az ókori gondolkodásnak megfelelően Aragione felteszi a kérdést, a keresztények vajon milyen alapon fogalmazták meg jogaikat és kötelességeiket? A keresztények vallomásaikban egyedül Isten kinyilatkoztatására hivatkoztak, mint a számukra legfőbb törvényadóra, mely a helyes életmódot és istentiszteletet határozta meg. Ez a pusztán vallási kérdés komoly politikai és társadalmi következményekkel járt. A keresztény életmód összeütközésbe került a korabeli normákkal. A korabeli keresztények elhagytak egy közösséget és identitást egy másik közösségért és identitásért. A keresztények részéről is megkerülhetetlen feladattá vált tisztázni a viszonyukat az érvényben lévő törvényhez, a zsidó törvényhez, illetve fel kellett mutatni saját törvényüket, törvényhozójukat. Ezzel egy olyan új genoszt³⁴⁹ alkottak, mely az antikvitásban gyökerezett.³⁵⁰

177-178 körül Kelszosz volt az első „pogány” értelmiségi, aki felismerte, hogy a kereszténység sokkal több, mint egy vallási közösség, valójában egy ellentársadalom, mely kivonta magát az általános törvény alól. Kelszosz kétségbe vonta a kereszténység és a Biblia tanításait és rendszerbe foglalta a fenntartásait a

---

³⁴⁸ Mt 22,21 (ford.: Károli Gáspár).

³⁴⁹ Genosz jelentése: faj, nemzet.

³⁵⁰ Jakab Attila: A keresztények és a törvény. In: Klió Történelmi folyóirat 2, 2016, 38-42, 38-40. Vö.:ARAGIONE, Gabriela: Les chrétiens et la loi. Allégeance et émancipation aux II e et III e siècles, (Christianismes antiques) Labor et Fides, Genève – Paris, 2011, 280.

kereszténységgel szemben. Véleménye szerint a kereszténység egy olyan palesztinai mozgalom volt, amely fellázadt a zsidóság ellen, elterjedve a birodalomban megtagadta gyökereit, elzárkózott a szerepvállalástól, mintegy kivonult a társadalomból és végeredményben a fennálló társadalmi rendet veszélyeztette.³⁵¹

Órigenész korabeli keresztény író szavai alapján a következőképpen foglalható össze, mit is jelentett kereszténynek lenni:

- olyan nomoszuk van, amely értelemmel felfogható, de minden másikkal összeegyeztethetetlen,
- a keresztény először egyháztagnak, és csak azután állampolgár.

Ez az Isteni eredetű és a jóra irányított nomosz³⁵² mindenkinek felett állt, és egyedül ez volt alkalmas egy olyan stabil társadalom megteremtésére, ahol indifferenssé váltak az etnikai sajátosságok.³⁵³

A keresztények által elfogadott „törvény” Isten beszédében gyökerezett, mely számukra Jézus tanításaiban lett lejegyezve és az Újszövetség irataiban gyűjtötték egybe. Az Újszövetségi írások tanításai jelennek meg a mártírok bíróság előtti védekezésében. A keresztény vádlottak vallomásaiban számos utalás található az alapvető Jézusi tanításokra. Ezek közül a témánk szempontjából a legfontosabb a keresztények részéről az adott világi hatalommal szemben tanúsítandó magatartás kérdése. Az Újszövetség az állami hatalomhoz való viszonyulás tekintetében a következő tanítást adja. *„Mindenki engedelmeskedjék a felettes hatalmaknak, mert nincs hatalom mástól, csak Istentől, a meglévő felsőbbbségeket Isten rendelte. Azért, aki szembeszáll a felsőbbbséggel, az Isten rendelése ellen szegül, az ellenszegülők pedig ítéletet vonnak magukra. Mert a hatóságok nem a jó, hanem a rossz cselekedetek büntetésére vannak. ... nem ok*

---

³⁵¹ Órigenész: Kelszosz ellen 5,40 (ford.: Somos Róbert).

³⁵² Nomosz jelentése: törvény.

³⁵³ Órigenész: Kelszosz ellen 5,40 (ford.: Somos Róbert.); Vö.: 43, 46-47.

*nélkül viseli a fegyvert, mert Isten szolgája, aki az ő haragját hajtja végre azon, aki gonoszt cselekszik. De nemcsak a büntetés miatt, hanem a lelkiismeretért is engedelmeskedni kell.*³⁵⁴ A fent idézett szövegben Pál apostol a hatalom vonatkozásában a következőket emeli ki:

- minden aktuális hatalmasság Isten szolgája,
- az állam intézménye Isten rendelése (Isten rendszert állított fel, jogrendet az emberi gonoszság kordában tartása érdekében),
- Isten a bírói hatalmat megosztotta az emberrel – a bűnt az emberi hatalom büntesse meg (viseli a kardot),
- a meglévő hatalmak Isten rendelését teljesítik, hogy fékezzék a gonoszság terjedését még akkor is, ha esetleg az visszaél a hatalmával.

Az előzőknek megfelelően Chadwick is utal arra, hogy a tarszoszi Pál az előjárókat az isteni igazság szolgáinak tekintette, elsődlegesen a bűnözés visszaszorítása érdekében. A római előjárók felé tanúsított engedelmesség Jézus kifejezett kívánsága volt, melynek megfelelően a keresztények hűségesen fizették az adókat. A közrend fenntartásához különösen ragaszkodtak, és semmi érdekük nem fűződött az állammal szembeni engedetlenséghez. Az állammal egyetlen problémájuk volt, az ősi eredetű pogány valláshoz való ragaszkodás.³⁵⁵

A polgári hatóságnak való engedelmesség legfőbb alapja Pál szavai alapján a lelkiismeret, amely arra készíti az embert, hogy engedelmeskedjen Isten rendjének és az általa rendelt emberi hatalomnak. Péter apostol szintén utal a hatalomnak való engedelmesség szükségességére. *„Engedelmeskedjetez azért minden emberi rendnek az Úrért: akár királynak, mint felsőbbségnek, akár helytartónak, mint akiket ő küld a gonosztevők büntetésére, a jót cselekvők*

---

³⁵⁴ Róm. 13,1-6 (ford.: Károli Gáspár).

³⁵⁵ CHADWICK 21. erről bővebben lásd. SÁRY Pál: Az ókeresztény állambölcselet vázolata. Szent István Társulat, Budapest, 2023. 141-149.

dicsérésére.”³⁵⁶ Kiemeli továbbá, hogy ez az engedelmesség nem az adott hatalom igazságosságának a függvénye: „*nemcsak a jónak, méltónak,*”³⁵⁷ – mivel ezzel tartják tiszteletben istent. A vádlottak a tisztelet, az engedelmesség szükségességét egyáltalán nem vitatták, ugyanakkor fenntartották a lehetőségét az engedelmesség megtagadásának.³⁵⁸

Az Újszövetségből vett következő példa rámutat arra, hogy milyen esetben volt indokolt a keresztények részéről a kötelességteljesítés megtagadása. Ilyen összeütközésre először a zsidó főtanács előtt került sor. „*Azokban a napokban az apostolokat a jeruzsálemi főtanács elé állították: A főpap kérdőre vonta őket: "Szigorúan megparancsoltuk nektek, hogy ne tanítsatok az ő nevében, és lám egész Jeruzsálem tele van tanításotokkal. Ránk akarjátok hárítani annak az embernek a véréét."* Péter és az apostolok így válaszoltak: "*Inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek. Atyáink Istene feltámasztotta Jézust, akit ti keresztfára feszítve megöltetek. Isten jobbjá fejedelemmé és Megváltóvá emelte, hogy megtérítse Izraelt, és megbocsássa bűneit. Mi ezeknek a dolgoknak tanúi vagyunk a Szentlélekkel egyetemben, akit az Isten megadott azoknak, akik engedelmeskednek neki.*”³⁵⁹ Az apostolok részéről itt találunk hivatkozást két jogrend összeütközésére, illetve az ütközés esetén előnyben részesítendő rendelkezésre. Egyértelműen kimondják, hogy Istennek kell inkább engedelmeskedni, mint az embereknek abban az esetben, amikor Isten rendelkezésével ellentétes az emberi parancs, és ilyenkor a lelkiismeretet kell követni.

Ugyanez az elv olvasható a keresztényüldözés valamennyi korszakában keletkezett mártíriratban lejegyzett vallomásban is. Szent Félix Kr. u. 303-ban vallomásában így fogalmazta meg a fenti elvet: „*Az úr parancsa előbbre való, mint*

---

³⁵⁶ I. Pt 2. 13 (ford.: Károli Gáspár).

³⁵⁷ I. Pt 2. 18. (ford.: Károli Gáspár).

³⁵⁸ Vö.: SÁRY 2023, 141-149.

³⁵⁹ Vö.: ApCsel 5, 27-32, 40-40. (ford.: Károli Gáspár).

az embereké.”³⁶⁰ Nem azért, mert az adott törvény a fennálló jogrend szerint jogszerűtlen lenne, hanem azért, mert Isten törvényével ütközött. Apolló védekezésében Kr. u. 180-ban ez az elv a következőkben jelenik meg: „*Isten rendelkezését nem szünteti meg emberi rendelet!*”³⁶¹ Pioniosz Kr. u. 250-ben hasonlóan védekezett: „*Isten rendelkezése, hogy egyedül Őt imádjuk! Embereknek nem mutatok be áldozatot*”.³⁶²

A keresztényektől elvárt vallási kötelezettség az állam részéről két fontos isteni paranccsal került konkrétan ellentétbe. Az Ószövetség parancsolatainak felsorolása körében elsőként a következő isteni rendelkezés olvasható: „*Én az Úr vagyok a te Istened, aki kihoztalak Egyiptom földjéről, a szolgaság házából. Ne legyen más istened rajtam kívül! Ne csinálj magadnak faragott képet vagy valami hasonmást arról, ami fenn az égben vagy lenn a földön vagy a vizekben, a föld alatt van! Ne imádd és ne tiszteld azokat...*”³⁶³ Apolló védekezése során felsorolja, hogy a különböző népek milyen istenekben hittek: egyesek fából, kőből készült szobrokat tisztelnek, mások állatokat (halat, madarat, kutyát), illetve démonként működő, vagy mítoszokból ismert emberi tulajdonságokkal felruházott isteneket bálványoznak.³⁶⁴ Ez a felsorolás mind olyan isteneket testesít meg melyre az adott isteni törvény hivatkozott.

Az áldozati szertartás fő mozzanataként ismert császár nevére tett eskü, szintén ellenkezett Jézus tanításaival. Az eskütételre történő felhívás szövegét is jól nyomon követhetjük az egyes aktákban és szenvedéstörténetekben. Apolló aktájában Perennis helytartó így szólítja fel a vádlottat eskütételre: „*Térj jobb belátásra, tégy esküt most urunknak, Commodus császárnak jó sorsára!*”³⁶⁵ Szintén Commodus császár idején a scilliumi vértanúknak Saturninus proconsul

---

³⁶⁰ Szent Félix püspök szenvedése 17 (ford.: Vanyó László).

³⁶¹ A szent és minden dicséretre méltó Apolló vagy Szakkasz apostol vértanúsága 24 (ford.: Orosz László).

³⁶² Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 3,3 (ford.: Vanyó László).

³⁶³ 2Móz 20,2-4 (ford.: Károli Gáspár).

³⁶⁴ A szent és minden dicséretre méltó Apolló vagy Szakkasz apostol vértanúsága 20-22 (ford.: Orosz László).

³⁶⁵ A szent és minden dicséretre méltó Apolló vagy Szakkasz apostol vértanúsága 4 (ford.: Orosz László) 4.

parancsa a következőképpen szól: *Esküdj urunk a császár géniuszára!*³⁶⁶ Polükarposz perében is ez a parancs: „*Esküdj a császár boldogságára!*”³⁶⁷ Apolló védőbeszédében részletesen ki is fejtette, hogy az eskü miért jelent problémát a keresztény gondolkodásban: „*csupa nagyszerű és ragyogó parancsolatot tanultunk az Isten Igéjéről, aki ismeri az ember minden gondolatát.*” [...] „*ráadásul ő maga rendelte el nekünk, hogy semmi esetre se esküdjünk, hanem mondjuk csak meg mindig az igazat. A legnagyobb eskü ugyanis a tényleges igazság, s ezért a kereszténynek szégyenletes dolog esküt tennie: hiszen a hazugságból ered a megbízhatatlanság, s a megbízhatatlanságból az eskü.*”³⁶⁸

A keresztények részéről tett eskü kérdése tehát nagy jelentőséggel bír, melynek fontosságára Jézus a következők szerint figyelmeztette a tanítványait: „*Ne esküdj hamisan, az Úrnak tett esküdet pedig teljesítsd!*”³⁶⁹ „*De én azt mondom nektek: Egyáltalán ne esküdjetek: se az égre, mert az az Isten trónja, se a földre, mert az az ő lábának zsámolya, se Jeruzsálemre, mert az a nagy Király városa; a fejedre se esküdj, mert nem tudsz egy hajszálat sem fehérré vagy feketévé tenni; hanem beszédeitekben az igen igen, a nem nem legyen, mert ami ennél több, az a gonosztól van.*”³⁷⁰

„A szakrális elemekben bővelkedő ókori jogrendben kiemelkedő jelentőséget tulajdonítottak az eskünek. Aki az állítását vagy az ígérését esküvel erősítette meg, az az Istent (vagy az isteneket) hívta maga mellé tanúul.” - jegyzi meg SÁRY.³⁷¹ A császár nevére tett eskü szövegében tehát a következő kifejezéseket használják visszatérően a lejegyzett források: Esküt tenni a császár boldogságára - megesküdni a császár „szerencséjére”, „jó sorsára”, géniuszára

---

³⁶⁶ A scilliumi vértanúk aktája 5 (ford.: Vanyó László).

³⁶⁷ Szent Polükarposz vértanúsága 9,2 (ford.: Vanyó László).

³⁶⁸ A szent és minden dicséretre méltó Apolló vagy Szakkasz apostol vértanúsága 4 (ford.: Orosz László).

³⁶⁹ Mt 5,33 (ford.: Károli Gáspár).

³⁷⁰ Mt 5,34-37 (ford.: Károli Gáspár).

³⁷¹ SÁRY Pál: A Bibliára tett eskü a iustinianusi jogban. *Iustum Aequum Salutare* 2, 2010, 61. Vö.: GÁSPÁR Dorottya: Eskü a rómaiaknál és a sacramentum militiae. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 24. „Az esküt tevő az isteneket hívja tanúul.”

(védőszellemére).³⁷² Mindez a császár, mint legfőbb Úr elismerését jelentette az esküt tevő részéről.

Zlinszky a vallási bűncselekmények tekintetében megállapítja, hogy azok a kereszténység megjelenése előtt nem bírtak ekkora jelentőséggel, sőt a vallási érzület hanyatlóban volt. Mivel magyarázható akkor, hogy a római császárok ilyen tiszteletet tudtak igényelni a birodalom valamennyi beolvasztott néprétegétől? Polübiosz római történetíró véleménye szerint Róma erejének eredete, sikere visszavezethető Róma alkotmányos rendszerére, melyben a három monarchikus szerv egyensúlyban működhetett. Ennek a rendszernek az összetartó elemeként jelent meg az istenek félelme, mely a hagyományos szertartások rituális elvégzésében nyilvánult meg.³⁷³ Róma a kezdetben kis városállam fennállása folyamán a leigázott népek lakosságát vallásukkal együtt magába olvasztotta, oly módon, hogy azokra rányomta saját bélyegét, míg végül azok is rómaivá váltak, ugyanis mindent áthatott Róma szelleme és politikai bölcsessége, mely a hagyományon és az igazság örök rendjén alapult. Róma legnagyobb ereje a jogi rendszerének a kidolgozottságán alapult, mely a *ius* (polgári jog) *fas* (vallási jog) és a *mos* (erkölcs) egységén alapult.³⁷⁴

A keresztény tanítások alapján azonban létezett egy magasabb rendű erkölcsi hatalom, mely az állami hatalmasságok részére is maga adott joghatóságot a jogszerűtlen magatartások megbüntetésére. Ez az isteni jogrend alapvetően, nem állt szemben az emberi jogrenddel, még azok igazságtalan és zsarnok volta ellenére sem. Egyetlen esetben adott lehetőséget az emberi hatalmasságokkal szembeni ellenállásra, amennyiben az emberi rendelkezés ellentétbe került a keresztények által elfogadott magasabb rendű hatalom rendelkezésével.

Az engedelmisség megtagadása témájának a vizsgálatában egy további lényeges mozzanat említésére szükséges kitérni. Az állami törvény alapján, pusztán

---

³⁷² Vértanúakták és szenvedéstörténetek. (szerk.: Vanyó László), Szent István Társulat, Budapest, 1984, szerkesztő magyarázata.

³⁷³ Polübiosz: Történeti könyvei 6,56 (ford. Muraközi Gyula).

³⁷⁴ FERGUSON 38-40.

a kényszer erejével akarták befolyásolni a keresztényeket az isteni rendelkezések megtagadására. A vizsgált források az eljárások során ezt a gondolkodásmódot tükrözik. Achatius (Kr. u. 250) az állami kényszert egy nagyon találó példázattal mutatja be. *„Ezt teszik a dalmaták is” [...]* *„Kirabolják az utasokat az út mentén, egyezséget ajánlanak nekik: vagy a pénzét vagy az életét hagyja ott. Senki nem kérdezi, milyen alapon teszi ezt. Erre képes a kényszer, az erőszak. Hasonló a te nézeted is, vagy azt parancsolod, hogy jogtalanságot tegyek vagy pusztulással fenyegetsz.”*³⁷⁵ A források beszámolnak olyan esetekről, melyek bizonyítják, hogy a kényszer és erőszak valóban alkalmas volt egyes keresztények esetében a törvény céljának eléréséhez, ahol a kényszer hatására végül a vádlott teljesítette az állami akaratot.³⁷⁶

A mártírrá vált keresztények azonban vallomásaik során olyan indokokat hoztak fel, melyek alapján a törvény a kényszer, fenyegetés és erőszak alkalmazása által sem érthette el célját. Apolló indoka a jogi kényszerrel szemben *„Aki az Isten igaz, jó, és csodálatos parancsaitól tér el, az törvénytisztelettel, semmirekellő és tényleg istentelen; ám aki mindenféle gazságtól, törvényteleniségtől, bálványimádástól és gonosz gondolattól fordul el” [...]* *„az ilyen igaz ember!”*³⁷⁷ Szent Kelemen: *„Úgy látszik a lázadás mindig a műveletlenek körében fordul elő, mert nem biztosak semmiben, nem tudják mi az, ami igaz.- rátaláljon az igaz Istenre.”*³⁷⁸ Szent Jusztinosz: *„Mindenféle tudományt megpróbáltam elsajátítani, de a keresztények igaz tanítását fogadtam el. Erős elhatározással ragaszkodom is hozzájuk.”*³⁷⁹ A scilliumi vértanúk aktájában Sparatusz vallomása így szól: *„Ilyen igaz dologban nincs helye meggondolásnak!”*³⁸⁰

Az engedelmisség megtagadására - a források tanúsága szerint, olyan

---

³⁷⁵ Szent Achatius püspök és vértanú perének aktája 3 (ford.: Németh László).

³⁷⁶ Vö.: Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 16,2 (ford.: Vanyó László).

³⁷⁷ A szent és minden dicséretre méltó Apolló vagy Szakkasz apostol vértanúsága 2 (ford.: Orosz László).

³⁷⁸ Szent Kelemen római pápa vértanúsága 17,2 (ford.: Vanyó László).

³⁷⁹ Szent Jusztinosz, Kharitón, Kharitó, Euelpisztosz, Hierax, Liberianus és társaik vértanúsága 2,3 („B” változat) (ford.: Vanyó László).

³⁸⁰ A scilliumi vértanúk aktája 11 (ford.: Vanyó László).

makacs, megrögzött kitartással, ami meghökkentette a rómaiakat - véleményem szerint nem lettek volna képesek a keresztények megalapozott, mély meggyőződés nélkül. A büntetéssel való fenyegetés, a gyötrelmes kínzások valami jobb és magasabb rendű hatalom létezéséről való bizonyosság nélkül mindenképpen elérték volna a céljukat. Az isteni törvény működését a mártírok magatartása nagyon szemléletesen példázza, mely a belső meggyőződés kérdésében nem alkalmaz kényszert. A fenti elvek és tanítások, igazságáról való meggyőződését Apolló bizonyítékokra alapozza.³⁸¹ Pioniosz a következő bizonyítékokra hivatkozik:

- Mely vallás tanítványai töltötték be a világot?

- Melyik gonosztevőért haltak meg tanítványai?

Polükarposz Kr. u. 155-ben a meggyőződését a tanítások igazságára alapozza: *„Számunkra lehetetlen a jobbról a rosszabbra áttérni, jó viszont az igazságtalanról az igazságosságra áttérni.”*³⁸² Cyprianus Kr. u. 258-ban hasonlóan fogalmaz: *„Ilyen igaz dologban nincs meggondolás.”*³⁸³ Szent Jusztinosz Kr. u. 165-ben meggyőződésre hivatkozik: *„meggyőződés alapján követem.”*³⁸⁴

A fennmaradt források alapján tehát összegezhető, hogy a vádlottak válaszaikban nem kérdőjelezték meg jogi szempontból az állam szerepét, az uralkodó személyét, sőt tiszteletben tartották rendelkezéseit. A fő problémájuk inkább abban mutatkozott meg, hogy az állam által előírt vallási kötelezettség kényszere a belső meggyőződésüknek megfelelő igazság, igazságosság mércéjével vajon összevethető-e. A keresztények az istennel való kapcsolattartást az ember belső szférájába helyezték, melyre vonatkozóan emberi szabályrendszer kialakítását elfogadhatatlannak tartották. Ezt az alapelvet Kr. u. 304-ben Crispina

---

³⁸¹ A szent és minden dicséretre méltó Apolló vagy Szakkasz apostol vértanúsága 4 (ford.: Orosz László).

³⁸² Szent Polükarposz vértanúsága 11,1 (ford.: Vanyó László).

³⁸³ Szent Cyprianus proconsularis vértanúaktája 3,4 (ford.: Vanyó László).

³⁸⁴ Szent Jusztinosz, Kharitón, Kharitó, Euelpisztosz, Hierax, Liberianus és társaik vértanúsága 2,4 (ford.: Vanyó László).

fogalmazta meg vallomásában: „*Nem áhitat az, amit akaratom ellenére csikarnak ki.*”³⁸⁵ Amennyiben teljesítették volna az előírt szertartási cselekményeket, azzal Isten igaz rendelkezésével mentek volna szembe. Szent Julius szintén Kr. u. 304-ben így nyilatkozott: „*Nem tagadhatom meg az élő, igaz Istenemet.*”³⁸⁶ Nem azért engedelmeskedtek az isten rendelésének, mert az erre kényszerítette őket, hanem azért, mert a lelkiismeret, a helyes és igazságos cselekvés belső sugalmazója ezt tanácsolta.

Bernhard Häring meghatározása szerint „*a lelkiismeret szellemi fenntartó erő, mely átfogó egységre törekszik. A lélek önmagában egységes akar lenni, és ezt az egységet csak úgy tudja megteremteni, ha egyesül az igazság és a jóság világával.*”³⁸⁷ A lelkiismeret, mint az emberi szabadság, az emberi élet lelkének iránytűje, az erkölcsileg és etikailag helyes cselekvés sugalmazója.³⁸⁸

Schanda Balázs a lelkiismeret fogalma vonatkozásában megállapítja, hogy az alapvetően a jog számára érinthetetlen. A lelkiismeret alapján kinyilvánított meggyőződés megnyilvánulása az, ami szabályozás tárgya lehet, mivel a jog csak arra képes reagálni.³⁸⁹

Az isteni törvénynek a belső meggyőződésükkel történő teljes azonosulása alapozhatta csak meg a keresztények ellenállását, ami erőt adott nekik ahhoz, hogy a lelkiismeretük iránymutatásának megfelelően döntsenek a külső körülmények félelmetes szorítása ellenében. A mártírrá vált keresztények vallomásukban mindannyian erre a belső meggyőződésre hivatkoztak, ami lehetetlenné tette számukra az engedelmességet a kötelező áldozati szertartás elvégzése tekintetében, hiszen az önmagukkal való meghasonlással járt volna. Ebből a nézőpontból egyet lehet érteni Barnes álláspontjával, mivel valóban gondolkodásmódbeli

---

³⁸⁵ Szent Crispina vértanúsága 2,1 (ford.: Vanyó László).

³⁸⁶ Szent Julius mártír aktája 1 (ford.: Németh László).

³⁸⁷ HÄRING, Bernhard: Krisztus törvénye I. Bencés Kiadó, Pannonhalma–Róma, 1997, 160.

³⁸⁸ KUMINETZ Géza: A lelkiismeret mivolta és rendeltetése katolikus szemmel. *Iustum Aequum Salutare* V/3, 2009, 19–56, 55.

³⁸⁹ SCHANDA Balázs: „A gondolat a lelkiismeret és a vallás szabadsága”. In: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (szerk.: Jakab András – Fekete Balázs), 2018, 1-33. 2-3.

összeütközésről beszélhetünk. A keresztény gondolkodásmód megértése az általános korabeli gondolkodásmódtól eltérő istenszemléletet igényelt. A keresztény mártírok a lelkiismeretük iránymutatása alapján, minden kényszerhatás ellenére kiálltak a meggyőződésüknek megfelelő igazság mellett.

A mai vallásszabadság magába foglalja mindazon szabadságjogokat, melyek figyelembevételére az ókeresztény gondolkodásmód és konkrétan a bíróság elé állított keresztények vallomásaikban felemelték a szavukat, a rómaiak által kötelezően előírt vallási kötelezettség teljesítésével szemben. Ez a szabadság a keresztény gondolkodásmód szerint Isten által biztosított és garantált jog, az ember alapvető igénye, melynek a képvisellete és terjesztése a római nép körében megingatta Róma hagyományos erkölcsi és jogi alapjait. Ezért tekintettek veszélyforrásként, illetve ellenségként a keresztényekre. Nem a magatartásuk, konkrét cselekedeteik jelentettek igazán veszélyt az államra, hanem az általuk elfogadott vallási felfogás. A vallási meggyőződés, illetve az abból eredő gondolkodásmód ellen nehéz harcolni, ha nincsenek büntethető megnyilvánulásai. Annak érdekében, hogy elítélhessék a keresztényeket, szükség volt arra, hogy az „áldozatbemutató tesztjét” alkalmazzák, és ezáltal megkülönböztessék az államhoz hű alattvalóktól őket. Az áldozatbemutató és eskütétel megtagadása az eszme konkrét megnyilvánulása volt, amit már büntetni lehetett, mint az állam által előírt kötelezettség megszegését. Ezzel azonban csak a személyt büntették, magát az eszmét nem lehetett elfojtani. A római császárok újra és újra a keresztény vallási felfogás ellen a római hagyományok megerősítésére tettek erőfeszítéseket.

Valójában itt az ősi római vallási-politikai gondolkodásmód tovább élése volt a tét. A keresztények által hirdetett új gondolkodásmód, a tiszta erkölcs, az igazság és igazságosság, valamint a személyi szabadságjogok létjogosultságát hirdette. Hudák álláspontja szerint a rómaiak úgy vélték, hogy a válságokkal, barbár támadásokkal fenyegetett birodalom egységét veszélyezteti egy jól szerveződő vallási kisebbség, amely nem tiszteli a hagyományos isteneket és vezetőit. Az ily módon kívülállónak kikiáltott ellenség ellen elkövetett verbális

vagy fizikális erőszak, üldözés a történelem folyamán gyakran használt eszköz volt a válsághelyzetbe került közösségekben. A közösségből ily módon kirekesztettekkel szemben, megtorlás nélkül levezethetők voltak a társadalmi feszültségek.³⁹⁰ Hamman szerint a római állam a keresztény gondolkodásmódban rejlő veszélyt azonban csak későn ismerte fel és a jogi intézkedéseket már későn hozta meg.³⁹¹ Hiába próbált a római államhatalom egyre szigorúbb és kegyetlenebb eszközöket alkalmazni a kereszténység „emberi képviselői” ellen, magát a keresztény gondolkodásmódot - ami az erkölcs és jog területén egy új szemléletet hozott a világba - nem tudta visszaszorítani. Hudák és Nagy megállapítja, hogy a római vezetés a keresztényüldözés módszeres végrehajtásával a tetrarchia-kori válság problémáiról akarta elterelni a figyelmet, akiknek a szembenállása végeredményben lelkiismereti és nem politikai okokra vezethető vissza.³⁹²

III.3. Katonai szolgálat megtagadása

A katonai szolgálat megtagadása, mint a jogi eljárást megalapozó kötelezettségzegés szintén olvasható a mártír iratokban. A keresztények által a katonai szolgálat teljesítésének megítélése nem egyértelmű a kora keresztény korszakokban. Egyes időszakokban teljesen elfogadott volt, míg máskor összeférhetetlennek minősült a keresztény gondolkodásmóddal. A katonai szolgálat tekintetében valójában a 2. század során változik a szemlélet a keresztény szerzők írásaiban. Jézus alapvető tanítása az ellenség szeretetéről és a hatalmasokról alkotott véleményéről azt feltételezi a korai keresztények részéről, hogy az erőszak semmilyen formában nem fér össze a keresztény gondolkodásmóddal. Bajnok álláspontja szerint alapvetően a Pál apostol leveleiben olvasható utalások nyitottak utat az erőszakmentesség későbbi átértelmezéséhez.³⁹³ Keresztelő János, Jézus, Péter és Pál is szóba állt katonákkal, a továbbiakban

---

³⁹⁰ HUDÁK-NAGY 199.

³⁹¹ HAMMAN 57.

³⁹² HUDÁK - NAGY 203.

³⁹³ Vö.: BAJNOK Dániel: Erőszakmentesség és a korai egyház Koiónia XX/ 4, 2013, .2352-2356, 2354.

azonban nincs utalás arra vonatkozóan, hogy szavuk hatására letettek volna hivatásukról.³⁹⁴

A római hadsereg találkozási pontja a kereszténységgel nem véletlen, hiszen számos alkalommal olvashatjuk, hogy a keresztények ellen lefolytatott eljárásokban, mint a büntetésvégrehajtásban közreműködő szervek rendszeresen részt vettek. Az eljárások során találkoztak a keresztény vádlottakkal, megismerhették azok gondolkodásmódját, közelről figyelhették meg magatartásukat és állásfoglalásukat a meggyőződésük kinyilvánításaként. Ezek a kapcsolatok mind lehetőséget teremtettek arra, hogy a hadseregben szolgáló katonák körében is meginduljon a keresztény hit terjedése. Számos forrás tanúsítja, hogy voltak katonák, akik a katonai szolgálatuk során tértek át a keresztény hitre. Tertullianus írt arról, hogy az ő idejében a keresztények betöltötték a csapatokat.³⁹⁵ Chadwick is arra az állápontra helyezkedik, hogy az állomáshelyekre kirendelt katonák rengeteg információ birtokába juthattak a keresztényekről, továbbá közelről alkothattak véleményt az egyes pletykák igazságtartalmának megítéléséről. Sokan így kerültek a hit vonzerőjébe, amint azt Pudens segédtszertésében is olvasható Perpetua és társai aktájában.³⁹⁶

A 2. században egyes egyházatyák a keresztény hívek katonai szolgálatával szemben fejtik ki véleményüket. Tertullianus a 197-ben íródott Apologeticum (Védőbeszéd) című művében azt fejtegeti, hogy a keresztények akkor is hasznos és hűséges alattvalói a birodalomnak, ha nem akarnak katonáskodni. *„Mindnyájan könyörgünk az összes császárokért folytonosan: hosszú életet kérünk nekik, zavartalan uralkodást, biztonságos házat, vitéz hadsereget, hűséges szenátust, becsületes népet, nyugodt földkerekséget, s amit csak óhajt még az ember és a*

---

³⁹⁴ Vö.: Keresztelő János általános emberségre intette a zsoldosokat, de nem követelte meg, hogy hagyják ott a hadsereget (Lk. 3,14). Jézus meggyógyítja a kafarnaumi százados szolgáját (Mt 8,5, ill. Lk 7,1), Péter megkeresztelte Corneliust, a római centuriót (ApCsel.10); Pál nem utasítja a börtönört szolgálatának feladására csak arra, hogy higgyen Krisztusban (ApCsel. 16,27–34).

³⁹⁵ Tertullianus: Védőbeszéd 37 (ford.: Vanyó László).

³⁹⁶ CHADWICK 76-77.

császár.”³⁹⁷ A bálványimádásról és a katonai koszorúról című írásaiban szintén kifejti, hogy keresztényeknek nem volna szabad katonáskodniuk. „*Nem fér össze a kettő, isteni és emberi eskü,*” [...] „*egy lélek nem kötelezheti el magát kétfelé, Istennek és a császárnak.*”³⁹⁸ „*Hitünk szerinti meggyőződésünket nem adhatjuk fel a kényszerítő körülmények fellépésekor. Nincs olyan kényszerítő ok, ami miatt ezzel felhagyhatnánk*” [...] „*Még az áldozatbemutatás esete sem, vagy a nyílt hittagadás kényszere sem, ami meglehet, gyötrelmekkel és kínzásokkal jár, de még ezen kényszerítő körülmények sem mentenek fel, mert még ennél is erősebb a hittagadástól való félelem kényszere.*”³⁹⁹ A keresztények tehát azért nem katonáskodhatnak, mert esküvel megpecsételt hűségük kétfelé húzná őket: a császár felé és az Isten felé. Az uralkodó irányában tanúsított hűség elsősorban a hadseregben is rendszeres áldozati szertartásokon való részvétellel valósult meg, amelyeket a keresztények bálványimádásnak tekintettek.

A 3-4. század során több vértanúakta is beszámol keresztény katonák eljárásairól. A 295 március 12. napján történt eljárást rögzítő jegyzőkönyv, Maximilianus katonai sorozásának eseményeit tárja elénk. A sorozásra vonatkozó szabályok már a köztársaság korában kialakultak. Mivel a korabeli haditechnika alkalmazásához megfelelő fizikai erőre volt szükség, ezért a hadkötelezettség csak az elvárt fizikai képességekkel rendelkezőkre terjedt ki. Alsó korhatáraként a serdült kor, ill. a betöltött 17. életév elérése került meghatározásra. Felső határ megállapítására azonban kezdetben nem került sor, de gyakorlati tapasztalatból kialakult, hogy a 46. életév betöltése után már csak kivételesen, védekező háború esetén soroztak. A polgárok közül a betegség, a fizikai állapot alapján csak az alkalmasokat vették figyelembe.⁴⁰⁰ A sorozás központi jelentőségű volt a rómaiak életében, mely általában több napig tartott. A sorozás lebonyolítása a korai időkben

---

³⁹⁷ Tertullianus: Védőbeszéd 30,4 (ford.: Vanyó László).

³⁹⁸ Tertullianus: A bálványimádásról 19 (ford.: Vanyó László).

³⁹⁹ Tertullianus: A koszorúról 11 (ford.: Vanyó László).

⁴⁰⁰ BAJÁNHÁZY István: Hadkötelezettség a római köztársaság korában In: Jakab, Éva; Pozsonyi, Norbert (szerk.) Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára Szeged, Magyarország: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014, 516, 23-41. 25.

egyszerű kiválasztással zajlott, majd a későbbiekben a kiválasztottak összeírásával végeztek el.⁴⁰¹ A sorozásokon való megjelenést szigorú büntetőjogi eszközökkel is biztosították, és aki indokolatlanul távol maradt, vagy nem jelentkezett az a kezdeti időkből hazaárvulást (perduellio) követett el és ezért főbenjáró büntetést szenvedett el.⁴⁰²

Az akta szerint Maximilianust alkalmasnak találták a katonai szolgálatra, ezért magasságának mérését és pecsét⁴⁰³ felvételét rendelték el.⁴⁰⁴ Jelen esetben a jelölt hiába ellenkezett, kényszerítették a szolgálat felvételére. Az újonc többször is hivatkozott keresztény létére, de itt még ezt nem szankcionálták, sőt maga a proconsul hivatkozik arra, hogy a császári hadseregben keresztény katonák is vannak. Maximilianus indoklásként kijelentette, hogy nem akar ártani senkinek: *„Nem katonáskodhatom, én nem árthatok, nem követhetek el bűnt, keresztény vagyok.”*⁴⁰⁵ Ugyanakkor a fő indoka az volt, hogy nem hajlandó a nyakába venni azt az ólompecsétet (signaculum), mely valószínűleg a katonai eskükhöz kapcsolódott. Sály álláspontja szerint a pecsét szakrális jellegű feliratot is tartalmazhatott a császár nevével és esetleg képmásával együtt. Maximilianus a pecsét felvételét istentagadásnak és bálványimádásnak tekintette ezért elutasította: *„Nem veszem magamra a világ jelét, és ha megjelöltetsz velem, összetöröm azt, mert nem ér semmit! Én keresztény vagyok, nem szabad ólmot hordanom a nyakamban, miután Uramnak, Jézus Krisztusnak, az élő Isten Fiának üdvösséges jelét viselem...”*⁴⁰⁶ A proconsul itt utalt arra, hogy a császárok testőrségének tagjai között is vannak keresztény katonák: *„Urainknak, Diocletianusnak és Maximianusnak, Constantiusnak és Maximusnak szent kíséretében keresztény*

---

⁴⁰¹ BAJÁNHÁZY 2014, 26.

⁴⁰² ZLINSZKY János: Római büntetőjog. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1991, 115.

⁴⁰³ Vö.: Maximilianus aktája 2,6 (ford.: Mosolygó Marcell). A pecsét egy kis táblácska volt, melyet római katonák a nyakukban hordtak. Valószínűleg a személyes adatai voltak pecséttel vagy bélyegzővel ellátva annak hitelesítésére, hogy ők hivatalos katonai szolgálatot látnak el.

⁴⁰⁴ Maximilianus aktája 1,3-5 (ford.: Mosolygó Marcell).

⁴⁰⁵ Maximilianus aktája 1,3 (ford.: Mosolygó Marcell).

⁴⁰⁶ Sály Pál: Az ókeresztény államelmélet alapvonalai. Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Közigazgatási Továbbképzési Intézet Budapest, 2018.,101. Vö.: Maximilianus aktája 2,6 (ford.: Mosolygó Marcell).

katonák is vannak, és harcolnak.” Maximilianus azonban így felelt: „*Ők tudják, mi válik javukra. Én azonban keresztény vagyok, és gonoszt nem cselekedhetem.*”⁴⁰⁷ Sály a párbeszéd alapján megállapítja, hogy a keresztényeknek nem volt egységes a véleményük a katonai szolgálattal kapcsolatban, egyesek összeegyeztethetőnek tartották azt hitükkel, míg mások nem.⁴⁰⁸ Mivel a sorozásra kötelezett kitartóan megtagadta a szolgálat felvételét, ezért szigorú elbírálásban részesült, kitörölték a nevét a névsorból, majd ítéletet hirdettek.⁴⁰⁹

Zlinszky az államellenes bűncselekmények között (*crimen laesae maiestatis*) a polgári vétségek körébe sorolja a sorozás vagy a polgári jegyzékbe való fölvetel megtagadását, a katonai szolgálat megtagadását, a katonai szolgálatból való szökés és felkelés szervezését.⁴¹⁰ A sorozás megtagadása valóban súlyos következményekkel járt, ami a vizsgált dokumentum szerint főbenjáró büntetéssel a jelölt lefejezésével végződött.⁴¹¹ Szintén a katonai intézkedésekre példa 298-ban Marcellus aktája, amelyben a császár születésnapjára rendezett lakomán a katonai szolgálatot teljesítő Marcellus megtagadta a részvételt. Ledobta katonai övét, és tanúságot tett Jézusról, egyben megtagadta a további katonai szolgálatot. „*Jézus Krisztusnak, az örök királynak a katonája vagyok, mostantól fogva nem harcolok a császárnak, megvetem a kőből és fából faragott istenek tiszteletét, mert azok néma és süket bálványok.*”⁴¹² Sály álláspontja szerint ez az akta bizonyítja, hogy a keresztény katonák számára a hadseregben is a bálványimádás okozta a legnagyobb lelkiismereti problémát.⁴¹³ Ebben az aktában a katona nyilvánvaló tanúságtételét követően sem a kereszténység a vád, hanem a katonai eskü megszegése. A katonai törvényeknek megfelelően itt is kard általi halálbüntetésre ítélték.⁴¹⁴

---

⁴⁰⁷ Maximilianus aktája 2,9 (ford.: Mosolygó Marcell).

⁴⁰⁸ SÁRY 2018, 101.

⁴⁰⁹ Maximilianus aktája 2,3,1 (ford.: Mosolygó Marcell).

⁴¹⁰ ZLINSZKY 1991,106.

⁴¹¹ Maximilianus aktája 3,1 (ford.: Mosolygó Marcell).

⁴¹² Marcellus aktája 1,1 (ford.: Vanyó László).

⁴¹³ SÁRY 2018, 102.

⁴¹⁴ Marcellus aktája 1,1; 5,1 (ford.: Vanyó László).

303-ban Szent Julius veterán katona szintén megtagadta az áldozatbemutatást és a következőket vallotta Maximus praefectus előtt: *„Hétszer vonultam háborúba, semmilyen parancsot nem tagadtam meg, nem harcoltam hitványabbul másnál. Vezér soha nem látta, hogy hibáztam volna... Fegyveres szolgálatot teljesítettem, csapatommal vonultam ki, most kiszolgált katona vagyok. Mindig Istent tiszteltem, aki az eget és a földet teremtette, neki most is hűségesen teljesítem szolgálatomat.”*⁴¹⁵A szöveg arról tanúskodik, hogy Julius a katonai szolgálatának teljesítésére szívesen gondolt vissza, sőt büszkén vállalta érdemeit, és úgy tűnik nem tekintette összeegyeztethetetlennek hitével.⁴¹⁶

Szintén 303-ban egy Dasziosz nevű keresztény katona Saturnus (Kronosz) ünnepén megtagadta az ünnepi ceremóniában való részvételt, melynek végén önmagát kellett volna feláldoznia Saturnus tiszteletére. Dasziosz inkább a vértanúságot választotta: *„Mivel ily utálatosságra kényszerítettek engem, jobb nekem saját elhatározásomból az Úr Krisztus áldozatává lennem, minthogy Kronosz bálványotokra áldozzam fel magamat.”*⁴¹⁷ Az esetből Sály arra a következtetésre jut, hogy ha Daszioszt nem kötelezik társai a pogány ünnepségen történő részvételre, feltehetőleg nem hagyott volna fel a fegyveres katonai szolgálattal.⁴¹⁸

Mindkét utóbbi beszámoló azonban már Diocletianus császár negyedik rendelete kiadásának időszakára tehető, amikor kötelezővé tették az áldozati szertartás elvégzését minden állampolgár számára. Ez a két irat megerősíti, hogy a rómaiak részéről a szertartás elvégzése volt a fő cél, nem az egyetértés a vallási szokásokkal. Szent Juliusnak a praefectus azt tanácsolja, hogy lelkiismerete megnyugtató végett vegye úgy, hogy kényszer hatására cselekedett, sőt még pénzt is felajánl cserébe. Szent Dasziosz aktájában szintén az eljáró katonai parancsnok jó szándékú hozzáállását tapasztalhatjuk, ahol kifejezetten kímélni

---

⁴¹⁵ Szent Julius mártír aktája 1 (ford.: Németh László).

⁴¹⁶ Vö.: SÁRY 2018, 102.

⁴¹⁷ Szent Dasziosz vértanúsága 5,2 (ford.: Vanyó László).

⁴¹⁸ SÁRY 2018, 102.

akarta a vádlottat az előljáró. Kitartó makacsságuk eredményeként azonban mindkét esetben lefejezéssel büntették őket. A katonamártírok rendre keresztény hitükre, valamint a bálványimádás tiltott voltára hivatkoztak.

Bajnok a fenti források alapján megállapítja, hogy a kereszténység ténye csak másodlagos érv lehetett a katonai szolgálat megtagadása tekintetében. A keresztény katonák indoka a szolgálat megtagadására nem elsősorban azon alapult, hogy nem akartak gyilkolni, hanem a bálványimádás szertartásában való részvételt tagadták meg. A római vallás a katonák részére is előírt bizonyos kötelező rítusokat (például áldozat a császárnak), és lehetővé tette számtalan egyéb helyi, egzotikus kultusz gyakorlását is (pl. Mithrasz, Ízisz, Attisz és Kübelé), melyekben a keresztények semmiféle módon nem kívántak részt venni.⁴¹⁹

Ferguson is utal arra, hogy a hadseregek fontos szerepe volt a különböző keleti kultuszok terjedésében, de Róma hivatalos vallási szertartásaiban is kötelező részvétel volt.⁴²⁰

A 3. század végéről fennmaradt számos vértanúakta között olvasható katonai eljárást bemutató írást vizsgálva arra a következtetésre juthatunk, hogy a keresztények úgy érezték, ha végrehajtják az előírt áldozatot, akkor rögtön bálványimádóvá is válnak, és ezt mindenáron el akarták kerülni. Bajnok szerint a római kultuszok vallásgyakorlókat kívántak, a kereszténység viszont hívőket. Azok a keresztény katonák, akik nem vállalták a mártírhalált, vallásgyakorlóként voltak keresztények, és nem valódi hívőként. Végrehajtották a kötelező római rítusokat, de továbbra is keresztényként éltek. A mártírakták ugyanakkor azoknak állítanak emléket, akik nem voltak hajlandók vallásgyakorlókká válni.⁴²¹ A fenti források, valamint érvek összevetése alapján összegezve feltételezhető, hogy a katonák esetében valóban az áldozatbemutató kötelezettség egyre erőteljesebb kényszere alapozta meg az ellenállás szükségességét. Nem lehet ugyanakkor figyelmen kívül

---

⁴¹⁹ BAJNOK 2355

⁴²⁰ FERGUSON 61.

⁴²¹ BAJNOK 2354-2355.

hagyni azt a tényt sem, hogy a keresztények körében nem volt egyértelmű állásfoglalás ebben a kérdésben, ezért sem lehet egységes szemléletet kiolvasni a forrásokból. Jézus élete során találunk példát katonai személy dicséretére, miközben a fegyverhasználat veszélyeire is figyelmeztet. A századost dicséri a hite miatt,⁴²² míg Pétert a fegyverhasználat szükségtelen voltára figyelmezteti az adott helyzetben.⁴²³ Keresztény körökben folyamatosan együtt élt annak az álláspontnak a képviselője is, mely a „ne ölj” parancsolatot abszolút ölési tilalomként értelmezte, és ennek alapján összeegyeztethetetlennek tartotta a katonáskodást a keresztény hittel. Lactantius a következő szavakkal támasztotta alá a fenti álláspontját: *„Isten ugyanis, amikor tiltja az ölést, nem csupán a rablógyilkosságtól tart távol minket, amelyet az állam törvényei sem engednek meg, hanem annak kerülésére is figyelmeztet, amit az emberek egyébként megengedettnek tartanak. Így az igaz embernek katonáskodnia sem lenne szabad...”*⁴²⁴ Tekintve, hogy az állam elsődleges feladata a rendfenntartás, így a katonaságnak - mint a rend biztosításának a legfőbb szervezete - mindenképpen volt létjogosultsága. Abban az esetben azonban, ha a katonai szolgálat során a fegyverhasználat fő indoka nem az állam védelme, hanem az élet öncélú kioltása, mindenképpen elítélendő. Az előzőekben bemutatott példák, érvek és ellenérvek véleményem szerint arra utalnak, hogy ahogyan az áldozatbemutatás kérdésében sem volt egységes a keresztények állásfoglalása - figyelemmel azokra a keresztényekre, akik végül az áldozat bemutatása mellett döntöttek - a katonáskodás tekintetében sem vezetett egyforma döntésre minden keresztényt a lelkiismerete. A forrásokból elsősorban az tűnik ki, hogy voltak tehát keresztény katonák, akik a bálványimádó szokások elutasítása okán tagadták meg szolgálatukat.

---

⁴²² Vö.: Mt 8,5–13; Lk 7,1–10 (ford.: Károli Gáspár).

⁴²³ Vö.: Mt 26,52 (ford.: Károli Gáspár). Erről bővebben lásd: SÁRY 2018, 98.

⁴²⁴ Lactantius: Isteni tanítások 6,20,15 (ford. Dér Katalin); Vö.: SÁRY 2018, 103.

IV. FEJEZET

A VÁD TÁRGYÁVÁ TETT EGYÉB CSELEKMÉNYEK

IV.1. Vérfertőzés

A korábban vizsgált államellenesség vádja mellett, a keresztény léttel összefüggésbe hozható egyéb vádak közül az alábbiakban a legsúlyosabb cselekményekre térnek át. Wagemaker megítélése szerint az 1. század időszakában a folyamatosan növekvő keresztény mozgalmat mind a hatóságok, mind a római nép gyanakodva figyelte. A 2. században a keresztény tanítások, szokások elutasítása kétféle módon nyilvánult meg a rómaiak részéről. Egyrészt a közvélemény körében terjedtek és gyülekeztek a vádak a keresztények szociális viselkedése alapján, másrészt az egyes szerzők - a keresztény szokások tanulmányozását követően - a keresztény tanítások lényegét érintően kritikát fogalmaztak meg a keresztényekkel szemben. A vádak kialakulásában az 1. században nagyban közrejátszott a pogány köznép tudatlansága is, mely a keresztény tanítások és szokások félreértéséből adódott. A keresztények közötti testvéri szeretet, az Eukarisztia, valamint az őskeresztények titkos éjjeli összejövetelei, olyan félreértéseket eredményeztek, melyek gyanússá tették őket.

A 2. század végére a pogány szellemi környezet is bekapcsolódott a kereszténység elleni vitába. Elkezdték tanulmányozni a keresztény tanításokat és életmódot. A lakosság túlnyomórészt a keresztények szokatlan viselkedése miatt aggódott, míg a keresztény tanokat tanulmányozó értelmiségiek elsősorban a mögöttes keresztény nézetekre fókuszáltak.⁴²⁵

A korábban vizsgált legalapvetőbb vádakon (felségsértés, ateizmus) kívül a római társadalomban három további vád is hangot kapott, melyekről elsődlegesen keresztény források tanúskodnak. Euszebiosz a Lugdunum városában (Kr. u. 177-178) lezajlott keresztényeket érintő tragikus eljárásorozatot bemutató leírásában utal a keresztényekkel szemben a következő vádakra: „Egyes

---

⁴²⁵ WAGEMAKER 353-354.

pogányokat is letartóztattak, akik a mieink szolgái voltak”[....]”Ezek azonban a sátán cselszövése folytán megijedtek azoktól a kínzásoktól , amelyeket láttak, hogy elszenvedtek a szentek, és amikor a katonák arra biztatták őket, azzal vádoltak meg hamisan minket, hogy thüesztészi lakomákat, oidipuszi vérfertőzéseket és olyan dolgokat művelünk, amit sem kimondani, sem elképzelni nem szabad, el sem hisszük, hogy ember valaha is tett ilyet.”⁴²⁶

Athenagorasz keresztény író a 2. század második feléből szintén három vádat említ: az ateizmust, a „Thyestes-i lakomákat”, és az „Oidipuszi érintkezést”.⁴²⁷ Az utóbbi két vádat kifejezetten a keresztény apologéták írásai említik, amelyek a keresztény tanításokkal szemben hangoztatott vádakra reagáltak. A mártírárták szövegében megjelenő vádak között az utóbbiak előfordulása igen ritka, mégis a hozzájuk kapcsolódó filozófiai magyarázatok tovább bővítik a keresztényekkel szembeni bánásmód indítékait.

A vérfertőzés, mint bűncselekmény már az archaikus jogban jelen volt. A császárkorban a fel és lemenők közötti kapcsolatot tekintették vérfertőzésnek.⁴²⁸ A vérfertőzésre, mint erkölcstelen szexuális magatartásra alkalmazva az „Oidipuszi érintkezés” kifejezést, Athenagoras a Római Birodalomban keringő pletykákra utalt. Ezek a pletykák állítólagos szexuális túlkapásokról szóltak, amelyekben a keresztények titkos összejöveteleik során vettek részt. Ezeken a találkozókön véleményük szerint szexuálisan erkölcstelen és vérfertőző kapcsolatokat tartottak fenn. Több szerző is megerősíti ennek a vádnak a létezését. Valószínűleg a 2. század elején Plinius is hallott ezekről a szóbeszédekről, ezért amikor a keresztények ügyében döntenie kellett, maga is meg akart győződni a vádak valóságáról. A bizonyítási eljárás Eusebiosz leírásához hasonlóan a keresztények rabszolgáinak kihallgatásán alapult, akik a jog szerint elrendelt kínzások után azonban nem szolgáltattak bizonyítékot a fenti cselekmények elkövetéséről.

---

⁴²⁶ Eusebiosz: Egyháztörténet 5,1,14 (ford.: Baán István).

⁴²⁷ Athenagorasz: Apológia 3,1 (ford.: Vanyó László).

⁴²⁸ NÓTÁRI 317.

Plinius a Traianus császárnak írt jelentésében a keresztények összejöveleiről annyit jegyez meg, hogy „*összejönnek, hogy közösen fogyasszák el közönséges és ártatlan lakomájukat; ezt azonban abbahagyták, miután parancsodra betiltottam a titkos társaságokat.*”⁴²⁹ Euszebiosz leírása is arra utal, hogy a keresztények pogány szolgái a katonák biztatására, kényszer hatására hozták elő a fenti vádak, ami nyilvánvalóan az ismert pletykákon alapult. Egyértelmű, hogy nem a saját tapasztalataik szerint nyilatkoztak. A hittagadó Bibliiszt is megpróbálták istentelen hamis vádak előadására kényszeríteni.⁴³⁰

A 180-as években az antiochiai Theophilosz megjegyzi, hogy sokan azt hitték, „*hogy mindannyiunk feleségei közösek, és keveselljük őket; és hogy még vérfertőzést is elkövetünk a saját nővéreinkkel*”⁴³¹ Órigenész nemtetszését fejezi ki az olyan hamis jelentések terjesztése miatt, amelyek szerint a keresztény vezetők jóváhagyásával és közreműködésével zajlanak az ilyen összejövetelek.⁴³² Lucianus, Alexandriai Kelemen és Tertullianus szintén alátámasztja e pletykák terjedésének létét. Wagemaker a pletykák tartalmának eredetét vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy az első néhány évszázad során a keresztény közösség még nem volt szorosan összefüggő egység. A keresztények különböző csoportjai házi gyülekezetekben gyűltek össze. Mivel nem álltak rendelkezésükre gyülekezeti épületek, az általuk szervezett találkozók általában a közösség valamelyik tagjának háza hátsó részében tartották. Ezeknek az összejöveteleknek a zárt jellege és az a tény, hogy gyakran éjszaka zajlottak arra utalhatott, hogy valami titkos, tiltott összejövetelt tartanak. A keresztény gyülekezetek felett lebegő misztériumlepel homályos légkört teremtett, mely kiváló táptalaj volt a pletykáknak. A keresztény szokások eltértek a hagyományos római szokásoktól, és összejöveleik körülményei a pogány rómaiak számára nagyon sajátosnak tűntek. Mi mással magyarázhatók a titkos összejövetelek és a tiszteletre méltó

---

⁴²⁹ Ifj. Plinius: Levelek 96,7 (ford.: Borzsák István).

⁴³⁰ Euszebiosz Egyháztörténet 5,1,26 (ford.: Baán István).

⁴³¹ Theophilosz: Autolicus ellen 3,4 (ford.: Vanyó László).

⁴³² Órigenész: Kelszosz ellen 6,27 (ford.: Somos Róbert)

istentiszteletekben való részvétel megtagadása? Az ilyen attitűdök létfontosságú szerepet játszottak az erkölcstelen szexuális magatartás és a kannibalizmus vádjában.

A liberális szexuális kapcsolatok és a vérfertőzés vádja a „testvéri szeretet” téves értelmezésén alapulhatott. Gyülekezéseiken a keresztények testvérként tekintettek egymásra, és „békecsókkal” üdvözölték egymást. A pogány polgárok eltúlozhatták ezt a rituálét, hogy előidézhessek a vérfertőzésről szóló fent említett állításokat.⁴³³

Wagemaker továbbá azt is feltételezi, hogy egyes korabeli írók politikai érdekeik miatt vádolták alaptalanul a keresztényeket. A kereszténységgel szembeni ilyen negatív megközelítések mögött húzódó indítékok személyes természetűek voltak. Az értelmiségi körökből származó szerzők világosan látták a magasabb célt, aminek a keresztények kritikája csak része volt.⁴³⁴

Galenus (Kr. u. 129-216) filozófiai indokokra hivatkozott. Saját megfigyelései alapján azonban kijelentette, hogy több okból is tiszteli a keresztényeket. Az erkölcstelen szexuális magatartás vádja tekintetében azt vallotta, hogy meggyőződött a keresztények szerény szexuális etikájáról, és a szigorú erkölcsi szabályok követésében való magatartásuk kivívta csodálatát. A keresztényeknek e jámbor életmód eredményeként sok embert sikerült megtéríteniük, így egyre több embert tudtak erényes életre terelni. Ezzel a folyamattal kapcsolatban Galenus jelentős hasonlóságot észlelt korának filozófiai iskoláival, amelyek hasonló hatást gyakoroltak az emberekre- állapítja meg.... Galenus ezt követően arra a következtetésre jutott, hogy a kereszténységet nem vallási szektának, hanem filozófiai irányzatnak kell tekinteni.⁴³⁵

Galenus következtetése valószínűleg abból eredt, amit Ferguson is megállapított a római erkölcs tekintetében. A római rabszolgatartás alapozta meg

---

⁴³³ WAGEMAKER 343. Vö.: RIVES, J.: Human Sacrifice among Pagans and Christians, *The Journal of Roman Studies*, 1995, 65-85, 65-66.

⁴³⁴ WAGEMAKER 348.

⁴³⁵ Vö.: WALZER, R.R.: *Galen on Jews and Christians*, London, 1949, 65.

és teljesítette ki az emberek kegyetlenkedésre való lehetőségét. A görög-római világot alapvetően az erkölcsi romlottság jellemezte, mely a zsidó apologéták szerint a bálványimádás következménye. A társadalomban jellemző prostitúció is a vallásgyakorlat részévé vált. A görög-római pogányság részére az erkölcsi tanítás nem az egyház vagy vallás tanításaiból fakadt, mint a keresztényeknél, hanem a filozófusoktól és tanítómesterektől származott. A kultuszok papjainak feladata nem az erkölcsi útmutatás közvetítése volt.⁴³⁶

A kereszténység által hirdetett erkölcsi elvek a római felfogástól merőben eltérő jellegűek voltak. Az ember értékét, a házasság tisztaságát, az emberek egymáshoz való viszonyulásának helyes elveit, az igaz vallás ismeretének szükségességét, az ember és isten viszonyának helyreállítását tanították. Ezek az elvek egyre inkább utat találtak a rómaiak azon rétegeiben, akik vágytak kitörni a korabeli erkölcsi romlottság mélységeiből és egy tisztább élet után kíváncsoztak.

IV.2. A kannibalizmus és csecsemőgyilkosság

A mártírárták körében a kannibalizmus vádja a vérfertőzéshez hasonlóan csak elvétve fordul elő. A már korábban Euszebiosztól idézett részlet említhető ismét ebben a tekintetben. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a kínzások ellenére sem minden esetben sikerült a szóban forgó cselekményekről hamis bizonyítékot szerezni a hatóságoknak. A hittagadó Bibliiszt is megpróbálták istentelen hamis vádak előadására kényszeríteni, „*Ő azonban a kínzás közepette észre tért*” [....]” az ellenkezőt válaszolta a rágalmazóknak: *Hogy ehetnének már gyermekeket az ilyen emberek, akiknek még értelmetlen állatok vérének sem szabad megenniük?*”⁴³⁷

A kannibalizmus vádja egy másik fő keresztény rituáléhoz, az Eucharisztia ünnepléséhez köthető. Az istentisztelet alkalmával „Krisztus testét” fogyasztják, és „vérét” isszák. Egyes kutatók szerint a kannibalizmus pletykái és e keresztény rituálé közötti kapcsolat egyértelműen kimutatható.⁴³⁸

---

⁴³⁶ FERGUSON 76.

⁴³⁷ Euszebiosz: Egyháztörténet 1,26 (ford.: Baán István).

⁴³⁸ Vö.: RIVES 1995, 65-66.

Az ilyen típusú vallási szertartások azonban egyáltalán nem voltak egyediek a birodalomban. A hírhedt Bacchusz kultusz résztvevőit korábban hasonló tevékenységekkel gyanúsították. A Kr. e. 2. században a görögök vezették be ezt a kultuszt Etruriában, és gyorsan népszerűvé vált a birodalomban. Rómában is egyre bővült a követők köre. Livius római történész több ezerre becsülte a tagok számát, és arról számolt be, hogy naponta szaporodott a csatlakozók száma. A kultusz tagjai a titkos éjszakai szertartásaikat a városon kívüli erdőben tartották, ahol az emberek elragadtatva táncoltak, miközben bort és ételt fogyasztottak. A források azt sugallják, hogy az ily módon tartott összejövetelek során férfiak és nők, felnőttek és gyermekek szexuális kapcsolatba kerültek egymással. Ezen túlmenően egyéb bűncselekményeket is elkövettek (hamis tanúzás, pecsétok, végrendeletek és bírósági bizonyítékok hamisítása, mérgezés vagy gyilkosságok).⁴³⁹ A Bacchusz kultusz rómaiak által helytelenített cselekedeteihez hasonló mozzanatokat véltek felfedezni a keresztények viselkedésével kapcsolatosan is. Figyelembe véve a két kultusz közötti jelentős időbeli szakadékot, ezek a párhuzamok inkább a körülmények hasonlóságából, mintsem a kultusz folytatólagos tovább éléséből adódtak. Ugyanakkor a hasonlóság kapcsán nem lehet figyelmen kívül hagyni az emberi általánosítási hajlam jelenségét sem állapítja meg Wagemaker.⁴⁴⁰

Valójában még keresztény körökben is kritizálták a közösség egyes csoportjait. Epiphanius, Salamis püspöke (Kr. u. 315-403) a keresztény eretnekségek tanulmányozását követően utalt arra, hogy tudomása van egy gnosztikus-keresztény szekta létezéséről, a fibionitákról, akik az ilyen tiltott kapcsolatból származó gyermek elfogyasztásának rítusát gyakorolták. A jelentés megbízhatósága ma is vitatott, azonban tartalma releváns lehet a keresztény magatartás rómaiak általi felfogásának vizsgálatakor.⁴⁴¹ Ha ennek a keresztény csoportnak egy nőtagja e rituálé ellenére teherbe esett, a „probléma” a

---

⁴³⁹ WAGEMAKER 344.; Vö.: Livius 39. 15.9-11; 39.4-8,10-11.

⁴⁴⁰ WAGEMAKER 344.

⁴⁴¹ Vö.: WAGEMAKER 345;

legborzasztóbb módon rendeződött. A magzatot feldarabolták, és mézzel, borssal, valamint egyéb ízesítőkkal és gyógynövényekkel keverték össze, hogy megelőzzék a hányingert. Ezt követően a jelenlévők mindegyike pusztá kezével elfogyasztotta a gyermek egy részét. A bűncselekmény után Istenhez imádkoztak, és kijelentették, hogy megoldották testvérük „hibáját.”⁴⁴²

A második század végén a keresztények száma folyamatosan nőtt, miközben közösségeik egyre sikeresebben integrálódtak a római társadalomba, ezért valamelyest változott a kereszténység által kiváltott kritikák természete. Wagemaker úgy látja, hogy ekkor már nem a lakosság, hanem az értelmiségi világ ítélte el a keresztényeket. A pogány szerzők határozottan kitarítottak amellett, hogy nyílt fellépésre van szükség a keresztények ellen. Noha sok pogány forrás elveszett az évek során, ez a keresztény válasz a külvilág keresztényellenes szövegeinek tartalmáról nyújt alapvető információkat.⁴⁴³

Kelszosz arra törekedett, hogy az egész civilizációt megmentse a bukástól. Az általa a keresztényeket ért különféle szemrehányások természete azt sugallja, hogy véleménye szerint a keresztény mozgalom magatartása aláásta a római társadalom alapjait. Az ő szemében a kereszténység végül még az egész Római Birodalom bukásának előidézésében játszott felelősségét is előre vetítette. Kelszosz álláspontja azon alapult, hogy a keresztények megzavarják a társadalmi békét. A keresztény fenyegetés például veszélybe sodorta a családi egységet, a római társadalom alapjainak egyik kulcsfontosságú aspektusát: a keresztények a gyermekeket szüleik ellen állították, szerencsétlenséget hozva rájuk. Emellett a társadalmon belüli társadalmi kohézió is érintett volt. A keresztény mozgalom azáltal, hogy megtagadta a közfeladatok és a hadseregen belüli szerepvállalását, a császári kultuszt, és többé-kevésbé privatizálta hitét, egyre inkább elszigetelődött. Ez egy autonóm frakció volt a római társadalmon belül, fenntartva saját értékeit, normáit és szabályait. A szerző megállapításai egyértelműek voltak, ha a

---

⁴⁴² Epiphanius: Panarion 26.5.4-6

⁴⁴³ WAGEMAKER 346.

keresztény mozgalom tovább növekedne, a Római Birodalom tönkre menne, és ezt minden áron meg kellett akadályozni.⁴⁴⁴

A csecsemőgyilkosság, mellyel a keresztényeket vádolták ugyanakkor ismert gyakorlat volt a hellenisztikus világban. Kr. e. 230-tól a görögök körében az egy gyermekes család volt a legáltalánosabb, ugyanis a sok gyermek túl sok éhes szájat eredményezett volna. A leggyakoribb a két gyermek volt, főként fiúgyermek. A lánygyermek további gazdasági kötelezettséggel járt a család részéről, mivel házasság esetén hozományt kellett adni. A túlnépesedést csecsemőgyilkossággal akadályozták, de az is gyakran előfordult, hogy az újszülött csecsemőt kitették a szemétdombra és ott hagyták meghalni. Ez azonban nem számított gyilkosságnak, csak a társadalomba való befogadás megtagadásának, ugyanis az újszülött addig nem tartozott a család tagjának, amíg egy vallásos szertartás keretében be nem fogadták a családba.⁴⁴⁵ A csecsemőgyilkossággal kapcsolatban először a zsidók, majd a kereszténység lépett fel, ezért is furcsa a keresztényekkel szemben ennek a vádnak a felvetése.

Andrew McGowan a görög-római világban a kannibalizmus jelentését is bizonyítja, továbbá a következő indokokkal magyarázza. A filozófusok körében egyes sztoikusok szélsőséges körülmények között elfogadhatónak tartották az emberi hús fogyasztását. Ironikus módon a vegetáriánus püthagoreusokat többször is megvádolták kannibalizmussal. A kannibál elnevezést alkalmazták azonban a „civilizált” világon kívül élőkre, az ún. barbárokra is. Az ún. mitikus kannibál kategóriájába mitológiai szereplőket soroltak. Például itt említhető Thyestes, aki gyanútlanul megette saját gyermekeit, valamint Tantalosz, aki fia, Pelopsz, feldarabolt maradványait szolgálta fel az isteneknek, hogy próbára tegye mindentudásukat.⁴⁴⁶ A politikai kannibál kategóriája pedig azt a helyzetet példázza, amikor embereket – vallási csoportokat - politikai okokból démonizáltak.

---

⁴⁴⁴ Órigenész: Kelszosz ellen 8,2; 8,17; 8,68; 8,73; 8,75 (ford.: Somos Róbert).

⁴⁴⁵ FERGUSON 83.

⁴⁴⁶ WAGEMAKER 350.; Vö.: MCGOWAN, Andrew: Discipline and Diet: Feeding the Martyrs in Roman Carthage. The Harvard Theological Review, 96/4, 2003, 455-476.

Josephus Flavius Jeruzsálem és a templom elestét bemutató leírásában a római hatalom ellen lázadó zsidókat tartotta felelősnek. Jeruzsálem római ostroma alatt a lázadók valóságos rémuralmat hajtottak végre a város lakossága felett. A lázadók rosszindulatú természetének, valamint a civilek elkeseredettségének illusztrálására Josephus elmeséli egy Maria nevű nő szomorú történetét, aki a kilátástalan helyzete miatt úgy döntött, hogy megöli a gyermekét, megsüti, és megeszzi a holttest felét. A másik felét a lázadóknak ajánlotta fel, akiket vonzott a sült hús illata, azonban a barbárok is elborzadtak a nő cselekedetétől, és egyetlen harapás nélkül távoztak.⁴⁴⁷

Wagemaker utal arra, hogy a kutatók nem értenek egyet abban a kérdésben, hogy az esemény történelmi-e, vagy csak a szerző találta ki.⁴⁴⁸ Mindazonáltal, akár történelmi, akár kitalált, Josephus egy politikai indítékot illusztrált vele. A vallási kisebbségeket ismételten kannibalizmussal vádolták. Ugyanez a vád jelent meg a keresztények, a zsidók, a bacchanatok és a boszorkányokkal szemben, akiket emberi hús fogyasztásával vádoltak.

Ami tehát a keresztényellenes állításokat illeti, a tudatlanságon és a polémián kívül az irodalmi toposz is jelentős szerepet játszott. A kannibalizmussal kapcsolatos állításon keresztül nyilvánvalóvá vált, hogy ez a vád egyáltalán nem a keresztényekre jellemző, mivel a narratíva jelen van a görög, római, keresztény és rabbi-irodalomban. Wagemaker véleménye szerint ezzel a váddal azonban démonizálni lehetett a társadalmi stabilitást veszélyeztető minden lehetséges ellenséget. Az évek múlásával a rómaiak ismeretei a keresztény magatartásról egyre bővültek, miközben az ismeretlentől való félelem fokozatosan eltűnt. Ez kiváló ösztönzést jelentett a kereszténység növekedési folyamatában. Tertullianus ezt már a második század végén felismerte, azzal érvelve, hogy a tudatlanság okozta ezt a különös ellenségeskedést. Úgy vélte, ha a rómaiak véget vetnek

---

⁴⁴⁷ Josephus Flavius: Zsidó háború 6,3 (ford. Révay József).

⁴⁴⁸ WAGEMAKER 351; Vö.: PRICE, J. J.: Jerusalem under Siege. The Collapse of the Jewish State 66-70 C. E. Leiden, 1992, 155-156.

tudatlanságuknak, nemcsak gyűlöletüktől válnak meg, hanem maguk is keresztények lesznek.⁴⁴⁹

IV. 3. Mágia

A Krisztus nevében véghez vitt csodatételek, valamint a mágikus cselekmények megkülönböztetésének problémája már az evangéliumokban is felbukkant, amikor a zsidók ördögösséggel akarták megvádolni Jézust. A zsidók és pogányok szerint Jézus mágia révén gyógyított, míg a keresztények szerint Isten ereje által tett csodát. Az evangéliumok is jól követik a korabeli gondolkodást a természetfeletti jelenségek megítélése vonatkozásában. A természetfeletti értelmezése az ókori világban nem volt egyértelmű.⁴⁵⁰

Az ókeresztény mártír iratokban viszonylag ritkán fordul elő ez a vád, de a közhiedelemben ismert rágalmak körében ez is jelentőséggel bírt. Az egyik legkorábbi fennmaradt szöveg, melyben ez a vád felfedezhető Szent Kelemen pápa vértanúságának megjelenítése. A szöveg szerint a császár barátját a megvakult és megsüketült Sisinniust, keresztény felesége kérésére Kelemen meggyógyította. Sisinnius a gyógyulását követően elgondolkozott, és gyanakodni kezdett, hogy „*talán mágikus cselekményekkel megcsalták.*”⁴⁵¹ Sőt azzal vádolta Kelement, hogy előzetesen ő vakította meg mágikus művészettel azért, hogy a feleségének közelébe férközhessen. Később Sisinnius egész háza népével megtért, de az általa feltételezett mágikus cselekmény, mint vád tükrözi a római köztudatban fennálló rágalom jelenlétét. A püspökkel szemben később azonban lázadás tört ki a nép körében is. Egyesek szerint jót tett az emberekkel, „*Ha rátekintett egy betegre, az meggyógyult, aki szomorúan ment el hozzá, az örvendezve jött vissza, senkinek soha nem ártott, mindenkinek hasznára volt.*” Másokat azonban sátáni szellem hevített, ezek azt mondták: *mágikus művészettel tette mindezeket...*⁴⁵²

---

⁴⁴⁹ Tertullianus: Védőbeszéd 1,6 (ford.: Vanyó László) Vö.: WAGEMAKER 351.

⁴⁵⁰ FERGUSON 193.

⁴⁵¹ Szent Kelemen római pápa vértanúsága 9,1 (ford.: Vanyó László).

⁴⁵² Szent Kelemen római pápa vértanúsága 16,1-2 (ford.: Vanyó László).

A mágia az 1. században - amikor a kereszténységgel szemben e vádak terjedni kezdtek - virágkorát élte, amit számos irodalmi feljegyzés is alátámaszt: Horatius, Vergilius, Apuleius, idősebb Plinius, Iuvenalis, Lucanus különböző művei. Maga a magus és magia kifejezés, ahogyan ezt Fritz Graf is kiemeli rómaiaknál a Kr.e. 1. században jelent meg.⁴⁵³ A legkorábbi római törvénygyűjtemény, a XII táblás törvények idevonatkozó tilalma szövegében még maga a mágia szó nem szerepelt, a *malum carmen incantare* vagy *excantare* kitétel, az „ártó szándékkal valakire vagy valakinek a földjére, termésére ráénekelni, valakinek a termését megrontani, tönkretenni, avagy a más földjéről az idegen termést átcsalogatni” jelentésben olvasható.

A korai császárkorban azonban a mágia magában foglalta a gyógyítást, az asztrológiát és a jóslást is. A császárkor elején nem tudunk a mágia ellen hozott büntető rendelkezésekről, csak időnként léptek fel ellene. Ugyanakkor a hellenisztikus világra nyitott római elit átvette a mágia „divatját” is, mivel már kevésbé kötődött saját hagyományaihoz.⁴⁵⁴

Hoffmann szerint a korabeli Plinius értelmezésében a mágia értelmetlen hiedelem. Nála a *magicus* kitétel eleve egy idegen, pejoratív jelentéstartalmat hordozott. A legcsalárdabb mesterségnek mondja a mágusok tudományát. Véleménye szerint a mágia a gyógyászat, a vallás és az asztrológia keveréke.

---

⁴⁵³ Vö.: GRAF, Fritz; A mágia a görög-római világban. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.; HOFFMANN Zsuzsanna: A mágia szerepe az ókori Rómában. Adalékok az idősebb Plinius mágia-értelmezéséhez Orpheus Noster. A KRE Eszme-, Kultúr-, és Vallástörténeti Folyóirata, 3, 2011, 75. „Az ember ősidők óta sajátos mágikus rítusokkal, varázseljárásokkal próbálta pótolni hiányzóerőit, képességét valamilyen cselekvés sikerrel való lebonyolítására. Célzatát tekintve ez a mágia lehetett pozitív és negatív aszerint, hogy a mágiát gyakorló személyt a segítő kérés vagy az ártás szándéka motiválta. Az ókorból fennmaradt forrásokból ún. varázspapiruszok (defixiós táblák) valamint a császárkori Egyiptomból fennmaradt, varázsszövegeket tartalmazó papiruszkönyvekből kaphatunk információkat a mágia alkalmazásáról. A papiruszok tartalma igen változatos, főként a császárkor középső szakaszának termékei. A császárkorban törvények tiltották ezeknek a dokumentumoknak a birtoklását, és akinél ilyen iratokat találtak elrendelték elégetésüket, birtokosukra pedig büntetés várt. Ennek ellenére titokban másolták és gyűjtötték őket. Eredetét tekintve a mágiának már Mezopotámiában is régi hagyományai voltak. Ha a mágiának a valláshoz való viszonyát akarvánk tisztázni, röviden úgy is fogalmazhatnánk, hogy a vallásos, hittel rendelkező ember az isten akaratát akarja meg tudni, aminek ismert módja a jóslás. A hívő el is fogadja a jóslás eredményét, tehát alkalmazkodik. A mágia híve is kíváncsi az istenek terveire, a mágikus jóslás alkalmazója viszont a saját akaratát szeretné megvalósítani, és mintegy a varázslat és mágia eszközeivel kikényszeríteni, hogy az isten vagy istenek megtegyék azt, amit ő maga akar.”

⁴⁵⁴ HOFFMANN 75-88.

Felfogásában az orvoslás jónak minősíthető, a mágiát, viszont károsnak tartja. A mágia tekintetében megállapítja, hogy az szorosán kötődik a valláshoz, mivel a mágus tevékenységének sikere érdekében gyakran természetfeletti erőhöz folyamodik, ezért ezt az eljárást a *superstitio* (*babona*) körébe sorolja.⁴⁵⁵

Ferguson megfogalmazásában a mágia azt a törekvést jelöli, melynek során valaki a természetfeletti erőket a saját céljaira használja fel egyfajta különleges és titkos bölcsesség alkalmazásával. Álláspontja szerint a vallástól az különbözteti meg, hogy kényszerítő elemeket tartalmaz. A mágia és a vallás közötti határ azonban élesen nem határolható el az ókori gondolkodásban, sőt a vallás részét képezte. A csodatettek természetesnek számítottak, ha az illető saját köreiből tartozó vitte véghez és isteni hatalomnak tulajdonították. Amikor azonban az ellenség köreiből tartozó vitte véghez a természetfeletti cselekményt, akkor mágiának tekintették.⁴⁵⁶

Rives megállapítja, hogy a mágia büntetőjogi besorolása a *Lex Cornelia de sicariis et veneficiis* elnevezésű törvényen alapult. Az ártalmas és rejtélyes cselekedeteket sorolták ebbe a kategóriába, amelyeket a *veneficium* szóval jelöltek. Talán nem véletlen, hogy a keresztények megjelenésével egy időben - az egész birodalmat érintő vallási csoport, mint társadalmi probléma megjelenése kapcsán - rendezni kellett a vallási magatartások megfelelő keretek közötti megnyilvánulásának rendjét.⁴⁵⁷

Szent Kelemen kihallgatásának leírásából a Plinius korabeli felfogás jól nyomon követhető. A város praefectusa így szólítja meg a vádlottat: *„Nemes gyökérről sarjadtál, amit tanúsít a római nép is, de tévedés áldozata lettél, s ezért nem lehet már hallgatni, miután nem tudom miféle Krisztust tisztelsz és az istenekkel ellentétes dolgokat fogadsz el, ezért el kell vetned mindenféle*

---

⁴⁵⁵ HOFFMANN 82, 86.

⁴⁵⁶ FERGUSON 193-195.

⁴⁵⁷ RIVES, J.: *Magic in Roman Law: The Reconstruction of a Crime* J. A. North and S. R. F. Price, eds., *Oxford Readings in the Religious History of the Roman Empire*. Oxford University Press, 2003, 71-108, 77.

*babonaságot, és a mi hagyományos isteneinknek kell szolgálnod.*⁴⁵⁸ A Kelemen ellen előterjesztett vád tekintetében az eljáró bíró a babona elnevezést használta.

Decius császár idején az antiochiai Szent Achatius püspök peréről készült aktában szintén olvasható a mágia vád. Az eljáró kormányzó így szólt a vádlotthoz: *„Hol vannak varázslatos művészetekben társaid, vagy ennek a csalárd mesterkedésnek tanítói? Achatius válaszolta:»Mi mindent kaptunk és kapunk, a mágusok tudományának követőitől azonban irtózunk.« Martianus ezt mondta: »Azért mágusok vagytok, mert nem ismerem a vallásnak ezt az új fajtáját, melyet bevezettetek.«*⁴⁵⁹ Az ingyenes orvosi szolgálatot végző Kozma és Damján szintén a fenti vád áldozataivá váltak. Bármennyire jól képzett orvosoknak számítottak Carus császár idején (Kr. u. 282-283) megvádolták őket is azzal, hogy keresztényként mágiával gyógyítanak. Ezzel szemben az igazi orvosoknak *„kiürült a munkahelyük s tétlenül ülhetnek: hisz miért is jönnének hozzájuk betegek, mikor pénzt kérnek, s mégsem érnek el semmit [...]! Ezért mindenki csak az ingyeneseket lesi, az ingyeneseknél gyógyul meg, s boldog örömmel bocsátja őket haza.*⁴⁶⁰ A fenti szöveg alapján egyértelmű, hogy a munkájuktól és jövedelmüktől elesett orvosok és szimpatizánsaik számára a keresztényekkel szemben már jól ismert hiedelem alkalmat adott a vád előterjesztésére. Sárý szintén utal arra, hogy a helyi lakosság feltehetőleg csak konkrét egyéni sérelem kapcsán fordult a hatóságokhoz a keresztények elleni panasszal, amikor a kereszténység terjedése anyagi veszteséget okozhatott.⁴⁶¹

A hivatkozott idézetek jól szemléltetik azt a fajta rendezetlenséget, amit a mágiával kapcsolatos vélekedések tükröznek a korabeli társadalomban. Mindkét szöveg arra utal, hogy az emberek egyrészt vonzódtak a csodatevő emberekhez, másrészt félték a mágikus erőtől, még akkor is, ha esetleg gyógyulást tapasztaltak.

---

⁴⁵⁸ Szent Kelemen római pápa vértanúsága 17,1 (ford.: Vanyó László).

⁴⁵⁹ Szent Achatius püspök és vértanú perének aktája 5 (ford.: Németh László).

⁴⁶⁰ A Rómában elhunyt szent, ingyenes orvosoknak, a csodatevő Kozma és Damjának pályafutása 3 (ford.: Orosz László).

⁴⁶¹ SÁRÝ 2022, 224.

Ugyanaz a hatalom egyesekből vonzalmat, csodálatot, míg másokból ellenérzést és gyűlöletet váltott ki. Az ingyenes orvosok esetében azonban jól felismerhető, hogy nem elsősorban maga a mágia, mint jogellenes cselekmény volt a feljelentés elsődleges indoka, hanem az irigység és a jövedelemkiesés. A feljelentés szövegében ugyanakkor egy fontos kitétel olvasható „*keresztényként mágiával gyógyítanak.*” Itt is jól látható a mágia és a vallás összekapcsolása.

A keresztény orvosok gyógyításai azonban jól elkülöníthetők az ókori gyógyító kultuszok gyakorlatától és módszereitől, melyekről irodalmi művek tanúskodnak. A gyógyító módszerek alkalmazására gyógyító szentélyekben, sajátos rituálé során került sor. A beteg gyógyító kútban történő megtisztítását követően áldozatot mutatott be (pl. mézes sütemény), majd éjszakai álomban találkozott az istenséggel. Az istenség ilyenkor vagy közvetlenül gyógyított, vagy tanácsot adott. A tanácsokat papok közvetítették a kor orvosi gyakorlatának megfelelően. Ennek fejében a beteg tőle telhetően ajándékot adott. Ez a gyakorlat jól elkülöníthető jelleget mutat a keresztények szóval, esetleg érintéssel történő gyógyításaihoz képest.⁴⁶²

A mártírakták csodatévő orvosai esetében sem olvasunk semmiféle gyógyító praktikáról vagy tanácsokról. Ebből adódóan jól elkülöníthető a korabeli gyógyító kultuszoktól. Érthető tehát a felháborodás a pogány orvoslással foglalkozó és abból jövedelemre szert tevő rómaiak részéről. A 3. század közepére tehető eljárásban Lucianus és Marcianus aktájában azonban a mágia és a kereszténység összekapcsolása már egyáltalán nem olvasható. „*Ezek ugyanis, mikor még a pogány tévely hívei voltak, annyira a gonosz szellem hatalma alatt álltak, hogy szinte minden lelket rá akartak venni arra: csatlakozzanak az ő istenkáromló szektájukhoz. A varáslás művészetével, s szennyes cselekedeteikkel megfertőztek mindenkit. A zavarkeltés legfőbb értelmi szerzői voltak, mágikus bűvöletükkel felforgatók, úgyhogy akik el akartak érni valamit, vagy ártani akartak valakinek*

---

⁴⁶² FERGUSON 192-193.

azok mind hozzájuk fordultak.”⁴⁶³ Ebben a forrásszövegben utalás található a varázslás módszereire, melyet a vádlottak jól ismertek és megtérésük előtt alkalmaztak.

A korabeli gyakorlat szerint az egyik ilyen módszer az ún. utánzó mágia (szimpatetikus) volt, melynek lényege, hogy hasonlóság vagy utánzás alapján gyakoroljanak valakire befolyást. Az elhárító mágiában a részek szimbolizálták az egészet, vagyis ami a résszel történik az fog történni az egésszel is. Ehhez a módszerhez gyakran emberi testrészeket alkalmaztak. A mágikus szertartás két fő részből állt. Először a természetfeletti istenség segítségül hívására került sor, majd ezt követték a meghatározott szertartásos cselekmények.⁴⁶⁴

Érdekes, hogy az aktában említett, korábban ismert mágusok tevékenységükért büntetésben nem részesültek, miután azonban keresztények lettek csak a kereszténység és áldozatbemutatás megtagadása miatt ítélték el őket. Keresztényként a mágia vádja már fel sem merült. Ebből az eljárásból tehát következtetni lehet arra, hogy a keresztények esetében ez a vád már kezdett háttérbe szorulni, hiszen egyetlen iratban sem azonosíthatók be a korabeli mágikus gyakorlat elemei és módszerei, melyet a rómaiak is valószínűleg tapasztaltak, így velük szemben ez nem volt bizonyítható. Nagy Levente álláspontja szerint a mágia, mint vád jelentősége a keresztényekkel szemben inkább a kora császárkorban volt jellemző, a 3. század első felére az ún. vulgáris vádak fokozatosan eltűntek és egyre kisebb szerepet játszottak a keresztényüldözésekben.⁴⁶⁵

A Kr. u. 2. és 5. századtól számos „mágikus papirus” maradt fenn, melyek az istenségek megidézési szövegeit és módszereit részletesen tartalmazták, illetve az ólomból készült mágikus átoktáblák is nagy számban fellelhetők.⁴⁶⁶ Az emberek mágiával szemben megnyilvánuló félelmét tükrözte az a gyakorlat, hogy a mártírok

---

⁴⁶³ Lucianus és Marcianus vértanúsága 1 (ford.: Mosolygó Marcell).

⁴⁶⁴ FERGUSON 194-196.

⁴⁶⁵ NAGY Levente: Pannóniai városok, mártírok, ereklyék, Négy szenvedéstörténet helyszínei nyomában, *Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi* 1. Pécs, 2012, 145-147.

⁴⁶⁶ FERGUSON i.m. 195.

holttestét ólomkoporsóba helyezték, mivel az ólom, mint nehézfém az ókorban az ártó és a bajelhárító mágiában lényeges szerepet játszott. Ezek a régészeti emlékek is alátámasztják a keresztények elleni vád létét a korabeli társadalomban.⁴⁶⁷ A varázslással kapcsolatos, felségsértési ügyekkel kombinált vádak azonban a kereszténység religio licitává válása után is fennmaradtak, ugyanis tömeges mágiaperekre utalnak a korabeli törvények II. Constantius, I. Valentinianus és Valens uralkodása idején.⁴⁶⁸

---

⁴⁶⁷ NAGY 154. Vö.: HOFFMANN 78.: A mágikus varázsszövegeket általában ólomtáblákra írták fel, sírokban, temetőekben helyezték el, pontosan, a célnak megfelelően választva meg a segítő erőt. A gondos elrejtés indoka az volt, hogy meg ne találják, és el ne mozdítsák a táblát, mert akkor hatályát veszti.

⁴⁶⁸ NAGY 145-147.

V. FEJEZET

RENDŐRI SZERVEK MŰKÖDÉSE

Az ókeresztény mártíraktákat és szenvedéstörténeteket nem lehet figyelmen kívül hagyni az ókeresztény mártírok felkutatása, letartóztatása, az egyes eljárási cselekmények foganatosítása szempontjából történő vizsgálat tekintetében sem, hiszen ezekből olyan ismeretek birtokába juthatunk, melyek hozzásegítenek bennünket a korabeli rendőri szervezet működésének megismeréséhez. A civilek, akik a fennmaradt forrásokat írták, ismerték a római katonai és adminisztratív szakkifejezéseket, amelyek többnyire megfeleltethetők a korabeli jogforrások, feliratok és papiruszok adatainak, így értékes bizonyítékul szolgálnak e szervek működése tekintetében.

Mielőtt rátérnék a konkrét mártírakták szövegére, érdemes megvizsgálni, hogy léteztek e rendőri szervek, illetve működött-e szervezett rendészeti tevékenység a birodalomban. A köztársaság utolsó előtti századáig Rómában nem volt rendőri hatalom az államigazgatási feladatok támogatása céljából, továbbá tilos volt katonát tartani a városban. A hadsereg csak különleges engedéllyel léphette át a város kapuját (ez volt a diadalmenet).⁴⁶⁹ A rendőri feladatokat a lictorok látták el, akik vesszőnyalábbal és bárdal (majd a későbbiekben karddal) kísérték a potestással rendelkező hivatalnokokat (consul, praetor, aedilis). Ők járhattak el tehát a rendfenntartás tekintetében, számuk azonban nem volt jelentős. Mommsen Róma gyengeségéeként említi az így működő rendszert, mivel szerinte az erős állam feltétele az erős rendőrség volt, így véleménye szerint amiatt bukhatott el a köztársaság, hogy nem épített ki erős rendőri szervezetrendszert. Zlinszky megállapítja ugyanakkor, hogy a hatalom tekintélye egy ideig elegendő volt a belső rend fenntartására, mely a nép bizalmát élvezte. Konkrét tömegellenállásról csak a köztársaság legvégén tudunk. (Clodius, Milo és társai részéről). Végeredményben megállapítható, hogy a Gracchusok (Kr.e. 2. század)

---

⁴⁶⁹ Vö. ZLINSZKY János: *Ius Publicum*, Osiris-Századvég, Budapest, 1994, 63-65

fellépéséig Róma városában nem volt szükség rendőrhatalomra.⁴⁷⁰ Róma birodalmi terjeszkedésének egyértelmű következménye volt a katonaság szerepének megnövekedett jelentősége, amely a rendészeti tevékenység során történő igénybevételüket is magával vonta.

A császárság időszakát tekintve a kutatók részéről megoszlanak a vélemények a rendőri szervek létét illetően. Az 1900-as évek elején készült tanulmányok szerint Rómának jól szervezett és hatékony rendőri szervezete volt. Rómában és a tartományok városaiban katonai és félkatonai egységek állomásoztak. A principátus alatt katonákkal teli városokat találunk: városőr, városőrség és praetorianus gárda. Augustus (Kr. e. 27 - Kr. u. 14.) császár idején hozzávetőlegesen 8000, Traianus alatt (Kr. u. 98-117) 20.000, Septimius Severus császár idején (Kr. u. 193-211) 31.500 fő katona állomásozott Rómában. Ezek a katonák jól felismerhető öltözékben jártak (öv, kard, köpeny, tóga, katonai jelvény). A katonai erők ilyen mértékű felvonulásának célja a hatalom erőinek a nyomatékosítása volt, mely végeredményben a közrend fenntartását szolgálta.

Echols szerint a városi katonai csapatokból származó katonák egyfajta rendfenntartó tisztek voltak, akik fegyveresen, egyenruhában járőröztek az utcánkon. Valójában a praetorianus őrségből volt kijelölve 3 csoport, melyek a városi rendőrség feladatát látták el.⁴⁷¹ E vélemények alapján csak az ily módon felállított hatékony rendőri erők tudták fenntartani a békét az 1-2.században.

Az 1900-as évek végén 2000-es években született tanulmányok azonban már óvatosabban fogalmaznak ebben a tekintetben. Nippel szerint tény az, hogy a városi katonai egységek fő feladata a város védelme volt, ugyanakkor megállapítja, hogy ezeknek rendszeres rendőri funkciója csak következtetés, mely a városi prefektus feladataiból vezethető le. Véleménye szerint a 2-3. században vált jellemzővé, hogy a közrend biztosítása érdekében a légiókból katonákat rendeltek

---

⁴⁷⁰ ZLINSZKY 1994, 63-65.

⁴⁷¹ ECHOLS, Edward: The Roman City Police Origin and Development. Stanford University Press, Classical Journal 53 (8), 1958, 377–385. 377.

ki a civilek közé a rendőri feladatok ellátására. Róma uralkodói rendelkeztek a praetorianus gárda felett, ők biztosították a város politikai biztonságát és ők avatkozhattak be a város közügyeibe is.⁴⁷²

Fuhrman megállapítja ugyanakkor, hogy a nagyfokú katonai erők jelenlétének célja elsősorban az uralkodó pozíciójának védelme volt. Mivel a városokban a zavargások elfojtására praetorianus őröket rendeltek ki, ebből egyesek a rendőrségi szolgálat és szervezet létrehozásához vezetettek.⁴⁷³ Nieuwkoop viszont arra a következtetésre jut, hogy az állam részéről tett intézkedés csak akkor tekinthető rendőri intézkedésnek, ha az elrettentő vagy kényszerítő erővel jellemezhető, illetve jogszerű. Álláspontja szerint a rómaiak alapvetően adminisztratív jellegű intézkedéseket alkalmaztak. Amennyiben ez nem volt elegendő, mert a fenyegetést veszélyesebbnek ítélték, akkor folyamodtak szigorúbb intézkedésekhez, a katonaság erejének igénybevitelével.

Nieuwkoop konkrét esettanulmány alapján vizsgálta a rendészeti szervek működését. Szerinte a keresztények elleni első állami fellépés során például az a legvalószínűbb, hogy a 64-ben Nero császár idején Róma városának felgyújtásával vádolt keresztények esetében katonák (őrök) intézkedtek a feltételezett gyújtogatókkal szemben. Erről azonban konkrét forrás nem lelhető fel. A Digestában Paulus jogtudós utal arra a 3. században, hogy a városőrség prefectusa a praefectus vigilum feladata volt a tűzvészek elleni küzdelem, melynek ellátásában a parancsnoksága alá beosztott hét cohortes (katonai egység) segítette.⁴⁷⁴ Tevékenysége során együttműködött a vízellátásért felelős tisztviselővel (curator aquarum). Feladatai ellátása körében rendszeresen ellenőrizte, hogy a rómaiak rendelkeznek-e a tűz továbbterjedését megakadályozó alapvető eszközökkel. A köztereken és a fürdőkben rendvédelmi feladatokat is ellátott, így igazságszolgáltatási jogköre is folyamatosan nőtt a korai császárság időszakában.

---

⁴⁷² NIPPEL, Wilfried: *Public Order in Ancient Rome*. Cambridge University Press, 1995, 89.

⁴⁷³ FUHRMAN, Christopher J.: *Policing the Roman Empire*. Oxford University Press, 2012, 201, 207.

⁴⁷⁴ NIEUWKOOP, M.J.E. van: *The Police Apparatus of Early Imperial Rome*. Leiden University, 2020, 53-55.

Az éjszakai lopások ügyében eljáró bíróságon elnökölt, valamint bíraskodott a tüzesetet szándékosan vagy hanyagságból okozók elleni eljárásoknál. A büntetőjogi hatáskörei a Digesta⁴⁷⁵ alapján tehát: a tűzokozás, a betöréses lopás, a zsebtolvajlás, a rablás és az orgazdák megbüntetése. Összességében megállapítható, hogy a praefectus vigilum feladatai részben katonai (rendvédelem, tűzrendészet), részben jogi jellegűek voltak.⁴⁷⁶

A fentiek alapján feltételezhető, hogy a keresztények megbüntetése a tűzokozás miatt a katonaság és a városi praefectus együttes feladata volt. Közigazgatási rendőrségi eljárást folytattak le, amit valójában a katonák érvényesítettek. A keresztényeket ebben az eljárásban Tacitus leírása szerint az emberiség ellenségeinek kiáltották ki, ezért a büntetésük a tűz okozás miatt a kor szokásainak megfelelően tűzhalál volt, melyet a praefectus vigiliium hajthatott végre a katonaság segítségével. Ehhez az eljáráshoz tehát már több, mint valószínű, hogy szükség volt a katonákra, ami alátámasztja azt a feltételezést, hogy a zavargások veszélyességének mértékétől függött, hogy adminisztratív intézkedést vagy szigorúbb katonai intézkedést alkalmaztak. Katonai intézkedés esetén az örök alkották valójában azt a katonai erőt, akik a hadsereg kötelékébe tartoztak.⁴⁷⁷ A katonai beavatkozást, mint az aktív elnyomás formáját a római hatóságok azonban csak a közrendet fenyegető nagy veszély megszüntetésére fogadták el, vagyis elsősorban elrettentésként, jogszerű kényszerintézkedésként alkalmazták.

V.1. A rendőri szervek rendszere ókeresztény iratokban

Rátérve a konkrét mártírtörténetekre, azokat ennek háttérében vizsgálva megállapítható, hogy az iratok egy részében részletes betekintést kaphatunk a rendészeti intézkedésekről. Egyes iratok egyáltalán nem utalnak a rendészeti feladatokat ellátó szervekre, csak a bíró személyét említik, illetve a bíró előtti

---

⁴⁷⁵ Paul. D. 1,15,3,1

⁴⁷⁶ PÓKECZ Kovács Attila: A principatus közjoga. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2016. 111-114.; Vö.: SÁRY Pál: Tűzrendészeti szervek az ókori Rómában: Miskolci Jogi Szemle 16. évfolyam, 2021, 1-11, 1.

⁴⁷⁷ NIEUWKOOP 53-55.

kihallgatásra összpontosítanak. Más iratok azonban részletesen beszámolnak a letartóztatás, bebörtönzés, fogva tartás, kényszerintézkedések alkalmazásának módja és a büntetés végrehajtása körülményeiről. Ezeknek az iratoknak a hitelessége sok esetben megkérdőjelezhető, szóhasználata, fogalmi rendszere alapján a lejegyző személye későbbi korszakra tehető, ugyanakkor a rendészeti eljárásra vonatkozó leírások, illetve szakkifejezések, más korabeli forrásokkal összevetve hasznos ismeretekkel szolgálnak.

A rendőri szervek esetében ezek az iratok nem pusztán e szervek hatáskörébe tartozó feladatokról tájékoztatnak, hanem olyan részletekről is beszámolnak, ami a feladatot ellátó személyek speciális jellemzőire is fókuszál úgy, mint az adott szerv vagy személy feladata végrehajtása során tanúsított magatartása, a vádlotthoz való viszonya, adott esetben hatáskörének túllépése. Vizsgálatomnak elsődleges célja, amennyire a források erre lehetőséget adnak a rendészeti szervek és személyek feladatellátás során tanúsított magatartása, működése, illetve az egyes rendőri szervek közötti együttműködés megvalósulásának bemutatása.

Katonaság

A kora császárság időszakában megszorodtak a római katonák által végzett kvázi adminisztratív feladatok, beleértve a civilek körében végzett rendőri munkát is. A kiküldött katonák gyakran találták magukat őrtornyok mentén, üzenetek közvetítettek, utakat őriztek, banditák ellen harcoltak és határviták elbírálásában közreműködtek. A keresztény mártíriratok vizsgálata is azt a következtetést támasztja alá, hogy a mártírok elleni eljárások során a katonaság különböző szintjei lettek igénybe véve. A katonák polgári területeken történő rendőri alkalmazása egészen az Augustus által teremtett precedensekig nyúlik vissza, és már az 1. században ismertté vált a keresztények előtt.

A legkorábbi keresztény mártírokról szóló iratok sajnos kevés utalást tartalmaznak az eljáró rendészeti szervekre vonatkozóan. A Traianus császár (2.

század eleje) idejére tehető, Ignatiosz perét bemutató irat csupán annyit jegyez meg, hogy a vádlottat Antiochiából Rómába tartó hajóútja során katonák kísérték, „hajszolták”.⁴⁷⁸ Marcus Aurelius uralkodása alatt Jusztinosz és társai eljárását lejegyző irat szintén csak annyit jegyez meg az eljáró rendészeti szervek tekintetében, hogy a vádlottakat katonák vitték a kivégzés helyére, és az ítéletet is ők hajtották végre.⁴⁷⁹ A Polükarposz ellen lefolytatott eljárás a letartóztatás körülményeiről is beszámol, így a bíró általi kihallgatást megelőző eljárás mozzanatai is megjelennek a leírásban, helyi tisztviselők megnevezésével. Polükarposzt az ún. eirénarkhosz (rendőrfőnök) tartóztatta le. A rendőrfőnököt a tartományi kormányzó nevezte ki az egyes városokba, akinek a város rendjének és békéjének a fenntartása volt a feladata.⁴⁸⁰ Szerepel még a szövegben Fülöp asziatkhész, mely tisztség az Ázsia-Tanács elnöke pozíciót jelentette, aki e tisztség alapján a tartomány főpapja és a nyilvános játékok igazgatója volt.⁴⁸¹ Az ő nyilatkozata alapján döntöttek arról, hogy milyen büntetési nem által végezzék ki a vádlottat. A letartóztatás körülményeiről annyit tudhatunk meg, hogy az üldözők lovaikon, szokásos fegyverzetben rontottak rá, késői órában. Valószínűleg katonák kísérték a rendőri letartóztatás során a rendőrfőnököt.

A letartóztatás foganatosításának körülményei tekintetében megjegyzi a történet elbeszélője, hogy Polükarposz megvendégelte a katonákat, és kért tőlük egy órát imádkozásra, amibe bele is egyeztek. A szöveg utal továbbá arra is, hogy a rendőrparancsnok kísérte kocsiján a tárgyalás helyére a stadionba. A rendőrfőnök és kísérete az út során próbálta meggyőzni, hogy teljesítse vallási kötelezettségét, és mutasson be áldozatot az állam isteneinek. Miután sikertelenül jártak a meggyőzésben, ütlegelni kezdték, lelőtték a kocsiról úgy, hogy eltört a lábszára.⁴⁸² Úgy tűnik a vádlott idős kora és köztisztviselőként álló személyisége sem akadályozta

---

⁴⁷⁸ Az Isten-hordozó fővértanú, Ignatiosz tanúságtétele 5,1 (ford.: Vanyó László).

⁴⁷⁹ Szent Jusztinosz, Kharitón, Kharito, Euelpisztosz, Hierax, Liberianusz és társaik vértanúsága „C” változat 6,1 (ford.: Vanyó László).

⁴⁸⁰ Euszebiosz: Egyháztörténet 4.15.15 (ford.: Baán István) (fordító megjegyzése).

⁴⁸¹ Euszebiosz: Egyháztörténet 4.15.27 (ford.: Baán István) (fordító megjegyzése).

⁴⁸² Szent Polükarposz vértanúsága 7-9 (ford.: Vanyó László).

a katonákat abban, hogy erőszakoskodjanak vele.

Az eljárás során a katonák szerepe a kivégzésnél kerül ismét említésre. A rómaiak gyorsan rájöttek, hogy a keresztények előszeretettel készítenek ereklyéket mártírok testéből, ezért egyes esetekben a kormányzó az ítélet meghozatalát követően katonai különítményét arra használta, hogy megtagadják a temetést, őrizték a holttestet, vagy más módon megakadályozták, hogy hozzáférhetővé váljon. Gondolhatunk itt Jézus sírjának őrzésére az 1. századból. Jézus kivégzését követően a zsidó főpapok és farizeusok kérték Pilátust, hogy parancsolja meg a sír őrzését, nehogy a tanítványok ellopják a testet. Pilátus azonban azt válaszolta a zsidóknak, hogy *„van őrségetek, őriztessétek, ahogy tudjátok!”*.⁴⁸³ Ez a részlet ugyanakkor a helyi szervek tekintetében működő saját rendőri szervre utal. Polükarposz esetében a gyűlölködő tömeg kérte a kormányzót, hogy ne adják ki a mártír maradványait, nehogy ezután *„ezt kezdjék tisztelni.”*⁴⁸⁴ A viszály elkerülése érdekében a maradványokat végül a centurio elégette.⁴⁸⁵

Hasonló katonai közreműködést találunk a Perpetua és Felicitas szenvedését leíró forrásszövegben is, mely eljárás lefolytatására Septimius Severus császár idején 202-ben került sor. Thuburbo Minus (Észak-Afrika) városában tartóztatták le a történet főszereplőjét Perpetuát és társait. A szöveg szerint a börtönben katonák őrizték, erre utal a napló írójának a katonák zaklatásaira vonatkozó megjegyzése. A börtön felügyelője is katonai rangú személy volt (Pudens segédtsízt). A szerző a börtön jellemzéseként a következőket jegyzete fel: *„Megijedtem, mert ilyen sötétséget még soha nem tapasztaltam. Ó micsoda zord nap volt! Nagy hőség, a tömegek erőszakosságával, a katonák zaklatásával...”*⁴⁸⁶ Itt a napló lejegyzője arról tesz említést, hogy a katonák, nem csak a letartóztatás, hanem a fogva tartás feladatait is ellátták. Perpetua utal továbbá arra is, hogy bizonyos összegért, az örök

---

⁴⁸³ Vö.: Mt. 27.62.

⁴⁸⁴ Szent Polükarposz vértanúsága 17,2 (ford.: Vanyó László).

⁴⁸⁵ Szent Polükarposz vértanúsága 18,1 (ford.: Vanyó László).

⁴⁸⁶ Perpetua és Felicitas szenvedése 3,6 (ford.: Vanyó László).

a börtön egyik jobb helyére engedték őket, hogy felüdüljenek.⁴⁸⁷ A szövegből az is kiderül, hogy az örök és a fogvatartottak támogatói folyamatos kapcsolatban állhattak egymással, és az is nyilvánvaló, hogy az örök vesztegetés árán időnként engedélyezték a kapcsolattartást a fogvatartottakkal, így tudták gyarapítani a jövedelmüket, jegyzi meg McGowen.⁴⁸⁸ A fogság ideje alatt tehát a diakónusok látogathatták őket, sőt még azt is sikerült elérni, hogy Perpetua a gyermekét magához vehesse egy időre.⁴⁸⁹

A katonaság részvétele az eljárások során a fenti források alapján igen sokrétű. Amint láthattuk a katonák az eljárás kezdeti szakaszától (a letartóztatás, előzetes fogva tartás, a vádlott elővezetése stb.) folyamatosan közreműködtek az ítélet végrehajtásáig, majd adott esetben a kivégzett személy holttestének őrzéséig.⁴⁹⁰ A korai keresztényüldözések, amiről a fenti dokumentumok tanúskodnak, általában szórványosan, helyi szinten mentek végbe, többnyire a közösség nyomására. Ebből az időszakból még konkrét írásbeli rendelet sem maradt fenn, amely a keresztények törvényszegését rendelte volna büntetni, ezért az eljárások helyi szintű előfordulása és intenzitása sok esetben eltérő jellegzetességeket mutatnak. A katonák alkalmazása, különösen a kormányzók általi igénybevétele különösképpen magában rejtette azt a veszélyt, hogy adott esetben a kényszer közvetlen eszközeiként alkalmazzák őket. Euszebiosz korabeli beszámolója szerint például a nagyhatalmú Julia Mamaea császárnő katonai kíséretet küldött, hogy elhozza Alexandriából Antiókhia Órigenész teológust. Ebben az esetben a szándéka barátságos volt, mivel csak beszélni akart vele, de a rendelkezésére álló katonákat ugyanilyen könnyen felhasználhatta volna Órigenész megbüntetésére is.⁴⁹¹

A vizsgált források körében egyes iratok arról tanúskodnak, hogy maga a

---

⁴⁸⁷ Perpetua és Felicitas szenvedése 1,5-6 (ford.: Vanyó László).

⁴⁸⁸ MCGOWEN 455-476.

⁴⁸⁹ Perpetua és Felicitas szenvedése 3,9 (ford.: Vanyó László).

⁴⁹⁰ Vö. Fructuosus püspök, Augurius és Eulogius diakónusok vértanúsága 1,1 (ford.: Mosolygó Marcell).

⁴⁹¹ Euszebiosz: Egyháztörténet 6,21,3, (ford.: Baán István).

kormányzó volt a fő ösztönzője egy-egy keresztény vezető letartóztatásának. Ebben az esetben a kormányzó katonákat vett igénybe az eljárás során, és általuk gondoskodott az egyes eljárási cselekményekről. Példaként említhető az Észak-Afrika területén található Numídia provincia Valerianus császár idején, ahol a Kr. u. 259 körüli eljárásban a Szent Marianus és Jakab szenvedését bemutató forrás kiemeli, hogy a keresztényellenes megmozdulás „a pogányok vak dühe” és a katonatisztek tevékenységének eredménye. Itt a szöveg szerint „Isten minden kedveltjét követelte a *prefectus* vérengző és elvakult dühe, az ellenséges lelkiületű katonák keze által”.⁴⁹² Az irat egyértelműen kiemeli, hogy a *prefectus* volt a kezdeményező. „Nem úgy, hogy egy-két helyben állomásozó katona, hanem centuriók erőszakos keze tevékenykedett, azok egész aljas tömege sereglett össze a házhoz, amelyben tartózkodtak”.⁴⁹³ Ezután „számos kemény kínzással tette próbára őket a helyőrségi katona”.⁴⁹⁴ A katonai eljárásához további adalékkal szolgál az író, ugyanis azzal folytatja, hogy a katona kegyetlenkedéseire segítséget kapott a centuriótól, Cirta város vezetőségétől, valamint a papságtól.⁴⁹⁵ Ezeknek a vádlottaknak az ügyében az üldözés tényleges ügynökei az elszánt kormányzó, a vele szoros kapcsolatban álló katonák és a kegyetlen cirtai bírók voltak. Ezek az idézetek arra engednek következtetni, hogy azokon a területeken, ahol a keresztények elleni gyűlölet egységesen forrongott mind a lakosság mind a vezetőség részéről, ott nagyon hatékony együttműködés valósult meg az eljárás lefolytatása során valamennyi szerv részéről.

Az eddig vizsgált iratokban jól szemléltető, hogy a keresztények elleni eljárások megindításában részt vevő szervek típusa nem egységes. Egyes esetekben a lakosság, máskor a helyi polgári hivatalok, néha a kormányzók voltak a fő ösztönzők egy keresztény letartóztatásában. A kormányzók közül néhányan

---

⁴⁹² Szent Marianus és Jakab szenvedése, 2.4. (ford.: Vanyó László) Vö. Szent Montanus és Lucius vértanúsága 2,1 (ford.: Grunda László).

⁴⁹³ Szent Marianus és Jakab szenvedése 4,3 (ford.: Vanyó László).

⁴⁹⁴ Szent Marianus és Jakab szenvedése 5,1 (ford.: Vanyó László).

⁴⁹⁵ Szent Marianus és Jakab szenvedése 5,1 (ford.: Vanyó László).

buzgón keresték a keresztényeket.⁴⁹⁶

A 250-es évektől kezdődően⁴⁹⁷ azonban a kormányzók már nem hagyhatták figyelmen kívül a császári rendeleteket. Valerianus császár idején különösen szembetűnő, hogy ő a keresztények ellen elsősorban a katonai rendőrségre, nevezetesen a kormányzói katonákra támaszkodott, akik letartóztató ügynökként tevékenykedtek. Az eljárás során közülük kerültek ki a titkárok, börtönőrök, kínzók, hóhérok „szakértők” a keresztre feszítések és más megalázó büntetés végrehajtásában. A korszak egyik legismertebb pere a kormányzó kezdeményezésére indult eljárásra példaként szolgáló, Cyprianus püspök pere (258. szeptember 13.) Észak-Afrikában. Cyprianus letartóztatásában a proconsul törzstisztjei jártak el, nem a polgári rendőrök.⁴⁹⁸ A püspök 81. levele szerint valószínű, hogy a frumentarii elnevezésű rendkívül mozgékony katonai rendőrség volt kiküldve, amely szerv mind a császárokat, mind a kormányzókat szolgálta. Ezek a katonák hírvivőként, kémként, hóhéreként szolgáltak, és köztudottan fontos bűnözőket tartóztattak le. Cyprianust először egy bizonyos Sextus birtokára vitték, ahová az egészségi állapota miatt a rosszindulatú Galerius Maximus proconsul visszavonult. Az út során a vádlottat teljes tisztelettel kezelték a római elit tagjai. Az eljárás során végig ez a megkülönböztetett bánásmód nyilvánult meg. A vádlottnak nem kellett gyalogolnia, hanem „kocsira vették, és maguk közé ültették” a katonák.⁴⁹⁹ Megengedték neki, hogy a házban maradjon.⁵⁰⁰ Cyprianus számára sokkal inkább találó helynek gondolták, mint egy nedves és sötét börtönt, amivel a kevésbé tisztelt keresztény Perpetuanak szembe kellett néznie néhány évtizeddel korábban. Cyprianus kivégzése is sajátos módon zajlott, a keresztény közösség közreműködésével.⁵⁰¹ Ebben az esetben a vádlott lefejezését követően, fel sem merült az a lehetőség a kormányzó részéről, hogy a mártír maradványait a katonák

---

⁴⁹⁶ Vö.: Szent Marianus és Jakab szenvedése 2,2 (ford.: Vanyó László).

⁴⁹⁷ Decius császár rendeletének kiadási éve

⁴⁹⁸ Szent Cyprianus prokonzularis vértanúaktája 2,3 (ford.: Vanyó László).

⁴⁹⁹ Szent Cyprianus prokonzularis vértanúaktája 2,3 (ford.: Vanyó László).

⁵⁰⁰ Szent Cyprianus prokonzularis vértanúaktája 2,4 (ford.: Vanyó László).

⁵⁰¹ Szent Cyprianus prokonzularis vértanúaktája 5,1-5 (ford.: Vanyó László).

őrzésére bízta. A testet a hívek szabadon elvihették és illendően eltemethették.⁵⁰² Ez az eljárás annak bizonyítéka a keresztények elleni eljárások sorában, hogy az eljáró szervek részéről nem minden esetben nyilvánult meg gonosz, ellenséges hozzáállás.

Helyi szervek

Mindamellett, hogy a legtöbb mártírirat a keresztények elleni eljárások során a katonák közreműködésére utal, több olyan forrás is vizsgálható, melyek az eljárás helyi szervek általi lefolytatásáról számolnak be. Gallia fővárosában Lugdunumban (a mai Lyon helyén állt város) Marcus Aurelius császár uralkodása idején 177-ben lobbant fel a keresztények elleni gyűlölet, mely végül tragikus mézárulásba torkollott- jegyzi meg Euszebiosz.⁵⁰³ A vádlott keresztényeket először a tribunus által a város előjáró hivatalnokai elé vezették, akik kihallgatták, majd a legatus megérkezéséig a börtönben tartották őket.⁵⁰⁴ A leírás szerint az eljárás a helyi hivatalnokok előtt indult, akik lefolytatták a személyazonosságot megállapító első kihallgatást. A nem római polgár provinciabeliek felett ugyanis vagy a helyi peregrinus bíróság ítélkezett, vagy a helytartó. Ha azonban halálbüntetésről volt szó, akkor mindenképpen a helytartó járt el, aki azonban megtehetette azt is, hogy a peregrinust elítélés végett Rómába küldte. Jelen esetben tehát, tekintettel arra, hogy a keresztény név alapján előfeltételezett államellenes bűncselekmény miatt a helyi magistratusok (duoviri iure dicundo-i) büntetőbíráskodási hatásköre az eljárás lefolytatására nem terjedt ki, ezért kellett megvárniuk a helytartó megérkezését. Keresztes szerint a tribunus ebben az esetben a Lugdunum városában állomásozó 13. városi cohorsot (katonai egység) vezető tribunus volt.⁵⁰⁵ A legatus Augusti pro praetor címet betöltő személy pontos megnevezése azonban nem szerepel

---

⁵⁰² Szent Cyprianus prokonzularis vértanúaktája 5,6 (ford.: Vanyó László).

⁵⁰³ Euszebiosz: Egyháztörténet 5,1,8 (ford.: Baán István).

⁵⁰⁴ Euszebiosz: Egyháztörténet 5,1, 5-8 (ford.: Baán István).

⁵⁰⁵ KERESZTES, Paul: The Massacre at Lugdunum. in 177 A. D., Historia Bd. 16, 1967, 75-86, 76.

Euszebiosz leírásában. Ugyancsak a lugdunumi vértanútörténetek közé sorolható a Szent Epipódus és Alexander vértanúságát leíró akta, melyben az eljárás hasonló módon zajlik. Ebben a dokumentumban is a rendőrök teljesítették a bíró parancsát, mely feladatkörbe beletartozott a vádlott elővezetése, kínpadra állítása és maga a kínzás is.⁵⁰⁶

Az alább bemutatott mártíriratok Kis-Ázsia és a birodalom görög tartományaiban működő polgári rendőri erők működését szemléltetik, illetve az ottani speciális helyi szerveket mutatják be. Ezek az iratok a birodalom egészére vonatkozó, általános érvényű rendelet kiadása, Decius császár idejéből maradtak fenn. Ekkor rendelték el először egységesen, hogy a birodalom minden lakója áldozzon az állam isteneinek, vagyis egy vallási kötelezettséget általános érvénnyel kötelezővé tettek. Ekkortól beszélhetünk egységes állami üldözésről. Korábban ilyen üldözések inkább szórványosan fordultak elő.

Ebből a korszakból maradt ránk Pioniosz presbiter és társai vértanúságát bemutató dokumentum, melyben a polgári rendőrség reagált először a császári rendeletre. Polemon templomszolga (a birodalmi kultusz papja) indult felszólítani a vádlottakat a vallási kötelezettség teljesítésére, a lovasság főtisztje kíséretében. Miután ezt a presbiter és társai megtagadták, a katonai tisztek erőszakkal elhurcolták őket, és a főtérre kísérték.⁵⁰⁷

Itt kell megjegyezni, hogy a római vallás jellegéből adódóan a római papság közjogi feladatokkal és jogkörrel rendelkezett. A dolgozat korábbi fejezetében kifejtettek szerint az istenek rendszeres szolgálatára rendelt testületeknek voltak jogi feladatai is. A papság fő feladatai közé tartoztak a rendszeres áldozatok. A római jogban a szakrális szféra teljesen összefonódott az állami szférával. A papi rendek reprezentálták az államot az istenek felé. A római vallás inkább szigorú rituális rend által szabályozott. Zlinszky ebben a tekintetben a zsidó valláshoz

---

⁵⁰⁶ Szent Epipodius és Alexander szenvedése 6 (ford.: Kiss- Rigó László).

⁵⁰⁷ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 3,1-6 (ford.: Vanyó László).

hasonlítja.⁵⁰⁸

A római papságra vonatkozó szabályok a *ius publicum* (római közjog) részét képezték, mely a római állam működésére vonatkozó szabályokat rögzítette. A *Digesta* szerint a közjog a magistratusokra, a vallásra és a papságra vonatkozó szabályokat tartalmazta.⁵⁰⁹ A papság fenti jogkörére tekintettel tehát nem volt kivételes, hogy a templomszolga jogkörébe beletartozott az is, hogy adott esetben az áldozatbemutató kötelezettség teljesítése tekintetében hatósági személyként járjon el.

A Pioniosz és társai eljárását rögzítő mártírirat tanúsága szerint tehát a templomszolga hatáskörébe tartozott a letartóztatás, az első kihallgatás, a börtönbe zárás, a vádemelés és a bíróság elé állítás. Egészen addig ellátta a rendészeti feladatokat, amíg át nem adták a prokonzulnak a vádlottakat. Rendőri hatalmuk azonban korlátozott volt, élet és halál felett nem dönthettek. A börtönőrök tisztségét ez az irat nem jelöli meg közelebbről, de működésükről itt is kapunk egy kis tájékoztatást. Hasonlóan a Perpetua szenvedéséről szóló leíráshoz itt is arról olvashatunk, hogy a börtönőrök hasznot húztak a látogatókból.⁵¹⁰

Polemon a templomszolga eljárásáról kiegészítésként megemlíthető, hogy a proconsul megérkezése előtt még egyszer megpróbálta rákényszeríteni a vádlottakat az áldozat bemutatására, de ehhez már igénybe vette a lovasság főtisztjének a segítségét, aki a kíséretével kiabálva, ütlegelve, erőszakoskodva kísérte a vádlottakat az oltár elé. Úgy tűnik ezzel túllépte hatáskörét, hiszen Pioniosz fel is hívja a figyelmet a jogaikra „*a bebörtönzötteknek joguk van megvárni a prokonzult.*”⁵¹¹ A tiszték valódi rendőri hatalmat gyakoroltak, de végső soron jogkörük és joghatóságuk meglehetősen korlátozott volt. Pioniosz kivégzésére valóban nem került sor mindaddig, amíg a kormányzó a városba nem érkezett. A vizsgált dokumentum tehát egyértelműen bizonyítja, hogy nyilvánvaló

---

⁵⁰⁸ ZLINSZKY 1991, 114-115.

⁵⁰⁹ BAJÁNHÁZY 2013, 9.

⁵¹⁰ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 11,4 (ford.: Vanyó László).

⁵¹¹ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 16,3 (ford.: Vanyó László).

együttműködés volt a kormányzók és a polgári rendőrség között a büntető igazságszolgáltatás minden kérdésében.

Mindebből tehát arra lehet következtetni, hogy a polgári hatóságok abban az esetben, ha erőszakos kényszerintézkedések alkalmazására volt szükség, akkor szorosan együttműködtek a katonaság megfelelő szervével. Konon vértanú aktájában is erre találunk konkrét utalást. A városi előljárók közül az egyik városatya és egy templomszolga kérte a kormányzót, hogy nyújtson segítséget ahhoz, hogy átkutassák a gyanús helyeket. A segítség a rendfenntartók csapatával, a katonákkal valósult meg.⁵¹²

A keresztényüldözés utolsó szakasza Diocletianus császár idején az ún. „Nagy üldözés” időszakára esik. Ebből a korszakból számos mártírirat fennmaradt, melyek kellő részletességgel mutatják be a korszak közigazgatási szerveit. A birodalom különböző területein elhelyezkedő provinciák tekintetében a helyi szervek és személyek változatos elnevezésével és feladatkörével találkozhatunk. Szent Félix aktájában megjelenik a curator civitatis személye, akit a római hatóságok a legmagasabb rangú polgárok közül választottak.⁵¹³ Hatáskörét tekintve korlátozott rendőri jogköre volt, mely például a kihallgatás lefolytatására terjedt.

Az eljárás során többször találunk utalást itt is a katonák részvételére. A bebörtönzést a praetorianus gárda parancsnoka foganatosította, míg az ítélet végrehajtójaként szintén katonák lettek megnevezve.⁵¹⁴

Agapé, Eiréné és Khióné Thesszalonikiben történt letartóztatása során a stationarius elnevezéssel jelöli az őt, rendőrtiszt feladatkörét, aki a letartóztatásról jelentést készített, amit a jegyző a prefectus előtt a tárgyaláson felolvasott.⁵¹⁵ A

---

⁵¹² Konon mártíriuma 2,1-2 (ford.: Mosolygó Marcell).

⁵¹³ Szent Félix püspök szenvedése 2 (ford.: Vanyó László). Vö.: Pókecz 114. Róma városának működtetéséért a curatorok tartoztak felelősséggel. A legfontosabb curator-i tisztségek: a két közmunkáért felelős (curator aedium sacrarum és a curator operum locorumque publicorum), a vízellátásért felelős (curator aquarum), valamint a Tiberis folyó és Róma csatornahálózata felügyeletével és karbantartásával megbízott (curator alvei Tiberis et riparum) tisztviselők voltak. Ezeket a hivatalokat a princeps hozta létre, vezetőiket ő nevezte ki, hatalmának egy részét rájuk átruházva.

⁵¹⁴ Szent Félix püspök szenvedése 31 (ford.: Vanyó László).

⁵¹⁵ Agapé, Eiréné és Khóné szentek vértanúsága Thesszalonikiben 3.1 (ford.: Vanyó László).

stationarius kifejezést általában az őrszolgálatot ellátó alacsony beosztású katonákra alkalmazták, nem a kormányzó katonáira. Szintén említi az irat a beneficiarius tisztséget, melyre vonatkozóan az iratból arra lehet következtetni, hogy rendőri feladatokkal megbízott törzstiszt lehetett. Az ítélet végrehajtása, a már vizsgált források többségéhez hasonlóan itt is a katonák közreműködésével valósult meg.⁵¹⁶

Euszebiosznak a palesztinai vértanúkról szóló beszámolójából szintén a Diocletianus idején lebonyolított eljárásokról tudhatunk meg részleteket.⁵¹⁷ Az üldözés kezdetének a dátuma 303. február 23. A rendelet szövege szerint „*a templomokat le kell rombolni és a Titkos Írásokat el kell égetni, és elrendelték, hogy a hivatalban levőket hivataluktól, a házi szolgákat pedig szabadságuktól fosszák meg, ha kitartanak a kereszténység megvallása mellett.*”⁵¹⁸ Az elsődleges célja tehát a rendeletnek az áldozat bemutatására rákényszeríteni a keresztényeket. Ezután még három rendelet kiadására került sor, melyek rendelkezései egyre szigorodtak. Végző döntésként a birodalom minden polgára számára megparancsolták, hogy mutasson be áldozatot, halálbüntetés terhe mellett. Euszebiosz ennek a rendeletnek Palesztinában történő kihirdetését az üldözés második évére 304 körüli időszakra teszi.⁵¹⁹ Ez a rendelet előírta az áldozatbemutató kötelezettséget minden lakos számára. A városi előljárók lettek kijelölve, hogy gondoskodjanak a kötelező vallási szertartás elvégzéséről, illetve felügyeletéről. Caesarea egész városában hírnökök jártak házról házra és terelték össze az embereket a templomokba, ahol a *khiliarkhoszok* olvasták fel egyenként a neveket egy listáról. A szövegben utalást találunk arra, hogy a szertartás elvégzésénél jelen volt a kormányzó, egész katonai csapat kíséretében.⁵²⁰ „*A tartományok kormányzói és a hadsereg fővezére előírásokkal, levelekkel és*

---

⁵¹⁶ Agapé, Eiréné és Khióné szentek vértanúsága Thesszalonikiben 7,1 (ford.: Vanyó László).

⁵¹⁷ Euszebiosz: Egyháztörténet 8,2 (ford.: Baán István).

⁵¹⁸ Euszebiosz: Egyháztörténet 8,2,4 (ford.: Baán István).

⁵¹⁹ KERESZTES 1983, 382.

⁵²⁰ Euszebiosz Pamphilu: A palesztinai vértanúk 4,8 (ford.: Baán István).

általános parancsokkal sürgették az összes város gondnokait, valamint a tabulariusokat, hogy hajtsák végre a császári útmutatást.”⁵²¹ A fürdők felügyelőit is bevonták a feladatok teljesítésébe.⁵²² Ez az akta az eljárás apró részleteinek bemutatásával bizonyítja azt a gyakorlatot, hogy a központi hatalom számos helyi tisztviselőt bevont a rendelet végrehajtásából adódó feladatokba, mivel az intézkedések maradéktalan megvalósítása csak e szervek fokozott együttműködésével volt csak megvalósítható. A római rendőri szervezetről megállapíthatjuk, hogy ha nevében nem is épült ki konkrét rendőrségi szervezetrendszer, mégis hatékony együttműködés valósult meg a közigazgatási területen tevékenykedő hivatalok között.

A vizsgált források alapján megállapítható, hogy a keresztények elleni eljárások során intézkedő szervek körében elsődlegesen a civilek közé kihelyezett római katonaság említhető. A katonai hatalom rendfenntartó erőként történő alkalmazása a császárság idején került előtérbe, amikor minden katonai hatalom lassan a princepsre szállt. Korábban a hatalom a nép bizalmát élvezte és elegendő volt, egy – egy lictor a polgárok lecsendesítésére. Ekkor a hadsereg lényegében a római polgárok fegyveres testülete volt. A principatus idején egyre inkább előtérbe került a hadsereg és hatalmi tényezőként lépett a nép helyébe. Diocletianus pedig egy olyan új struktúrát épített ki, mely már szigorúan elválasztotta a katonai és polgári tisztviselők hatáskörét. Az abszolút hatalom működését már alá-fölrendeltség jellemezte.⁵²³ Ezek a hatásköri tényezők jól szemlélhetők a fennmaradt forrásokban, ahol a katonai szervek különböző szintjei minden iratban felismerhetők.

Furhman jól körülhatárolható hatósági szinteket különböztet meg a szemlélt forrásokban. Álláspontja szerint a császári indíttatású eljárások során a birodalmi katonaság túlnyomó hatásköre körvonalazható, míg jelentős számban figyelhető

---

⁵²¹ Eusebiosz: A palesztinai vértanúk 9,2 (ford.: Baán István).

⁵²² Eusebiosz: A palesztinai vértanúk 10,2 (ford.: Baán István).

⁵²³ ZLINSZKY 1991, 182.

meg a területileg kihelyezett kormányzói szint részvétele is az eljárások során. A tartományi kormányzók azonban többnyire a helyi hivatalok közreműködésével folytatták le eljárásaikat. A rendészeti hatóságok harmadik szintje a helyi polgári vagy önkormányzati rendőrség volt, melyet a helyi közösség által alkalmazott és szervezett tisztek és őrök képviseltek. A források jól szemléltetik a római hivatalnokrendszer, változatosságát, mely a rendőri feladatellátásban szerepet kapott, különös figyelemmel a vallási tisztségviselőkre, melyek közigazgatási feladatköre kiemelten előtérbe került a keresztények esetében.⁵²⁴

---

⁵²⁴ Vö.: Fuhrmann, Christofer J.: „How to Kill a Bishop: Organs of Christian Persecution in he Third Century” In Rudolf Haensch, ed., *Recht haben und Recht bekommen im Imperium Romanum: Das Gerichtswesen der Römischen Kaiserzeit und seine dokumentarische Evidenz* = *Journal of Juristic Papyrology Supplement* 24 2016, 241-261. 256-257.

VI. FEJEZET

Bírói szervek

Tekintettel arra, hogy a keresztények elleni eljárások döntő többsége a római principátus korszakának időszakára tehető elsődlegesen a princeps büntetőbíráskodásáról ejtenék néhány szót. Alapvetően négyféle bíráskodási formáról beszélhetünk. Elsőként említhető a császár személyes vagy udvari bírósága, mely a kiemelt ügyek estén került alkalmazásra, mint például a katonai ügyek esetében. A princeps ilyenkor, mint a hadsereg legfőbb parancsnoka járt el. Hatáskörét illetően megállapítható, hogy a birodalom valamennyi lakójával szemben eljárhatott. Minden törvény fölött állt, illetve nem volt kötve a bűncselekményi és a tételes büntetési meghatározásokhoz. Római polgár feletti bíráskodás is megillette, amennyiben a vádlott elutasította a helytartói bíróság hatáskörét és a princeps bírósága elé kérte magát. Ez volt az ún. *provocatio*, amely kizárta a helytartói bíróság hatáskörét.

Az *extraordinem cognitio* alapján a császár személyes bíráskodása során, mint különleges bíróság működött, ezt a hatáskörét azonban gyakrabban átadta valamelyik rendes bíróságnak. Ezek az eljárások lényegében ún. *cognitio* eljárások voltak, melyekben nem voltak eljáró felek, amennyiben a vádló megjelent, följelentőként szerepelt. Amely eljárásokban a császár személyesen bíráskodott, úgy az eljárás helyszíne a palota valamely helyisége volt. Az általános szabály szerint a császár is meghallgatta a tanácsadóit az ítélelhozatal előtt, melyhez nem volt kötve. A császár tanácsadói között kapott helyet a császári gárda parancsnoka is, a *praefectus praetorio*, akinek szerepe fokozatosan előtérbe került, míg végül a császár személyes ítélezését irányította. Fontos feladatának köszönhetően neves jogászok is kinevezést nyertek erre a feladatra. A princeps delegált bíróságaiként működött Róma városában a *praefectus urbi*, a császári

provinciákban pedig a provinciái helytartó.⁵²⁵ Gyakran előfordult, hogy az egyes hatóságok, illetve maguk a felek az ítékezés előtt elvi jogi véleményt kértek a princepstól. A császár nyilatkozata ilyenkor a rescriptum volt, mely a döntés meghozatalát segítette.⁵²⁶

A dominatus idején Diocletianus rendszerére alapozva kialakult a császári hivatalnokok alá-fölérendeltségi rendszere. Az uralkodó a korábbi elvekhez hasonlóan magához vonhatott minden ügyet, ezáltal fel volt oldva a büntetőjog szabályai alól, hatásköre pedig meghaladta a princepsét.

Említést kell tenni továbbá az ún. rendőrbíráskodásról, mely jelentős szerepet játszott Róma városában a rend és biztonság fenntartásában. A fenti feladatok ellátása kisebb beosztású magisztrátusok hatáskörébe tartozott (aedilis, tresviri). Ők gondoskodtak az éjszaka rendjének biztosításáról, a tűzvédelemről, az őrségek parancsnokságáról. Hatáskörük kiterjedt bírság kiszabására, őrizetbe vétel elrendelésére. Rendőri intézkedéseket a provinciák és helyőrségek parancsnokai is elláthattak, illetve a rendőrhatóságok a helyőrség igénybevételével nyomatékossíthatták az intézkedéseiket.⁵²⁷

A közbűncselekményekkel szembeni eljárások lefolytatása az imperiummal rendelkező római magistratusok hatáskörébe tartozott. A bűncselekmények üldözésére sajátos jogköre (coertitio) alapján volt jogosult. E jogköre lehetőséget biztosított számára, hogy szabadon és saját felelősségére járjon el a bűncselekményekkel szemben. Különbözött ettől az eljárástól a magistratus eljárása abban az esetben, ha bűnvádi eljárást folytatott le, ugyanis a bűnvádi eljárásokat a törvények által előre szabályozott módon kellett lefolytatni. A bűnüldöző hatóságok tevékenysége is ennek megfelelően lett szabályozva. A coertitios eljárások során a magistratus tehát nyilvánosan, önállóan járt el. A nyilvánosság biztosította a megfelelő ellenőrzés lehetőségét az önkényes

---

⁵²⁵ ZLINSZKY 1991, 50-51.

⁵²⁶ ZLINSZKY 1991, 52.

⁵²⁷ ZLINSZKY 1991, 54.

eljárásokkal szemben.

Ennek megfelelően az eljárások a következő kategóriákba sorolhatók:

- provinciákban fogantatosított bűnüldözés
- a princeps által kiküldött legatusok bűnüldözése
- a dominatus korában a hivatalnok bírák általi bűnüldözés
- imperiummal nem rendelkező rendészeti hatóságok bűnüldöző tevékenysége.

A bűnüldöző hatóságok rendszerint igénybe vettek jogismerő személyeket tevékenységük során (consiliariusok, assessorok), akiknek a véleménye nem kötötte a magistartust a döntése meghozatalában.⁵²⁸

Az ókeresztény mártírakták és szenvedéstörténetek vizsgálata során legtöbbször a keresztény mártírok hitének és szenvedésének tanulmányozása kap nagyobb hangsúlyt, ami nyilvánvaló ezen iratok keresztény eredetének és mondanivalójának köszönhetően. Ezek az iratok azonban arra is lehetőséget adnak, hogy a római igazságszolgáltatás oldaláról is megvizsgáljuk a témát. A Decius császár uralkodását megelőző időszakban a római államhatalom a keresztény vallást hivatalból nem üldözte, csak keresztények elleni magánvád alapján indult eljárásokról lehet beszélni. Ezek az eljárások elsősorban a feljelentőktől függtek, ezért a perek helyenként időszakosan fellángoltak, főként természeti csapások és katonai balsikerek esetén, majd hosszabb rövidebb ideig szüneteltek.⁵²⁹ Ennek megfelelően az eljáró szervek részéről sem lehet egységes eljárási rendről, illetve egységes keresztényellenes politikáról beszélni.

VI.1. A 2-3. századi büntető igazságszolgáltatás főtisztviselői az ókori Rómában

A mártírakták szövegében attól függően, hogy itáliai - azon belül római - vagy provinciai területről volt szó a bírósági eljárást folytató személyek hivatalos elnevezései eltéréseket mutatnak. Legtöbbször a tágabb értelemben használt

---

⁵²⁸ ZLINSZKY 1991, 43-44.

⁵²⁹ ADRIÁNYI 32.

kormányzó, helytartó megjelölést, olvashatjuk, ugyanakkor számos esetben a kormányzásra jogosult tisztségek pontos megnevezései is előfordulnak (procurator, praefectus, proconsul). Az eljáró főtisztviselő elnevezése a principatus idején az általuk igazgatott terület közigazgatási besorolásától is függött. A provinciák irányítási rendszere a következőképpen alakult. A római provinciák a principatus alatt még nem álltak egységes irányítás alatt. Valamennyi provincia kormányzásában a tartományi vezető mellett kialakult központosított közigazgatás is működött, amelynek élén a helytartó titkárságának a vezetője, a principalis állt. A hivatalban a nyilvántartások elkészítéséért felelős commentarienses, a testőri és jogi feladatokat is ellátó speculatores és a provinciái kormányzók védelmét szolgáló singulares működtek. A hivatal segédszemélyzete írnokokból, számvevőkből, titkárokból, börtönőrökből, idézéseket kézbesítőkből (viatores) és kikiáltókból (praecones) állt, akiket a provinciabeliekből választottak.⁵³⁰

Róma hatalmi politikája arra irányult, hogy az uralkodó osztály egy részét Rómához kösse azáltal, hogy a régi vezető tisztviselőket korábbi tisztségében meghagyta. Ennek a rejtett politikának további indoka, hogy a régi igazgatási, bírósági apparátust Róma nem tudta ellátni tisztviselőkkel saját polgáraiból, illetve ez jelentős nehézséggel járt volna. Célszerűbbnek látták, hogy meghagyják a régi igazgatási apparátust, amely továbbra is vezette a helyi közigazgatást a római tisztviselők utasításainak megfelelően. Ezek a tisztviselők ezáltal hű kiszolgálói lettek Rómának a provinciák lakosainak kizsarolásában.⁵³¹

A principatus időszakában a provinciák közigazgatása alapvetően négy fő irányítási modellt követett. A szenátus és a római nép által igazgatott provinciák, a princeps által irányított területek, amelyeknek élén állhatott szenátori rangú procurator vagy praefectus is. A lovagrendűek által kormányzott (procuratori)

---

⁵³⁰ PÓKECZ Kovács Attila: A principatus közjoga, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2016. 121.

⁵³¹ PÓLAY Elemér: Jogrendszerek az ókori Rómában, Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica Tomus VII. Fasciculus, 2. Szeged, 1960, 28.

császári provinciák, illetve külön kategóriába tartozott Egyiptom kormányzása.⁵³²

Mielőtt azonban az egyes kategóriába tartozó tisztségviselők jogkörét megvizsgálunk arra is ki kell térni, milyen változás következett be az alávetettség létrejöttével a leigázott területeken különösen a büntetőjog tekintetében. A meghódított területek bekebelezésére használjuk jogilag a provincializálás fogalmát, mely azt jelentette, hogy a meghódított terület földjét Róma tulajdonává tették, a földek után pedig adót vetettek ki. A leigázott lakosság 212-ig azonban nem kapott római polgárjogot. A provincializálás következménye ugyanakkor az volt, hogy a jogélet terén Róma a provinciára is kiterjesztette a római jog uralmát. Személyileg a provinciák szabadon hagyott lakossága tehát nem kapott római polgárjogot, ellenben alá volt rendelve a Rómából küldött provinciai helytartó korlátlan hatalmának. A helytartó imperiumát a császár képviselőjében, a császár hatalmának egy részét gyakorolta, és csak neki tartozott felelősséggel. Végeredményben tehát a helytartó kezében volt a provincia egész területének közigazgatása, vagyis a Róma által alkotott közigazgatási rendszer lépett életbe. A büntetőtörvénykezés szintén a helytartó kezébe került, így mind a provinciai közigazgatási jog, mind a büntető és polgári iurisdictio római volt.⁵³³

A szenátusi provinciákat egy szenátor kormányozta. Claudius idejében

---

⁵³² Vö.: Pókecz 127-132. Habár ennek a tanulmánynak a keretében a lovagrendűek által kormányzott császári provinciák, illetve a különleges státuszú Egyiptom területén lezajlott keresztényüldözésre nem térnek ki, mégis a teljesség kedvéért ezekről is szükséges néhány szót ejteni. A lovagrendűek által kormányzott (*procuratori*) császári provinciák korábban a Rómával *cliensi* viszonyban lévő helyi uralkodó irányítása alá tartoztak. Ezt a történetileg kialakult királyi funkcionáriusi réteget váltotta fel a lovagrend köréből a *princeps* által kinevezett és fizetett kormányzó, a *procurator*, aki katonai és civil jellegű, közigazgatási és bírói feladatokat is ellátott. Claudius uralkodásának idején ilyen provincia volt *Cappadocia, Iamnia, Iudea, Mauretania Caesariensis, Mauritania Tingitana, Noricum, Raetia és Thracia*. A 2. században a tartományi kormányzók megjelölésére (akár a *senatori*, akár a lovagrendűek esetében) a *praeses* kifejezést kezdték használni.⁵³² Egyiptom különleges és kivételes helyet foglalt el a Római Birodalom provinciális rendszerében. Sajátossága abban állt, hogy státusza nem a római államtól, hanem a *princeps* személyétől függött, aki egyben a fáraók helyébe is lépett. A kormányzói feladatokat Augustus óta a *praefectus Aegypti* látta el, aki a *princeps* közeli környezetéhez tartozó bizalmi ember volt. A létrehozott hivatalos megjelölése ennek az új tisztségnek a *praefectus Alexandriae et Aegypti* volt. A *praefectus Aegypti* jogai a provinciai *proconsulokéhoz* hasonló volt. Imperiuma mind közigazgatási, mind bírói jogköröket magába foglalt (*imperium mixtum*). A provinciai igazságszolgáltatás fejeként a fontos ügyekben ő járt el, a kisebb jelentőségű ügyekben pedig bírói hatalmát átruházta akár polgári, akár katonai ügyekben eljáró bíróra (*iudex datus*). Helyzetének egyik fő sajátossága az volt, hogy jogalkotó hatalommal is bírt, így *edictumot* adhatott ki, amely valamennyi provinciai lakosra nézve kötelező volt.

⁵³³ Vö.: PÓLAY 13-14.

(Kr.e. 10 - Kr. u. 54) tíz provincia rendelkezett ezzel a státusszal: Africa, Achaia, Asia, Baetica, Bythinia et Pontus, Creta et Cyrenaica, Cyprus, Macedonia, Narbonensis és Sicilia. A kormányzók közül többen már korábban is consulok vagy praetorok voltak. Ezek a kormányzók proconsuli címmel is rendelkeztek. A proconsul általában lictori kíséret illette meg. A proconsul fő feladata a provinciái közigazgatás irányítása, a közrend fenntartása volt, amelybe a vallási béke és az egyes városok jó működésének biztosítása is beletartozott. Emellett bírói hatalommal is rendelkezett, ami a peregrinusok vonatkozásában a halálra ítélet jogát is magába foglalta, illetve a kisebb jelentőségű ügyekben fellebbezési fórumként, a jelentősebb ügyekben első fokon eljáró bíróként is működött. A szenátori provinciák kormányzói jelentős helyi autonómiával bírtak. Munkájukat a quaestor, a legatus és az accentus segítette. A legatus szintén szenátori rendű személyként, főként jogi ügyekben segítette a proconsult, de őt már nem a szenátus küldte ki a provinciába, hanem maga a kormányzó választotta barátai, bizalmasai köréből. Az elsőfokú hatóság tehát a provincia helytartója volt. A másodfok a területi beosztástól függően vagy a diocesis vicarius (tartomány-csoport élén álló hivatalnok) vagy a prefectus volt. Ezeknek az ítélete ellen a császárhoz, illetve az őt törvényileg helyettesítő prefectus pretoriohoz lehetett fellebbezni.⁵³⁴

A Kr. u. 2. század végén a szenátori provinciák közül az afrikai provinciákban jelentős üldözés kezdődött a keresztények ellen, ezért több mártírakta helyszíne is ennek a területnek a kormányzati jellegzetességeit mutatja. A scilliumi⁵³⁵ vértanúk aktája Karthágó kormányzóját Saturninus proconsul elnevezéssel említi,⁵³⁶ akire Tertullianus⁵³⁷ is hivatkozik. A Perpetua és Felicitas szenvedéstörténete⁵³⁸ 202 körül szintén az Észak-Afrikában folyó üldözés bizonyítéka. Az itt említett Hilarius kormányzó az író elmondása szerint az akkor

---

⁵³⁴ Pókecz 125-126

⁵³⁵ A scilliumi vértanúk aktája (ford.: Vanyó László) A helyiség pontosan nem azonosítható be. 411 körül vannak írásos emlékek, melyek beszélnek Scillium város püspökéről. (fordító megjegyzése)

⁵³⁶ A scilliumi vértanúk aktája 1 (ford.: Vanyó László).

⁵³⁷ Tertullianus: Scapulához 3,4. (ford.: Vanyó László).

⁵³⁸ Perpetua és Felicitas szenvedése 6,3 (ford.: Vanyó László).

meghalt Minucius Timinianus proconsul utódjaként kapta meg a bírói hatalmat.⁵³⁹ Hilarianus, Heffernan véleménye szerint a tradicionális panteon imádója volt. Joghatósága gyakorlásában – különösen, ha a vádlottakat halálra ítélték - mindig a törvény által megengedett kereteken belül járt el.⁵⁴⁰

Irányítás szempontjából a provinciák másik nagy csoportjába tartoztak a szenátor által kormányzott császári provinciák. Ezek a területek Claudius idejében már túlsúlyba kerültek a szenátuséhoz képest, mind területük, mind számuk alapján. A princeps által a consuli vagy praetori tisztséget korábban betöltött szenátorok köréből kiválasztott bizalmi személy irányította, aki a legatus Augusti pro praetore címet viselve. Claudius idejében a következő provinciák tartoztak ebbe a kategóriába: Belgica, Cilicia, Corsica-Sardinia, Gallia Comata, Galatia, Lusitania-Asturia-Callaecia, Syria, Tarraconensis, Britannia. A legatus Augusti a provinciája területén állomásozó katonai csapatok parancsnoka is volt.⁵⁴¹ A szenátor által kormányzott provinciák közül Gallia fővárosában Lugdunumban (a mai Lyon helyén állt város) Marcus Aurelius császár uralkodása idején 177-ben tragikus eljárásorozat indult a keresztények ellen.⁵⁴² Az eljárás a jogi rendelkezéseknek megfelelően a helyi hivatalnokok előtt indult, akik lefolytatták a személyazonosságot megállapító első kihallgatást. Keresztes megjegyzése szerint a tribunus ebben az esetben a Lugdunum városában állomásozó 13. városi cohorsot (katonai egység) vezető tribunus volt.⁵⁴³ A legatus Augusti pro praetor címet betöltő személy pontos megnevezése azonban nem szerepel Euszebiosz leírásában.

Külön említést érdemel a továbbiakban Róma városának irányítása. Róma és Itália területének kormányzásában két fő magistratust kell figyelembe venni, a praefectus praetorio és a praefectus urbi tisztségeket. A principatus kezdeti

---

⁵³⁹ Tertullianus: Scapulához (ford.: Vanyó László) 3, 1 Vö.: HEFFERNAN, Thomas J.: The Passion of Perpetua and Felicity, Oxford University Press, New York, 2012, 91. Hilarianus ideiglenesen szolgált ebben a pozícióban, a minucius Opimianus prokonsul közelmúltbeli halála miatt.

⁵⁴⁰ HEFFERNAN, Thomas J.: The Passion of Perpetua and Felicity, Oxford University Press, New York, 2012, 61.

⁵⁴¹ PÓKECZ 127.

⁵⁴² Euszebiosz: Egyháztörténet 5,1,8 (ford.: Baán István).

⁵⁴³ KERESZTES 1967, 76.

időszakában egyre nagyobb politikai szereppel bíró praefectus praetorio tisztséget Augustus alapította Kr. e. 2-ben abból a célból, hogy a princeps személyi biztonságáért felelős testőrcsapatok parancsnoka legyen. Hagyományosan egy lovagrendű személy töltötte be, ami a procuratori életpálya csúcsát is jelentette. A praefectus praetoriót a princeps nevezte ki, akire később a császár jogköreinek egyre jelentősebb részét delegálta. A praefectusok a császárt Róma, Itália és a provinciák kormányzatában helyettesítették. Legfontosabb jogköre katonai volt, melyet hivatalnoktársával osztott meg, majd a 3. századtól kezdődően egyikük jogász feladatokat látott el. A Severusok idején már a császári tanácsban (consilium principis) az első személy lett, illetve a császár állandó helyettesévé lépett elő a közigazgatás és a jogszolgáltatás legfelső szintjén. Itáliában Rómától 100 mérföldes körzeten kívül büntető joghatóságot kapott, a császárhoz való fellebbezés kizárásával. A császár helyetteseként elbírálta a tartományi büntető- és polgári bíróságok ítéletei elleni fellebbezéseket. Bírói tevékenységében jogtudósokból álló consilium volt segítségére. A praefectus praetoriók között számos kiemelkedő jogtudós előfordult: Papinianus (203-212 között) és Ulpianus (223-ban). A Severusok idején a császári constitutiók megszövegezésében is részt vettek, különösen a császárhoz intézett jogi kérdésekre adott válaszok (rescriptumok) szerkesztésénél játszottak kiemelkedő szerepet.⁵⁴⁴

A praefectus urbi Róma városának rendőrfőnöke volt, akinek irányítása alatt állt a városi rendőrség (cohors urbana). Ő gondoskodott a fővárosi közrend fenntartásáról, illetve Rómában s a város határától számított 100 mérföldön belül bíraskodott a hatáskörébe utalt büntető és polgári ügyekben. Ítéletei ellen a császárhoz lehetett fellebbezni. E tisztség létrehozása is Augustus nevéhez fűződik. Septimius Severus (193-211) idejétől a hatásköre jelentősen bővült, így a praefectus urbi Róma városa és 100 mérföldes körzetén belül minden bűncselekmény vonatkozásában hatáskörrel bírt.⁵⁴⁵

---

⁵⁴⁴ Vö.: PÓKECZ 38.

⁵⁴⁵ PÓKECZ 103-108.

A mártíraktákban Róma városának időrendben első feljegyzett vértanúja a római egyház harmadik előjárója Kelemen pápa volt. A pápa működése Traianus (98-117) császár uralkodásának idejére tehető. Az irat nem tekinthető minden vonatkozásában hitelesnek, a benne megnevezett tisztviselők pedig beazonosíthatatlanok.⁵⁴⁶ A szöveg szerint a város praefectusi székében egy bizonyos Mamertinus ült,⁵⁴⁷ aki a leírtak alapján higgadtan és ésszerűen próbálta az eljárást lefolytatni. Valószínű itt a praefectus urbi tisztséget töltötte be az eljáró tisztviselő. Traianus császár rendeletére is több ízben utal az irat, és az eljárás lefolytatása is a traianusi elvek szellemét követi.

Feltehetően Antoninus Pius (138-161)⁵⁴⁸ uralkodásának idejéből származó akta a Szent Felicitásnak és hét fiának szenvedése. Az eljáró személy a város (Róma) praefectusa Publius volt, akit Antoninus bízott meg azzal, hogy vegye rá a vádlottakat az áldozat bemutatására. A szöveg szerint a város papjai vádolták be a keresztény asszonyt Antoninusnál, aki a város praefectusát bízta meg az eljárás lefolytatására. Valószínűleg itt is a praefectus urbi tisztségről lehetett szó, hiszen a város 100 mérföldes körzetén belül ő rendelkezett joghatósággal.

Szintén a római vértanúk közé sorolható Jusztinosz, Kharitón, Kharitó, Euelpisztosz, Hierax, Liberianus és társaik, akik a római helytartó Rusticus előtt vallották meg hitüket.⁵⁴⁹ Q. Iunius Rusticus 162-ben consul ordinarius, majd 163-168 között Róma praefectusa volt. Ulpianusnak egy a fellebbezésekkel foglalkozó fragmentuma is megnevezi a vitás ügyben eljáró praefectus urbit, aki hivatalát 162 körül betöltő Iunius Rusticus volt.⁵⁵⁰

Apolló a Commodus császár idején kitört keresztényüldözés áldozata lett 183 körül. Apolló Róma városának szenátora volt, akit saját szolgája jelentett fel keresztény hite miatt. Történelmi források tanúskodnak arról, hogy előkelő

---

⁵⁴⁶ Szent Kelemen Pápa vértanúsága (ford.: Vanyó László) (fordító megjegyzése).

⁵⁴⁷ Szent Kelemen Pápa vértanúsága 16,1 (ford.: Vanyó László).

⁵⁴⁸ Szent Felicitásnak és hét fiának szenvedése I (ford.: Németh László).

⁵⁴⁹ Szent Jusztinosz, Kharitón, Kharitó, Euelpisztosz, Hierax, Liberianus és társaik vértanúsága I,1 (ford.: Vanyó László).

⁵⁵⁰ PÓKECZ 105-106.

körökből származók is sokan keresztények lettek. Euszebiosz is ír arról, hogy Apolló filozófiai műveltsége nagy tekintélyt biztosított neki a hívek körében Rómában.⁵⁵¹ Apolló elérte, hogy bemutathassa hitének észszerűségét, ezért összeállított egy könyvet, amit a szenátusban felolvasott. Krisztus mellett tett vallomásaért fővesztésre ítélte a szenátus, mert „[...] régi törvény náluk, hogy tagadás nélkül nem bocsájtják szabadon a keresztényeket, akik egyszer már ítélőszékük elé kerültek”.⁵⁵² Az aktában szereplő földrajzi adatok azonban pontatlanok. Az örmény szövegváltozat szerint Apolló nem római, hanem alexandriai, a helytartó pedig ázsiai proconsul. Apolló római tevékenysége egyéb források alapján bizonyított, illetve a korabeli történetíró Hérodianosz is említést tesz Perennisről, mint a birodalom leggazdagabb emberéről, aki valószínűleg a praefectus urbi tisztséget töltötte be Rómában.⁵⁵³

VI.2. *A bírósági eljárásban érvényesülő alapelvek*

A vizsgált korszak büntető igazságszolgáltatási rendszere tekintetében hatályos jogszabályokat jól tükrözik a császári rendeletek. Ezekből a mai modern kori büntetőjogi alapelvek létezésére is következtetni lehet, bár abban az időben még azok konkrét megszövegezésére nem került sor. Molnár Imre a római igazságszolgáltatás egyik fő alapelveként tekinti a bíró részéről az igazság kiderítése iránti igényt.⁵⁵⁴ Erre vonatkozóan számos utalás található a kódexekben. Ulpianus a büntetés kiszabására vonatkozóan megállapítja egy jogeset kapcsán, hogy minden bűncselekmény elbírálásánál figyelembe kell venni azt, hogy vagy igazságos (jogos) büntetést kell kiszabni, vagy mérsékletet kell gyakorolni (Ulp. D. 48,19,5,2).

A másik fő alapelv Molnár szerint a bírói függetlenség elve, ami a

---

⁵⁵¹ EUSZEBIOSZ: Egyháztörténet 5,21 (ford.: Baán István) 5,21.

⁵⁵² Szent Jeromos presbiter: A kiváló férfiakról 42 (fordította: Ladocsi Gáspár).

⁵⁵³ HÉRODIANOSZ: A Római Birodalom története Marcus Aurelius halálától 8,2,8 (ford.: Fehér Bence és Kovács Péter)

⁵⁵⁴ MOLNÁR Imre: Az ókori Róma büntetőeljárás jogának rendje. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica 2012, 331-352. 334.

különböző korszakokban eltérő módon valósult meg, illetve olyan tényezők befolyásolták, mint a központi hatalom, politikai változások, hatalmi harcok. A császárság korában például a császári bíróság felállítása lehetőséget teremtett a bíróságok munkájába történő beavatkozásra. Az ügyek nagy száma, valamint a bírósági rendszer átalakulása miatt a császári beavatkozás a Kr. u. 2-3. századra visszaszorult.⁵⁵⁵

Az eljárási forma tekintetében Róma városában a római polgárok ügyében eljáró korábbi esküdtzéki bíráskodás helyét fokozatosan a hivatalnok bírók vették át. A hivatalnok bírók megjelenése azonban elsőként a provinciákban figyelhető meg, ahol a helytartó látta el a bírói feladatot.⁵⁵⁶ A korabeli állapotokat bemutató mártírakták is jól szemléltetik ezt a gyakorlatot. Az ún. cognitio eljárás során az eljárás lefolytatása és az ítélet meghozatala is az eljáró bíró hatáskörébe tartozott.⁵⁵⁷

A mártírakták alapján azonban úgy tűnik, hogy a bírói függetlenség elvének, eljáró szervek általi értelmezése gyakran eltolódott az önkényesség irányába. A birodalom központi részétől való távolság, illetve a központi igazgatás viszonylag ritka beavatkozásának köszönhetően a bírók eljárásaik során gyakran szükségtelen erőszakot alkalmaztak és jogellenes döntéseket hoztak. Különösen igaz ez a megállapítás a lugdunumi mártírok esetében. Keresztes véleménye szerint ez az irat tele van jogi szabálytalanságokkal és önkényes bírói cselekményekkel.⁵⁵⁸ Az eljárás azzal indult, hogy a helyi hatóságok elkezdtek felkutatni és letartóztatni a bevádolt keresztényeket, ami az első szabálytalanság az adott korszakban hatályos jogi rendelkezések értelmében. A keresztények jogi helyzetére vonatkozóan ugyanis még hatályban voltak Traianus és Hadrianus császár rescriptumai, melyek tiltották a keresztények felkutatását és a névtelen vádló általi feljelentését. Ulpianus azt mondta, hogy a császár döntései rendelet erejével bírnak. (Ulp. D. 1.4.1.) Vagyis mind a rescriptum, mind a decretum a császár kijelentése, ami

---

⁵⁵⁵ MOLNÁR 2012, 335.

⁵⁵⁶ MOLNÁR 2012, 346.

⁵⁵⁷ SÁRY 2012, 75-76.

⁵⁵⁸ KERESZTES 1967, 75.

törvény erejével bír.⁵⁵⁹ Keresztes feltételezi, hogy a provincia helytartója úgy vélte korlátlan hatalma van és szabadon cselekedhet a keresztényekkel szemben, anélkül, hogy félnie kellene Rómától. A döntései ennél fogva számos esetben túlzóak voltak és szükségtelen kegyetlenségről tanúskodtak.⁵⁶⁰

A hatályban lévő rescriptumok rendelkeztek továbbá arról is, hogy a hittagadókat a vallomástételt követően szabadon kell engedni. A lugdunumi letartóztatottak köréből kikerült hittagadókat azonban a vallomástételüket követően továbbra is börtönben tartották, de már nem a kereszténység vádja alapján, hanem gyilkosság miatt. Ez az eljárás teljesen érthetetlen a bíró részéről, hacsak nem a nép kegyének az elnyerése érdekében tette a kormányzó – feltételezi Keresztes.⁵⁶¹

Hasonló törvényszegések egyébként nem csak a keresztényekkel szembeni eljárások során fordultak elő. A 2-3. századból származó Acta Alexandrinorum néven ismert, kizárólag papiruszon fennmaradt szöveg a mártíraktákhöz hasonlóan igazságügyi konfrontációkat ábrázol az alexandriai állampolgárok és a római császárok között. Sály Pál szerint a törvény előírásait főként a zsarnokoskodó helytartók szegték meg.⁵⁶² Cicerónál olvashatunk például feljegyzést arról, hogy a szicíliai helytartó római polgárokat gyötörtetett halálra a keresztfán, mintha rabszolgák lettek volna. (Cicero: 1Verr. 5,13) Suetonius szintén beszámol egy olyan esetről, amikor a hispániai helytartó egy római polgárt jogtalanul keresztre feszített. (Suetonius Galba 9.)

Az eljárás rendjét illetően a római jogban érvényesült az eljárás nyilvánossága, illetve a vádlott védelemhez való joga. A bizonyítási eljárás során nem az ártatlanságot, hanem a bűnösséget kellett bizonyítani, a bíróságot pedig megillette a bizonyítékok szabad mérlegelésének joga.⁵⁶³

---

⁵⁵⁹ BARRY, Nicholas: An Introduction to Roman Law, Oxford: Clarendon, 1962, 17-18.

⁵⁶⁰ KERESZTES 1967, 82.

⁵⁶¹ KERESZTES 1967, 83.

⁵⁶² SÁRY 2012, 103.

⁵⁶³ SÁRY 2012, 76.

Az eljárás nyilvános lefolytatásával kapcsolatban elmondható, hogy a mártíraktákban ez az elv általában érvényesült. Az akták egy részében az eljárás helyszíne a város főtere, a fórum volt (például: Szent Felicitasnak és hét fiának szenvedéstörténete; A lugdunumi mártírok aktája; Perpetua és Felicitas szenvedése). Máskor a scilliumi mártírok kihallgatása a bíró hivatalos helyiségében zajlott, míg Apolló a senatus előtt tett vallomást. Polükarposzt a letartóztatását követően egyenesen a stadionba vitték, ahol a nézőközönség előtt zajlott mind a kihallgatás, mind a kivégzés folyamata.

A vádlott védelemhez való jogának sérelme azonban általában jellemző volt a keresztények elleni eljárások során. Ismét utalhatunk itt Tertullianusnak a keresztények melletti védőbeszédére, melyben a keresztények bírót azzal vádolta, hogy velük szemben visszariadtak az alapos és kendőzetlen igazságszolgáltatástól. A bűnösöknek egyéb esetben joguk volt ügyvédet fogadni, védekezni, hogy ügyüket tisztára mossák.⁵⁶⁴ A keresztényeknek azonban a bíróság előtt nem adtak lehetőséget arra, hogy bizonyítsák ártatlanságukat. A mártíraktákban a védelemhez való jog megtagadásának kifogásolása azonban csak ritkán jelenik meg a szövegekben. A lugdunumi mártírok ellen folytatott eljárás szabálytalanságainak felsorolása során azonban erre is találunk példát. Az egyik vádlott, Vettius Epagathus felháborodottan követelte, hogy biztosítsanak neki lehetőséget a nyilvános meghallgatásra, melynek során a vádlottak védelmében elmondhassa, hogy a keresztények cselekedeteiben semmi sem istentelen vagy hamis. A kormányzó azonban nem engedélyezte a meghallgatást annak ellenére, hogy ezt jogosan kezdeményezte a vádlott. A kihallgatása egyetlen kérdés megválaszolására korlátozódott, vagyis, hogy ő maga is keresztény-e. Bryen úgy értékeli ezt a helyzetet, hogy egyedül Epagathus mert tiltakozni a birodalmi hatóságoknál a bírósági eljárás megsértése miatt, hangsúlyozva a felszólaláshoz és különösen a meghallgatáshoz való jogát hivatalos védelmi beszéd megfogalmazása mellett a

---

⁵⁶⁴ Tertullianus: Védőbeszéd 2,2 (ford.: Városi István).

vád ellen. Azt állítja továbbá, hogy a kormányzó tévedett azzal, hogy elfogadta a helyi tisztviselők előzetes döntését, miszerint a keresztények gonoszok, és büntetést érdemelnek ahelyett, hogy maga a bírósági nyomozás tárgyává tette volna a keresztények státusát. Bryen álláspontja szerint a tartományi bíróságon általában azt feltételezték, hogy a felszólaló minősége határozza meg a meghallgatáshoz való jogát, vagyis minél magasabb rangú volt a vádlott, annál valószínűbb volt, hogy megkapta a felszólalás jogát. Annak ellenére, hogy Epagathus „kiváló” férfinak számított ezt a jogot a kormányzó mégsem adta meg számára.⁵⁶⁵

Védőügyvéd részvételéről az eljárásokban nem olvasunk a mártírakták szövegében, egyes esetekben azonban a keresztény vádlottak megkapták a lehetőséget a védekezésre, amint erre a köztisztjeletben álló Polükarposz ügyében eljáró bíró külön fel is szólította a vádlottat, aki azonban nem élt e lehetőséggel.⁵⁶⁶

Sáry további büntetőjogi alapelveként említi Ulpianus rendelkezését, mely azt mondja ki, hogy helyesebb a büntettet büntetlenül hagyni, mint az ártatlant elítélni. Ez az alapelv a bírói meggyőződés fontosságának a kialakulására helyezi a hangsúlyt, mivel eszerint elítélni csak azt a vádlottat lehetett, akinek a bíró meggyőződött a bűnösségéről. (Ulp. D. 48,19,5) Gyanú vagy feltételezés esetén a vádlottat fel kellett menteni.⁵⁶⁷

VI.3. A bírói magatartás vizsgálata

A keresztényekkel szemben eljáró tisztviselők jellemzése általában az adott iratot lejegyző személy szubjektív ítéletének tűnhet, de ezen iratok hitelességének alátámasztására szolgálnak egyéb korabeli iratok is, melyek megerősítik a mártíraktákban bemutatott tisztviselők eljárásbeli magatartásának főbb jellemzőit. Terullianus Scapulához írott levelében például több afrikai proconsul nevét megemlíti igazolva a mártíraktákban megjelölt eljáró tisztviselők történelmi

---

⁵⁶⁵ BRYEN, Ary: *Martyrdom, Rhetoric, and the Politics of Procedure, Classical Antiquity*. Vol. 33, 2014, 243-280. 256.

⁵⁶⁶ Szent Polükarposz vértanúsága 10,2 (ford.: Vanyó László).

⁵⁶⁷ SÁRY 2012, 113.

létezésének tényét. A scilliumi vértanúk ellen eljáró P.Vigellius Saturninus⁵⁶⁸ afrikai proconsul úgy említi, mint aki elsőként emelt kardot a keresztényekre, illetve a Perpetua és társainak történetében szereplő Hilarianusra is utal.⁵⁶⁹ Tertullianus e levelében a keresztényekkel szemben eljáró kormányzókat a kemény és kegyetlen jelzőkkel illeti.⁵⁷⁰

Bryen a bírói magatartás vizsgálata kapcsán arra a következtetésre jut, hogy a római tartományokban alkalmazott büntetőjog mind az eljárás, mind az alkalmazott szankciók tekintetében szabálytalanságokat mutat, melynek következtében a szankciók fokozatosan szigorúbbakká és vadabbá váltak, a büntetések végrehajtása pedig egyre inkább elhúzódott.⁵⁷¹ Találunk feljegyzést arról is, hogy a különböző tartományokban egyes bűncselekményeket súlyosabban büntettek, mint a másokban. (Ulp. D. 48. 19.18.9.) A bírónak a testi fenytés alkalmazása során az ütések számát például nem szabta meg semmiféle törvény, ezért sokan már abba behaltak. (Ulp. D. 48.19.8.3.) A központi hatalom azonban csak nagyon ritkán vonta felelősségre a provinciák bírójait eljárásaikért, ezért sok esetben különös kegytlenségnek lehetünk tanúi az eljárások során. A Digesta egy helyen ír arról, hogy Egyiptom kormányzóját megbüntették. (Ulp. D. 48. 10. 1.4.) Az ilyen büntetés azonban meglehetősen ritka volt. Csak a késő antikvitásban növekedett meg az igény a kormányzók és bírók felelősségre vonására.⁵⁷²

A mai modern gondolkodásunkkal nagyon nehéz megérteni a rómaiaknak a büntetőeljárások során alkalmazott erőszakos cselekményeit, illetve magának a római embernek, az erőszak iránti igényét. Érthetetlen, hogy a kivégzések, a bűnözők vadállatok elé vetése és egyéb erőszakos cselekmények az elrettentés mellett az emberek szórakoztatását is szolgálta. Vajon a bíróját milyen tényezők befolyásolták a döntéseik meghozatalában? Milyen elvárások érvényesültek velük

---

⁵⁶⁸ Tertullianus: Scapulához 3,4 (ford.: Vanyó László).

⁵⁶⁹ Tertullianus: Scapulához 3,1 (ford.: Vanyó László).

⁵⁷⁰ Tertullianus: Scapulához 4,3 (ford.: Vanyó László).

⁵⁷¹ BRYEN 257.

⁵⁷² BRUNT, P.A.: Charges of Provincial administration under the Early Principate, *Historia* 10, 1961, 189–227, 207–211.

szemben az eljárás során? Az ünnepi alkalmakkal egybekötött kivégzések olyan komplex események voltak, amelyek szociális, politikai és vallási elemekkel keveredtek. Az amfiteátrumban tartott rendezvények a városi elit részvételével zajlottak képviselve a hatalmat, az igazságosságot és a birodalom dicsőségét.⁵⁷³

Az ilyen nagyszabású rendezvényeken folytatott büntetőeljárásoknak a vizsgálata kapcsán egyre több kutató jut arra a meggyőződésre a római büntető igazságszolgáltatás erőszakosságának a magyarázatában - különösen a korai keresztény közösségek irodalmának vizsgálata alapján - hogy ez egy látványos előadás volt, mint a hatalom dramatizálásának hatékony módja.⁵⁷⁴ Ez az ábrázolás Euszebiosznál is megjelenik, aki a lugdunumi mártírokról szóló beszámolójában ezt írja: „*a kormányzó színházi látványosság gyanánt vezette a bírói emelvény elé a boldogokat, hogy henegejen a tömegnek.*”⁵⁷⁵ Hopkins kifejezésével élve a vádlott a proconsul elé vezetésével belépett a politikai színház területére.⁵⁷⁶ Bryen álláspontja szerint is a nyilvános előadások egy drámai színjátékot szimbolizáltak, melynek során a bűnözővel folytatott küzdelemben az államnak kellett nyernie. Ezért is alkalmazták az eljárás során látványos és önkényes erőszakot az elítéltekkel szemben.

A már többször hivatkozott lugdunumi mártírok tragédiájára ebben a tekintetben is hivatkozhatunk, hiszen a kiemelkedően erőszakos kínzások és kivégzések erre az iratra különösképpen jellemzőek. Bryen a továbbiakban még egy új megközelítési elméletet tár elénk az eljárások során alkalmazott erőszak magyarázatához. Véleménye szerint az állami tisztviselők a vádlott esztétikai megjelenésével, testi állapotával is próbálták manipulálni a közönséget és befolyásolni őket az általuk kijelentett igazság elfogadásában a bűnösség

---

⁵⁷³ THOMPSON, Leonard L.: The Martyrdom of Polycarp: Death in the Roman Games, The Journal of Religion Vol. 82. 2002, 27-52. 31.

⁵⁷⁴ Vö.: GLEASON, M. W.: "Truth Contests and Talking Corpses." In J. Porter, ed., *Constructions of the Classical Body*, 1999, 287-313. 299.; BURNS, R. P.: *A Theory of the Trial*, Princeton, 1999, 3.

⁵⁷⁵ Euszebiosz: *Egyháztörténet* 5,1,55 (ford.: Baán István).

⁵⁷⁶ Vö.: HOPKINS, Keith: *Death and Renewal, Sociological Studies in Roman History*, Cambridge University Press, 1983, 14.

bizonyítékaként. Emellett jelentősége volt a bűnösség megállapításában olyan tényezőknek is, minthogy az adott vádlottat hogyan értékeli a közösség (egyetért-e a közösség gondolkodásával vagy ún. kívülálló, mint például a keresztények). Adott esetben azt is számításba vették hány ékesszóló barát veszi körül a vádlottat.⁵⁷⁷

Ezek a tényezők azonban mind arra irányultak, hogy ez a színházi előadás a tömeg igényeit kielégítse, akiknek a római államhatalom a legitimitása jogalapját igyekezett bizonyítani. Ennek a színházi előadásnak a másik fő szereplője tehát a római tömeg volt, melynek befolyása a keresztények elleni eljárások kimenetelére már a kezdetektől jól megfigyelhető. Takács a közvélemény befolyását és ellenszenvét a keresztényekkel szemben a köztudatban ismert vádaknak tulajdonította, aminek nagy szerepe volt abban, hogy a bírói eljárások során a jelenlévők befolyásolni tudják a bírót, ami gyakran a törvényesség rovására ment.⁵⁷⁸ Ez a tendencia figyelhető meg a legtöbb mártíraktában is, ahol a nyilvános tárgyalások során a közönség és az eljáró bíró indulatainak leírása gyakran szerepel a szövegekben.

A lugdunumiak letartóztatása már a tömeg előzetes gyűlöletével kezdődött. A tömeg gondolkodásában már előre megszületett az ítélet a bűnösség kérdésében, a bíró pedig a tömeg lecsendesítésére, a békesség megteremtése érdekében azt a módszert választotta, hogy együttműködik velük.⁵⁷⁹ Ez a kép jelenik meg Epipódus és Alexander történetének leírásában is, ahol a „*kegyetlen bíró és röhögő pogány tömeg*”⁵⁸⁰ jelenlétében zajlik az eljárás.

Az, hogy a tömegnek milyen befolyása volt a döntéshozatalban jól szemlélhető Polükarposz aktájában is. Úgy tűnik a kormányzó részéről itt törekvést látunk az eljárás szabályszerű lefolytatására. A tömeg azonban már itt is kialakította a meggyőződését a vádlott bűnösségével kapcsolatban. A kormányzó

---

⁵⁷⁷ BRYEN 248-249.

⁵⁷⁸ TAKÁCS 49.

⁵⁷⁹ BRYEN 255.

⁵⁸⁰ Epipodius és Alexander szenvedése 4 (ford.: Kiss-Rigó László).

lehetőséget biztosít Polükarposznak védőbeszéd előadására a tömeg meggyőzése érdekében, aki azonban visszautasítja azt.⁵⁸¹ Bryen álláspontja szerint a kormányzó ezzel a döntés felelősségét kívánta áthárítani a tömegre.⁵⁸² Polükarposz azonban felismeri, hogy a tömeg felé nincs szükség védőbeszédre, így végeredményben itt is a tömeg meggyőződésére alapozott döntés születik.

Thompson arra a következtetésre jut, hogy az eljárások során alkalmazott erőszak, mint a szociális kontroll eszközének az alkalmazása bizonyos esetekben kockázatot jelentett, különösen a keresztény vádlottak esetében, akik a büntetőeljárás, és végrehajtás során általában nem megfelelően játszották a szerepüket.⁵⁸³ A keresztényeket ugyanis a kínzással és erőszakkal való fenyegetés nem rémítette meg, sőt kifejezetten várták a rájuk kirótt büntetés elszenvedését.⁵⁸⁴ Ennek következtében előfordult, hogy miközben a bírók igyekeztek kielégíteni az ünnepi előadásaik során a közönség erőszak iránti igényét, olyan túlzásba estek, ami már a közönség tűrőképességét is meghaladta. Ilyen jellegű túlzott megnyilvánulás a hatalom részéről a Perpetua és társai elleni ítélet melyben az eljáró szervek elrendelték, hogy az elítélteket vetköztessék le, és hálóba csavarva vezessék őket az arénába. A nép azonban úgy megrettent a látványuktól, hogy vissza kellett küldeni őket felöltöztetni.⁵⁸⁵

Némely esetben ezért a bíróknak módot kellett találniuk arra, hogy elkerüljék a keresztények megbüntetését, folytatja Thompson. Ennek bizonyítékeként olvashatjuk Tertullianusnak az észak-afrikai proconsulhoz Scapulához⁵⁸⁶ intézett szavait, melyben keresztények felmentéséről számol be korabeli proconsulok döntéseiből. Tertullianus Scapula kegyetlensége ellen szólal fel ebben az írásában és emberségesebb magatartásra kéri a keresztényekkel

---

⁵⁸¹ Szent Polükarposz vértanúsága 10,2 (ford.: Vanyó László) 10,2.

⁵⁸² BRYEN 258.

⁵⁸³ THOMPSON 40.

⁵⁸⁴ THOMPSON 40.

⁵⁸⁵ Perpetua és Felicitas szenvedése 20,2-3 (ford.: Vanyó László).

⁵⁸⁶ Tertullianus: Scapulához (ford.: Vanyó László) Scapula 211-213-ig volt észak-afrikai proconsul (fordító megjegyzése)

szemben, utalva arra, hogy tőle kegyetlenebb bírók is méltányosabban jártak el egyes esetekben. Cincius Severus⁵⁸⁷ például kioktatta a keresztényeket arra, hogy megfelelő választ adjanak ahhoz, hogy elbocsáthassa őket. Vespronius Candidus⁵⁸⁸ elbocsátott egy keresztényt, mert az elítélése fenyegette volna a közösség békéjét. Asper⁵⁸⁹ félbehagyott egy ügyet, Pudens⁵⁹⁰ pedig felmentett egy vádlottat, vádemelés nélkül széttepte a periratokat és megszüntette a vádiratot, mondván, hogy utasításai szerint nem szabad meghallgatni egy vádak nélküli embert.

A mártíráktákban találunk bizonyítékot olyan jellegű eljárásokra is, melyekben nem az erőszak és kegyetlenség dominál. A scilliumi vértanúk ügyében az eljáró proconsul részéről például kegyetlen eljárási motívum nem fedezhető fel. Nincsen kínzásról sem szó, sőt úgy tűnik a bíró mindenképpen haladékot akart nekik biztosítani a meggondolásra.⁵⁹¹ Ugyancsak ez a fajta hozzáállás figyelhető meg az Apolló elleni eljárás során. Perennis Kis-Ázsia kormányzója szintén meg akarta győzni arról a vádlottat, hogy gondolja meg magát. Három nap haladékot el is rendel, sőt védőbeszéd előadását is engedélyezi. Utolsó felszólalásában pedig kijelenti, hogy szabadon akarta engedni, csak a szenátus határozata miatt nem teheti, mivel az kimondta, hogy keresztények ne legyenek.⁵⁹² Végül egyetlen méltányos döntésre volt lehetősége, mégpedig a halálbüntetés módjának megválasztásában.⁵⁹³

Bryen álláspontja szerint a Polükarposz elleni eljárás sem sorolható a kifejezetten erőszakos eljárások közé. Ebben az esetben Polükarposz feltehetően a provincia elit rétegéhez tartozott, illetve a kora alapján is tiszteletre méltó személynek számított. A proconsul részéről itt is látszik a törekvés arra, hogy

---

⁵⁸⁷ Tertullianus: Scapulához 4,3 (ford.: Vanyó László).

⁵⁸⁸ Tertullianus: Scapulához 4,3 (ford.: Vanyó László).

⁵⁸⁹ Tertullianus: Scapulához 4,3 (ford.: Vanyó László). C. Julius Asper feltételezhetően 212-ben volt consul (fordító megjegyzése)

⁵⁹⁰ Tertullianus: Scapulához 4,4 (ford.: Vanyó László). Pudens feltételezhetően 211-ben volt proconsul (fordító megjegyzése)

⁵⁹¹ A scilliumi vértanúk aktája 11,13 (ford.: Vanyó László).

⁵⁹² A szent és minden dicséretre méltó Apolló vagy Szakkasz apostol vértanúsága 23 (ford.: Orosz László).

⁵⁹³ A szent és minden dicséretre méltó Apolló vagy Szakkasz apostol vértanúsága 45 (ford.: Orosz László).

kedvező döntést hozzon, de a vádlott csökönyös viselkedése ebben megakadályozta, és végül ő is a közvéleménynek tetsző döntést hozott.⁵⁹⁴ A római provinciákban a központi ellenőrzés hiányában időszakosan rendkívül kegyetlen és szabályellenes üldözésekre került sor a keresztényekkel szemben, annak ellenére, hogy voltak olyan császári rendelkezések, melyek figyelembevételével kontrolláltabb eljárások lefolytatására lett volna lehetőség. Az eljárások során a római hatóságok részéről tanúsított magatartás azonban a vizsgált iratok alapján is alátámaszthatóan a római közvélemény jelentős befolyásától is függött. Az erőszak és a szabálytalanságok megjelenése a korabeli eljárásokban azonban nem csak a keresztény vádlottak esetében volt jellemző.

---

⁵⁹⁴ BRYEN 257-258.

VII. FEJEZET

AZ ELJÁRÁS MENETE

Az eljárás menete teljes folyamatában nem követhető nyomon valamennyi vértanúiratban. Egyes iratok egyáltalán nem utalnak a letartóztatás vagy a vád előterjesztésének módjára. Másról az eljárás utolsó mozzanatának, a halálbüntetés végrehajtásának a részletezése hiányzik. Nyilván abból adódóan, hogy ezen iratok esetében nem feltétlenül az eljárás tényszerű bemutatása volt a fő cél. Vannak azonban olyan akták, melyek részletesebben rögzítik az eljárási cselekményeket és azok folyamatát. Ezekben jól nyomon követhetjük a római jogi szabályozás részleteit, illetve következtetések vonhatók le az adott szabályok tényleges alkalmazási módját illetően.

A római büntetőeljárást történetileg vizsgálva elmondható, hogy a köztársaság korában a büntetőeljárás accusatorius rendszerben zajlott, amely azt jelentette, hogy az eljárás vádemeléssel indult, mely vád előterjesztésére bármely római polgár jogosult volt. A császárkorban az eljárás megindulására vonatkozó szabályok azzal egészültek ki, hogy már nem csak valamely polgár kezdeményezhette az eljárást, hanem bármely ügyben hivatalból is indulhatott nyomozás (inkvizitorius per).⁵⁹⁵ A büntetőper megindítása alapvetően a magistratus imperiumán alapult.

A hatóság előtti megjelenés idézés (vocatio) alapján indult, melyre egy későbbi időpont lett kijelölve, időt hagyva a vádlott számára, hogy felkészülhessen a védekezésre. Amennyiben a vádlott távolmaradt, lictorokat küldtek értük. A vádlott elrejtőzése esetén ismert gyakorlat volt a körözés kiadása, a vagyon lefoglalása, illetve a kezes állítás intézménye. A római polgár főszabály szerint

---

⁵⁹⁵ NÓTÁRI 294.

szabadon védekezhetett.

A vádemelés tekintetében a principatus korát megelőzően ismertek voltak korlátok, a principatus kezdetétől azonban az iniuria és a crimen laesae maiestatis esetében bárki vádat emelhetett.⁵⁹⁶ A vádemelésnek ez az utóbbi gyakorlata jól felismerhető az egyes mártírártakban. Sok esetben a nép dühe folytán indult eljárás egy-egy keresztény személy vagy csoport ellen. Bár a névtelen vádlókat Traianus megtiltotta, az iratok azonban sehol sem jelzik név szerint a vád képviselőjét. Gyakran csak a letartóztatástól követhetjük nyomon az eseményeket.

Az Euszebiosznál olvasható korábban többször említett lugdunumi és viennai mártírok ellen lefolytatott eljárás egy viszonylag részletes beszámoló, melyben az eljárás kezdeményezésétől nyomon követhetőek az események. Kezdetben ellenségeskedés indult a keresztényekkel szemben, olyan módon, hogy kitiltották őket a házakból, fürdőkből, piacterekről továbbá megtiltották nekik, hogy bárki bárhol megjelenjék. Ezt követően addig fajult az ellenségesség, hogy a keresztényeknek számtalan kegyetlenséget kellett elviselniük. *„A nép tömegesen illette őket: szidalmakat, ütéseket, meghurcolást, kifosztást, megkövezést, bebörtönzést és mindazt, amit a megvadult tömeg az ellenfeleivel és ellenségeivel szokott tenni.”*⁵⁹⁷ Úgy tűnik ebből a részletből, hogy a keresztényekkel szemben olyan zavargás alakult ki a városban, ami alapot adott a nép számára önkényes intézkedésekre. Ezekkel az intézkedésekkel szemben azonban sem a helyi provincia rendőri szervei, sem a római kihelyezett tisztviselők nem léptek fel. Ebben a helyzetben nyilvánvalóan a forrongó indulatok lecsendesítése volt a fő ösztönzője a rendőri szerveknek. A tömeg kíséretében vezették a keresztényeket a tribunus, valamint a város előljáró hivatalnokai elé a fórumra.

A peres eljárásnak a római jog szerint alapvetően két formája létezett. A hatósági inkvizíció és az esküdtbírói rendes eljárás. A peres eljárás ősi formája a cognitio eljárás, melyben a vádat a hatóság terjesztette elő, és nyilvános eljárás

---

⁵⁹⁶ NÓTÁRI 300.

⁵⁹⁷ Euszebiosz: Egyháztörténet 5,1,7 (ford.: Baán István).

keretében folytatta le a vádlott meghallgatását, valamint a bizonyítást. Ezt az eljárást általában szolgálk, idegenek, asszonyok ellen alkalmazták, továbbá hatósági üldözésnél és közbűntényeknél.⁵⁹⁸ Cognitio eljárásnál a tárgyalás során a magistratus kérdezte ki a vádlottat, illetve ő gyűjtötte be a bizonyítékokat. Az eljárás végén maga döntött a bizonyítékok birtokában az ítélet meghozataláról.⁵⁹⁹ A principátus idején a bírósági eljárás annyiban változott, hogy a rendes eljárások (questios eljárás) mellett a büntető igazságszolgáltatás tekintetében megjelent a császári bíraskodás, a cognitio extraordinaria. Ennek keretében a császár teljes jogkörrel eljárhatott. A császár legtöbbször jogkörét delegálta, Róma polgárai esetében a praefectus urbira, míg a provinciákban a tartományi helytartókra.⁶⁰⁰

A questios eljárásokhoz képest a fő változás, hogy a questiók csak a bűnösség kérdésében dönthettek, büntetést nem állapíthattak meg, míg a cognitio eljárásban a császári bíróságokat sem anyagi jogi, sem eljárásjogi szabályok nem kötötték. A bűnösségről, valamint az elkövetővel szemben alkalmazandó büntetés fajtájáról és mértékéről egyaránt szabadon dönthettek. Fellebbezni immár nem a népgyűléshez, hanem magához a princepshez, vagy senatushoz lehetett, amely utóbbi a crimina maiestatis esetében önálló döntési jogkört is kapott. E bűncselekmény egyébként már nem pusztán az állam elleni bűncselekményeket jelentette, hanem egyre inkább magának a császárnak a személye ellen irányuló felségsértést.⁶⁰¹

Az eljárás folyamatát követve a lugdunumi keresztények elleni eljárás során a kihallgatás lebonyolításáról kapunk képet. Maga a kihallgatás az előjárók által az egész tömeg jelenlétében zajlott.⁶⁰² A római büntetőeljárásnak ez alapvető jellemzője volt, hiszen az általában nyilvánosan folyt. Rómában a Forum Romanumon hallgatták meg a vádlottakat, a provinciákban pedig a város főterén.

---

⁵⁹⁸ ZLINSZKY 1991, 55.

⁵⁹⁹ ZLINSZKY 1991, 58-59.

⁶⁰⁰ NÓTÁRI 298-299.

⁶⁰¹ TÓTH J. Zoltán A halálbüntetés az ókori államok jogában: Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica Tomus LXX. Fasc. 18, 2007, 1-62. 52. Vö.: MOLNÁR 2012, 342-346.

⁶⁰² Vö.: Perpetua és Felicitas szenvedése 6,1 (ford.: Vanyó László).

Ezáltal lehetővé vált az eljárások nagy tömeg előtti lebonyolítása. Az eljárás nyilvánosságra hozatalára vonatkozóan Perpetua beszámolója tájékoztat minket, amikor a szerző utal arra, hogy a kihallgatásnak „*hamarosan híre ment*”, vagyis a római szokásnak megfelelően kihirdették a tárgyalás eseményét. Perpetua arra is utal, hogy mint egy színházi előadás során külön emelvényen kellett válaszolni a bíró kérdéseire.⁶⁰³ A császári bíraskodás során előfordulhatott ugyanakkor az is, hogy a császári palota auditoriumában, illetve secretariumában tárgyaltak.⁶⁰⁴

A lugdunumi vádlottak esetében tovább követte az eljárás menetét, a kihallgatás szakasza következett. Miután megvallották hitüket a legátus megérkezéséig börtönbe zárták őket. Vallomásuk alapján ugyanis halálbüntetést érdemeltek, mely büntetés elrendelésére a legátus rendelkezett hatáskörrel. A legátus megérkezését követően ismét kihallgatásra került sor, aki a szöveg szerint „*az összes ellenük alkalmazott kegyetlenséget latba vetette.*”⁶⁰⁵

A kihallgatás során az eljáró személy általában felszólította a vádlottat vallomástételre keresztény léte tekintetében, vagy az áldozat bemutatására, mellyel bizonyíthatna volna azt, hogy hajlandó megtagadni a hitét. Ezt a hittagadást különböző praktikákkal próbálta elérni a bíró. Perpetuat például az idős édesapjára és pici gyermekére tekintettel igyekezett meggyőzni, hogy vonja vissza vallomását, melyben kereszténynek vallotta magát.⁶⁰⁶ Sok esetben a lugdunumiakhoz hasonlóan az eljáró szervek kínzásnak vetették alá a vádlottakat, valamint hosszú szenvedéssel járó fogságra ítélték őket a kereszténység megvallása visszavonásának reményében. Ez a mozzanat gyakran előfordul a mártírakták és szenvedéstörténetek szövegeiben. A korabeli író Minucius Felix (180 körül) beismerte, hogy megtérése előtt, mint ügyész ő is mindenféle fogást felhasznált ahhoz, hogy a keresztényeket rávegye arra, hogy megtagadják a hitüket. Mindez méltatlan eljárás akár a bíró, akár az ügyész részéről, hiszen az ő feladatuk pont az

---

⁶⁰³ Perpetua és Felicitas szenvedése 6,1-2 (ford.: Vanyó László).

⁶⁰⁴ NÓTÁRI 303.

⁶⁰⁵ Eusebiosz: Egyháztörténet 5,1,9 (ford.: Baán István).

⁶⁰⁶ Perpetua és Felicitas szenvedése 6,3 (ford.: Vanyó László).

igazság kiderítése lenne, és nem hazugság kicsikarása.⁶⁰⁷

A római büntetőeljárás szabályai szerint a bizonyítási eljárás során a vádlott beismerése nem volt az ítélethozatal előfeltétele, azonban megkönnyítette az ítélet meghozatalát. A bűnösség megállapítását kétség nélkül bizonyítottanak tekintették az elkövető tetten érése és a vádlott beismerése esetén. (a beismerő vallomással a vádlott elítéltnak minősült.⁶⁰⁸ A büntetőeljárás során a vád megalapozottságának legfőbb mozzanata tehát a beismerés volt. Keresztények esetében azonban általánosan ismert volt az a gyakorlat, hogy a vád beismerését követően, amikor a beismerésen múlt a büntetés, módot adtak arra, hogy ezen változtassanak, ezért 30 nap gondolkodási időt kaptak, hogy ezalatt meggondolják magukat és visszavonják a kereszténység megvallásáról tett vallomásukat. Ha a vádlott megváltoztatta a vallomását, ezzel a római hatóságok úgy vélték a büntetőeljárás elérte a célját.⁶⁰⁹

A keresztények elleni eljárásokban, tehát ahogyan azt az előzőekben is láthattuk a szokásos bűnvádi eljárás formái nem érvényesültek. Vargha szerint a keresztények a birodalmat kiszolgáltatták az istenek haragjának, ezért a császárok részéről gyors fellépésre volt szükség, ami csak ún. sommás⁶¹⁰ eljárás során vált lehetővé. Amennyiben a keresztényeket az ismert bűncselekményekkel vádolták volna (mágia, incestus stb.) akkor hosszú és kétes kimenetelű eljárást kellett volna indítani. Magának a kereszténységnek a *delictummá* minősítése egyszerűbbnek mutatkozott. Így tehát lehetővé vált bizonyítás nélkül gyorsan befejezni az eljárást, mivel biztosak lehettek abban, hogy a vádlottak nem fogják a keresztény voltukat megtagadni. Ha ez mégis előfordult abban az esetben a vádlottat felmentették.⁶¹¹

Tertullianus összefoglalásában a már korábban is idézett megjegyzése

---

⁶⁰⁷ VARGHA 587 Vö.: Minucius Felix Octavius 28. (ford.: Heidl György).

⁶⁰⁸ NÓTÁRI 303-304.

⁶⁰⁹ ZLINSZKY 1991, 66.

⁶¹⁰ VARGHA 585 A rendes peres eljárás helyét a magistratusok előtti rendkívüli eljárás (processus extra ordinem) vette át. A jogszolgáltatás a császári funkcionáriusok kezébe került, akorábbi esküdtbíráskodási rendszerrel szemben. Rómában az igazságszolgáltatást a praefectus urbi vagy a praefectus praetorio gyakorolta, míg a provinciákban a proconsul vagy a praeses. A keresztényeket tehát ilyen bíróságok elé állították, ahol sommásan jártak el velük szemben. Abban az esetben tehát, ha kitartottak álláspontjuk mellett, önvallomásuk (confessio) alapján ítélték el őket.

⁶¹¹ VARGHA 584-585

szerint egyfajta megkülönböztetett eljárást folytattak le. A bizonyítási eljárás során bűntényt egyáltalán nem vizsgáltak, a kínvallatást nem a vallomástételre, hanem hitük megtagadása céljából alkalmazták, továbbá az eljárás során nem adtak lehetőséget számukra, hogy bizonyítsák ártatlanságukat, védőt nem fogadhattak.

A római jogi szabályoknak megfelelően a peres eljárásokban a vádlottaknak hosszú védőbeszéd előterjesztésére volt lehetőségük. A védőbeszéd idõtartama általában másfélszer több volt, mint a vádbeszédé, mely alap esetben akár a hét órát is elérhette. A vád és védőbeszéd alapján a tárgyalások akár több napig is elhúzódhattak, ugyanakkor a hatékonyság érdekében igyekeztek azokat korlátozni.⁶¹² A keresztények estében azonban - figyelmekkel az akták szövegére, valamint a kortárs Tertullianus panaszára - ilyen védőbeszéd előadására nem adtak lehetőséget. Apolló aktájában találunk kivételt egy ilyen védőbeszéd előterjesztésére. „*Hallgass meg figyelmesen Perennis, mert az ünnepélyes, törvényes védőbeszédemet mondom el most neked.*”⁶¹³ A senatori rangú keresztény Apolló külön kiemelve szól a védőbeszéd előterjesztésének törvényi lehetőségére, ami a keresztények elleni eljárások során nem volt általános. Az Apolló által elmondott beszéd terjedelmét tekintve megfelelt a szokásos római eljárásrendnek. A hosszú beszéd során az eljáró bíró többször is közbe kérdezhetett, értelmezve a vádlott által előadottakat.

A Szent Epipódus és Alexander elleni eljárásról fennmaradt dokumentumban azonban az ún. különleges eljárás sajátos lebonyolítása jelenik meg, ugyanis itt az olvasható a letartóztatás utáni eseményekről, hogy „*már a tárgyalás előtt börtönben kerültek, mivel rájuk bizonyítottak vélték a vádat, mely szerint a keresztény névre hallgattak.*”⁶¹⁴ Ez az eljárás igazolja Sárý megállapítását, a keresztények elleni különleges eljárás tekintetében. Az eljárás során ugyanis jól látható, hogy bevádolásuktól kezdve azonnal a bűnösség vélelme

---

⁶¹² ZLINSZKY 1991, 58-59.

⁶¹³ A szent és minden dicséretre méltó Apolló vagy Szakkasz apostol vértanúsága 4 (ford.: Orosz László).

⁶¹⁴ Szent Epipódus és Alexander szenvedése 4 (ford.: Kiss-Rigó László).

állt fenn, az ártatlanság véelme helyett. Védekezési lehetőséget nem adtak számukra, így a bűnösség véelme megdönthetetlené vált. A keresztény vádlottakat illetően ugyanis a rómaiak úgy vélték, hogy a keresztények bűnösök, ezért a perjog ma is ismert alapszabálya szerint esetükben a bűnösséget nem kellett bizonyítani, ezért bizonyítási eljárás lefolytatására sem került sor.⁶¹⁵

A köztudatban a keresztények elleni eljárások kapcsán sok szó esik a mártírokkal szemben alkalmazott kínzásokról, azonban a Decius előtti korszakból, számos irat bizonyítja, hogy a bírók - kevés kivételtől eltekintve - még inkább a meggyőzés, fenyegetőzés és félelemkeltés eszközéhez folyamodtak. Köszönhető ez valószínűleg a vádlottak státuszának is. Szent Kelemen pápa, Ignatiosz, Szent Jusztinosz, Szent Polükarposz, Apolló, esetében egyáltalán nincs szó a vádlottak kínzásáról. A gyermek Cyrillus eljárása során a bíró hozzáállásáról így szól az irat: *„hívta őt a bíró, fel akarta világosítani, szokása szerint szóval akarta meggyőzni...”*⁶¹⁶

Az eljárási sajátosságok kapcsán külön ki kell térni ugyanakkor arra, hogy Decius korszakától kezdve egyfajta kétszintű eljárás lefolytatásáról beszélhetünk. Ma már nem vitatott az a tény, hogy a Decius-féle üldözés egy általános felhívással kezdődött, mely az isteneknek való áldozatbemutatásra szólította fel a birodalom lakosait. Ebből alakult ki a keresztényüldözés, annak eredményeként, hogy néhány keresztény nem tett eleget ennek a felhívásnak. A felhívás részleteit megismerve megállapítható, hogy az áldozatbemutatást felügyelő helyi hivatalnokok elsődleges feladata az volt, hogy engedélyezzék a papirusz bizonyítványok kiadását, valamint igazolják azt, hogy az adott személy engedelmeskedett a császári parancsnak. Amikor azonban a keresztények elutasították a hivatalos felhívást, továbbá világossá vált, hogy egyesek nem rendelkeznek bizonyítvánnyal, ez olyan helyzetet eredményezett, mely alapjává vált egy ún. kettős eljárási gyakorlat létrejöttének. A helyi tisztviselőknek fel kellett függeszteniük ezeket az ügyeket, mivel az

---

⁶¹⁵ SÁRY 2017, 107.

⁶¹⁶ A gyermek Cyrillus szenvedése 3 (ford.: Németh László).

engedetlennel kapcsolatos eljárás nem tartozott a hatáskörükbe. A törvénnyel szembeni engedetlenség főbűnnek számított, az ilyen bűncselekményekben jogszerűen a kormányzó hozhatott döntést. Ezekben az esetekben a kiszabható büntetés száműzetés, vagyonelkobzás vagy halál lehetett.

A törvénynek ellenszegülő keresztények tehát arra számíthattak, hogy legalább két jogi eljárási szakaszban lesznek elbírálva. Először a helyi magistratus vagy magistratusok előtt, majd a felsőbb hatóság előtt. Ez a kétszintű eljárás azonban nem újszerű jelenség a keresztények elleni eljárások során. Hasonló eljárásról olvashatunk a már említett lugdunumi keresztények ügyében, akiket először a város fő magistratusa tartóztatott le, majd az első vallomástételt követően börtönbe vetették őket és vártak a kormányzó megérkezésére. Ez a leírás szintén példája annak, hogy a keresztények ügyében két vallomástétel és két eljárás volt.⁶¹⁷ Ugyancsak ezt az eljárást követhetjük nyomon Pioniosz és társai ügyében, ami a korábbi fejezetekben már részletesen bemutatásra került. Szmirnában az ő ügyében is az eljárás először a helyi tisztviselő előtt kezdődött, majd a proconsul előtt folytatódott, amikor az megérkezett a városba.⁶¹⁸ Nyilvánvaló, hogy ezek a kétszintű eljárások Decius idején is jellemezték az igazságszolgáltatást, melyet számos korabeli irat alátámaszt.

Ennek a kétszintű eljárásnak a legfőbb célja Clarke szerint az volt, hogy az eljárás elhúzódásával, a kétszeres kihallgatás elszennvedésével megtörjék a hívők állhatatosságát, és inkább a hitehagyók száma gyarapodjék a mártírok helyett.⁶¹⁹

Az eljárások utolsó szakaszáról az ítélet (sententia) meghozataláról, mely az eljáró bíró döntésének eredménye csak kevés megjegyzés található a dokumentumokban. Az általános szabályok szerint az esküdtbíróági eljárásban a bírák viasztáblára írták fel a döntés rövidített betűjelét, melynek tárgya kizárólag a bűnösség megállapítására vonatkozott. A császári perben a magistratusok a

---

⁶¹⁷ Eusebiosz: Egyháztörténet 5,1,3-2,8 (ford: Baán István).

⁶¹⁸ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 19.1 (ford.: Vanyó László).

⁶¹⁹ CLARKE, G. W.: Double-Trials in the Persecution of Decius, *Historia* 22 H. 4, 1973, 650-663, 651-654.

bizonyítási eljárás befejezése után tanácskozássra vonultak vissza az ülnökökkel, jogtudósokkal, akiket maguk mellé ültettek. A magistratusoknak már a köztársaság idején, majd a principatus idején is volt ilyen tanácsa. A késő császárkorban a tanács tagsága hivatalos jellegűvé vált. Ebből az következik, hogy a magistratus a döntést bár egyedül hozta, de figyelembe vette a tanácsosok véleményét is.⁶²⁰

Erre a gyakorlatra utal az akták szövegében gyakran olvasható többszám az ítélet kihirdetésekor a bíró szavaiban. Ignatiosz aktájában Traianus császár ítélete a következők szerint szól: *„Elrendeljük, hogy Ignatioszt, aki azt állította, hogy magában hordozza a megfeszítettet, láncra verve katonák vigyék Rómába, hogy ott küzdjön, a vadállatok eledele legyen a nép látványosságára és gyönyörűségére.”*⁶²¹ A bírói ítélet kapcsán meg kell jegyezni továbbá, hogy az ítéletben nem állapították meg valakinek az esetében, hogy a vádlott lopott, gyilkolt stb. A tényállás megállapításánál azt mondták: *„úgy ítéljük”*. Zlinszky álláspontja szerint ez bizonyos fenntartást takart a bűnösség megállapítása tekintetében.⁶²²

A scilliumi vértanúk aktájában így olvasható az ítélet: *„Speratuszt, Narzaluszt, Cittinuszt, Donatat, Vestiat, Secundat és a többieket, akik élve a keresztény vallás mellett tettek vallomást, mivel a rómaiak szokásaihoz való visszatérés nekik felajánlott lehetősége ellenére makacsul kitartottak, ezért kard általi halálra ítéltessenek.”*⁶²³ Maximus aktájában az ítélet így szól: *”Azt, aki a szent törvényeknek eleget tenni nem akart, a nagy Diana istennőnek áldozatot bemutatni nem akart, a többi keresztény elrettentésére – isteni kegyességből – kövezzék meg.”*

A bűnösség kérdésének eldöntését követően került sor a büntetés kiszabására. Az ítélelhozatal tekintetében a római jog szabályos formákhoz kötött eljárásrendet dolgozott ki. A büntetési tételek megállapítása is szigorú szabályozottságon alapult. A bírónak nem volt lehetősége arra, hogy határok között

---

⁶²⁰ ZLINSZKY 1991, 65.

⁶²¹ Az Istent-hordozó Szent Ignatiosz tanúságtétele 2.7 (ford.: Vanyó László).

⁶²² ZLINSZKY 1991, 63.

⁶²³ A scilliumi vértanúk aktája 14 (ford.: Vanyó László).

állapítsa meg a büntetést, nem mérlegelhetett. Amennyiben nem talált egyértelmű hozzárendelt büntetést az adott cselekményhez, akkor az eljárás során elhangzott javaslatok alapján állapították meg a büntetést.⁶²⁴ Előfordult ugyanakkor, hogy a bíró a büntetés kiszabása során egyéni kegyelmezési méltányosságot gyakorolt. Apolló aktájában Perennis helytartó döntésében figyelhetjük meg ezt a gyakorlatot: *„Szabadon akartalak bocsátani, de megakadályoz ebben Commodus császár rendelete. Legföljebb a halálbüntetés módjában lehetek emberséges hozzád.”*⁶²⁵

Az ítéletet rendszerint szóban és írásban is megfogalmazták, de amíg a köztársaság idején a szóbeliség volt az alap, addig a császárság idején az írásbeliség került előtérbe. Az ítélet azáltal vált érvényessé, hogy az előzőleg írásban megfogalmazott ítéletet szóban kihirdették. A scilliumi vértanúk aktájában Saturninus proconsul tábláról olvasta fel az ítéletet.⁶²⁶ Pioniosz aktájában szintén tábláról olvasta fel az ítéletet a bíró.⁶²⁷

Az ítélethez általában indoklást is csatoltak, melynek hiánya azonban nem érvénytelenítette az ítéletet.⁶²⁸ A tételes döntést és az indoklást is ki kellett dolgozni, de az ítélet kihirdetése során csak a rendelkező részt kellett írásban is megfogalmazni, az indoklás kidolgozására több idő állt rendelkezésre.⁶²⁹

---

⁶²⁴ NÓTÁRI 304. Vö.: ZLINSZKY 1991, 63-67.

⁶²⁵ A szent és minden dicséretre méltó Apolló vagy Szakkasz apostol vértanúsága 45 (ford.: Orosz László).

⁶²⁶ A scilliumi vértanúk aktája 14 (ford.: Vanyó László).

⁶²⁷ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 20,7 (ford.: Vanyó László).

⁶²⁸ NÓTÁRI 304.

⁶²⁹ ZLINSZKY 1991, 63-67.

VIII. FEJEZET

BÜNTETÉSI FORMÁK

VIII. 1. A halálbüntetésről általában

A keresztényekkel szemben alkalmazott büntetések körében a leggyakrabban a halálbüntetés említhető, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy minden esetben kivégzésre került sor. A mártírakták szövegében elvétve ugyan, de fennmaradtak olyan eljárási dokumentumok is, melyekben nem halálbüntetést róttak ki a keresztény vádlottra. Sőt olyan forrás is fellelhető, melyben egyáltalán nem esik szó büntetésről. Decius császár idején (Kr u. 250) Szent Achatiusz perének aktájában az eljárás váratlan befejezéséről olvashatunk. A kereszténygyűlölő prefectus a kihallgatást követően összeírta a vádlott minden viselt dolgát és Decius császár elé terjesztette. A császár reakciója azonban a többi aktában ismertektől eltérően a következő: *„Decius császár csodálkozva és nevetésben tört ki a perlekedés során feltett kérdéseken és válaszokon, Martianusznak meg csakhamar Pamphylia prefektúráját adta. Achatiuszt pedig nagyon csodálkozva saját törvényében és szándékában hagyva meg.”*⁶³⁰

Kozma és Damján ingyenes orvosokat a kihallgatást fogantató Carus császár (Kr. u. 281-283), a csodának minősülő gyógyulását követően szabadon bocsátotta. Az állami büntetőhivatal marasztaló ítéletet nem hozott. A nép önkényes bíraskodásának ezek később áldozatul.⁶³¹

Történetileg visszatekintve Tóth megállapítja, hogy az első népcsoportok sérelem esetén kétféle „szankcióval” éltek a bűnössel szemben: halálbüntetéssel vagy száműzetéssel (illetve ezek valamilyen speciális válfajával). Itt még nem beszélhetünk jogi értelemben vett szankcióról, hiszen állam és társadalom híján

---

⁶³⁰ Szent Achatiusz püspök és vértanú perének aktája 5 (ford.: Németh László).

⁶³¹ A Rómában elhunyt szent, ingyenes orvosoknak, a csodatevő Kozma és Damjának pályafutása 6 (ford.: Orosz László).

még nem volt jogi norma, melynek megsértését szankcióval lehetett volna büntetni. Ezekben a kezdetleges társadalmakban a megtorlás még közösségi jellegű volt. A halálbüntetésről, mint konkrét büntetésről, akkortól beszélhetünk, amikor megjelennek a kezdetleges államok. Egységes és köztudomású szokásjogi szabályokat alkotnak, illetve kialakulnak olyan funkciók, amelyek a szokásjogi normákat sértő magatartásokat elbírálják, illetve végrehajtják a büntetést. Ezeket a szokásjogi szabályokat a jogfejlődésnek köszönhetően később írásba is foglalják. Gondolhatunk itt Hammurapi „törvényeire”, a zsidó és iszlám jogra, a XII táblás törvényekre.

A korai, egymáshoz csak lazán tartozó közösségek állammá alakulásával a jogszolgáltatás koordinálása is egy kézbe került, ami együtt járt egy adott terület feletti főhatalom megszerzésével. Ehhez szükség volt a korábbi bűnmegtorlás (magánbosszú) visszaszorítására és az új irányító szervek jogszolgáltató funkciójának az elismerésére. A szokásjog alapján a jogsértések többségének a szankciója az ún. compositio és a halálbüntetés volt, amit a kialakuló államok is alkalmaztak.

A halálbüntetés másik gyökere a vallásban keresendő, ahol a bűnös cselekedetet elkövető személy megölése eredetileg nem büntetés volt, hanem az isteneknek bemutatott áldozat, mivel a bűnös cselekedet az istenek haragját a közösség ellen fordította. Az isteneket pedig a közösségnek kellett kiengesztelnie, azon tagjának feláldozásával, aki vétkezett. A halálbüntetés tehát eredetét tekintve nem „büntetés” volt, a bűn pedig, amit elkövettek, eredetileg nem jogi értelemben vett bűncselekmény, hanem vallási értelemben felfogott bűn volt.

E szankció ugyanakkor az ókori államok legtöbbjeiben rendes büntetésnek minősült, és a jogellenes cselekedetek széles körében alkalmazták. Ebbe a körbe tartoztak például az életellenes bűncselekmények, a vagyon elleni bűncselekmények, az uralkodó érdekei elleni bűncselekmények, a nemi és az erkölcsi jellégű büntettek. A vallás elleni bűncselekményeket és az okkultizmus bizonyos formáit is szinte mindenütt halállal büntették.

Az ókori jogrendszerek közös sajátossága, a vallási és a világi szabályok összefonódása, illetve ennek megfelelően a szankciók, fogalmak keveredése. A büntető jellegű ókori normákra egységesen jellemző továbbá (a halálbüntetés gyakori alkalmazása mellett) a tálió és a tükörbüntetések elvének érvényesítése, az egyéb testi büntetések preferálása, az istenítéletek alkalmazása (ez alól az egyik nagy kivétel a Kínai Birodalom).⁶³²

Kabódi és Mezey szintén a nemzeti társadalom átalakulásában látják annak magyarázatát, ahogyan a közösség lefontosabb közösségvédő intézkedései halálbüntetéssé, az állam által gyakorolt intézményes kivégzés jogává váltak. Ugyanakkor megállapítják, hogy ez továbbra sem ad választ arra, miért terjedt el a halálbüntetés olyan elképesztő mértékben és hogyan vált a büntetési rendszer mindennapos szankciójává.

A halálbüntetés létjogosultsága véleményük szerint abból a felfogásból eredt, mely a büntetést, mint bosszút fogta föl, s így a legveszélyesebbnek tartott cselekményeket halállal büntette. Mivel a közösségellenes tettek száma egyre növekedett, radikális megoldásra volt szükség az újonnan létrejött államok részéről. A bosszúfölgóság lassan politikai megfontolásokba fordult át, vagyis a halálbüntetés elterjedése az osztálytársadalom kialakulásához, az elnyomás egyre kíméletlenebb formájához köthető, mely a közösségek szabad tagjainak igába kényszerítése, jogfosztottságuk, kiszolgáltatottságuk, alárendelt helyzetük tudatosításával és érvényesítésével valósulhatott meg.

Megítélésük szerint továbbá a halálbüntetés ott és akkor jelent meg, amikor kialakult egy olyan társadalmi réteg, melyet már csak ezzel az eszközzel lehetett megfélemlíteni. A rabszolga életviszonyait tekintve belátható, hogy nekik nem volt veszténivalójuk, hiszen se szabadságuk se vagyontárgyuk nem volt. Őket más módon fenyegetni, büntetni nem lehetett.

Kabódi és Mezey ugyanakkor megállapítja azt is, hogy amikor tömegessé

---

⁶³² Tóth 3-5.

vált a halálbüntetés, kezdte elveszíteni hatékonyságát és visszatartó erejét, mely olyan további módosítások alkalmazását tették szükségessé, mely egyre kegyetlenebb módon történő végrehajtáshoz vezetett. Ennek a folyamatnak csak az vetett véget, amikor elérte azt a fejlődési szintet, amikor a jogsértőkkel szemben hatékonyabb büntetési módokat fejlesztettek ki. Amíg a rabszolgafelkelések, lázadások, trónharcok határozottabb fellépést igényeltek, szükség volt a kegyetlen megtorlásra a szembeszegülőkkel.⁶³³

A büntetések eredete két fő forrásra vezethető vissza az ősi római jogban is. A magánbosszúból eredő büntetésre, valamint a szakrális büntetésből eredő szankcióra. Mindkét forrás büntetési szándéka a közösség békéjének a helyreállítását szolgálta.⁶³⁴ A római büntetőjog által alkalmazott általános büntetés a korabeli ókori államokhoz hasonlóan szintén a halálbüntetés volt. A halálbüntetés alkalmazási köre a principátus korszakától folyamatosan tovább bővült. A rabszolgák mellett már a szabadok egyre szélesebb, szegényedő rétegeit, illetve egyéb alávetett társadalmi csoportokat is féken kellett tartani. Fokozta az elrettentés iránti igényt a rabszolgatartó társadalom rendszerének fellazulása s a bomlásfolyammal együtt járó gazdasági-politikai anarchia.

A halálbüntetés legkorábbi, s egyben legelterjedtebb formái azok voltak, melyeknek végrehajtása egyszerű, céljuk az élet kioltása. A közönséges halálbüntetések nem okoztak az elítéltek rendkívüli fájdalmat, végrehajtásuk közben mellőzték a kínzást. A korai peres eljárásban alkalmazott bizonyítási formák alkalmazásának létjogosultsága a bizonyítási eszközök hiányosságával magyarázható. Ezeknek az alkalmazása feltételezte az isteni megnyilatkozást az ártatlan ember mellett. Formái: forróvíz-próba, hidegvíz-próba, tüzesvas-próba, eskü, párbaj stb. Tortúra: kínvallatás. Ulpianus 3. századbeli római jogtudós a kivégzés módját illetően a következő megoldásokat gyűjtötte össze: a pallos, bárd,

---

⁶³³ KABÓDI Csaba – MEZEY Barna (1985): A halálbüntetés diadalútja az ókorban és a középkorban. In: Módszertani Füzetek, 2/3. 1985, 40–52, 41-42.

⁶³⁴ NÓTÁRI 305-306

dárda, furkó, kötél, méreg, valamint elégetés általi halál.⁶³⁵ Az utóbbtól eltekintve a halál azonnali és kínmentes volt.

A minősített halálbüntetés egyes típusainak célja már a fokozott fájdalom kiváltására alkalmas. A kor felfogásának megfelelően ezeknél jobban érvényesült a megtorlás eszméje, és a büntetés visszatartó hatása is hatékonyabb. A rettenetes kínok között elpusztuló elítéltek látványa nem lehetett közömbös a hatalmas nézősereg számára. Ulpianus tilalmaiból következtethetünk arra is, hogy sok esetben alkalmazták az ókori Rómában a vesszőzés, korbácsolás útján végrehajtott halálbüntetést is.⁶³⁶ Paulus beszámolt az elítélteknek vadállatok elé vetéséről. A lázadás szítóit, ha alacsonyabb rangú keresztre kellett feszíteni vagy vadállatok elé kellett vetni.⁶³⁷ Minél súlyosabb, illetve veszélyesebb volt a bűncselekmény, annál súlyosabb, elrettentőbb volt a halálbüntetés végrehajtása. Az osztályellentétek kiéleződésének periódusaiban mindig nagyobb szerepet kapott a megtorlás és az elrettentés elve. Ez nyitott utat a minősített végrehajtású halálbüntetésekhez. Ilyenkor a kivégzést megelőzően különféle módszerekkel tették borzalmassá az elítélt evilági búcsúzását. Modestinusnál olvashatunk egy különleges római végrehajtási módról. A régiók szokása szerint az apagyilkost vesszőkkel véresre verik, utána egy kutyával, egy kakassal, egy viperával és egy majommal bőrzsákba dugják, majd a zsákot egy mély tengerbe hajtják.⁶³⁸

A halálbüntetés végrehajtása az ókori társadalmakban nem egyszerűen csak az élet kioltása; funkciója ennél jóval összetettebb volt állapítja meg Kabódi és Mezey. Épp ezért nem volt közömbös, mikor, hol, ki teljesítette a halálbüntetésre szóló ítéletet. A korai társadalmakban az ítélet végrehajtója maga a közösség volt. A nemzetségi bosszúnál a sértett közösség valamennyi tagja közreműködött. A kiközösítésnek pedig lényege abban nyilvánult meg, hogy a csoport mindegyik tagja szembefordult a közösség érdekeit megsértővel. Az idő előrehaladtával egyre

---

⁶³⁵ KABÓDI-MEZEY 1985, 45-46.

⁶³⁶ Ulp. D. 48,19,8,3.

⁶³⁷ Paul. D. 48,19,38,1.

⁶³⁸ Mod. D. 48,9,9 pr.

nagyobb jelentősége lett a hivatalos állami ítéletvégrehajtónak. Rómában ismert a carnifex és a lictor tisztsége. A carnifex az alacsonyabb rendűeken, a rabszolgákon hajtotta végre az ítéletet (keresztre feszítést és kízást); míg a lictor a polgárokon. A halálbüntetés végrehajtását gyakran kapcsolták össze valamilyen megszégyenítő büntetéssel. Hogy mely esetekben, annak nem volt külön szabálya; a bírók megítélésétől, tetszésétől függött a megbecstelenítő végrehajtás elrendelése.⁶³⁹

A keresztények által elszenvedett kízások és büntetéseket olvasva sokakban az a vélemény alakult ki, hogy velük szemben egyfajta különleges kegyetlenséget tapasztalhattunk az eljárások során. Vargha álláspontja szerint Diocletianus idején hágott tetőpontjára a keresztények ellen kialakult gyűlölet és düh, ezért ekkor különösen megválasztott kegyetlenkedés figyelhető meg az iratokból.⁶⁴⁰ Robinson ebben a tekintetben arra az álláspontra helyezkedik, hogy a fogvatartottakkal való bánásmód alapvetően kegyetlen volt az ókori római világban, és nincs ok azt gondolni, hogy a keresztényekkel szemben durvábban jártak volna el, mint másokkal. A kivégzés, a szenvedés, a megalázás a közönség elvárása volt, akik élvezték ezt. Nincs arra sem bizonyíték, hogy a keresztényekkel szemben az lett volna az elvárásuk, hogy ők jobban szenvedjenek, mint más bűnelkövetők. Végző álláspontja tehát az, hogy a római hatóságok általánosságban szabályszerűen jártak el a keresztényekkel szemben, bár a közösség nyomása jelentős szerepet játszhatott a döntésekben.⁶⁴¹

Tóth hasonló véleményen van a halálbüntetés ókori megítélésében. A végrehajtási módokat illetően megállapítja, hogy igen változatos, kegyetlenebbnél kegyetlenebb végrehajtási módokkal találkozhatunk még a civilizáltságára, műveltségére, humanizmusára oly büszke Római Birodalomban is, ahol kb. egy tucat, cseppet sem humánus kivégzési mód létezett. A halálbüntetés alkalmazásának indokait a korabeli sajátos társadalmi körülményekre és

---

⁶³⁹ KABÓDI-MEZEY 1985, 46-47.

⁶⁴⁰ VARGHA 597.

⁶⁴¹ ROBINSON 127-129.

életfelfogásra alapozza. „Az emberi élet egy olyan korban, amikor az emberek többsége egyébként is viszonylag korán meghalt, nem számított különös értéknek, az uralkodók tehát szabadon „pazarolhatták” azt.” Ez a tendencia a további korszakokban is egészen az kora újkorig megmutatkozott.⁶⁴²

A fejezet további részében az egyes büntetési formák végrehajtási körülményeit vizsgálom meg a vonatkozó akták alapján korszakonként, a szabályszerűségek és hasonlóságok kimutatásával.

VIII.2. Lefejezés

A pallos általi kivégzés hosszú ideig az urak privilégiuma volt. Az ítéletet a hóhér hajtotta végre. Az elítélte leggyakrabban székre ültetve, szemét bekötve sújtottak le, de végrehajtható volt a kivégzés térdelő helyzetben is. A hóhér mindkét alkalommal egy vízszintes csapással, hátulról előre választotta el a fejet a törzstől. A fővétel másik formája a bárd általi kivégzés volt. Az elítélt fejét tönkre fektették, s a nyakát függőleges ütéssel vágta el a hóhér. Ez a megoldás már többnyire a gonosztevőket érintette. A zsidóknál kifejezetten a legszegényetesebb kivégzésnek számított.⁶⁴³

A lefejezés (ún. egyszerű halálnem) mint a halálbüntetés egyik formája a vizsgált mártír iratokban nincs aprólékosan részletezve. A forrásokban ugyanakkor említésre kerül a büntetés fajtája a végrehajtást foganatosító személy, illetve helyszín, de a végrehajtás körülményeire viszonylag ritkán térnek ki a leírások. Néhány dokumentumból azonban kicsit közelebbről is betekintheünk a végrehajtási cselekményekbe.

Jusztinosz és társai tanúságtétele (kr. u. 165) az első olyan forrás, melyben a lefejezés elrendeléséről szóló ítéletben a halálbüntetés egy fontos kiegészítését olvashatjuk. A tanúságtételt három különböző változatban lejegyzett dokumentum őrizte meg, melyek közül a „B” változat a praefectus ítéletének szövegét így

---

⁶⁴² TÓTH 53.

⁶⁴³ KABÓDI-MEZEY 1985, 40–52.

rögzítette. „*Akik az áldozatbemutatást megtagadták és nem teljesítették a császári parancsot, korbácsoltassanak meg, miután pedig elvezették őket, a törvények értelmében fejeztessenek le.*”⁶⁴⁴ Bár a végrehajtás részleteiről nem tudunk meg többet, tájékoztatást kapunk viszont arról, hogy a lefejezés előtt korbácsolást is elrendelt a bíró.

A szintén fejevzésre ítélt scilliumi vértanúk (Kr. u. 180.) kivégzésének körülményeiről sem tudunk sokat, egyetlen plusz információ olvasható a kivégzéssel kapcsolatban, hogy az ítélet kihirdetését követően a kikiáltó kihirdette az ítéletet, majd azonnal a kivégzés helyére vezette az elítélteket, illetve még aznap végrehajtották a büntetést.⁶⁴⁵

Az ítélet végrehajtása általános szabály szerint nyilvánosan, a magistratus jelenlétében zajlott. Kürtjellel értesítették a közönséget, hogy aki látni akarta a kivégzést a helyszínre siethessen. A kivégzés előtt a végrehajtók először lemeztelenítették az elítéltet, megvesszőzték, lefektették majd levágták a fejét. A levágott fejeket elrettentési cézzattal kiállították.⁶⁴⁶ A végrehajtásban nem annyira a megtorlás eszméje volt jelen, mint inkább az elrettentésé és a visszatartásé.

A nyilvános végrehajtás azonban nem csupán a büntetőjogi célok megvalósítását szolgálta. A kivégzések eseményszámba mentek, alkalmanként hatalmas tömeg gyűlt össze. Szokás volt a kivégzéseket nagyobb ünnepnapokra időzíteni, s összekapcsolni a vásározással. A nyilvánosság a hiányzó információs csatornákat is pótolta. Egy-egy híresebb bűnöző kivégzésének, szenvedésének híre messze vidékre elterjedt.⁶⁴⁷ A kivégzés egyes részletei a Valerianus császár (Kr. u. 258) idején kivégzett Cyprianus vértanúaktájában is nyomon követhetőek. Cyprianust az ítélethirdetést követően a Sextus mezejére vitték a praetorium mögé, „*ahol levetette felsőruháját és a földre terítette, ahol letérdelt rá. Utána levetette*

---

⁶⁴⁴ Szent Jusztinosz, Kharitón, Kharitó, Euelpisztosz, Hierax, Paión és Liberianus szentek tanúságtétele 5,8 (ford.: Vanyó László).

⁶⁴⁵ Vö.: A scilliumi vértanúk aktája 15-17 (ford.: Vanyó László).

⁶⁴⁶ ZLINSZKY 1991, 79.

⁶⁴⁷ KABÓDI -MEZEY 1985, 48.

*dalmatikáját, át is adta a diakónusoknak, s egyenesen állt, kezdett várni a hóhérra. Amikor a hóhér megjött, megparancsolta övéinek (Cyprianus), hogy adjanak neki huszonöt aranyat. A testvérek több kendőt és golyócsot nyújtottak oda neki. Cyprianus ezután saját kezével bekötötte a szemét, s amikor a kendő végét maga megkötni nem tudta, Julianus presbiter és Julianus subdiaconus megkötötte neki. Így szenvedett ki a boldog Cyprianus, akinek testét a pogányok kíváncsiságára a közelben kifektették.”*⁶⁴⁸ Bár Cyprianus kivégzése rangjának és tekintélyének köszönhetően mérsékeltebb módszert mutat (testi fenyítés, vesszőzés elmaradt), a fő kivégzési motívumok jól felismerhetők, melyeket maga az elítélt is jól ismert és magától alkalmazott. Ruházat levétele, szemének kendővel bekötése.⁶⁴⁹

A szem bekötésének gyakorlata megjelenik Szent Montanusz és Lucius (Kr. u. (Kr. u. 259)⁶⁵⁰ és Szent Julius (Kr. u. 304.)⁶⁵¹ mártírok aktájában is. Ami szembetűnő még Cyprianus aktájában, hogy jelentős számú keresztény követő is jelen volt a kivégzésnél, illetve arra is lehet következtetni, hogy a tehetősebb elítéltek pénzt fizettek a hóhérnak az ítélet végrehajtása előtt, feltételezhetően a kíméletesebb végrehajtás érdekében.

Szent Epipódus kivégzése (Kr. u. 178.) már részleteiben is jól tükrözi a tipikus ókori kivégzési módszerek és indulatok jellemzőit. A vádlottal szemben már a kihallgatás során számos testi büntetést alkalmaztak. Csak néhányat említenék ezek közül: száját ökölcsapásokkal zúzták szét; kőpadnak használt lóalakú fatákolmányra tették fel, mely az oldalán mély sebeket hasított. A kínzások alatt a „*nép irtózatossá fordításban tört ki, azt kérve, hogy vagy közáporral takarják be, vagy testét ízenként tépjék szét [...]*”⁶⁵² A népnek ezt a felbőszült dühét látva azonban a bíró a nagyobb zűrzavar elkerülése érdekében megparancsolta, hogy a vádlottat kard által sietve öljék meg.⁶⁵³

---

⁶⁴⁸ Szent Cyprianus Prokonzularis vértanúaktája 5,2-6 (ford.: Vanyó László).

⁶⁴⁹ Vö.: Szent Irenaeus Szirmiumi püspök vértanúsága 5,3 (ford.: Németh László).

⁶⁵⁰ Szent Montanus és Lucius vértanúsága 15,2 (ford.: Grunda László).

⁶⁵¹ Szent Julius mártír aktája 2 (ford.: Németh László).

⁶⁵² Szent Epipódus és Alexander szenvedése 6 (ford.: Kiss-Rigó László).

⁶⁵³ Szent Epipódus és Alexander szenvedése 6 (ford.: Kiss-Rigó László).

Szent Marianus és Jakab (Kr. u. 259 körül) szenvedésének bemutatását olvasva nem lehet figyelmen kívül hagyni az ítéletvégrehajtás során a hóhérok szerepét. A kivégzésre váró keresztények nagy száma fárasztotta a kezét és pallosát ezért a következő módon járt el: *„mert annyi nyakkal volt dolga, a leleményes kegyetlenség úgy rendelkezett, hogy a vértanúk rendeződjenek sorba, úgyhogy a szentségtörő gyilkos csapása egy dühödt lendülettel vágja le a szent fejeket”. [...]* *„A kard lesújtása előtt ilyenkor be szokták kötni a szemeket, most azonban semmiféle homály nem akadályozta a szabad lélek látását [...]*”⁶⁵⁴ Ez szövegrész egyrészt annak a bizonyítéka a keresztényüldözések vonatkozásában, hogy valóban voltak olyan időszakok, amikor a keresztények kivégzésére nagy létszámban került sor. Utal továbbá arra is, hogy a kivégzés adott módjának végrehajtásában a hóhérnak meglehetősen nagy szabadsága volt.

VIII. 3. Keresztre feszítés (crucifixio)

A rómaiak által alkalmazott keresztre feszítésre a Kr. e. 6. századtól vannak utalások, ezek azonban sajátos római szokásokon alapultak. Eredetileg elrettentés céljából alkalmazták a rabszolgákkal szemben (servile supplicium). Ennek a büntetésnek a végrehajtása során a rabszolga a hátára helyezett villa alakú kocsirudat (furca) cipelt végig az utcán, miközben ütlegelték. Másik módszer szerint a rabszolga vállára fektettek egy keresztgerendát, aminek két végére rákötözték a rabszolga csuklóit, majd korbácsolás mellett így kellett végig haladnia a városon. A Kr. e. 2. századtól alakult ki az a szokás, hogy a rabszolgákat egy földbe ásott keresztgerendára kötözték vagy szögezték, melynek a tetejére kötéllel felhúzták, majd a lábát is odakötözték vagy odaszegezték. Ennek a módszernek az alkalmazása figyelhető meg például a Spartacus rabszolgafelkelés leverése során. Itt a cél nem csupán a kivégzés volt, hanem a kivégzendő nyilvános megszégyenítése, illetve a napokig tartó kínhalál elrettentő hatásának közvetítése.⁶⁵⁵

---

⁶⁵⁴ Szent Marianus és Jakab szenvedése 12,1,4 (ford.: Vanyó László).

⁶⁵⁵ SÁRY Pál: Keresztre feszítés az ókorban. Szent István Társulat, Budapest, 2004, 31-33.

Cook a keresztre feszítés büntetés végrehajtásának vizsgálatában nehézséget vél felfedezni, ugyanis az ókori beszámolók rendkívül hiányosak ebben a tekintetben. Véleménye szerint a széles körben elterjedt utalások ellenére az ókori írók által a keresztre feszítésről szóló beszámolók nem elég részletesek ahhoz, hogy világos képet kapjunk arról, hogyan is történt valójában a kivitelezésük. Kétségtelen azonban, hogy a rómaiak a keresztre feszítést az egyik leggyakoribb büntetésként alkalmazták.

Abban a tekintetben általános az egyetértés, hogy ez valóban elviselhetetlen fizikai szenvedéssel járt, de az ókori szövegek nem magyarázzák, hogy ezt pontosan hogyan valósították meg. A legrészletesebb beszámolók az evangéliumokban találhatóak, de azokban is csak nagyon vázlatosak a keresztre feszítés mechanikájának tekintetében. A források alapján azonban egyértelmű, hogy a keresztre feszítéseket nem titkos kínzócellákban hajtották végre, hanem nyilvános helyeken, látványosságként. Cook ugyanakkor lehetségesnek tartja, hogy a büntetés nagy nyilvánosság előtti eseményként jól ismert büntetési nem volt, ezért az ókori írók nem érezték szükségét, hogy részletezzék.⁶⁵⁶

A vértanúakták szövegeinek vizsgálata alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a keresztények esetében a köztudatban leginkább elterjedt keresztre feszítés büntetést viszonylag ritkán olvashatjuk. Ennek hátterében a mártíromság terjedésének, és példaként tekintett követésének megakadályozása lehetett a fő indok, annak ellenére, hogy egyes korabeli írók utalnak a büntetési nem keresztényekkel szembeni alkalmazására. A mártíromság mögött gyakran a Krisztushoz hasonló szerepvállalásban látták a döntő motivációt a rómaiak, amit mindenképpen igyekeztek lehetőség szerint megakadályozni.

A mártírakták között fennmaradt Szent Epipódus és Alexander szenvedését lejegyző dokumentumban néhány részlet olvasható Alexander kivégzése

---

⁶⁵⁶ COOK, Granger: *Crucifixion in the Mediterranean World*. Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 327 The Bible & Critical Theory Views 13/1, 2017, 103.

tekintetében, melyet az író a következő szavakkal örökített meg. A bíró ítélete szerint a keresztények életét gyorsan kell kioltani. „Mivel tehát Alexandert makacsságában szörnyűség mind hallgatni, mind nézni, ezért érdeme szerint keresztre szegezve lehelje ki lelkét. Ez ítélet után a hóhér segédjei magragadták a boldog Alexandert, és kinyújtva karját és kezét összekötötték őt az üdvösség jelével. Boldog Alexander kínjai azonban nem tartottak sokáig; annyira széttépték testét a durva korbácsolók, hogy húsa csafatokban lógott oldalán, és így felnyílt hassal belső szerveit látni lehetett.”⁶⁵⁷ Az idézett mártírakta annyiban eltér a hosszú kínhalál általi elrettentési cél megvalósításától, hogy a szövegben a bíró a keresztények gyors kivégzését rendeli.

A keresztre feszítés büntetés végrehajtási módjában számos szakrális jelentőségű elem ismerhető fel, amihez ismerni kell azok korabeli jelentéstartalmát. Az Alexander kivégzési módjánál olvasható fára szegezésnek is sajátos rituális jelentősége volt. A keresztre feszítés során megjelenő motívumok, mint az átokfa (arbor infelix), amely a kereszt fájául szolgál, az elítélt megkötözése, szöggel rögzítése, fejének befedése, leköpése mind ősi bajelhárító motívum. Sály utal arra, hogy annak megállapítása, pontosan hol verték át a szögeket a testen, a legtöbbet vitatott problémák közé tartozik.⁶⁵⁸

Dér Katalin továbbá kifejti, hogy az anatómiai és technikai problémákon túl a szögbeverés (clavum figere) bevett rituális eljárás volt a római vallásban, mely a baj elhárítására szolgált. Ennek érdekében tárgyakba vagy jelképesen személyekbe szöveget ütöttek. Az ún. rontási mágiában a célszemély képmását tüvel döfték át, mely gyakorlat Rómában is ismert volt. A rómaiak hivatalos állami szertartásként nagyon óvatosan és ritkán, csak a legfélelmetesebb ómenek elhárítására éltek vele.⁶⁵⁹

Az idézett mártírakta szövege is bemutatja, hogy a keresztre feszítés

---

⁶⁵⁷ Szent Epipódus és Alexander szenvedése 11 (ford.: Kiss-Rigó László).

⁶⁵⁸ SÁRY 2004, 74.

⁶⁵⁹ DÉR Katalin: Két könyv Krisztus keresztjéről. Credo, 2006, 198-209, 204.

büntetés során, mint minden halálbüntetésnél járulékos büntetésként testi fenyítést (korbácsolást) is alkalmaztak.⁶⁶⁰ Sok esetben ez a testi fenyítés olyan mértékű volt, melybe már majdnem belehaltak az elítéltek, ilyenkor a szenvedésük nem tartott sokáig, ellenben, ha az előzetes testi fenyítés nem okozott súlyos sebeket, akkor a keresztre feszítés iszonyú kínhalállal járt. Alexandert olyan súlyos mértékben megkorbácsolták a szöveg szerint, hogy a keresztre feszítés végrehajtása nála már semmiképpen sem húzódhatott el napokig.

Euszebiosz Egyháztörténetében a Diocletianus-féle üldözés eseményeinek bemutatása során szintén utal a keresztre feszítés büntetési nem alkalmazására. „Egyeseket úgy feszítettek keresztre, mint a gonosztevőket szokás, másokat azonban még gonoszabb módon: fejjel lefelé, és addig hagyták őket életben, amíg az akasztófán éhen nem pusztultak.”⁶⁶¹ A keresztre feszítés büntetés már önmagában is borzalmas szenvedéssel járt az elítélt számára, az Euszebiosz által említett esetekben azonban további nehezítéseket alkalmaztak. A korabeli keresztény kivégzésekhez hasonlóan számtalan fondorlattal igyekeztek a bírók még kegyetlenebb eszközökhöz folyamodni, a szenvedéseket még elviselhetetlenebbé tenni.

VIII.4. Vadállatok elé vetés

Cirkuszi játékokat kezdetben vallási szertartás céljából rendeztek Consus isten tiszteletére Romulus idejében. A későbbi királyok idején is megrendezésre kerültek, majd Numa Pompilius egyre több ünnep alkalmával rendelte el játékok tartását. Ciceronál olvasható, hogy a cirkuszi játékok (ludi circenses) versenyfutásból, ökölvívásból, birkózásból és kocsiversenyekből álltak.⁶⁶² Ezek szerint a cirkuszban az ünnepek alkalmával atléták is felléptek. Livius szerint ilyen látványosságot először Kr. e. 186-ban tűztek műsorra.⁶⁶³

---

⁶⁶⁰ NÓTÁRI 307.

⁶⁶¹ Euszebiosz: Egyháztörténet 8,8 (ford.: Baán István)

⁶⁶² GEDEON Magdolna: A cirkuszi játékok jogi szabályozása az antik Rómában. PhD értekezés Miskolci Egyetem Állam és Jogtudományi Kar, 2002, 14.; Cicero, leg. 2,38.

⁶⁶³ Livius 39,22. (ford.: Kiss Ferencné-Muraközy Gyula).

Egyes vélemények szerint a rómaiak az etruszoktól vették át azt a szokást, hogy a halott emlékére, áldozat bemutatásaként párviadalokat rendezzenek.⁶⁶⁴ Ennek alapján bővültek a cirkuszi rendezvények a gladiátorjátékokkal (munera). A gladiátorjátékok nem minősültek emberiáldozatnak. Ennek központi eleme a véres harc volt, mely a halottaknak járó tiszteletadás célját szolgálta. A római jogrend nem ismerte el az emberi áldozatot, még gladiátorharcok formájában sem.⁶⁶⁵

A köztársaság korában a nép kegyeinek megnyerését szolgálták ezek a rendezvények és a császárok is leginkább arra használták fel ezeket az eseményeket, hogy minél jobb színben tüntessék fel magukat a plebs előtt. Eredetét tekintve ezek a játékok a pogány istenek kultuszához kapcsolódtak, azonban a keresztény császárok idején sem szüntették be a megrendezésüket, így továbbra is megmaradt a nép szórakozási lehetőségének.⁶⁶⁶

A császárkorban a játékok egyre népszerűbbé váltak, így számuk és időtartamuk is egyre gyarapodott.⁶⁶⁷ Különleges események (pl. templomok, cirkuszok felavatása) is módot adtak további rendezvények megtartására. A császár születésnapja (dies natales), valamint a hatalomra lépés időpontja (dies imperii) szintén fontos alkalmat adott a játékok megrendezésére, melyek erre az időszakra elvesztették szakrális jelentőségüket. A látványosságok megrendezéséhez a rendezőknek olyan helyszínt kellett biztosítani, amelyen a nézők valamennyien elfértek. A korai lovasversenyeket a Mars-mezőn tartották, ahol kiépített nézőhelyek még nem kerültek kialakításra. Tartquinius Priscus kezdte meg az első épített helyszín kialakítását a Circus Maximust, melyet utódja folytatott.⁶⁶⁸ Idővel ezt folyamatosan bővítették, majd a császárkorban érte el végleges formáját.

A császárkorban a senatus hatáskörébe tartozott a középítkezések

---

⁶⁶⁴ GEDEON 2002 (a), 26. Vö.: DOHRMANN, Henning: Anerkennung und Bekämpfung von menschenopfer im römischen Strafrecht der Kaiserzeit, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–NewYork–Paris–Wien, 1995, 196-201.

⁶⁶⁵ GEDEON 2002 (a), 75. Vö.: GRANT, Michael: Die Gladiatoren, Stuttgart, 1970, 12; 23.

⁶⁶⁶ GEDEON 2002 (a), 34. Vö.: Friedländer: Sittengeschichte, 151.

⁶⁶⁷ GEDEON 2002 (a), 142.

⁶⁶⁸ Livius 1,35;1,56. (ford.: Kiss Ferencné-Muraközy Gyula).

lebonyolítása. A principiatus kezdetén nemcsak a lovasversenyeket, hanem a gladiátorversenyeket is itt bonyolították le, a magánszemélyek által rendezett gladiátorjátékok megrendezése egyre inkább visszaszorult. A császárkorban mind az amfiteátrumok építése és fenntartása a császárokra hárult. Külön hivatalnokrendszer alakult ezek működtetésére. Az új építkezések kivitelezése a curatorok hatáskörébe került, akik a munka elvégzését bérbe adták.⁶⁶⁹ A karbantartási munkálatok elvégzéséhez servus publicusokat, illetve hadifoglyokat vettek igénybe.⁶⁷⁰ Mivel ezek a látványosságok nagy népszerűségnek örvendtek, ezért birodalom-szerte megindult az amfiteátrumok építése. A cirkusz és környéke a játékok megrendezésének időszakában számos szórakozási lehetőséget biztosított, kocsma, mulató ételárusok sokasága kapott helyet a közelben, illetve mutatványosok előadásait is élvezhette a közönség.⁶⁷¹

A korai császárkorban alakult ki az a szokás, hogy a cirkuszi játékok alkalmával elítélteket vetettek vadállatok elé, kivégzési céllal.⁶⁷² A hadifoglyok egyik kivégzési módja volt, hogy az arénába küldték őket, ezzel is biztosítva a résztvevőket a cirkuszi játékokhoz, illetve a bűnözők kivégzésének lehetőségét is felhasználták ugyanebből a célból.⁶⁷³

A bűnözőkkel kapcsolatban négyféle büntetési nemet lehet megkülönböztetni: *condemnatio ad gladium*, azaz a gladiátorviadalok szüneteiben való kivégzés, és az *ad ludum gladiatorium*, azaz a gladiátoriskolákban való kiképzésre szóló ítélet. A *condemnatio ad bestias*, ahol az elítélteket kiképzetlenül vetették a vadállatok elé, és az *ad ludum venatorium*, ami az állatviadalra kiképző iskolákba való küldést jelentette. Arról, hogy mely bűnözőket vetették vadállatok elé, számos forrás tanúskodik, arról azonban, hogy kiket ítélték *ad ludum* és *ad*

---

⁶⁶⁹ GEDEON 2002 (a), 112-113. Vö.: RAINER, J. Michael: Einführung in das römische Staatsrecht: die Anfänge und die Republik, Darmstadt, 1997, 84.

⁶⁷⁰ GEDEON 2002 (a), 42. Vö.: AUGUET, Roland: Kegyetlenség és civilizáció, Budapest, 1978, 33.

⁶⁷¹ GEDEON 2002 (a), 114. Vö.: THUILLIER, Jean-Paul: Sport im antiken Rom, Darmstadt 1999, 191.

⁶⁷² ZLINSZKY 1991, 78-79.

⁶⁷³ GEDEON 2002 (a) 76. Vö.: FRIEDLÄNDER, Ludwig: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine, Leipzig, 1869, 222.

gladium, már nem találunk ilyen egyértelmű utalásokat. Nagy valószínűség szerint ugyanazokat a bűncselekményeket büntették ad gladium, mint amiket a vadállatok elé vetéssel – állapítja meg Gedeon. Ad ludummal is ezeket a bűnözőket sújthatták, de közülük is kiválogatták azokat, akik erre koruknál és testalkatuknál fogva rátermettek voltak. Ez utóbbi esetben az elítéltet cirkuszi harci játékokra képezték ki, melyben a gladiátor fegyverrel a kezében az életéért küzdhetett, ezért ez együtt járt a túlélés lehetőségével. Egyes esetekben a győztes gladiátort a nép javaslatára a császár szabadon bocsáthatta.⁶⁷⁴

A cirkuszi játékok harcosai, illetve a vadállatok prédái nemcsak a keresztények közül kerültek ki, hanem rabszolgákból, hadifoglyokból, közveszélyes bűnözőkből, kivételesen pedig még önként jelentkező szabadokból is.⁶⁷⁵ E büntetésekhez az országba behozott vadállatokat vettek igénybe.

A vadállatok tartásának számos formája létezett a rómaiak körében. Kezdetben különféle madarakat tartottak kalitkában, majd a császárkorban a vagyonosabb embereknek egzotikus nagyvadjai, oroszlánjai, medvéi is voltak. Emellett kisebb-nagyobb vadaskerteket is létrehoztak, ám a vadállattartás talán legjellemzőbb, s tipikusan a római civilizációhoz kapcsolatos formái az állatviadalokban, és az ezek ellátását szolgáló állatseregletekben öltött testet.

A cirkuszi játékokhoz szükséges állatok beszerzése azonban nem volt egyszerű ebben az időszakban és rendkívül nagy költséggel járt. Kr. e. 2. század közepétől indult meg a vadállatok beszállítása Rómába először az afrikai provinciából. A birodalom területén a vadászatot nem korlátozták. Germániából medvét, Egyiptomból vízilovat, krokodilt, Észak-Afrikából oroszlánt, Indiából tigrist hoztak be a kereskedők.⁶⁷⁶ Egyedül az elefánt vadászata tartozott a császár előjogai közé.⁶⁷⁷

---

⁶⁷⁴ GEDEON 2002 (a), 78.

⁶⁷⁵ TÓTH 52.

⁶⁷⁶ WEEBER, Karl-Wilhelm: Smog über Attika, Umweltverhaltung im Altertum, Zürich, München 1990, 142.

⁶⁷⁷ GEDEON 2002 (a), 129. Vö.: Aelian. nat. anim. 10,1.

Az ilyen viadalokat mai szemmel nézve nem tartjuk civilizált dolognak, Rómában azonban ez természetes volt. A szórakozás egy formájának tekintették, amely ráadásul a mitológiára, a harcos műltra, illetve a Mithras-kultuszra visszavezethető gyökerekkel is bírt. Nem lehet azonban egyértelműen kijelenteni, hogy az állatok és emberek arénabeli halálát minden római gond nélkül elfogadta.

Ezt a büntetésfajtát eleinte tehát hadifoglyokkal szemben alkalmazták. Ulpianus említi, hogy a cirkuszi viadalok a fiatal férfiak esetében szokásos büntetési nem volt.⁶⁷⁸ Általában az agresszív, erős férfiak tudták felvenni a harcot a vadállatok ellen. Shaw álláspontja szerint a női bűnözők részvétele ebben a büntetési fajtában jellemzően szokatlan volt.⁶⁷⁹ Eredetileg olyan bűnözőket ítéltek erre a büntetésre, akik nem rendelkeztek római polgárjoggal, azonban gyakran előfordult az is, hogy magasrangú római lovagokat is vadállatok elé vetettek. A látvány biztosítása érdekében az uralkodók nem rettentek vissza akár a törvényi előírások megsértésétől sem.⁶⁸⁰ Ad bestias büntetésre ítélték a sacrilegium, az államellenes bűncselekmények, valamint a mágikus gyilkosságok elkövetőit.

Az arénában a vadállatokkal való küzdelem, mint büntetési nemnek az alkalmazása azonban mind a keresztény férfiak, mind a keresztény nők esetében előfordult, és borzalmas halállal járt. Gaddis véleménye szerint ennek a büntetési nemnek az alkalmazása azt bizonyítja, hogy a római állam, a legtöbb premodern igazságszolgáltatási rendszerhez hasonlóan, a félelmetes, példaértékű büntetésre támaszkodott a hatékony bűnüldözés helyett. A véres és nyilvános kivégzések látványa, melyet az ünnepi játékok alkalmával rendeztek, szórakoztatásként és prevencióként egyaránt szolgáltak.⁶⁸¹

Tóth álláspontja szerint hármas funkciója volt ennek a büntetésnek: egyrészt

---

⁶⁷⁸ Ulp. D. 48.19.8

⁶⁷⁹ SHAW 4. Vö.: Zlinszky megjegyzi, hogy az asszonyokon általában másképp hajtották végre a halálbüntetést. Nem volt szabad velük szemben testi fenytést alkalmazni, és tapintatból nem a nyilvánosság előtt végezték ki őket. Amennyiben elrendelték a büntetést, vagy átadták a végrehajtást a családnak, vagy a nyilvánosság kizárásával hajtották végre. ZLINSZKY 1991, 90.

⁶⁸⁰ Vö.: Suetonius Cal. 27; Vö.: Friendlander: Sittengeschichte, 222.

⁶⁸¹ GADDIS, Michael: There is No Crime for Those Who Have Christ: Religious Violence in the Christian Roman Empire Berkeley: University of California Press, 2015, 19.

a régi római istenekbe vetett hitet megrontó, valamint a császár tényleges teljhatalmát tagadó keresztények fizikai likvidálásával azok számának csökkentése, másrészt ezáltal a többi római polgár elrettentése attól, hogy maguk is keresztény hitre térjenek, harmadrészt pedig ingyenes élő „alapanyag” szolgáltatása a cirkuszi játékok számára.⁶⁸²

A keresztények esetében is jól ismert ennek a büntetési nemnek az alkalmazásáról és lebonyolításáról azonban a mártírakták körében viszonylag kevés dokumentum maradt fenn. Szent Ignatiosz vértanú kivégzését leíró dokumentum szerint az Antiochiában tartózkodó Traianus császár maga hozott ítéletet ügyében, mely ítéletet a következő szöveggel hirdetett ki: *„Elrendeljük, hogy Ignatioszt, aki azt állította, magában hordozza a megfeszítettet, láncra verve katonák vigyék a nagy Rómába, hogy ott küzdjön, a vadállatok eledele legyen a nép látványosságára és gyönyörűségére.”*⁶⁸³ Ez az idézet tartalmazza a vadállatok elé vetés büntetés egyik ismert célját, vagyis a közönség szórakoztatásának igényét. A vadállatok elé vetés büntetés brutalitására is ráláthatunk Ignatiosz kivégzése során a forrásszövegben, annak ellenére, hogy kifejezetten árnyaltan fogalmaz a lejegyző személy. *„Szent maradványaiból csak a szilárdabb részek maradtak meg...”*⁶⁸⁴ Fontos kiemelni, hogy a vadállatok elé vetés büntetés során, tekintettel arra, hogy az elítéltek számára fegyvert nem biztosítottak, esélyük nem igen volt a harcra, így az esemény kimenetele várható volt.

Szintén ide sorolható a Perpetua és Felicitas szenvedéséről fennmaradt naplójegyzet, mely Perpetua személyes beszámolója.⁶⁸⁵ Magának a büntetésnek a lejegyzése már kiegészítése a szemtanúi beszámolónak, hiszen ezt már nem tudta maga dokumentálni. A szerző személye biztosan nem állapítható meg, bár feltételezések szerint Tertullianus lehetett. Ez a leírás további adalékot szolgáltat a vadállatok elé vetés büntetés keresztényekkel szembeni lebonyolításáról.

---

⁶⁸² TÓTH 52.

⁶⁸³ Az Istent-hordozó fővértanú Szent Ignatiosz tanúságtétele 3,7 (ford.: Vanyó László).

⁶⁸⁴ Az Istent-hordozó fővértanú Szent Ignatiosz tanúságtétele 6,4-5 (ford.: Vanyó László).

⁶⁸⁵ SHAW 9.

Perpetua esetében vesszőzés kíséretében halálbüntetésként vadállatokkal való küzdelmét rendelték el, katonai ünnepség keretében rendezett cirkuszi játékok során, melyet Géta császár születésnapjára rendeztek.⁶⁸⁶ A Perpetua és társainak aktájában lejegyzett ünnepi alkalom keretében lebonyolított kivégzés során a viadalhoz eredetileg a férfiaknak Saturnus pap, a nőknek, Ceres papnőinek a ruháját kellett volna felvennie, amit az elítéltek visszautasítottak. Ezzel az öltözéssel a hatóságok arra akarták kényszeríteni őket, hogy a helyi, hivatalos istenek öltözékét öltse magukra. Ez nemcsak szimbolikus öltözék csere volt, hanem a tradicionális emberáldozati szertartásnak is a része volt, amit Saturnus isten tiszteletére rendeztek.⁶⁸⁷ A cirkuszi játékokra a szüzek számára különlegesen előkészített vad teheneket küldtek ki. A cirkuszi játékokon végrehajtott kivégzések a nézők szórakoztatási vágyát szolgálták, melynek érdekében szükség volt annak megszervezésére, hogy a vadállatok elé vetett elítélteket minél látványosabban végezzék ki. Ebből a célból esetenként az elítélteket olyan mitológiai szereplőknek öltöztették, akik hasonlóan vadállatok által nyerték el halálukat.⁶⁸⁸ Ezt a szokást példázza Perpetua és Felicitas, valamint társaik kivégzése. Alapvetően a bűnözőket, szinte meztelenül vetették az állatok elé, nyakukba egy táblácskával, melyre ráírták a büntetésük okát. Mivel az előkészített öltözéket a vádlottak visszautasították, ezért az elítélteket levetkőztették, és hálóba csavarva vezették elő őket. A nép azonban úgy megrettent a látványuktól, hogy vissza kellett vezetni őket és felöltöztetni.⁶⁸⁹

Ennek a kivégzésnek a női áldozatai számára kiválasztott vad tehen szokatlan választás volt a hatóságok részéről. E. A. Clark véleménye szerint ez a

---

⁶⁸⁶ Perpetua és Felicitas szenvedése Vö.: Az, hogy a keresztényeket a büntetés végrehajtása előtt megkínózták a római büntetőjog sajátosságai közé tartozott. Rómában a halálbüntetést rendszerint mellékbüntetések egészítették ki. Elve elégetés, lefejezés és keresztre feszítés esetén is testi fenytés előzte meg a kivégzést, melynek három formáját ismerték: a vesszőzést, a botozást és az ostorozást. Ezek a fenytések gyakran olyan kegyetlenek voltak, hogy az elítéltek már abba behaltak. SÁRY 2004, 63-67.

⁶⁸⁷ SHAW 2-3. Vö.: GEDEON Magdolna: A gladiátorviadatok büntetőjogi szabályai az antik Rómában. Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, 2002, 73-81.

⁶⁸⁸ Mart. lib. spect. 7. Vö.: GEDEON 2002 (b), 75.

⁶⁸⁹ Perpetua és Felicitas szenvedése 20,2-3 (ford.: Vanyó László).

női elítéltek megcsúfolását és a teljes megszegyenyítését szolgálta.⁶⁹⁰ McColm a keresztények állatviadalokban való részvétele kapcsán a büntetés elszenvedésével összefüggésben megállapítja, hogy a keresztények legfőbb erősségei, a hitük és bátorságuk párhuzamba állítható a cirkuszi játékokon szórakoztatást nyújtó sportolók kiemelkedő képességeivel.⁶⁹¹

Perpetua férfi társai közül Saturninus és Revocatus leopárdal és medvével küzdött, míg Saturus vadkannal. A szöveg arról is tájékoztat minket, hogy a vadállatokkal és az elítéltekkel kapcsolatos teendők ellátásában gladiátorok vettek részt, ugyanis Saturust gladiátor kötötte a vadkanhoz, ami maga után húzta. A gladiátorok számára is veszélyes volt a közreműködés a vadállatokkal való küzdelemben, hiszen ők is súlyos sérüléseket szenvedhettek az állatoktól.⁶⁹²

Az állatokkal folytatott küzdelem során a pálya széléről a szolgák folyamatosan kényszerítették az elítélteket a küzdelem folytatására, mindaddig, amíg meg nem haltak. Abban az esetben, ha az állat nem tudott végezni az elítélttel leszúrták, ahogyan Perpetua esetében is olvasható⁶⁹³.

A Diocletianus császár alatti üldözés során Euszebiosz a föníciai vértanúkról megemlékezve tesz említést a fenti büntetésről: „*Ki ne döbbenne meg, látva a számtalan korbácsütést és azt a kitartást, amellyel a vallás valóban csodálatos atlétái elviselték azt a küzdelmet, amit rögtön a korbácsolás után az emberevő vadállatokkal folytattak, amint párdusok, különféle medvék, vaddisznók meg tűzzel-vassal felpiszkált bikák rontottak rájuk...*”⁶⁹⁴ Ez a részlet arra is utal, hogy az állatokkal való harcra nem csak az elítélteket, hanem az állatokat is kényszerítették ezzel is fokozva a látványosság borzalmait. A fenti példák alapján a vadállatokkal való küzdelmet megelőzően a keresztényüldözés korábbi időszakából fennmaradt

---

⁶⁹⁰ CLARK, E. A.: Devil's Gateway and Bride of Christ: Woman in the Early Christian World In: Women and a new academy. - Madison, 1989, 81-102.

⁶⁹¹ MCCOLM, Kristina Lee Amelia: Ego Christianum sum: Cultural Appropriation and the Discourse of Early Christian Martyrdom, The University of Queensland, 2000, 45.

⁶⁹² Perpetua és Felicitas szenvedése 19,5 (ford.: Vanyó László).

⁶⁹³ Perpetua és Felicitas szenvedése 21,9 (ford.: Vanyó László).

⁶⁹⁴ Euszebiosz: Egyháztörténet 8,7,1 (ford.: Baán István).

dokumentumokban Perpetua esetében vesszőzésről, mint járulékos büntetésről olvashatunk, ugyanakkor a Diocletianus idején hasonló büntetést elszenvedő keresztények esetén Euszebiosz kihangsúlyozza a minősített halálbüntetésre jellemző korbácsolás alkalmazását is, mely a büntetési módszerek alkalmazásának még látványosabbá válását, illetve a brutalitás fokozásának szemléletét tükrözi.

VIII. 5. Élve elégetés

Az élve elégetés, mint büntetési forma alapvetően jól ismert a római jog büntetési rendszerében. Ennek a büntetésnek az alkalmazása azonban már az ószövetségi választott nép babiloni fogsága alatt három héber ifjú esetében alkalmazásra került a kora ókorban. Hasonló meggyőződésük kinyilvánításának eredményeként a tüzes kemencében történő elégetésük elrendelésére került sor.⁶⁹⁵ A keresztényekkel szembeni alkalmazása, minden bizonnyal a büntetés szakrális eredetével magyarázható. A keresztényüldözések korszakaiban gyakran alkalmazott büntetési nemmé vált az eljáró bírók részéről, melyet a fennmaradt mártírakták is alátámasztanak. Statisztikailag nézve a bírók által alkalmazott büntetések körében a második leggyakrabban előforduló büntetési nemként szerepel a vizsgált dokumentumokban. A 2. század közepén Szent Polükarposz aktája viszonylag részletesen beszámol a büntetés végrehajtásának körülményeiről. A kiszabott büntetés eredetileg a közvélemény kívánságának megfelelően az oroslánok elé vetés lett volna, de a kormányzó, az állatviadalok megszabott idejének lejártára hivatkozással a tűzhalál büntetését rendelte el.⁶⁹⁶ Úgy tűnt végül ez a büntetés is mindenkinek elnyerte tetszését. A büntetés előkészületei a következők szerint folytak: *„El sem lehet mondani, mily nagy gyorsasággal történt mindez, mert a tömeg a műhelyekből és fürdőkből összegyűjtötte a rőzsét és a tűzifát, a zsidók*

---

⁶⁹⁵ Dn 3 (ford.: Károli Gáspár). Sadrak, Mésak és Abédnegó története: a babiloni fogsága idején Izrael élménye arról, hogy az Úr megmenti a hozzá hűségeseket. A 3 zsidó ifjú a királyi udvarban nevelkedtek. Nebukadneccar király hatalmas aranyszobrot állított, mely előtt halálbüntetés terhe mellett mindenkinek hódolnia kellett. A három ifjú ezt megtagadta, ezért tüzes kemencébe vetették őket. A tűz azonban nem ártott nekik, mert az Úr angyala megóvta őket.

⁶⁹⁶ Szent Polükarposz vértanúsága 12,3 (ford.: Vanyó László).

különösen készségesen segítettek, amint ez már ilyen esetekben szokásuk volt. Amikor aztán a tűz kész volt, ő levetette minden ruháját, s megpróbálta ledobni a szandálját is, és levetni, amit régebben még soha nem tett, mert a hívők közül mindegyik arra törekedett, hogy gyorsan megérintse bőrét.” [...] „Tüstént körülrakták a tűzhöz szükséges dolgokkal. Amikor oda is akarták szegezni, azt mondta:» Hagyjatok így engem. Aki ugyanis megadta, hogy kibírjam a tüzet, megadja, hogy azt a szegek biztosítása nélkül is, hogy fájdalom nélkül viseljem el.« Így hát azok nem szegezték oda, de megkötözték őt. Hátratett kézzel és megkötözve olyan volt, mint a nagy nyájból, áldozatra szánt jeles kos...”⁶⁹⁷

Hasonló részleteket találunk a Decius korabeli eljárást lejegyző Pioniosz aktájában is. Pioniosz az ítélet kihirdetését követően sietve ment a stadionba, az ítélet végrehajtásának helyszínére. Itt is azzal kezdődött a kivégzés, hogy az elítélt levetkőzött.⁶⁹⁸ A büntetések során a nagy nyilvánosság előtti végrehajtás egyik elemeként gyakran olvashatjuk ezt a mozzanatot, mely az elítélt további megszégyenítését szolgálta. A cirkuszi játékok során történő ítéletvégrehajtás vizsgálatokor már említésre került, hogy az elítéltek szinte meztelenül szenvedték el a büntetést, ami ennél a büntetési nemnél is hasonlóan alkalmazásra került.

A végrehajtás következő mozzanata a fára szegezés, mely az ezt megelőző megszégyenítésen túl további súlyos kínokat okozott, még a tűz közvetlen érintése előtt. A felszegezést követően a hóhér külön rá is kérdezett: „*Gondold meg, és kivesszük a szegeket.*”⁶⁹⁹ Még ekkor is lett volna lehetősége a vádlottnak meggondolnia magát és minden bizonnyal szabadon is bocsátották volna.

A fára szegezést követően felemelték, majd ezután hordták oda a tűzifát, amivel körbe rakták, majd meggyújtották. Szintén ugyanennek az időszaknak a forrása a Karposz, Papülasz és Agathoniké aktája, melyben hasonló eljárás mód olvasható.⁷⁰⁰ Szent Fülöp, herakleiai püspök kivégzése Diocletianus császár idején

---

⁶⁹⁷ Szent Polükarposz vértanúsága 13-14,1 (ford.: Vanyó László).

⁶⁹⁸ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 21,1 (ford.: Vanyó László).

⁶⁹⁹ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 21,3 (ford.: Vanyó László).

⁷⁰⁰ Szent Karposz, Papülasz és Agathoniké vértanúaktája 36-40 (ford.: Vanyó László).

néhány mozzanatában kicsit eltérő, de alapvetően ott is ugyanaz a gyakorlat. Miután megérkeztek a vesztőhelyre, ott már minden elő volt készítve. „[...] *Fülöp lábát a szokásnak megfelelően bokától térdig megkötötték, kezét pedig háta mögött összekötve egy husánghoz szegezték. Hasonlóképpen Herneszt is az árokba parancsolták*” [...] „*A pribékek azonnal földet hordtak a lábára*” [...] „*Ezek után a pribékek az ő kezét is hátrakötötték. Majd a pribékek meggyújtották alattuk a tüzet.*”⁷⁰¹

Euszebiosz Egyháztörténetében a Diocletianus-féle üldözés alatti eseményekről beszámolva említést tett olyan mártírokról, akiket lábuknál fogva fejjel lefelé felakasztottak, és amíg enyhe tűz égett alattuk, a lángoló anyagból felszálló füsttől megfulladtak.⁷⁰²

Kabódi, Lőrinc és Mezey az élve elégetést az ún. minősített halálbüntetések körébe sorolja, a kerékbetörés, karóba húzás, élve eltemetés, megkampózás, négy felé szakítás, bélkitekérés büntetési nemekhez hasonlóan. Ezek célja minden esetben a fájdalom színpadi megjelenítése fokozott látványelemekkel bővítve. Ehhez gyakran alkalmazták a különféle kínvallatási eszközöket, mely még látványosabbá tette a büntetőhatalom elrettentő gyakorlatát.⁷⁰³

VIII. 6. Szabadságot korlátozó büntetések

VIII. 6. 1. Börtönbüntetés

Történeti szempontból szabadságvesztés-büntetésnek tekinthető minden a szabadságot korlátozó vagy elvonó büntető szankció. Maga a börtön történeti fogalmán a szabadság elvonásának végrehajtására szolgáló azon építményt vagy helyiséget értjük, amelyben elzárva tartották az előzetesen őrizetbe vett személyeket, illetve az elítélteket. A börtön, mint szabadságvesztés büntetés hosszú

---

⁷⁰¹ Szent Fülöp, Herakleiai püspök szenvedése 13 (ford.: Kiss-Rigó László).

⁷⁰² Euszebiosz: Egyháztörténet 8,11,1 (ford.: Baán István).

⁷⁰³ KABÓDI Csaba–LŐRINCZ József–MEZEY Barna: Büntetéstan alapfogalmak II. rész. A büntetési eszközök (formák) és végrehajtásuk története. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005, 82.

évszázados fejlődés után jutott el a mai modern börtönig. Kabódi, Lőrincz és Mezey álláspontja szerint a szabadságot érintő büntetések előzménye egyrészt a nemzeti társadalmakban alkalmazott kiközösítés, valamint a hasonló jegyeket mutató száműzés, számkivetés büntetése. Mindkettőnél fontos jellemző a közösségben elfoglalt pozíció korlátozása vagy elvonása. A szabadságvesztő szankciók kialakulását befolyásoló másik tényező volt, hogy az enyhébb büntetést érdemlő cselekmények esetében a rövidebb időre szóló elzárás alkalmazása során szükségessé vált a gyanúsítottak őrzése. Feltehetően ez a két funkció befolyásolta a börtönök kialakítását.⁷⁰⁴

A börtönbüntetés kérdésében alapvetően a Mommsen által képviselt álláspont a legnépszerűbb, mely szerint a római jog börtönbüntetést nem ismert.⁷⁰⁵ Tóth álláspontja szerint a börtönbüntetés hiánya, illetve korlátozott mértékben való alkalmazásának az volt az alapja, hogy az ókori jog az emberek életének minden egyes szegmensét részletesen szabályozta. A szabadok körében is gyakori volt a személyi függőség, az uralkodók gyakran saját személyes tulajdonukként kezeltek embereket. Ebben az értelemben maga a szabadság állapota viszonylagos volt, ezért nem számított különösebben értéknek, megvonása pedig nem jelentett valódi hátrányt, így annak megvonása nem minősült valódi büntetésnek.⁷⁰⁶

Ókori források alapján egyértelmű utalás található a börtön céljának

---

⁷⁰⁴ Kabódi-Lőrincz- Mezey 82.

⁷⁰⁵Vö. MOMMSEN Theodor: Römische Strafrecht, Verlag Duncker & Humblot, Leipzig, 1899, 960 skk.; Vö.: ZLINSZKY 1991, 83; UŐ.: „Herculesre, milyen hidegek a fürdőitek!” (Néhány szó Róma börtöneiről), Jogtörténeti Szemle 1, 1992, 30; MOLNÁR Imre: A császárkori Róma büntetési rendszere, Tanulmányok Dr. Bérczi Imre egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára = Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica 58 2000, 375.; NÓTÁRI 309.; SÁRY Pál: A börtönviszonyok változásai a keresztény Római Birodalomban. Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXIII, 2015, 76–83.

Megjegyzem, e többségi véleményt egyre több szerző kétségbe vonja, mivel egyes forrásokból arra lehet következtetni, hogy a rómaiak is alkalmazták börtönbüntetést. Lactantius például azt írja, hogy Galerius sosem szabott ki a keresztényekre olyan enyhe büntetést, mint a börtönbüntetés (A keresztényüldözők halála 22), ami úgy értelmezhető, hogy mások vonatkozásában alkalmazta e büntetést. Vö. SÁRY Pál: Határozott idejű büntetések a principátus kori Rómában, in: Studia in honorem Éva Jakab (szerk.: Boóc Ádám - Pókecz Kovács Attila), Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar - Patrocinium Kiadó, Budapest, 2023, 269-277, 274-276. Vö.: EISENHUT, W.: Die römische Gefängnisstrafe, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt I/2, 1972, 268–282. Eisenhut álláspontja szerint az ókori Róma jogrendszere ismerte a börtönbüntetést.

⁷⁰⁶ TÓTH 5.

meghatározása vonatkozásában Upianusnál: „a börtön az emberek őrizetben tartására való, s nem arra, hogy büntesse őket”.⁷⁰⁷ Sály megállapítása szerint azonban annak ellenére, hogy a római jog a börtönbüntetést nem ismerte, a Római Birodalom területén mégis nagy számban voltak börtönök. Már a királykor derekán szükségessé vált egy állami börtön létesítése a lakosság számának növekedése és a bűncselekmények elszaporodása miatt.⁷⁰⁸ Róma legősibb állami börtönét a hagyomány szerint Ancus Martius építtette a város közepén, a fórummal szemben.⁷⁰⁹

Összefoglalóan Rómában az állami börtönök öt funkciót szolgáltak:

- a súlyos közbűncselekmények vádlottjainak fogva tartása a letartóztatástól az ítélelhozzatalig,⁷¹⁰
- az elítéltek fogva tartása a marasztaló ítélet végrehajtásáig,⁷¹¹- kivégzőhelyként is működtek,⁷¹²
- rendészeti jellegű fogva tartás engedetlenség miatt a városi börtönben,⁷¹³
- fizetőképtelen adósok bebörtönzése.

Az régészeti kutatások arra utalnak, hogy a fogvatartottak őrzését kezdetben, gödrökben, lyukakban, barlangokban végezték. Gyakran kiszáradt kutakat használtak erre a célra. Ebből kifolyólag egyértelmű, hogy ezek a helyszínek az emberi élet számára összeegyeztethetetlennek minősültek. A fény, a levegő hiánya, a sötét, nedves közeg az emberi egészségre már önmagában veszélyt jelentett. Az

---

⁷⁰⁷ Ulp. D. 48,19,8,9: „carcer enim ad continendos homines, non ad puniendos haberi debet.” (ford.: Sály Pál)

⁷⁰⁸ SÁRY 2015, 77.

⁷⁰⁹ Livius 1,33. (ford.: Kiss Ferencné-Muraközy Gyula).

⁷¹⁰ ApCsel 24,23–27. Az Újszövetség iratai tanúsítják, hogy Szent Pál apostol missziós tevékenysége során tapasztalhatta a vizsgálati fogság működését.

⁷¹¹ Tacitus: Évkönyvek 3,51 (ford.: Borzsák István); a halálbüntetéseket az ítélet kihirdetését követő tizedik napon kellett végrehajtani egy senatusi határozat szerint (Suet. Tib. 75). Vö., SÁRY 2015, 78. A végrehajtás elhalasztásának célja, hogy lehetőséget biztosítsanak arra, hogy a senatus vagy a császár esetleg végrehajtási kegyelemben részesítse az elítéltet.

⁷¹² Vö.: App. Bell. civ. 1,26,119. Gaius Gracchus számos követőjét; továbbá Plut. Mar. 12. Numidia királyát a hóhérok a börtönben fojtották meg.

⁷¹³ Vö.: SÁRY 2015, 78. A magistratusok ebben az esetben coercitív jogkörükben eljárva, peren kívül – esetleg testi fenyegetés után – bezárhatták egy rövid időre az engedetlen polgárokat.

elzárás azonban a fenti körülmények által a fogvatartott sanyargatásának célját is szolgálta. Az első „épített” börtönöt carcernek, tömlöcnek nevezték. Rómában Capitolium aljában található Carcer Mamertinus és a Tullianum speciális célt szolgáló építmények voltak. Belső elrendezésükről keveset tudunk. A Carcer Mamertinust feltehetően több, egymás fölötti szinten alakították ki, melynek legmélyebb részén a Tullianumnak nevezett tömlöc helyezkedett el. Az épület legfelsőbb részében őrzöttek jutottak elegendő fényhez és levegőhöz. A felső szinteken deszkafallal választották el a cellákat egymástól.⁷¹⁴

A mártírakták nem minden esetben részletezik az előzetes fogva tartás körülményeit. A keresztény mártírok fogva tartásának körülményeiről részletesebben beszámoló dokumentumok azonban rendkívül szemléletes képet mutatnak a korabeli börtönök helyszínére, illetve működése tekintetében, figyelmekkel arra, hogy a börtönök bemutatásáról az egyik leghitelesebb beszámoló személyes naplóbejegyzésen alapul.

Septimius Severus császár idején 202-ben Thuburbo Minus (Észak-Afrika) városában tartóztatták le a történet főszereplőjét Perpetuát és társait. Perpetua ekkor 22 év körüli asszony volt kicsi gyermekkel, akit még szoptatott. A forrásszövegből arról semmit sem tudunk meg, hogy milyen módon történt a vádlottak letartóztatása, ki jelentette fel őket, névtelen vád alapján indult-e az eljárás, mi volt a ténylegesen elkövetett bűncselekmény, ami miatt bebörtönözték őket. Ennek az iratnak a jelentősége legfőképpen a vizsgálati fogság időszakáról tájékoztat minket a legrészletesebben és vélhetően a naplóformából eredően közvetlen tapasztalatokat rögzít. A szöveg szerint a kihallgatást megelőzően a vádlottak „*sok napot*” töltöttek fogságban.⁷¹⁵ A börtönben katonák őrizték, erre utal a napló írójának a katonák zaklatásaira vonatkozó megjegyzése. A szerző a börtön jellemzéseként a következőket jegyzete fel: „*Megijedtem, mert ilyen sötétséget még soha nem tapasztaltam. Ó micsoda zord nap volt! Nagy hőség, a tömegek*

---

⁷¹⁴ KABÓDI-LŐRINCZ-MEZEY 85-87. Vö.: NÓTÁRI 309.

⁷¹⁵ Perpetua és Felicitas szenvedése 3,9 (ford.: Vanyó László).

erőszakosságával, a katonák zaklatásával...”⁷¹⁶ Itt a napló lejegyzője arról tesz említést, hogy a katonák, nem csak a letartóztatás, hanem a fogva tartás feladatait is ellátták. Perpetua utal továbbá arra is, hogy bizonyos összegért, az örök a börtön egyik jobb helyére engedték őket, hogy felüdüljenek.⁷¹⁷ Az örök és a fogvatartottak támogatói folyamatos kapcsolatban állhattak egymással, és az is nyilvánvaló, hogy az örök vesztegetés árán időnként engedélyezték a kapcsolattartást a fogvatartottakkal, így tudták gyarapítani a jövedelmüket, jegyzi meg McGowen.⁷¹⁸ A fogság ideje alatt tehát a diakónusok látogathatták őket, sőt még azt is sikerült elérni, hogy *Perpetua* a gyermekét magához vehesse egy időre.⁷¹⁹

A fogság körülményei területenként eltérő jelleget mutathattak a börtön adottságaitól és az öröktől függően. Az akták szövege alapján azon túl, hogy a börtön az előzetes fogva tartás célját szolgálta, nem lehet figyelmen kívül hagyni annak a lehetőségét sem, hogy a fogva tartás körülményei, az ott elszenvedett atrocitások már a büntetés részeként meggondolásra készíthették a keresztényeket az áldozatbemutatás kérdésében. Ezt a célt szolgálta ugyanis a római döntéshozók részéről az ún. meggondolási idő biztosítása is a fizikai és lelki szenvedések súlyosbítása által. A keresztény fogva tartottak ellátása azon túl, hogy a hívő közösség látogatta őket, elsősorban a családtagok feladatai közé tartozott. Perpetua beszámolt arról, hogy apja többször is meglátogatta, bár itt elsősorban azt említi meg, hogy apja próbálta meggyőzni arról, hogy vonja vissza vallomását.⁷²⁰ Kr. u. 250 körül az egyházfegyelmi szabályokat tartalmazó Didaszkália már előírta a híveknek, hogy időnként látogassák meg gyülekezetük azon tagjait, akik a hitük miatt büntetőeljárás alatt állnak, s börtönben voltak.⁷²¹

A lugdunumi mártírok aktája arról számol be, hogy a mártírokkal szemben különleges fondorlatokat eszeltek ki: „*sötétben és igen zord helyen közösen*

---

⁷¹⁶ Perpetua és Felicitas szenvedése 3,6 (ford.: Vanyó László).

⁷¹⁷ Perpetua és Felicitas szenvedése 1,5-6 (ford.: Vanyó László).

⁷¹⁸ MCGOWEN 455-476.

⁷¹⁹ Perpetua és Felicitas szenvedése 3,9 (ford.: Vanyó László).

⁷²⁰ Perpetua és Felicitas szenvedése 5,1-6; 9,1-3 (ford.: Vanyó László).

⁷²¹ Didaszkália 19.

börtönözték be őket, lábukat nyújtsák ki a kínzócsölöpön az ötödik lyukig, és a többi tortúrát, amit a dühöngő és ördöggel eltelt hóhérlegények szoktak művelni a foglyokkal.⁷²² Ez a részlet arra utal a börtönviszonyok tekintetében, hogy a fogvatartottakkal az örök szabadon kegyetlenkedhettek. Ennek következtében egyesek megfulladtak a börtönben. Sokan a kegyetlen kínzások ellenére is kitartottak, és buzdították a többieket, illetve voltak olyan fiatalok, akik nehezen viselték a bebörtönzés terhét, illetve a kínzásokat és már a börtönben meghaltak.⁷²³ Ilyen körülmények között a sokszor hosszabb ideig elhúzódó fogva tartás miatt nagy szükség volt a vádlottak hittestvérek általi látogatására.

Montanus és Lucius ugyancsak részletes és szemléletes beszámolót nyújt a Valerianus császár idején elszenvedett fogvatartás gyötrelmeiről. *„Miután a katonák visszavezettek minket ide, a sötét hely nem ijesztett meg minket.”* [...] *„Szavakkal nem lehet elmondani, milyen napokat töltöttünk el ott, milyen éjszakákat éltünk át. A börtön gyötrelmeit nem lehet emberi szóval elmondani, nem is mernénk elbeszélni a hely szörnyűségeit.”*⁷²⁴

A vádlott keresztények számára csak az hozott felüdülést, amikor a testvérek meglátogatták őket. A keresztény hittársak látogatása vonatkozásában azonban Pionius aktája eltér abból a szempontból, hogy itt a mártírok visszautasították a hívek ajándékait. *„A börtönőrök ezért megharagudtak, mert hasznot húztak a látogatókból, s mert feldühödtek a börtön belsőbb részeibe vezették őket, mert nem részesültek így semmilyen előnyből.”*⁷²⁵ Úgy tűnik az idézett források alapján, hogy a börtönben fogvatartott vádlottak látogatása kiemelten fontos volt a börtönőrök számára, hiszen nagy valószínűséggel a keresztény testvérek bőséggel gondoskodtak a vádlottakról. Ezt a kiemelt gondoskodást támasztja alá Tertullianus is, aki fel is szólalt az ellen, hogy a fogvatartott mártírok látogatásában az a veszély rejlett, hogy a túlzásba vitt gondoskodás, a mártírok elkényeztetése által akár hamis

---

⁷²² Euszebiosz: Egyháztörténet 5,1,27 (ford.: Baán István).

⁷²³ Euszebiosz: Egyháztörténet 5,1,27-28 (ford.: Baán István).

⁷²⁴ Szent Montanus és Lucius vértanúsága 4,1-7 (ford.: Grunda László).

⁷²⁵ Szent Pioniosz Presbiter és társai vértanúsága 11,4 (ford.: Vanyó László).

mártírok is szülehetnek.⁷²⁶ Abból kifolyólag, hogy a keresztény egyház előírta a keresztény testvérek számára a börtönben lévő testvérek gondoskodási kötelezettségét, arra is lehet következtetni, hogy nem tartottak egyértelmű veszélytől a látogatások alkalmával a római hatóságok részéről. Ez a döntés alátámasztja azt a feltételezést, hogy a keresztények ellen nem volt egységes és folyamatos üldözés. A hatóságok látókörébe csak a bevádolt keresztények kerültek, akik valamilyen érdekkörben problémát jelentettek.

Amellett azonban, hogy a testvérek igyekeztek csillapítani a börtönbe került mártírok gyötrelmeit, Pioniosz aktája arról is beszámol, hogy „szintúgy sok pogány is jött a börtönbe, akik meg akarták győzni őket, s csodálkozva hallgatták válaszaikat.” Úgy tűnik, hogy a keresztények ügye nagy érdeklődésre tett szert, és a fogság alatti magatartásuk, valamint a nyomorúságos körülmények között tanúsított kitartó hitük bizonyosága még inkább előmozdította a kereszténység terjedését.

VIII. 6. 2. Száműzés (*relegatio*)

Annak ellenére, hogy a római jog a börtönbüntetést nem ismerte, a szabadságvesztés büntetés létezett Rómában. Sály utal arra, hogy a császárkorban alkalmazott bányamunka-büntetés lényegében egy súlyos kényszermunkával összekapcsolt szabadságvesztés-büntetés volt, ami a mozgásszabadságtól való megfosztással és szigorú őrizettel járt. Létezett továbbá a száműzés büntetés is, ami szintén biztosította a társadalom védelmét, a veszélyes bűnelkövetők közösségből történő eltávolításával.⁷²⁷ A száműzés során a tartózkodás megtiltása egy adott provinciára vagy Rómára terjedt ki. Köztársaság kori előzménye az *aquae et igni interdictio* amikor a kitiltottat a halálbüntetés végrehajtása helyett száműzték, de ha visszatért végrehajtották rajta a büntetést.

A Sulla idején (Kr.e. 138-78) a tartózkodási korlátozás belépett a büntetési

---

⁷²⁶ Tertullianus: Mártírokhöz 1.1. (ford.: Mosolygó Marcell).

⁷²⁷ SÁRY 2015, 77.

rendszerbe, felváltva a halálbüntetést és az egyik legfontosabb és leggyakoribb büntetés lett.⁷²⁸ A száműzetés (relegatio) a személyt lakóhelyének szabad megválasztásában korlátozta. Tartama szerint életfogytiglan, vagy határozott időre szólt. A relegatus (kitiltott) megtartotta statusát, javait (a bíró azonban vagyona egy részét elkobozhatta). Csak azt írták elő, hogy milyen távolságban kell maradnia Rómától. Később a relegatio in insulam kényszerlakhely kijelöléssel meghatározták az adott tartózkodási helyet is. Végül a szabadságot korlátozó büntetések legsúlyosabb fajtájának a deportálás minősült, mely a principatus korában alakult ki. A büntetéssel kényszerlakhelyet jelöltek ki egy távoli szigetre mostoha körülmények közé, szigorú őrizet mellett. Ez a büntetés capitis deminutio media-val járt, vagyis az elítélt elvesztette római polgárjogát.⁷²⁹

A szabadságvesztés-büntetés szabad római polgárral szemben nem volt alkalmazható. A rabszolgákkal és a nem római polgárokkal szemben viszont ismert volt, az ilyen elítéltek „servus poenae” néven állami rabszolgákká váltak, és munkaerejüket közmunkák végzésére (bányamunka, útépités, mocsárlecsapolás stb.) használták fel. A szabad állampolgárokat – mindenekelőtt a rendszerrel szembenálló, politikailag gyanús vagy nemkívánatos személyeket – büntetésül Rómából való száműzetéssel, később meghatározott helyre történő deportációval sújtották.⁷³⁰

A száműzetés, mint a keresztényekkel szemben alkalmazott büntetés a mártírárták dokumentumaiban viszonylag ritkán olvasható. Egyes iratokban a száműzött keresztényekre való utalás, vagy kifejezetten a visszahívásukról szóló rendelkezés arra enged következtetni, hogy a száműzetés büntetés is jelentős számban alkalmazásra került. Jól ismert keresztény száműzött volt János apostol, akit Domitianus császár száműzött Pathmosz szigetére, ahol végül meg is halt.

Az 1. század végén Szent Kelemen aktájában olvashatunk először arról,

---

⁷²⁸ ZLINSZKY 1991, 84-85. Vö.: NÓTÁRI 308-309.

⁷²⁹ ZLINSZKY 1991, 85. Vö.: NÓTÁRI 308-309.

⁷³⁰ KABÓDI-LŐRINC- MEZEY 82-83.

hogy az ellene felhozott vádak hitelt érdemlő bizonyításának hiányában Traianus császár a vádlottat Kherson városába száműzte. Kelemen pápa száműzetése a praefectus számára szomorúságot okozott, mivel reménykedett benne, hogy bemutatja az áldozatot. „Az Isten, akinek őszintén szolgálsz, maga legyen segítségedre ebben a száműzetési ítéletben. Kijelölte a hajót, megengedte, hogy arra minden szükséges dolgot is felrakjanak, s elbocsátotta.”⁷³¹ Amint a fennmaradt akták is tanúsítják ezt a büntetést a keresztények felsőbb vezetői körében ismerhetjük fel. Commodus császár idejéből is van utalás arra vonatkozóan, hogy a kedvese Marcia - aki maga is keresztény lehetett - közbenjárására az elődje által Szardíniára száműzött keresztényeket szabadon bocsátotta.⁷³² Szent Marianus és Jakab szenvedésének lejegyzője Valerianus császár idejéből utal két püspökre, akiket visszahoztak a száműzetésből.⁷³³

Cyprianus aktájában olvasható viszonylag részletesen ennek a büntetési nemnek az alkalmazása. Szintén Valerianus császár idején Cyprianus püspök elleni eljárás során a proconsul és a vádlott között a következő párbeszéd olvasható: „El tudsz tehát menni száműzetésbe Valerianus és Galienus parancsára Corubítana városába? Cyprianus püspök így válaszolt. Száműzetésbe megyek.”⁷³⁴ A praefectus külön rákérdezett Cyprianusnál, hogy el tud e menni száműzetésbe, mivel ez a fajta büntetés csak a vagyonosabb személyek számára volt kiszabható, legfőképpen azért, mert a száműzetés helyén az elítéltek saját magáról kellett gondoskodnia, ebben az állam nem vállalt részt.⁷³⁵ A helyváltoztatás végrehajtása ugyanis nem az állam, hanem az elítéltek feladata volt. A rászoruló személyek számára az állam megterhelése nélkül nem lehetett könnyen elvégezni a kötelező lakóhely kijelölését, ezért a magasabb státuszúakkal szemben alkalmazták, míg az alacsonyabb vagyoni helyzettel bíró személyeket bányamunkára ítélték.

---

⁷³¹ Szent Kelemen pápa vértanúsága 19,2 (ford.: Vanyó László).

⁷³² Hippolütosz: Philozophumena 9.12. Vö.: TAKÁCS 89-90.

⁷³³ Szent Marianus és Jakab 3,1 (ford.: Vanyó László).

⁷³⁴ Szent Cyprianus prokonzularis vértanúaktája 1,4 (ford.: Vanyó László).

⁷³⁵ Szent Cyprianus prokonzularis vértanúaktája 1,4 (ford.: Vanyó László).

A száműzetés egész éve alatt úgy tűnik, hogy Cyprianus nagy szabadságot élvezett a látogatók fogadásában, és kényelmes körülmények között élt, mivel a helyiek mindent megadtak neki.⁷³⁶ A tengerparti Curubis város, a modern Kourba (60 kilométer dél-keletre Karthágótól) meglehetősen kellemes üdülőhely lehetett, amint azt Pontius is leírta.⁷³⁷ Amint látjuk a fenti forrásból, nagy valószínűséggel Cyprianus a büntetés letöltése során nem szenvedett hiányt, sőt ahogyan a büntetés helyszínéről tudható, nem is szenvedhetett magának a büntetésvégrehajtási helynek a körülményeitől sem. Cyprianusnak az őrizete nem volt túl szigorú. Az alsóbb rangú klerikusok ekkor még viszonylag szabadon mozoghattak, így ezek a beosztottak továbbra is a rendelkezésére álltak.⁷³⁸ Egyedül a korábbi lakóhelyének lakosaival való közvetlen személyes kapcsolattartás tekintetében szenvedett hiányt. Annak ellenére, hogy a keresztények elleni eljárások dokumentumaiban viszonylag ritkán fordul elő ennek a büntetési nemnek az említése, a római császárok előszeretettel alkalmazták a legkülönbözőbb variációkkal és súlyosbításokkal, hiszen a birodalom területe erre nagy lehetőséget biztosított – jegyzi meg Zlinszky.⁷³⁹

VIII. 6. 3. Bányamunka-büntetés

A bányamunka az ókorban elsősorban rabszolgamunka volt. Eredetileg az egyiptomi aranybányákban, majd később a Római Birodalom különböző fémbányáiban a hadifoglyok, rabszolgák, elítéltek ezrei végezték ezt a nehéz munkát, embertelen körülmények között. Sokszor örökre elzárták őket embertársaiktól, és az örök folyamatos korbácsütései mellett végezték egyhangú munkájukat, kezdetleges szerszámokkal.

A Római Birodalom minden részében óriási bányaipar virágzott. *Sztrabón* idejében (Kr. születése körül) Új-Karthágóban közel negyvenezer bányamunkás

---

⁷³⁶ Pontius: *Vita Cyriani* 12.2.

⁷³⁷ Pontius: *Vita Cyriani* 11.7–8.

⁷³⁸ Cyprianus levelezése 77,1 (ford.: Szabó Ádám) (fordító megjegyzése.)

⁷³⁹ ZLINSZKY 1991, 85.

dolgozott. A bányabérlők a bér az adó megfizetése, valamint a profit érdekében a bányamunkásokat egyre nagyobb teljesítmény elérésére kényszerítették.⁷⁴⁰

Diodórosz a Kr.e. 1. században így jellemzi a bányamunkások sanyarú sorsát: „Ezen munkások uraiknak hihetetlen vagyont szereznek; a bánya birtokosainak biztos jövedelme van, ők maguk azonban föld alatt töltik életüket és sokan közülük a megerőltetéstől el is pusztulnak, mert nyugalomról, erőpótlásról náluk szó sincs, mert a felvigyázók ostora kényszeríti őket a folytonos munkára és így telik el életük nyomorban és ínségben és mégis akad közöttük olyan is, akik e nyomort sokáig elbírják.”⁷⁴¹

Az erdélyi aranybányákban, a régi római fejtésekben megláncolt bányászok csontvázaira bukkantak. Általában a bányamunkások a bánya tartozékát képezték, és egyúttal a bánya értékét is növelték.⁷⁴² A római bányászatban azonban voltak szabad munkások is, melyről fennmaradt bányamunka szerződések tanúskodnak. A 19. század folyamán a rómaiak által művelt verespataki (ma *Rosia Montana*) aranybányák befalazott üregeiben három szerződést találtak, amelyek tárgya a munkaadó és a szabad bérmunkás között létrejött bányamunka-szerződés. Pólay Elemér megállapítja, hogy a provincia jelentőségét Róma számára elsősorban az aranybányászata adta.

Dácia aranybányászata igen kiterjedt volt, és külön bányagazgatást igényelt. A bányahatóság élén a *procurator aurarum* állt. A *procurator* mellett külön hivatal működött. A levéltáros (*tabularius*) a *procurator* titkára lehetett. A bányatelepek biztonságáról a római katonaság gondoskodott. Mivel Dáciában a rabszolgák száma aránylag kevés volt, ezért a bányamunkások általában szabad emberek voltak. A rabszolgáknak Dácia mezőgazdaságában lehetett nagyobb szerepe. A viaszostáblák adatai szerint ugyanis a bányákban jelentős részben szabad bérmunkások dolgoztak. A bányavidéken kötött rabszolgavételi

---

⁷⁴⁰ Sztrabón: Geographika 6 (ford.: Földy József).

⁷⁴¹ Diodórosz: Bibliotheca historica 5. 38.

⁷⁴² REMÉNYI Viktor: Brennbergbánya szociális fejlődése, Soproni Szemle, V/1, 1941, 1-2.

szerződések nem utalnak arra, hogy bányamunka céljából vásárolták volna a rabszolgákat. Az aranybányászat mellett kő - és vasbányászat is működött, de ezek jelentősége eltörpült Róma szempontjából. ⁷⁴³

A császári bányák jellemzőit történetírók leírásából ismerhetjük meg. Ezek alapján tudhatjuk, hogy a bányák fő járatokból álltak, melyekre galériák vezettek. Ezeket a járatokat gyakran nagy mélységbe süllyesztették, ahová létrákon vagy az oldalára illesztett léceken ereszkedtek le. A bányák magassága nem volt egy méter, ami jelentősen hozzájárult a munkavállalók kényelmetlen munkakörülményeihez. Ilyen körülmények között ásni nagyon nehéz lehetett, mivel a bányásznak vagy térdelnie kellett, vagy háton fekve dolgozott. A bányászok kőfejtő éket, kalapácsot, csákányokat és feszítőrudat használtak. Ezekkel a szerszámokkal a leválasztott ércet kosarakba helyezték, néha kopott bronz tálakba, majd a bánya egy hátsó részébe vitték, ahol előzetes válogatásra került sor. Azokat a töredékeket, amelyek kis mennyiségű ércet tartalmaztak, csak a bánya hátsó részébe dobták, míg a többit a felszínre vonták. A felszínre hozott darabokat másodszor is szétválogatták, nagy kupacokba helyezték, ezután a tiszta ércet különböző erejű vízszugárral megmosták, majd a különböző ásványi anyagokat, tömeg szerint szortírozták. Végül az ércet az olvasztó kemencékbe vitték. ⁷⁴⁴

A különböző típusú bányamunkára ítélték valószínűleg más-más feladatokat láttak el a bánya területén. Erről azonban a jogi források nem tudósítanak bennünket. Sáry véleménye szerint okkal feltételezhetjük, hogy a különböző kategóriába tartozó elítéltek a bányamunka különböző fázisait látták el. A legnehezebb fizikai munkát, a kövek, ércek kibányászását az *in metallum damnati* végezték, míg a kibányászott anyagok további megmunkálása az *in opus metalli* és az *in ministerium metallicorum damnati* feladata lehetett. ⁷⁴⁵

---

⁷⁴³ Vö.: PÓLAY Elemér: A dáciai viaszostáblák szerződesei. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972, 36-39.

⁷⁴⁴ DAVIES J. G.: Condemnation to the Mines. A Neglected Chapter in the History of the Persecutions, University of Birmingham Historical Journal 6, 1958, 99-107, 102-103.; V.ö. Sáry Pál: Bányamunkára ítélt keresztények a Római Birodalomban, Jel 15/3, 2003, 264-266.

⁷⁴⁵ SÁRY 2004, 310-311.

A legnagyobb probléma ezekben a bányákban a szellőzés hiánya volt. Az égő tűz füstje és a hulló törmeléktől keletkezett por folyamatosan növekedett és a levegőt fullasztóvá tette. Azonban nem csak a szellőztetés, hanem a vízvezetés is állandó odafigyelést igényelt.⁷⁴⁶ Ezek az embertelen körülmények gyakran vezettek a munkások körében különféle betegségekhez. Paracelsus a betegségek két csoportját különítette el, légzőszervi betegségeket és a fémek okozta akut és krónikus mérgezéseket, amelyek a bányászok munkavégzését hátrányosan befolyásolták, egészségüket kikezdték és jelentősen csökkentette az élettartamukat is.⁷⁴⁷

A munkabüntetés kategóriájába tartozó bányamunka-büntetés római jogban való megjelenése a *principatus* elejére tehető. Bevezetése azzal állt összefüggésben, hogy a hódító háborúk végeztével csökkent a hadifoglyok, vagyis a bányába küldhetőek száma. A rómaiak számára a mintát az egyiptomi uralkodók szolgálhatták. A bányamunka-büntetés kezdetben a fegyelmezési jogkörben (*ius coercitionis*) kiszabható büntetések körébe tartozott (*metalli coercitio*), majd később átkerült a törvényileg szabályozott büntetések közé.

A büntetés fokozatait tekintve a *damnatio in metallum* és a *damnatio in opus metalli* esetében az elítélt a legnagyobb jogállapot-csökkenést (*capitis demunitio maxima*) szenvedte el, vagyis büntetésből rabszolgává vált. A büntetés harmadik fokozata a *damnatio in ministerium metallicorum*, mely kategóriába általában nők kerültek, akik kiegészítő jellegű munkát végeztek a bányánál büntetesként.⁷⁴⁸ Ellentétben az előzőekkel, az elítéltetésük lehetett életfogytiglanra, avagy meghatározott időre szóló. A *damnatio in metallum* és a *damnatio in opus metalli* életfogytig tartó büntetést jelentett. A későbbiekben azonban a határozott időre szóló bányamunka-büntetés vált általánossá.⁷⁴⁹

---

⁷⁴⁶ DAVIES 102-104

⁷⁴⁷ UNGVÁRY György – VARGA József (szerk.): A magyar bányaegészségügy története. Argumentum, Budapest, 2007, 34.

⁷⁴⁸ MOLNÁR 2000, 371.

⁷⁴⁹ SÁRY 2004, 310 Vö. SÁRY, Pál: The Rules of Condemnation to the Mines in Imperial Rome, Journal on European History of Law 6, 2, 2015, 116-121.

A bányamunkások szabadok és rabszolgák egyaránt lehetettek. A szabadok közül azonban csak az alacsonyrendű polgárokat (*humiliores*) lehetett ilyen büntetéssel sújtani, az előkelők (*honestiores*) esetében ez tiltott volt.⁷⁵⁰ Eljárásjogi szempontból a bányamunka-büntetés kiszabása Rómában a városparancsnok (*praefectus urbi*) hatáskörébe tartozott. A tartományokban a helytartó jogköre volt bányamunkára ítélni a bűnelkövetőket.⁷⁵¹

Kevés azoknak a tudományos munkáknak a száma, amelyek azokról a keresztényekről szólnak, akik állhatatos, kitartó hitük eredményeként bányamunkára lettek kárhóztatva. Ennek a büntetési nemnek a figyelmen kívül hagyása részben a bizonyítékok hiányosságából fakad, mivel az üldözések egyik fő forrása az ún. mártírakták szövege elsősorban azokat az eseményeket rögzíti, melyeket maguk a szemtanúk láttak. Azoknak a keresztényeknek az aktája, akik a rabszolgamunka csökkenése miatt bányamunkára kényszerültek, nem lett lejegyezve, mivel az ottani szemtanúk közül csak kevesen éltek túl a fogságot és nyerték vissza szabadságukat, hogy elmondhassák a történetüket. Ezeknek a keresztényeknek a száma sem volt azonban elhanyagolható. A második század közepétől a negyedik század elejéig számos utalás teszi lehetővé számunkra, hogy lássuk ennek a büntetési nemnek az alkalmazását a keresztények esetében.⁷⁵²

Szent Kelemen száműzetésének helyszínén Kherszon városa lett kijelölve Traianus császár idején, ahol a leírás szerint „*több, mint kétezer bírói ítélettel elítélt keresztényt talált*” a márványbányákban.⁷⁵³ A források azt bizonyítják, hogy a bányamunka-büntetést Marcus Aurelius, Commodus, Severus, Maximianus, Valerianus, Diocletianus idején is alkalmazták a keresztények megbüntetésére. 257-ben Deciust követően az új császár Valerianus, Deciushoz hasonló keresztényüldözésbe kezdett. Ebben az időben Cyprianust először száműzetésbe küldték Curubisba (mai Korba, Tunézia). Innen írta levelét a bányamunkára ítélt

---

⁷⁵⁰ SÁRY 2004, 312.

⁷⁵¹ SÁRY 2004, 312-315.

⁷⁵² DAVIES 99-107.; Vö.: SÁRY 2003, 264-266.

⁷⁵³ Szent Kelemen Pápa vértanúsága 20,1 (ford.: Vanyó László).

hitestvéreinek. A levél címzettjei valamennyien numidiai püspökök voltak.⁷⁵⁴ Szabó Ádám szerint Cyprianust valószínűleg honestior státusza óvta meg az első rendelet kiadását követően a bányamunka-büntetéstől.⁷⁵⁵

Euszebiosz Palesztina vértanúiról szóló művében olvashatunk például arról, hogy 309-ben 97 keresztényt (férfiakat, nőket és gyermekeket), majd további 130 keresztényt küldtek Egyiptomból, némelyeket Palesztinába, míg másokat Szicíliába bányamunkára.⁷⁵⁶ Ebből nyilvánvalóan az derül ki, hogy e büntetési nem tekintetében mindenféle korú és nemű keresztény elszenvedhette ezt a büntetési formát Diocletianus császár idején.

Tertullianus arról számol be, hogy a keresztény gyülekezetek az összegyűjtött adományokból támogathatták a bányákban és börtönökben segélyre szoruló gyámoltalanokat.⁷⁵⁷ Dionüsziosz korinthusi püspök Szótérhoz, az akkori római püspökhöz címzett levelében szintén dicsérte azt a régóta megtartott jó szokást, hogy az egyházak támogatást nyújtottak a rászorulóknak, köztük kiemelve a bányákban raboskodó testvéreket.⁷⁵⁸

Szent Kelemen aktájából szerezhetünk tudomást arról, hogy Kherszon márványbányáiba rendelt bányamunkásoknak hatezer méter távolságból kellett hordani a vizet.⁷⁵⁹ Cyprianus levelezésében a bányamunkára ítélt rabok szörnyű körülményeit jól szemlélteti. Nála olvashatunk részletesen arról, hogy a bányamunkára ítélték lábaira láncot raktak, tagjaikat bilincsekbe verték, fürdés nélkül bűzlöttek, a földön aludtak, ruházatuk hiányos volt a hidegben és kevés volt az élelmük.⁷⁶⁰ A bányában más-más részlegbe voltak elhelyezve a rabok. A fogva tartás körülményeit illetően azonban megállapítható, hogy ahogyan a száműzetésben lévő Cyprianusnak, úgy a bányákban raboskodóknak is volt

---

⁷⁵⁴ Szent Cyprianus levelezése 76 (ford.: Szabó Ádám) (fordító megjegyzése).

⁷⁵⁵ Szent Cyprianus levelezése 76 (ford.: Szabó Ádám).

⁷⁵⁶ Euszebiosz: A palesztinai vértanúk 8,1,13 (ford.: Baán István).

⁷⁵⁷ Tertullianus: Védőbeszéd 39, 6. (ford.: Vanyó László).

⁷⁵⁸ Euszebiosz: Egyháztörténet 4,10 (ford.: Baán István).

⁷⁵⁹ Szent Kelemen római pápa vértanúsága 21,1 (ford.: Vanyó László).

⁷⁶⁰ Szent Cyprianus levelezése 76,2 (ford.: Szabó Ádám).

lehetőségük arra, hogy levelet írjanak, és a levelet továbbítsák.⁷⁶¹ A levelezésből kiderül továbbá, hogy a bányamunkára ítélt rabok adományokat fogadhattak el testi, lelki szükségleteik ellátására ismerőseiktől. Az 1. században már Tertullianus is ír arról, hogy a keresztény gyülekezetek az összegyűjtött adományokból támogathatták a bányákban és börtönökben segélyre szoruló gyámoltalanokat.⁷⁶² Dionüsziosz korinthusi püspök Szótérhoz, az akkori római püspökhöz címzett levelében szintén dicsérte azt a régóta megtartott jó szokást, hogy az egyházak támogatást nyújtottak a rászorulóknak, köztük kiemelve a bányákban raboskodó testvéreket.⁷⁶³

A források tanúsága szerint a bányamunkára ítélték általában a főbüntetés mellett egyéb testi büntetésben is részesültek. A testi fenyítést vagy a halálbüntetés mellékbüntetéseként alkalmazták, vagy olyan szabadokkal szemben, akik a büntetés folytán elvesztették szabadságukat. Rabszolgákkal szemben azonban minden esetben alkalmazták.⁷⁶⁴ Euszebiosz Egyháztörténetében ír arról, hogy 303-ban a Diocletianus-féle keresztényüldözés idején Pontuszban az elítélt keresztények jobb szemét kivájták, a bal lábukat a térdkalácsnál tüzes vassal megégették, majd a tartományi rézbányákba küldték őket dolgozni.⁷⁶⁵ Euszebiosz e testi fenyítések részletezése után megjegyzi, hogy a bányamunkára ítéltetés célja véleménye szerint a keresztények esetében nem kifejezetten a munkavégzés, hanem az volt, hogy „gyötörjék és kínozzák őket”.

Érdekes továbbá Euszebiosz leírása a rómaiak gondolkodásmódját bemutatva e büntetési forma tekintetében, hiszen ők e büntetést, a keresztények ellen irányuló büntetések közül az emberségesebb és a legkönnyebb büntetések közé sorolták.⁷⁶⁶ A történetírók munkáiban azonban sokszor olvashatunk a

---

⁷⁶¹ Szent Cyprianus levelezése 77,1 (ford.: Szabó Ádám) (fordító megjegyzése).

⁷⁶² Tertullianus: Védőbeszéd 39, 6. (ford.: Vanyó László).

⁷⁶³ Euszebiosz: Egyháztörténet 4,10 (ford.: Baán István).

⁷⁶⁴ ZLINSZKY 1991, 96.

⁷⁶⁵ Euszebiosz: Egyháztörténet 8,12,10 (ford.: Baán István).

⁷⁶⁶ Euszebiosz: Egyháztörténet 12,10 (ford.: Baán István).

száműzöttek visszahívásáról.⁷⁶⁷ Modestinus utal arra, hogy amennyiben a bányamunkára ítélték egészségi állapotuk miatt, vagy életkoruk folytán a bányamunkára alkalmatlanná váltak és legalább 10 évet letöltöttek a büntetésből, elbocsáthatók.⁷⁶⁸

Ha megvizsgáljuk ennek a büntetésnek az elítéltek egészségében bekövetkezett károsodásait, nyilvánvaló, hogy idővel a hatóságok részéről is megnyilvánult valamilyen mértékű kompenzáció, ha például a kegyelem intézményére gondolnunk, illetve arra, hogy fokozatosan csökkentették ennek a büntetésnek az időtartamát.

A források alapján tehát kétségtelen, hogy a római császárok számos alkalommal ítélték saját felfogásuk szerint „emberségesebb” bányamunka-büntetésre a keresztényeket, ami a fentiek alapján semmiképpen sem nevezhető a keresztényüldözés során alkalmazott büntetési nemekhez képest kedvezőbbnek. Egyet lehet érteni Davies megjegyzésével, aki a halálbüntetés elhalasztásával jellemezte ezt a büntetést.⁷⁶⁹ Euszebiosznak a Constantinus életéről szóló írása is megerősíti ezt a feltevést, hiszen Constantinus a keresztényüldözés lezárását követően maga rendelkezett a bányamunkára ítélték szabadon bocsátásáról, és ő maga is fájdalmas és keserves ítéletként értékelte ezt a kényszermunka büntetést.⁷⁷⁰

---

⁷⁶⁷ SÁRY 2004, 326.

⁷⁶⁸ Mod. D. 48,19,22.

⁷⁶⁹ DAVIES 99-107,

⁷⁷⁰ Euszebiosz: Vita Constantini 2,32.

IX. FEJEZET

JÁRULÉKOS BÜNTETÉSEK

IX.1. Testi büntetések

Az állammá szerveződött társadalmak által kezdetben alkalmazott szankciók között a halálbüntetések mellett hasonló jelnetősége volt a testi büntetéseknek is. A primitív társadalmakban, figyelemmel a korszakra jellemző erőszakos harcok és támadások jelenlétére, a közösségekben elsősorban a talio elv alkalmazását eredményezték, mely a szemet szemért elv (az életért életet, testrésztért testrészt) követelése volt. Erre vezethető vissza például a testcsonkító büntetések alkalmazása.⁷⁷¹ Tóth álláspota szerint Róma azáltal emelkedik ki a többi ókori állam közül, hogy a kivégzésen kívüli kínzások alkalmazása ott korlátozott mértékben került alkalmazásra. Szabadokkal (különösen előkelőkkel, patríciusokkal) szemben csak az archaikus jogban és a preklasszikus kor elején került sor. A rabszolgák és az idegenek azonban e téren is hátrányos megkülönböztetésnek voltak kitéve. A keresztre feszítés (amely majdnem az egész római történelem során tipikus rabszolgabüntetésnek számított) például eleve együtt járt a kivégzés előtti testi fenytéssel.

A testi fenytést általában a hadijogban alkalmazták különös szigorral, ahol a botozás súlyosabb formái voltak jellemzőek. A császárkorig római polgár ellen nem lehetett alkalmazni. Kizárólag fegyelmezési eszköz, illetve mellékbüntetés volt.

A késő császárkorban jelenik meg a tagcsonkítás, mint járulékos testi büntetés csalásért, illetve hamis tanúzásért. Lopásért megbélyegzést és bélyegráutést alkalmaztak. Amennyiben a pénzbüntetésre ítélt nem tudott fizetni büntetése átválthatóvá vált testi fenytésre. A testi fenytést tehát önállóan is

---

⁷⁷¹ KABÓDI-LŐRINC-MEZEY 71-74.

alkalmazták (vesszőzés, botozás, korbácsolás) illetve a halálbüntetés mellékbüntetéseként. A rabszolgák esetében mindig, míg a szabadokkal szemben akkor, ha a büntetés következtében elvesztették a szabadságukat.⁷⁷²

A társadalom rétegződése folytán kialakult arisztokrácia és nemesség körében elsősorban a vagyoni büntetések voltak jellemzőek, míg a köznép fenytő eszközévé – a bűnös testén megnyilvánuló – halál, és a különféle testi büntetések váltak. A testi büntetés a halálbüntetés fokozatát képezte. A mártírakták vizsgálata alapján is arra lehet következtetni, hogy a minősített halálbüntetéshez általában megelőzően testi büntetés is járult. Kabódi, Lőrinc és Mezey fogalmai szerint „*a testi büntetés nem más, mint az elítélt fájdalommal járó fizikai sértése*”. A testi büntetések körébe tartozott a vesszőzéstől kezdve a testrészek lemetszéséig valamennyi testi fájdalmat okozó büntetési módszer. A fájdalom mértékét tekintve a testi büntetések legsúlyosabb kategóriája az ún. testcsonkító büntetések voltak, mivel ezek olyan maradandó elváltozást eredményeztek, amely visszafordíthatatlan következményekkel jártak.

Külön ki lehet említeni az ún. testfenytő büntetéseket, melyek az előbbinél enyhébbnek tekinthetőek, mivel azok nem jártak visszafordíthatatlan következményekkel. A testi büntetések körébe tartoztak még az ún. stigmatizáció érdekében foganatosított szankciók, mint például kopaszítás, szakáll-lenyírás, különleges hajvágás stb. A testi büntetések azonban legfőképpen a minősített halálbüntetések végrehajtásánál jelentek meg, ezzel is súlyosbítva a büntetés alkalmazását.

A testi fenytések közül a botozás, valamint korbácsolás a halálbüntetés végrehajtása előtt gyakran említésre kerül az egyes mártír dokumentumokban így azokat vizsgálva a testi büntetések előfordulása, illetve azok részletes bemutatása valóban széles körben tanulmányozható, azonban kijelenthető, hogy legfőképpen mellékbüntetésként kerül alkalmazásra.

---

⁷⁷² ZLINSZKY 1991, 87-88.

A legkorábbi mártíráktákban a testi fenyítések alkalmazására való utalás viszonylag ritka. Szent Kelemen, és Ignatiosz elleni eljárások során testi fenyítésről nincs szó, köszönhetően rangjuknak és státuszuknak. Szent Felicitasz első fia kihallgatását követően olvashatunk vesszőzés elrendeléséről.⁷⁷³ Szent Jusztinosz ítéletében szintén olvashatunk korbácsolásról a halálbüntetés (lefejezés) végrehajtását megelőzően.⁷⁷⁴ Pioniosz aktájában már többször találunk utalást különféle ütlegelésre, melyet fenyítésként alkalmaztak. A katonák, miközben a bálványok elé hurcolták a vádlottakat többször is ütötték, rugdosták őket.⁷⁷⁵ A testi fenyítés mellett azonban sokkal inkább a fortélyos kínzások jellemezték az eljárásokat.

A keresztények esetében leggyakrabban alkalmazott kínzási cselekményeket ugyanakkor el kell különítenünk az önállóan vagy a halálbüntetés mellékbüntetéseként alkalmazott testi fenyítéstől, ugyanis esetükben inkább a kereszténység megvallása visszavonásának megtagadása érdekében a kínzások alkalmazása a számottevő. A keresztények elleni ítélet jogalapjául szolgáló cselekmény jellegéből adódóan, az alapvetően elrendelt főbüntetések a minősített halálbüntetés kategóriájába tartoztak, így akiknek az esetében a szabályok lehetővé tették mellékbüntetésként testi büntetés is alkalmazásra került.

IX.2. Kínzás

A válogatott kínzások bemutatására a mártírákták és szenvedéstörténetek jelentős része mintául szolgálhat a kutatók részére, hiszen a keresztényektől elvárt áldozat bemutatására irányuló kényszer, valamint ehhez szorosan kapcsolódóan a vallomásuk megtagadása érdekében alkalmazott módszerek és eszközök széles tárházát vonultatja fel. A legkorábbi mártíriratok körében viszonylag ritkán

---

⁷⁷³ Szent Felicitasznak és hét fiának szenvedése 3 (ford.: Németh László).

⁷⁷⁴ Szent Jusztinosz, Kharitón, Kharitó, Euelpisztosz, Jierax, Liberianus és társaik vértanúsága 5,1 (ford.: Vanyó László).

⁷⁷⁵ Szent Pioniosz presbiter és társai vértanúsága 16,1 (ford.: Vanyó László).

olvasunk kínzás alkalmazásáról. A lugdunumi keresztényüldözéstől kezdve azonban egyre többször, és egyre kegyetlenebb kínzások alkalmazását találjuk. A lugdunumi és viennai mártírok által elszenvedett kegyetlenkedéseket Euszebiosz az Egyháztörténetében örökítette meg. Időskorú, illetve női vádlott is található közöttük, a kínzásokat ennek ellenére hasonlóan kegyetlen módszerekkel hajtották végre. A fogva tartásuk alatt kínzócölöpön a lábukat az ötödik lyukig nyújtották, majd, aki ezt túlélte azokat újabb kínzásnak vetették alá. Az idős Potheinoszt rugdosták, ütötték, dobálták mindennel, ami a kezük ügyébe esett.⁷⁷⁶ Szent Epipódiosz társa Alexander esetében rendkívüli kegyetlen kínzásokról olvashatunk. Karposz kihallgatása során mindenáron el akarták érni, hogy bemutassa az áldozatot, ezért a tagadása rendkívül felbőszítette az eljáró bírót, ami oda vezetett, hogy a proconsul elrendelte a vádlott kínpadra vonását és nyúzását. Sokáig tépték a vádlottat fogókkal úgy, hogy többé már nem bírt megszólalni.⁷⁷⁷ Maximus aktájában a proconsul először megparancsolta, hogy a vádlottat kezdjék el dorongokkal verni, majd további kínzásokat rendelt el és kínpadra vonta.⁷⁷⁸

A női vádlottak sem kerültek el a kínpadot, amit Szent Ágota vértanúsága is alátámaszt. Őt is kínpadra vonták és iszonyatos módon megcsavargatták a testét, majd levágták a mellét. Később további kínzási módozatokat találtak ki számára, cserépdarabokat felforrósítottak izzó szénnel és ezek fölé feszítették ki a vádlottat.⁷⁷⁹

Konon aktájának lejegyzője külön idézi a bíró szavait, melyben kijelenti: *„Ha ezek a kínzószerszámok nem érnek semmit akkor még kegyetlenebb kínzást talállok ki számodra.”*⁷⁸⁰ Ebből arra lehet következtetni, hogy a kínzások formája és technikája a bírók szabad belátására volt bízva, ezek megválasztásában törvény nem akadályozta őket. Tanácsosaival tárgyalva igyekezett kitalálni a minél

---

⁷⁷⁶ Euszebiosz Egyháztörténet 5,2 (ford.: Baán István).

⁷⁷⁷ Szent Karposz, Papülasz és Agathoniké vértanúsága 23 (ford.: Vanyó László).

⁷⁷⁸ Maximus aktája 2,1-2 (ford.: Mosplygó Marcell).

⁷⁷⁹ Szent Ágota nagyvértanúnő vértanúsága 6-7 (ford.: Orosz László).

⁷⁸⁰ Konon vértanúsága 5,9 (ford.: Mosplygó Marcell).

agyafúrta kínzási módszereket. Így például szögeket veretett a vértanú tagjaiba majd átszegezett lábbal kocsija előtt futtatta, miközben ketten ostorral hajtották. Marianus és Jakab aktájában a prefectus kegyetlenkedéseiről a következő megjegyzést olvashatjuk : a „*kegyetlenkedés művésze*”.⁷⁸¹ Itt arról is feljegyzést találunk, hogy a bíró a klerikusokat a laikusoktól külön választva várakoztatta, és hajtotta végre az ítéletet velük szemben.⁷⁸²

A keresztényekkel szemben alkalmazott kínzásokra azonban a letragikusabb példák a lugdunumi és viennai keresztények tragédiájáról szóló feljegyzések mellett a Decius majd a Diocletianus császár idején lefolytatott eljárásokról készült dokumentumok.

Karthágó hitvallóiról olvashatunk Cyprianus 22. levelében, mely nem Cyprianustól származik, hanem egy Lucianus nevű személytől. Ebből a levélből értesülhetünk a helyi hitvallók életkörülményeiről, és számos vértanú nevééről. A börtönben hosszú vallatást követően lett vértanú Paulus, Mappalicus és társaik, míg Bassus a bányában halt meg. Kiderül továbbá az is, hogy valószínűleg nem a börtönbüntetés volt a végső ítélet számukra, mely intézkedés csak a két vallatás közötti fogva tartásra szolgált. Ez alatt az idő alatt azonban „*csak egy kevéske kenyeret és némi vizet kaptak.*” Ennek az éheztetésnek, és a fogva tartás idején elszenvedett kínzásnak esett áldozatul sok keresztény - állapítja meg Cyprianus.⁷⁸³

Az alexandriai állapotokat jól szemlélteti Dionüsziosz alexandriai püspök levelezése, melyben egyfajta krónikáját adja az ottani eljárásoknak. A helyi hatóságok nem kímélték a betegeket sem, amint erről Dionüsziosz beszámol. Egy köszvényes férfit, Julianoszt, aki sem állni, sem járni nem tudott, két társa kísért a hatóságok elé. Egyikük azonnal megtagadta a hitét, míg a másik, név szerint Kronión és az idős Julianosz megvallotta a hitét. Miután teveháton, korbácsolva végig vitték őket az egész városon, oltatlan mésszel elégették.⁷⁸⁴ Nem kímélték az

---

⁷⁸¹ Szent Marianus és Jakab szenvedése 10,2 (ford.: Vanyó László).

⁷⁸² Szent Marianus és Jakab szenvedése 10,2 (ford.: Vanyó László).

⁷⁸³ Szent Cyprianus levelezése 22 (ford: Szabó Ádám).

⁷⁸⁴ Euszebiosz: Egyháztörténet 6, 41,14-16 (ford: Baán István).

eljárások során a nőket sem. Szintén Dionüsziosz levelében találunk leírást arról, amint négy nőt és egy bizonyos Ammonarion nevű szent szüzet a bíró igen hosszú kínzást követően végeztetett ki.⁷⁸⁵ Olvashatunk azonban egy tizenöt éves fiúról, név szerint Dioszkoroszról, aki kitartott a hite mellett, a bíró pedig korára tekintettel szabadon engedte.⁷⁸⁶

Arról is van feljegyzés, hogy egy afrikai származású férfit, Celerint Rómában, maga Decius vallatott. Ez a férfi tizenkilenc napig sínylődött a börtönben éhséget, szomjúságot és kínokat kiállva, míg végül Decius szabadon bocsátotta, mivel nem tudta hitehagyásra kényszeríteni, a vértanúk számát pedig nem akarta gyarapítani. Ugyancsak kudarcot szenvedett a deciusi politika a nagy keresztény mester Órigenész esetében. A hatóságok kiadták a parancsot, hogy a Caesareában elfogott Órigenészt mindenféle módon meg kell kínozni, úgy, hogy ne haljon meg. Órigenész szenvedéseiről Euszebiosz ír Órigenész levele alapján. Ebből a leírásból kiderül, hogy Órigenésznek különleges kínokat kellett kiállnia. Bilincseket viselt, lábait szétterpesztve a kínzóeszköz egymástól különböző távolságban levő lyukaiba feszítették, majd sütögetni kezdték a tagjait, de csak addig, hogy meg ne haljon. Mindezek ellenére Órigenész tántoríthatatlan maradt. Decius haláláig (251) viselte a szenvedéseket, amikor kiszabadult és csak később 254-ben halt meg a kínzások következtében.⁷⁸⁷

Takács Ince szerint hasonló példák a következő császárok idején egyre gyakrabban fordultak elő, melyet egyfajta előjelnek tekintett a kereszténység végső győzelme felé.⁷⁸⁸ A mártírakták körében a Szent Viktor, Alexander, Felicianus és Longinus elleni eljárás Diocletianus uralkodása idejéből, a hatalom általi eljárást a következő szavakkal írja le: *„Ezért igen kevély és elvetemült kegyetlenséggel törtek kínzásaikkal a szent keresztények ártalmára, úgy hogy ilyet az egész emberiség soha nem is tapasztalt, úgy hogy a körülötte összegyűlt kegyeletes emberek nyáját*

---

⁷⁸⁵ Euszebiosz: Egyháztörténet 6, 41, 18. (ford: Baán István).

⁷⁸⁶ Euszebiosz: Egyháztörténet 6, 41,19-20 (ford: Baán István).

⁷⁸⁷ Euszebiosz: Egyháztörténet 6, 39, 5 (ford: Baán István).

⁷⁸⁸ TAKÁCS 143-145.

*farkasokként támadták, főként az uralkodók látogatásakor, még magukat a római polgároknak sem kegyelmeztek, akikről kiderítették, hogy keresztények, sem életkort, sem nemet nem kíméltek, mintegy démonaik győzelmi felvonulására különféle nemeivel gyötörték, kegyetlenebbül csonkították meg őket, mint a barmokat.*⁷⁸⁹ Szent Viktort felfüggesztve husángokkal és bikacsökkal kegyetlenül megkínozták, majd malomkerék alá tették és összezúzták.⁷⁹⁰ Szintén Diocletianus idején szenvedett vértanúhalált Saturninus és Dativus, akik ugyancsak kegyetlen kínzásokat szenvedtek el. Dativusról azt olvashatjuk, hogy kínpadra húzták, kezénél és lábánál fogva szétfeszítették, majd fogókkal sebesítették az oldalát.⁷⁹¹ Thecla vértanúnő szintén kínpadra került, neki hasonló kínokat kellett kiállnia. Szurkálták tagjait, belső részeit kiforgatták, elroncsolták oldalát.⁷⁹²

Euszebiosz a következő leírást adja a Pontuszban kivégzett mártírok gyötrelmeiről ugyanebből az időszakból: *„körmüktől kezdve hegyes tollakat vertek ujjaikba, úgy szúrták át kezüket; és voltak olyanok, akiknek - miután tűzön ólmot olvasztottak- a fortyogó és tüzes anyagot a hátukra öntötték, és testük legszükségesebb részeit is megsütötték. Egyesek titkos tagjaikban és belső részeikben szégyenteljes, könyörtelen és szóval leírhatatlan fájdalmakat álltak ki, melyeket a nemes és törvénytisztelő bírák lelkesedésükben találtak ki, úgy mutatva be kegyetlenségüket, mint valami bölcsességet, és versengve igyekeztek túlszárnyalni egymást mindig újabb kínzások kiagyalásában, mintha egy verseny díjait akarták volna elnyerni.*⁷⁹³

A kínzások körében kell szó ejteni az eljárások során, a bizonyítási eljárás jól ismert vizsgálati módszeréről a kínvallatásról is. A Digesta 48. könyvében foglalkozik a kínvallatás szabályaival. Az ott leírtak alapján kaphatunk képet a római jogászok kínvallatásra vonatkozó szabályozásáról. A szöveg szerint a

---

⁷⁸⁹ Szent Victor, Alexander, Felicianus és Longinus vértanúsága 1 (ford.: Barsi János)

⁷⁹⁰ Szent Victor, Alexander, Felicianus és Longinus vértanúsága 15 (ford.: Barsi János).

⁷⁹¹ Saturnius és Dativus vértanúsága 5 (ford.: Barsi János).

⁷⁹² Saturnius és Dativus vértanúsága 6 (ford.: Barsi János).

⁷⁹³ Euszebiosz: Egyháztörténet 12,6 (ford.: Baán István).

vádoltakat (D.48.18.18), a tanúkat (D.48.18.1.2.3), valamint szabad embert (D.48.18.15) és rabszolgát (D. 48.18.1) egyaránt kínvallatásnak lehetett alávetni. A kínvallatás alapvetően egy ősrégi vizsgálati módszer, mely az ókori társadalmak fő eszköze volt a bűncselekmények felderítésére, így Rómában is alkalmazásra került. A római jog kidolgozottságának megfelelően azonban erre vonatkozóan is lefektettek alapvető szabályokat.

Ulpianus a császári leiratokból idézve megállapítja, hogy a kihallgatást nem kell azonnal kínzással kezdeni. Amennyiben a bizonyítékok valószínűsítik a vádat, valamint a gyanú megalapozott abban az esetben lehet feltétlenül bízni a kínvallatás eredményességében.⁷⁹⁴ Paulus Augustus császár leiratából idézi a következőket: *Úgy vélem, hogy a kínvallatások nem minden esetben és személynél kívánatosak, de ha a különös kegyetlenséggel végrehajtott főbenjáró bűncselekményeknél (capitalia et atrociora maleficia) nem lehet másképpen felderíteni a tettet, kell alkalmazni.*⁷⁹⁵ Marcianus Pius császár leirata alapján szintén ezt az alapelvet fogalmazta meg: *ha az igazság másképpen nem deríthető ki, csak kínvallatás árán, akkor azt kell alkalmazni (sed sialiter veritas inveniri non possit nisi per tormenta, licet habere questionem.*⁷⁹⁶ Ulpianus erre vonatkozóan azt írja, hogy a bűncselekmények felderítésében szokták alkalmazni a kínvallatást, de meg kell vizsgálni, hogy milyen mértékben kell ahhoz folyamodni.⁷⁹⁷

Molnár Imre utal továbbá arra is, hogy a kínvallatást nem a bíróság fogatosította, hanem külön személyzet feladata volt ennek a lebonyolítására.⁷⁹⁸ A kínvallatás tekintetében a legtöbb szabály azonban az alkalmazás tilalmára vonatkozott. Molnár Imre álláspontja szerint ez pusztán tanács, támpont volt a bírók számára, mivel adott körülmények között elfogultság esetén nem lehetett

---

⁷⁹⁴ Ulp. D.48.18.1

⁷⁹⁵ Paul. D.48.18.8.

⁷⁹⁶ Marc. D.48.18.9.

⁷⁹⁷ Ulp. D.48.18.1.

⁷⁹⁸ MOLNÁR 2012, 343.

ezzel elérni a kívánt célt, illetve hamis vallomástételre vezethetett.⁷⁹⁹ A kínvallatás alkalmazását a következő esetekben nem javasolták alkalmazni: beismerő vallomás (Mod. D.48.18.16), a terhes nő és a 14 évesnél fiatalabb gyerek (Marc. D.48.18.10. — 48.19.3) esetében, akiket vádemelés nélkül vettek őrizetbe, komoly gyanú hiányában (Paul. D.48.18.22), testvért testvér ellen (D.48.18.1.10). A bíró nem köteles a saját rabszolgájának a vallomását ura ellen elfogadni, (D.48.18.1.17-18.), a haragosok és ellenség vallomását sem szabad elfogadni. A bírónak mérlegelnie kellett a bizonyítékok és vallomások összevetése alapján melyiket fogadja el. (D.48.18.1.22.27).

Molnár Imre a fenti szabályok alapján egyértelműnek találja, hogy a kínvallatást mindig az igazság kiderítésének érdekében kellett alkalmazni és a bíró mérlegelésre bízta a vádlotti, illetve tanúvallomások értékelését.⁸⁰⁰

A kínvallatás módszereire vonatkozóan a Digesta a következő szabályokat tartalmazza. Kínvallatás alkalmazható a nyomozás és a bírósági kihallgatás előtt is. Több vádlott esetén Paulus javasolja a célszerűségi szempontok figyelembevételét az összebeszélés leküzdésére, illetve az akarat megtörésére. A legfőbb indoka azonban az alkalmazásnak mindig az igazság kiderítése kell, hogy legyen (Paul. D.48.18.18).⁸⁰¹

A keresztények elleni eljárásokban alkalmazott kínzások alkalmazása a minősített halálbüntetések természetes velejárója volt, ugyanakkor a kínvallatásnak, mint bizonyítási eljárás során alkalmazott vizsgálati módszer alkalmazásának indokai összevetve a korabeli szabályozással sok esetben kifogásolható. Alapvetően a kínvallatás azt a célt szolgálta a büntetőeljárás során, hogy a bűnelkövetőt vallomástételre bírják. A keresztények esetében a vallomástétel minden esetben megtörtént, náluk a vallomásuk megtagadása és

---

⁷⁹⁹ MOLNÁR Imre: Tanúvallomások (kínvallatás) értékelése a bűnösség megállapításánál az ókori római büntetőjogban Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae Tomus LIII. Fasciculus, 1998, 243-250. 249.

⁸⁰⁰ MOLNÁR 1998, 243-250. 249.

⁸⁰¹ MOLNÁR 1998, 248.

megváltoztatása céljából alkalmazták a súlyos kínzásokat. Az igazság kiderítése úgy tűnik ezekben az eljárásokban arra irányult, hogy az adott keresztény akár hamis vallomást is tehetett, amennyiben az egyezett az állami akarat követelményével.

A fentiekben bemutatott büntetések keresztényekkel szemben alkalmazott formái a korabeli szokásokkal összevetve valóban nem szokatlanok, ugyanakkor nem lehet elmenni a mellett a tény mellett, hogy a keresztények esetében a fenti kíméletlen kínzások és büntetések alkalmazására olyan vádlottakkal szemben került sor, akik esetében többször maga a bíró is megállapította, hogy bűncselekmény elkövetése nem bizonyított. A bizonyítási eljárás során alkalmazott kínvallatás nem a vallomás kikényszerítését célozta, hanem a korábbi vallomás megtagadását, akár hazugság kicsikarását. Tény az, hogy az aktákban olykor kiolvashatunk az eljáró bíró részéről egyfajta kényszerhelyzetet az ítélet meghozatalára, annak ellenére, hogy ő maga a bűnösséget nem látta bizonyítottnak. Ezek a bírók azonban sokszor a nép dühének lecsillapítása érdekében alárendelték magukat a marasztaló döntésnek. A kihelyezett hivatalnokok pozíciójuk megtartása érdekében minden körülmények között igyekeztek a felügyeletük alá tartozó térség békéjét és nyugalomát biztosítani, akár az igazságosság eszméjének és igazságos döntés meghozatalának az elmulasztása által is.

IX. 3. Temetési tilalom

Az ókori római felfogás szerint a temetkezés mindenkit megillető jog volt. Alapvető rendeltetése a halottak e világtól történő elválasztása, lelkük kiengesztelése és emlékezetük fenntartása. A római temetkezési szokások arra utalnak, hogy a temetés módjával igyekeztek a holttest által okozott tisztátalanságot megszüntetni. Ennek eszközei az ún. purifikációs szertartások voltak, melyet a temetés keretében végeztek el. A temetlenséget mindenképpen igyekeztek elkerülni, mivel élt bennük az az elképzelés, hogy a temetlenség az elhunyt lelkének túlvilági sorsára is kihat.

Irodalmi források szerint a temetés hiánya az elhunytak szellemének bolyongását, visszajárását vonta maga után. A temetésre vonatkozó kötelességteljesítésnek azonban jogi és erkölcsi háttere is volt. Stefan Schruppf szerint a temetés joga a bűnözőket is megillette csak kifejezetten súlyos vétség (pl. öngyilkosság) esetén tagadták meg, de erre nem volt előírás.⁸⁰² A halálra ítélték holttestét igény esetén visszaadták, hogy eltemethessék, amennyiben volt hozzátartozójuk, egyéb esetben a holttestet, akár dögtemetőbe dobva oldották meg a temetést. Az elítéltek folyóba dobása is előfordult, mely kifejezetten a megalázásukat, valamint a holttest hozzáférhetőségét, és ezáltal a temetésével járó tiszteletadás megakadályozását kívánták elérni, melyet a keresztény mártírok esetében gyakran alkalmaztak.⁸⁰³

Róma legelső törvénykönyve, az i.e. 450-ben írásba foglalt XII táblás törvények előírták, hogy *"halott embert a városban sem eltemetni, sem elhamvasztani nem szabad"*. Ennek a rendelkezésnek megfelelően a temetők a város határán, a „pomeriumon” kívül helyezkedtek el. A városból kivezető utak mentén, helyezték el a sírhelyeket, majd az idő múlásával a szabad helyek egyre messzebb kerültek a várostól. A halottak eltemetéséről való gondoskodás különös jelentőséggel bírt a római korban, annak költségeit csak a vagyonosabb polgárok tudták finanszírozni. Mivel az illő temetés biztosítását szorgalmazta az állam is, ezért a korszakban jellemzően megalakuló temetkezési társaságok nagy szabadságot élvezhettek. Már az ókori görög világban is nagy hagyománya volt a különböző társaságok alapításának, melyek kezdetben Kr.e. 5. sz. áldozó csoportok (orgeonesz) voltak, vagyis jellemzően vallási célt szolgáltak.

Rómában az első társaságokat idegenek alapították, gazdasági (stationes), vallási (cultores) vagy társadalmi (tenniorum) megjelöléssel. A vallási jelleg

---

⁸⁰² SCHRUMPF, Stefan.: Bestattung und Bestattungswesen im Römischen Reich. Ablauf, soziale Dimension und ökonomische Bedeutung der Totenfürsorge im lateinischen Westen. Göttingen, V&R unipress, 2006, 66-68.

⁸⁰³ NOVOTNIK Ádám: Jelképes temetkezések a római császárkorban, különös tekintettel a dunai provinciákra. Doktori (Ph.D.) értekezés PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2019, 20, 21.

azonban mindegyikben jelen volt. Kezdetben bármilyen magántársaságot lehetett alapítani, nem vonatkozott rá törvényi szabályozás. A Kr. u. 3. századtól azonban szigorú törvényeket hoztak a magántársaságokra vonatkozóan. Diocletianus idején például a hivatásonként kötelező belépéssel közintézmények létesültek, a vallási társaságok pedig eltűntek. Tekintettel arra, hogy az ilyen típusú magántársaságok gyakran politikai szervezkedések helyszíneivé váltak, ezért a köztársaság utolsó szakaszában és a korai császárság időszakában szigorú ellenőrzés alá kerültek vagy betiltották őket. Ettől kezdve engedélyeztetni kellett őket, ennek hiányában illegálisan működtek. Csak a temetkezési társaságok számítottak kivételnek, ezeket sokáig engedély nélkül is lehetett működtetni. A 2. századtól a Flaviusok alatt szabályozták törvényileg a működésüket.

Ferguson valószínűnek tartja, hogy a keresztények gyülekezetei is ilyen temetkezési társaságként működtek a pogány világban.⁸⁰⁴ Erre utalhat a keresztények általi temetkezési feladatok ellátására vonatkozóan a mártírakták körében is egy dokumentum, mely a Diocletianus császár első rendeletének szabályai szerint, a keresztény iratok beszolgáltatásának foganatosításáról készült. A jegyzőkönyvben, melyet a Zenophilus előtt megtartott tárgyalás elején felolvastak, a jegyzőkönyv elején felsorolja a jelen lévő személyeket, akik között sírásók (fosszor) is voltak. Ez a kis részlet utalhat a keresztények általi temetkezési feladatok ellátására is.⁸⁰⁵

Novotnik Ádám az újszövetségi iratok tanulmányozása alapján a temetkezési szokásokat, valamint a halottakkal kapcsolatos intézkedéseket illetően, arra a következtetésre jut, hogy azokban kevés szó esik a temetkezés módjáról, rítusairól, ugyanakkor nincs arra utalás, hogy Jézus a kortársai által követett zsidó hagyományokon alapuló temetkezési szokásokat helytelenítette volna. A késő római időszakban az új keresztény tanok megjelenése számos elemben eltért a görög-római hitvilágtól, és ez a feltámadásba és örök életbe vetett hit révén a halál

---

⁸⁰⁴ FERGUSON 130.

⁸⁰⁵ A Zenophilus előtt megtartott tárgyaláson felolvasott akta (ford.: Ladocsi Gáspár)

utáni túlvilágról kialakult szemléletben, valamint a temetkezési szokásokban is megmutatkozott. A keresztények körében már általános volt a halálra, mint köztes – „alvó” – állapotra tekintő keresztény elképzelés. Az irgalmasság testi cselekedetei között tartották számon a halottak eltemetését is, a társadalom perifériájára szorult, szegény vagy nincstelen személyeknek, és idegeneknek a számára is. Nem volt szabad temetetlenül, vadállatok és madarak martalékául hagyni őket.⁸⁰⁶

A keresztények temetési módja szintén idegen volt római szemmel. A keresztények nem hamvasztották a holttesteket, hanem földbe temették őket. Minucius Felix az Octavius című apologetikus írásában a pogány Caecilius a szemére vetette Octaviusnak, hogy a keresztények kárhozzátják a halottégetést. Octavius azzal indokolta a keresztény álláspontot, hogy ők régebbi, nemesebb szokást követnek, ami valószínűleg a zsidó temetési szertartásra, vagyis Jézus temetésére utalt.

A temetést a keresztények szokás szerint nem hamvasztással, hanem földbe helyezéssel gyakorolták. A nyugati világban ugyanakkor ebben az időben a hamvasztásos temetkezés volt népszerű. Minucius Felix 3. században írt dialógusában említi azt a pogányok részéről megfogalmazott feltételezést, miszerint *„a keresztények a hamvasztástól való félelmük miatt temetkeznek csontvázás rítus szerint, pedig, ha az elhunyt teste úgyis megsemmisül, és ha ez fájdalmas neki, akkor pont a holttest elégetése gyorsíthatja fel ezt a folyamatot. Vajon a feltámadás a gyakorlatban hogyan valósul meg: régi vagy új testben, esetleg test nélkül?”*⁸⁰⁷ Octavius válaszolva az előbb feltett kérdésre utal arra, hogy a keresztények esetében nincs szó arról, hogy félnének a túlvilágtól, mégis a hamvasztás nélküli temetést preferálják, ami a keleti gyökerű vallás zsidó és görög, hagyományain alapuló szokás átvételével magyarázható.

A római jogban ismert járulékos büntetés volt a temetési tilalom elrendelése,

---

⁸⁰⁶ NOVOTNI 39-40.

⁸⁰⁷ Minucius Felix: Octavius 11, 4,7. (ford.: heidl György) (Caecilius kérdése).

mely a keresztények esetében rendszeresen alkalmazásra is került. A rómaiak által gyakorolt keresztényekkel szemben alkalmazott temetési tilalom következtében sok elhunyt keresztény temetése elmaradt, a keresztények számára azonban a hozzátartozók fájalmán kívül, ez nem minősült büntetésnek és az élők bűneként sem róható fel, mivel nem állt módjukban eltemetni a halottakat.⁸⁰⁸

A mártírakták sokszor csak nagyon röviden utaltak a temetésre és annak körülményeire. A leggyakrabban az olvasható, hogy a mártírt az éjszaka folyamán titokban temették el. A keresztények kivégzését követően gyakori megjegyzésként olvasható az is, hogy a mártír maradványait, vagy holttestét a tengerbe vetették, vagy elégették, hogy a hozzátartozók, illetve követők ne tudjanak hozzájutni. Szent Kelemen mártír kivégzésére a tengerbe vetés módszerét találta legmegfelelőbbnek a helytartó, aki külön kijelentette a végrehajtók számára, hogy *„kössenek a nyakába vashorgot, dobják a mélybe, nehogy a keresztények kihúzzák és Isten helyett imádják őt.*⁸⁰⁹ A kivégzést követően a keresztények tömege imádkozott a parton, hogy a vértanú maradványait megmutassa nekik az Úr.⁸¹⁰ Szent Viktor kivégzését követően a bíró *„megtiltotta minden emberi végtisztesség megadását, nehogy még tovább halmozza a vértanúk dicsőségét, elrendelte, hogy testüket a tenger mély öblébe süllyesszék, hogy a halak falják fel azokat...”*⁸¹¹ Hasonló eljárást olvashatunk Szent Fülöp esetében is ahol a helytartó ítélete szerint a szentek testét a Hebrus folyóba dobatta, ezzel megakadályozva az illő temetésüket.⁸¹² Jusztinosz és társai esetében nincs szó a temetés tilalmáról, ott a szöveg „B” változata szerint csak annyit olvashatunk, hogy a hívők közül egyesek titokban elvitték a testüket és illő módon eltemették őket.⁸¹³ Ugyanezt olvassuk Szent Epipódiosz és Alexander esetében is, akiket a keresztények sietve, titokban a városon kívülre vittek és

---

⁸⁰⁸ Minucius Felix: Octavius 34, 10 (ford.: Heidl György) (Octavius válasza).

⁸⁰⁹ Szent Kelemen római pápa vértanúsága 23,2 (ford.: Vanyó László).

⁸¹⁰ Szent Kelemen római pápa vértanúsága 23,2 (ford.: Vanyó László).

⁸¹¹ Szent Victor, Alexander, Felicianus és Longinus vértanúsága 17 (ford.: Barsi János).

⁸¹² Szent Fülöp heracleiai püspök szenvedése 15 (ford.: Kiss-Rigó László).

⁸¹³ Szent Jusztinosz, Kharitón, Kharitó, Euelpisztosz, Hierax, Paión és Liberianus Szent vértanúk tanúságtétele 6,2 („B” változat).

egymás mellé rejtették testüket.⁸¹⁴ Szent Saturninus püspököt a pogányok dühe miatt a keresztények félték eltemetni, ezért fakoporsóba tették és egy közeli helyen, szűkös sírban rejtették el, nehogy észrevegyék és darabokra szaggassák a holttestet.⁸¹⁵

Rákos - Zichy megállapítja, hogy a keresztények a vértanúk testéről nemcsak a börtönben való fogva tartásuk alatt, hanem a kivégzést követően a holttestük eltemetéséről is nagy odafigyeléssel gondoskodtak. A pogányok keresztény holttestekhez való hozzáállását vizsgálva utal arra, hogy azok a pogányok szemében is értékes kincsnek minősültek, ugyanakkor a keresztények viszonyulása a mártírjaik testéhez, meghökkentette és gyanakvással töltötte el őket.⁸¹⁶

Több esetben is előfordul a vizsgált forrásokban, hogy a keresztényeknek nem adták ki a kivégzettek holttestét, vagy igyekeztek megsemmisíteni azokat. Szent Polükarposz mártír testének a hívők felé való kiszolgáltatásának megakadályozását például többen kezdeményezték a kormányzónál, arra hivatkozással, hogy nehogy abba hagyják a megfeszített tiszteletét, és helyette Polükarposzt kezdjék majd tisztelni, ezért a centurio égette el a testet római szokás szerint. A hívők így csak a csontjait tudták illő módon eltemetni.⁸¹⁷

A rómaiaknak ez a félelme egyfelől rámutat, mennyire keveset tudtak a keresztények hitéről, mivel mindössze annyit érzékeltek, hogy egy kivégzett gonosztevőt tisztelnek. Másfelől a kormányzó aggodalma jogos volt abból a szempontból, hogy a keresztények a kezdetektől fogva tisztelték a mártírok sírhelyeit, így a római hatóságok szemszögéből logikus volt, hogy nem engedélyezték a mártírok eltemetését, nehogy a keresztények ott gyülekezessenek, és hivatalos kultusz helyé tegyék a kivégzettek sírját – állapítja

---

⁸¹⁴ Szent Epipódiosz és Alexander szenvedése 12 (ford.: Kiss-Rigó László).

⁸¹⁵ Szent Saturninus Tolosa város püspökének és vértanújának aktája 5 (ford.: Németh László).

⁸¹⁶ RÁKOS- ZICHY 19-20.

⁸¹⁷ Szent Polükarposz vértanúsága 17,2; 18,1-2 (ford.: Vanyó László).

meg Rákos - Zichy.⁸¹⁸

A lugdunumi mártírok holttesteinek tekintetében még kegyetlenebb eljárásról olvashatunk. Ott nem egyszerűen megsemmisítették a halottakat, hanem azok a feldühödött nép további bosszújának eszközeivé váltak. „Azokat, akik a börtönben fulladtak meg kutyák elé vetették, és éjjel-nappal gondosan vigyáztak rá, nehogy valamelyikünk eltemesse őket.”⁸¹⁹ A mártírok maradványait temetetlenül napokon keresztül őrizték a katonák, nehogy eltemessék őket.

A keresztények természetesen mindent elkövettek, hogy a vértanúknak megadhassák a végtisztességet. Megpróbálták pénzzel megvesztegetni az öröket, majd könyörgéssel igyekeztek irgalmasságra indítani őket. A hatóságok végül a hét napon át meggyalázott holttesteket elégették, elhamvasztották, majd a közeli Rhodanosz folyóba szórták. Ezzel akarták a keresztények feltámadásba vetett hitét megcsúfolni.

Rákos – Zichy is utal arra, hogy a testi feltámadás a pogányok szemében nevetséges gondolat volt, amit azzal gúnyoltak ki, hogy elégették és a folyóba szórták a maradványokat, ezzel megszenteltelentve azokat. A temetés megtagadása és a holttestek megsemmisítése a keresztények büntetésének súlyosbítását szolgálta. Az istentelenséggel, kannibalizmussal és fajtalansággal vádolt keresztények holttestének megsemmisítése az istenek kiengesztelését és a közhangulat lecsillapítását is szolgálhatta. A keresztények hitének félreértése, valamint az ismereteik hiánya szintén hozzájárulhatott ahhoz, hogy haláluk után is büntetni akarták őket.⁸²⁰

---

⁸¹⁸ RÁKOS-ZICHY 20.

⁸¹⁹ Euszebiosz: Egyháztörténet 5,1,57 (ford.: Baán István).

⁸²⁰ RÁKOS-ZICHY 20.

X. FEJEZET

EGYÉB BÜNTETŐELJÁRÁSI SZABÁLYOK

X. 1. Magzatvédelem

Alapvetően a női mártírok esetében lefolytatott eljárások módja és az alkalmazott büntetőjogi eszközök tekintetében jelentős eltérés nem említhető a férfi mártírokkal szembeni eljárásokhoz képest. Néhány dokumentum azonban külön hangsúlyt fektet arra, hogy válogatott eszközöket alkalmaztak női vádlottak esetében az áldozatbemutató kötelezettség teljesítésének kikényszerítésére. Ezek a kényszerítő intézkedések jellegüket tekintve a női nem megszégyenítésére szolgáltak.

Státuszukat tekintve a római társadalom a nőket kivételes tiszteletben részesítette. Különleges bánásmód, megbecsülés övezte őket, bárhol megjelentek. A nő társadalmi helyzete, mindenképpen előnyös, sőt kiváltságos volt. Ebben a tekintetben azt lehetne mondani, hogy előnyösebb volt a férfiakénál, ugyanakkor, ha a jogi szabályozás felől közelítünk a kérdéshez, akkor ennek az ellenkezőjét találjuk.⁸²¹ Az egyén társadalmi helyét Rómában elsődlegesen a jog határozta meg. A legfontosabb érték tehát az volt, hogy valaki a szabad emberek közé sorolható-e (*status libertatis*). A *status libertatis*, vagyis a szabadság állapota szempontjából, nem találunk olyan rendelkezéseket, mely a nőket hátrányosan megkülönböztetné a férfiaktól. Ebben a kérdésben a jogszabályok nem tartalmaztak megszorításokat. A megszorító rendelkezések inkább családi jellegűek, vagyis a *status familiae* körében találhatóak, mely alapján a nőket a *pater familias*, illetve valamely más férfi uralmának vetették alá. A *status civitatis*-szal kapcsolatos joghátrányokkal foglalkozó forrásokat azonban bőven találunk.⁸²² Az egyébként római polgárjoggal

---

⁸²¹ BRÓSZ Róbert: Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964, 121-122.

⁸²² Az egész korszakra jellemző legfontosabb szabály ebben a körben Ulpianusnál található: „Feminae ab omnibus officiis civilibus vel publicis remotae sunt et ideo nec iudices esse possunt nec magistratum gerere nec postulare nec pro alio intervenire nec procuratores existere.” (D. 50,17,2 pr) „A nők minden civiljogi és közhivatalból ki vannak zárva. És ezért nem lehetnek bírák, nem viselhetnek tisztséget, nem perelhetnek, nem vállalhatnak senkiért kezességet, és ügyvivők sem lehetnek.” (Brósz Róbert fordítása)

bíró nők közjogi jogképességgel egyáltalán nem rendelkeztek, a magánjog területén azonban az önjogú (apai vagy férji hatalom alatt nem álló) nőknek lehettek bizonyos jogaik és kötelezettségeik, melyeket magánjogi peres eljárás keretei között érvényesíthettek is, a tényleges perlekedés kapcsán azonban elvárták tőlük, hogy lehetőleg ne személyesen érveljenek a nyilvánosság előtt zajló eljárásban, hanem azt bízzák a családjuk, rokonságuk körébe tartozó férfira.⁸²³

A római nők jogi helyzetének áttekintését követően kérdésként merülhet fel, vajon a keresztény nők is hasonló megítélés alá estek-e a jog és a társadalom részéről. A korabeli keresztény iratok vizsgálata alapján nem egyértelmű ugyanis a keresztény nők megítélése sem pogány, sem keresztény részről. Ebben a tárgykörben érdemes megvizsgálni, vajon maguk a keresztények hogyan vélekedtek a nemek közötti különbségeket illetően. A Szentírásban számos utalást találhatunk arra vonatkozóan, hogy a nemek tekintetében a kereszténység körében az egyenlőség elve érvényesült. „*Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok a Krisztus Jézusban.*” (Galata 3,28.) (ford.: Károli Gáspár) Pál apostol egyes kijelentései azonban ettől eltérő álláspont alátámasztására szolgálnak, melyek mind a mai napig vita tárgyát képezik. Úgy tűnik Pál apostol tanításaira is hatással volt a korabeli gondolkodásmód. Sáry véleménye szerint Pál apostol kijelentései összefüggést mutatnak a korabeli római gondolkodással és a római jog szabályaival is.⁸²⁴ Napjainkban egyre több tanulmány készült a 2. századi keresztény apologéta, Tertullianus egyik írásának vizsgálata kapcsán. McColm kutatása alapján arra az álláspontra helyezkedik, hogy Tertullianusnak a női nemről alkotott véleménye is nagymértékben tükrözte a korabeli vélekedést a női nem helyét, szerepét és jogi megítélését illetően. Egészen addig a pontig jutnak a megállapítások, hogy

---

⁸²³ PÉTER Orsolya: „Feminae improbissimae” A nők közszereplésének és nyilvánosság előtti fellépésének megítélése a klasszikus római jog és irodalom forrásaiban Miskolci Jogi Szemle, 2008, 77-94, 94.

⁸²⁴SÁRY 2012 134-135., Vö: Ef 5,22-24, 1Kor.11,3, 1Kor 14,34-35, 1Tim 2,11-12, Az asszonyi engedelmisségről, továbbá 1Kor 11,10 az asszonyok kötelező fátyolviseléséről, az alárendeltség jelképeként.

Tertullianus a nőket csak a mártírhalál és a prófétaság vonatkozásában tekinti egyenlőnek a férfiakkal.⁸²⁵

A mártíraktákban szereplő női vádlottak körében azonban mindenképpen szükséges említést tenni a várandós nők megítéléséről. A büntetőjogban a magzatvédelem a magzat emberi személyiségének fikció alkalmazásával történő jogi elismerésén alapult.⁸²⁶ A római jogban a személyiség a szabad anyától történő élve születéssel kezdődött. A méhmagzat élőnek számított, de még az anyatest részének tekintették, ezért fikció alkalmazására volt szükség, hogy úgy tekinthessenek rá, mintha már megszületett volna. Ennek az elvnek az alkalmazására azonban csak abban esetben került sor, amikor a méhmagzat érdekeinek védelméről volt szó. (*Nasciturus pro iam nato habetur quotiens de commodo eius quaeritur*) A méhmagzat tehát alapvetően nem számított személynek, jogok alanya nem lehetett, mivel az csak az élve születés pillanatában illette meg. A római jog azonban elismerte a védelem szükségességét, ami a vizsgált büntetőeljárásokban is alapvető szabályként alkalmazásra került.⁸²⁷

Erre vonatkozóan két dokumentum említhető a mártíriratok köréből. Perpetua naplójában olvashatunk egy asszonyról Felicitasról, akit Perpetua a szolgáljaként nevezett meg. Felicitasról annyit lehet tudni, hogy a terhessége 8. hónapjában járt, amikor közeledett a cirkuszi játékok napja. Eljárási szempontból lényeges megjegyezni, hogy az eljáró szervek Felicitas esetében tiszteletben tartották a római jog azon rendelkezését, hogy a terheseket nem lehet kivégezni,⁸²⁸ ezért az ő büntetésének a végrehajtását elhalasztották. Felicitas azonban a cirkuszi játékok előtt világra hozta gyermekét, így ő is a társaival együtt küzdhetett az arénában. A megszületett gyermekét pedig egy hittestvére gondjaira bízta.⁸²⁹ Az

---

⁸²⁵ BARKMAN, Heather: Virgins, Monsters, Martyrs, and More: Tertullian's Species of Women *Journal of Religion* Ottawa, 2012, 9.

⁸²⁶ NÓTÁRI 117.

⁸²⁷ SÁRY Pál: A magzati élet védelme a klasszikus római jogban, *Miskolci Keresztény Szemle* 35, 2013, 52-58.

⁸²⁸ Ulp. D. 48.19.3. Vö.: SÁRY 2013. 52-58.

⁸²⁹ Perpetua és Felicitas szenvedése 15,1-7 (ford.: Vanyó László).

Agapé és társai eljárása során egyikükről kiderül, hogy várandós, így vele szemben is alkalmazták a már említett szabályt, miszerint a várandós nőt nem lehet kivégezni.⁸³⁰ További fogságban tartását rendelték el a Perpetua és Felicitas szenvedéstörténetében szereplő Felicitashoz hasonlóan. Mindkét iratban utalás található arra, hogy a várandós nőt gyermeke megszületéséig nem lehetett kivégezni. A magzat a jog védelme alatt állt, ugyanakkor a védelem az anyára abban a tekintetben nem terjedt ki, hogy a fogva tartás körülményei esetében enyhítésre kerültek volna. Ugyanolyan mostoha körülmények között kellett a fogságot elszenvednie, mint a többi társának.

Összességében tehát elmondható, hogy a női mártírok ugyanolyan megítélés alá kerültek, mint a férfiak a büntetőeljárások során. Még a cirkuszi játékok alkalmával végrehajtott állatviadalkra ítélet büntetési nem alkalmazásától sem riadtak vissza a női elítéltek tekintetében, annak ellenére, hogy ez a büntetési forma eredetét tekintve férfiak esetében került alkalmazásra.

A magzatvédelem mellett még egy utalás található a büntetésvégrehajtás során alkalmazott körülményre, mely az ítélet végrehajtását hasonlóan elhalasztotta. Szintén a korábban említett Agapé és társai eljárását bemutató iratban lelhető fel a zsenge kor figyelembevételét említő hivatkozás.⁸³¹

A női mártírok esetében a vizsgált történetek áttekintését követően arra következtetésre juthatunk, hogy a római hatóságok az eljárások vizsgálati szakaszában valóban betartották a nőkre vonatkozó speciális rendelkezéseket, mint például a várandós nők és fiatalkorúak kivégzésének elhalasztása. Abban a tekintetben is megfelelt az eljárás a korabeli rendnek, ami a fogva tartás körülményeire vonatkozott. Megállapítható továbbá az is, hogy a vádlottaknak

---

⁸³⁰ Agapé, Eiréné és Khióné szentek vértanúsága Tesszalonikiben 3,7 (ford.: Vanyó László).

⁸³¹ Agapé, Eiréné és Khióné szentek vértanúsága Tesszalonikiben 4,4 (ford.: Vanyó László). Vö.: Zlinszky 1991, 32-33. ⁸³¹ A római jog a vétőképeséget korhoz és elmeállapothoz kötötte. Vétőképesnek a polgári jog cselekvőképeségéhez hasonlóan a 14 éven felüli, azaz serdült római polgár minősült. A hét éven aluli infans eleve vétőképtelen. A két korhatár között azonban mérlegeléssel döntöttek el, hogy az adott cselekmény vonatkozásában volt-e az elkövetőnek kellő belátási képessége ahhoz, hogy felismerje cselekményének következményeit.

lehetőséget adtak a vallomásuk megváltoztatására, ami a keresztények esetében alkalmazott speciális gyakorlatot tükrözte. A büntetés végrehajtása során azonban a nők esetében szokatlan végrehajtási módnak tekinthető a cirkuszi játékok során a vadállatokkal folytatott viadal a Perpetua és Felicitas szenvedéstörténetében. A keresztény nők esetében a kihallgatások során az eljáró bíró gyakran szembesült a nők részéről olyan erős, magabiztos és kitartó magatartással, ami ellentétben állt az általános római felfogással a női nem „gyengeségét” illetően. Szent Ágota történetében például azt olvashatjuk, hogy a bíró látva ennek a keresztény szűznek a kitartását kifejezetten „*feldühödött*”.⁸³²

A kereszténység megvallásának visszavonása érdekében alkalmazott eszközöket azonban úgy tűnik speciálisan a női nem gyengeségére figyelemmel választották ki, és a legkülönfélébb módszerekkel próbálták őket rávenni, a hitük megtagadására. Ha ez nem sikerült, akkor több esetben alkalmaztak a női nem megszégyenítésére alkalmas büntetést. Eirénével szemben⁸³³ tekintettel arra, hogy kódexek és tekercek is voltak a birtokában, a kormányzó az iratok rejtegetése miatt nem azonnali halálbüntetést rendelt el, hanem meghosszabbította a megtorlást és egy bordélyház előtt kellett állnia meztelenül.⁸³⁴ A kiszabott büntetés nála is a női szemérem ellen irányult, feltehetően abban a reményben, hogy ezzel meg tudják törni a szilárd hitét. Ennek a büntetésnek a végrehajtása az irat szerint úgy zajlott, hogy a bordélyház elé vitték a vádlottat, majd a jegyzők és az ítéletvégrehajtók folyamatosan ellenőrizték - büntetéssel fenyegetve - nehogy elmozduljon a helyszínről. Ez alatt az idő alatt pedig csak napi egy adag kenyeret kapott. A hatóság úgy ítélte meg, ez a büntetés megfelelőbb a keresztény szűz számára, mint a bányamunka büntetés, ahol végeredményben csak a bányászok szolgálata lett volna a feladata – állapítja meg Robinson.⁸³⁵

Vargha véleménye szerint az igazságszolgáltató szervek részéről tapasztalt

---

⁸³² Szent Ágota nagyvértanúnő vértanúsága 3 (ford.: Orosz László).

⁸³³ Agapé, Eiréné és Khióné szentek vértanúsága Tesszalonikiben 5,1 (ford.: Vanyó László).

⁸³⁴ ROBINSON 124.

⁸³⁵ ROBINSON 125.

következetes keresztényekkel szembeni megtorlás háttérében az állt, hogy a római állam föltétlen engedelmisséget követelt a polgáraitól, még a lelkiismeret dolgában is. A keresztények azonban ezt az engedelmisséget megtagadták, és a hitükhöz való ragaszkodást nyakas dacnak tekintették. Ezt a nyakasságot és dacot pedig meg kellett törni.⁸³⁶ Ennek a kitartó magatartásnak rendkívüli példái voltak a fentebb bemutatott szenvedéstörténetek női szereplői, akiktől különösképpen, nemüktől nem várt nyakasságot tapasztaltak. McColm véleménye szerint ezeknek a dokumentumnak a főszereplői olyan nők voltak, akik bátorságukkal férfitársaik fölé emelkedtek e büntetések elszenvedése folyamán, és azt bizonyították ebben a korszakban, hogy a nők meg tudták haladni a hagyományos társadalmi normákat.⁸³⁷

X.2. Eljárási jegyzőkönyv

Annak ellenére, hogy a mártírárták nem a bírósági eljárások jegyzőkönyveinek szó szerinti dokumentumai, mégis azok sok esetben jegyzőkönyvi formában történő megörökítése hasznos dokumentumnak tekinthető a korabeli bírósági jegyzőkönyvek tartalmának vizsgálata szempontjából is. Az, hogy ezeknek az eljárásoknak a menete valamelyest követhető köszönhető ez a korabeli bürokrácia fejlődésének is. Pioniosz aktájában az első kihallgatás során ez a rövid párbeszéd olvasható: „*Ezután az írásbafoglalás miatt kérdezte meg: »Mi a neved?« - mert a jegyző mindent leírt. Pioniosz mondta. Polemon kérdése: »Keresztény vagy?« Pioniosz válasza: »Igen.« A templomőr Polemon kérdezte: »Melyik egyházhoz tartozol?« Pioniosz így válaszolt: »A katolikushoz, mert Krisztusnál más nincsen.«*”⁸³⁸ Ez a párbeszéd annak fontosságára hívja fel a figyelmet, hogy az eljárások során előírás alapján minden esetben jegyzőkönyvet kellett felvenni. A jegyzőkönyvben röviden a tényállás legfontosabb adatait kellett rögzíteni, nevek, tények megjelölésével.

---

⁸³⁶ VARGHA 580. Vö.: Marc Aur. XI. 3-ef, Aristides Or. XLVI.

⁸³⁷ MCCOLM 2015, 37.

⁸³⁸ Szent Pioniosz Presbiter és társai vértanúsága 9,1 (ford.: Vanyó László).

Az eljárások során az írásbeli jegyzőkönyv készítése a praetori inscriptio mintájára terjedt el, ami eredetileg a vádindítványok bejegyzését jelentette a praetori jegyzőkönyvbe. A magistratusoknak azonban érdekében állt, hogy hivatali idejük alatt minden hozzájuk beérkezett ügyet házi könyveikbe bejegyezzenek, mely bizonyítékul szolgált a működésük tanúsítására. Ezeket a jegyzőkönyveket általában nem a hatóság vezette, hanem az ún. magán jegyzők, akik familiárisai, szabadosai vagy írástudó rabszolgái voltak az illető hatóságnak. A császárkorra alakult ki azoknak a történéseknek a rendje, amiknek a feljegyzésére sor került egy adott ügyben. Ezeket a jegyzőkönyveket „acta”-nak nevezték.⁸³⁹

Több akta szövege utal a jegyzőkönyv vezetőjének hivatali beosztására. Pioniosz aktájában a proconsul előtti kihallgatás jegyzőkönyvének adatait „*a kirendelt jegyzők feljegyzései szerint*” idézi a szöveg.⁸⁴⁰

Egy különleges akta is megtalálható a korabeli iratok között, mely egy konkrét lefoglalási jegyzőkönyv másolata. A Zenophilus consul előtt felolvasott akta Diocletianus császár idején végrehajtott eljárási cselekményeket rögzít. Diocletianus császár első rendeletének előírása szerint az előzőekben idézettek szerint össze kellett gyűjteni, és meg kellett semmisíteni a keresztény könyveket és iratokat. Ez az akta egy efféle intézkedésnek a mozzanatait örökíti meg. Az idegen vallási kultuszokkal szemben alkalmazott módszer szerint került sor az alábbi intézkedésekre.⁸⁴¹ A fenti jegyzőkönyv tehát egy lefoglalásról szóló eljárási cselekményt rögzít. Az eljáró hivatalnok Félix örökös flámen⁸⁴² a közügyek intézője. A flámen tisztség egy papi tisztség volt, vagyis ebben az esetben egy vallási feladatokat ellátó tisztviselő járt el közjogi feladatkörben is, aki további két

---

⁸³⁹ ZLINSZKY 1991, 67-68.

⁸⁴⁰ Szent Pioniosz Presbiter és társai vértanúsága 19,1 (ford.: Vanyó László).

⁸⁴¹ Vö.: Livius 6.39.16.; Agapé, Eiréné és Khóné szentek vértanúsága Thesszalonikiben 6,1 (ford.: Vanyó László); Szent Fülöp heracleai püspök szenvedése 5 (ford.: Kiss-Rigó László).

⁸⁴² Vö.: NÓTÁRI 321. A flámen papi funkció volt, mely az indiai brahmannal rokonítható. A flámen reprezentálta az isteneket. Az istenek számának megfelelően 15 flámen működött (később számuk bővült), akik nem alkottak testületet, hanem mindegyik önállóan járt el. Vö.: BAJÁNHÁZY 2013, 17. Személyüket a pontifex maximus nevezte ki. Róma városában végezte feladatát, elsősorban a napi áldozat bemutatását, ugyanakkor egyéb világi tisztséget is betölthetett (pl. praetor urbanus, praetor peregrinus, censor).

hivataloszolga kíséretében jelent meg az eljárási cselekmények foganatosítása során. A flámen tisztséget viselő Félix Cirta kolónia közügyeit intézte, aki a hatáskörébe tartozó ügyeket külön aktákba rendezte. Erre utal a szövegben a „*Cirta kolónia közügyeinek intézője aktáiból*” szövegrészlet.⁸⁴³ A jegyzőkönyvek felolvasásában a tárgyaláson általában a jegyző segített, aki a tárgyalásról készült jegyzőkönyvek elkészítésében is közreműködött.

A jegyzőkönyv alapján megállapítható az is, hogy az eljárást lefolytató hivatalnok hatáskörébe milyen intézkedések tartoztak. A forrásszöveg szerint egyrészt a rendelet előírásainak megfelelően átkutathatta a helyszínt, illetve elkobozhatta a keresztények könyveit és egyéb vallási eszközeit.

Részletesen tartalmazza továbbá a jegyzőkönyv az eljárási cselekmény során elhangzott beszélgetések rövid tartalmát a megszólaló személyek megjelölésével. A beszolgáltatás alá eső tárgyakról is darabszám szerinti feljegyzés készült. Ezek között a tárgyak között felsorolásra kerültek arany, ezüst kelyhek, ivóedények, lámpák női és férfi tunikák, női, férfi lábbelik és szíjak stb.

Az eljárás során a flámen külön tájékoztatta a jelen lévőket a jegyzőkönyvezés tényéről, illetve többször felhívta a figyelmet arra, hogy semmiről se feledkezzenek meg a beszolgáltatni, mert azért halálbüntetés jár. Az értékes tárgyak után a császár rendeletének megfelelően az írások és kódexek beszolgáltatása következett mindazoktól a személyektől, akiknek birtokában lehettek ilyen iratok. Az iratok felkutatásában a hivataloszolga segédkezett. Amennyiben a flámen ellenállást tapasztalt az eljárás során jogában állt az ellenszegülő letartóztatását elrendelni.

A fenti jegyzőkönyv jó példája annak, hogy a jegyzőkönyveknek milyen fontos szerepe volt a bírósági eljárásokban és azt megelőzően az egyes eljárási cselekmények foganatosítása során is, hiszen a bírósági tárgyalásokon a jegyzőkönyvek felolvasását követően került sor a kihallgatásokra. A

---

⁸⁴³ A Zenophilus előtt megtartott tárgyaláson felolvasott akta (ford.: Ladocsi Gáspár).

jegyzőkönyvben szereplő egy-egy utalás a vallomás jegyzőkönyvbe foglalásáról a nyilatkozatok valóságtartalmának szigorú figyelembevételét tükrözik.

Az a lehetőség, hogy a keresztények elleni eljárások részleteibe valamelyest betekinthetünk, ezeknek az aktáknak a megőrzése által vált lehetővé. A dominatus idején ugyanis az ezt megelőzően csak magánjellegű feljegyzéseket a hivatali életelte után az adott hivatalnokok beadták a közös állami levéltárakba. A magániratok ezáltal bárki által áttekinthetővé váltak, illetve a hivatali működés is ellenőrizhetővé vált. Az igazságszolgáltató hatóságok mellett ezért levéltárak és pertárak alakultak szerte a birodalomban. Ezeknek az aktáknak a jelentősége abban is megnyilvánult, hogy az esetleges fellebbezési eljárások során nem kellett az egész eljárást megismételni.⁸⁴⁴ A jegyzőkönyvezés fejlődése végeredményben az egész jogfejlődést elősegítették azáltal, hogy az egyes ügyeket a jogtudósok is előkereshették, amiből a jövőre vonatkozóan előremutató következtetéseket vonhattak le.

---

⁸⁴⁴ ZLINSZKY 1991, 68.

A kutatási eredmények összefoglalása

Az értekezésben feldolgozandó téma, az ókeresztény mártírakták és szenvedéstörténetek jogi elemzése, az ókori keresztények Római hatóságok általi üldözésének és integrációjuk megakadályozásának a témakörét dolgozza fel. Vargha Dezső állítása szerint a keresztények a kor vallási felfogásával szemben folytatott harcában „végeredményben elvesztették minden emberi és polgári jogukat, a bíróság előtt pert nem indíthattak, a bűnvádi eljárás során pedig a peres eljárás formái rájuk nem vonatkoztak, vagyis végeredményben törvényen kívüliekké váltak.” Ebből az állításból kiindulva, a vizsgálat során a jogforrási, és eljárásjogi részletek tanulmányozásával képet kaphatunk a római büntetőeljárásokról, illetve a keresztényekkel szembeni jogalkalmazás gyakorlatáról. Törvény előtti helyzetüket illetően valóban igazolható a vizsgált szövegek alapján a korabeli eljárási formák részleges mellőzése, azonban a keresztények teljes jogfosztottsága nem bizonyított. A dolgozat megírása során feldolgoztam a releváns hazai és külföldi szakirodalmat (könyveket, tankönyveket, szakkikkeket, tanulmányokat), illetve hazai PhD értekezéseket, melyekre reflektálva teljesebben ki a téma teljes részletességgel

A római állam részéről nem beszélhetünk a keresztényeket érintő folyamatos véres üldözésről, sőt kifejezetten voltak időszakok, amikor a keresztények békességben élhettek a birodalom területén. Ennek hátterében természetesen mindig valamely korabeli uralkodó személyes meggyőződése állt. Fentiekre tekintettel az így összehasonlítható jelenségek komplex vizsgálata volt szükséges. Ennek keretében az adott korszak történeti, kulturális, morális, és politikai hátterének tanulmányozása és ezek összefüggéseinek felismerése elengedhetetlen feladattá vált. A római állam azon döntése, hogy a keresztényeket ellenségnek nyilvánította nemcsak az adott uralkodó, hanem a római nép gondolkodását alakító, már említett tényezők együttes összefüggésének eredménye volt. Ennek megfelelően olyan tudományterületek eredményeire is támaszkodtam,

mint például a történelem, irodalom, vallástörténet. Mivel az antik Róma történelmének mintegy három évszázadát átfogó időszak vizsgálatára került sor, ezért a kronológiai összehasonlítás lehetőséget adott a keresztényüldözés szakaszainak tanulmányozása során a római jog változásának vizsgálatára, különösen a büntetőjogi szabályok, büntetés végrehajtási eszközök tekintetében.

A kutatás során a keresztényekre vonatkozó rendelkezésekre utaló fennmaradt dokumentumokat, illetve az ennek az időszaknak a vizsgálatával foglalkozó tudományos tanulmányokat vettem össze egymással. A keresztényekkel szembeni eljárások vizsgálata sok szempontból nehézségekbe ütközik, mivel nem lehet egyértelmű és tényszerű megállapításokat tenni és következtetéseket levonni a fennmaradt forrásokból. Egyrészt a rendelkezésre álló források száma nem túl bőséges, másrészt a mártíriatokban lejegyzett szövegek gyakran keverednek legendás elemekkel, illetve a leíró személyes érzelmi hozzáállásából adódó értékítélettel. A kutatást tovább nehezíti, hogy konkrét periratok és jegyzőkönyvek ebből az időszakból nem lelhetőek fel. Euszebiosznál találunk utalást arra vonatkozóan, hogy a keresztényekre vonatkozó periratokat Diocletianus császár (284-305) idején megsemmisítették. A téma vizsgálata során így tehát a megismerhető forrásokra, illetve az eddigi kutatások megállapításainak összevetésére lehetett hagyatkozni.

A dolgozat összefoglalását egy kicsit a megszokottól eltérő nézőpontból megközelítve Hudák Krisztina és Nagy Levente „Pannóniai ókeresztény mártírperek és politikai aspektusaik” című tanulmányában kifejtett álláspontjával egyetértve a keresztényüldözés oka, véleményem szerint is alapvetően eszkatológiai nézőpontból magyarázható, ami a jó és gonosz harcában az emberiség végső sorsának vizsgálata alapján körvonalazódik. Ebben a tekintetben vizsgálva a keresztényüldözést, azonban ritkán esik szó arról, vajon miért pont a történelemnek ebben a korszakában született Jézus, elindítva a keresztény hit terjedését a világban. Számos jövendölés utal az ószövetségben a megváltó születésének időpontjára, illetve az Újszövetségi iratokban Pál apostol is úgy utal

Jézus születésére, mint beteljesedett, kijelölt időpontra („eljött az idő teljessége” Gal 4. 4-5.) Az Ószövetségi iratok szövegei szerint Isten mindig akkor avatkozott be az emberiség sorsába, amikor annak mind társadalmi, mind erkölcsi színvonala ezt indokoltta tette. Gondolhatunk itt Noé napjaira, valamint Sodoma és Gomora városok esetére. Kimondható tehát, hogy a Római Birodalom működésének időszakában - társadalmi és erkölcsi színvonalát tekintve – egy adott időpontban érett meg az idő a megváltó születésének, valamint annak, hogy elkezdje működését az emberiség érdekében.

A Római Birodalom társadalmi helyzetét illetően megállapítható, hogy a császárkorra a római hagyományok egyre inkább háttérbe szorultak, a meghódított népcsoportok eltérő kulturális hagyományokat és szokásokat képviseltek, ami együtt járt vallási téren a pogány bálványistenek és szokások rendkívüli mértékben történő elterjedésével, az erkölcsi értékek leromlásával, ami a császárok sokszor kétségbeesett megmentési szándékával párosult. A birodalmi berendezkedés elősegítette a barbár szokások terjedését, ugyanakkor ez a kereszténység terjedésének is kedvezett.

Ami a keresztények elleni jogi eljárásokat illeti, kimondható, hogy a római jog fejlettsége is indokolhatta a „megfelelő idő bekövetkeztét”, hiszen a keresztényekkel szemben jogilag valamilyen szinten szabályozott eljárások keretében jártak el. A mártírárták és szenvedéstörténetek körében ezek a jogi eljárások lettek megörökítve az utókor számára, és annak ellenére, hogy döntően keresztény tanítási célzattal lettek lejegyezve, mégis számos jogi utalás található bennük. A korabeli jogi szabályozottságnak köszönhetően az eljárások a jellemzően elrettentő eszközöket alkalmazva, bizonyos szintű jogi kereteket szabtak az időnként rendkívüli gonosz bírói megnyilvánulásoknak is. A vizsgált forrásokban számos utalás található császári rendeletekre és szenátusi határozatokra, az eljárásokban részt vevő különböző hivatalnokokra, tisztségviselőkre.

Az eljárások menetét illetően olvashatunk többféle eljárási formáról, a

letartóztatás körülményeiről, egyes esetekben az eljárás részletes lefolytatásáról. Az előzetes letartóztatás céljából alkalmazott börtönökről, azok részletes korhú, szemtanútól származó bemutatásáról. Gyakran említésre kerülnek a vádként megjelölt bűncselekmények úgy, mint a keresztény vallás követése a gyülekezési tilalom megszegése, a katonai eskü megszegése, mágikus cselekmények állítólagos végzése. Az esetek legnagyobb részében azonban a bűncselekmény elkövetése a császári rendelet által kötelezővé tett áldozatbemutatás elmulasztásával valósult meg. A bírósági tárgyalások helyszínének és időpontjának a korabeli sajátosságai is bemutatásra kerülnek a vizsgált forrásokban, részletezve a vádlottak kihallgatásának módját és sajátosságait, különös tekintettel a megtörésükre irányuló kínzás és testcsonkítás formáira és eszközeire, melyekről rendkívül szemléletes részleteket lehet megtudni. Megismerhetjük a tárgyalás elhalasztásának speciális gyakorlatát, amit a keresztényekkel szemben alkalmaztak, mely által a vádlottnak 30 napos gondolkodási időt biztosítottak, hátha meggondolja magát. A jegyzőkönyvek vezetését illetően is kaphatunk egy kis betekintést, valamint az ítélelhozatal módjára is találhatunk utalásokat. A halálbüntetés végrehajtásának különböző módjai igen szemléletesen bemutatásra kerülnek az iratokban (lefejezés, keresztre feszítés, élve elégetés, vadállatok elé vetés), továbbá a kivégzettek holttesteivel kapcsolatos intézkedésekről, illetve azok megtagadásáról is olvashatunk az iratokban. A keresztényekkel szemben azonban nem minden esetben került sor halálbüntetésre, így egyéb büntetési nemek (bányamunka-büntetés, a száműzés, a bűnösnek talált nők bordélyházba küldése) alkalmazásáról is ismereteket szerezhetünk.

Az eljárásokban közreműködő római rendőri szervezetről kimondható, hogy ha nevében nem is épült ki konkrét rendőrségi szervezetrendszer, mégis hatékony együttműködés valósult meg a közigazgatási területen tevékenykedő hivatalok között. A vizsgált források alapján megállapítható, hogy a keresztények elleni eljárások során intézkedő szervek körében elsődlegesen a civilek közé kihelyezett római katonaság említhető, akik rendfenntartó erőként is alkalmazásra kerültek.

Ezek hatásköre jól szemlélhető a fennmaradt forrásokban, ahol a katonai szervek különböző szintjei minden iratban felismerhetőek. A források jól szemléltetik a római hivatalnokrendszer, változatosságát, mely a rendőri feladatellátásban szerepet kapott, különös figyelemmel a vallási tisztségviselőkre, melyek közigazgatási feladatköre kiemelten előtérbe került a keresztények esetében.

A római provinciákban a központi ellenőrzés hiányában időszakosan rendkívül kegyetlen és szabályellenes üldözésekre került sor a keresztényekkel szemben, annak ellenére, hogy voltak olyan császári rendelkezések, melyek figyelembevételével kontrolláltabb eljárások lefolytatására lett volna lehetőség. Az eljárások során a római hatóságok részéről tanúsított magatartás azonban a vizsgált iratok alapján is alátámaszthatóan a római közvélemény jelentős befolyásától is függött. Az erőszak és a szabálytalanságok megjelenése a korabeli eljárásokban azonban nem csak a keresztény vádlottak esetében volt jellemző. Robinson véleménye szerint a fogva tartottakkal való bánásmód alapvetően kegyetlen volt az ókori római világban, és nincs ok azt gondolni, hogy a keresztényekkel szemben durvábban jártak volna el, mint másokkal. A kivégzés, a szenvedés, a megalázás a közönség elvárása volt, akik élvezték ezt. Nincs arra sem bizonyíték, hogy a keresztényekkel szemben az lett volna a kifejezett elvárásuk, hogy ők jobban szenvedjenek, mint más bűnelkövetők. Az azonban mindenképpen elgondolkodtató, hogy a keresztények esetében konkrét bűncselekmény elkövetése hiányában, maga a keresztény identitás váltott ki olyan mértékű dühöt és ellenállást, ami magának a keresztény névnek (és e névvel azonosított istentagadásnak) a bűncselekménnyé nyilvánításához vezetett, illetve szükségtelen és megmagyarázhatatlan erőszakot váltott ki nem csak a nyilvános eljáráson résztvevő tömegből, hanem adott esetben az eljáró tisztviselőkből is.

A keresztényüldözések kapcsán a vádlottakkal szemben alkalmazott válogatott halálbüntetések a testi büntetések és kínzások alkalmazása a legismertebb. Az említett büntetések és mellékbüntetések a kor szokásainak megfelelően a minősített halálbüntetések természetes velejárója volt. A

kínvallatásnak, mint a bizonyítási eljárás során alkalmazott vizsgálati módszer alkalmazásának indokai - összevetve a korabeli szabályozással – azonban sok esetben kifogásolható. Alapvetően a kínvallatás azt a célt szolgálta a büntetőeljárás során, hogy a bűnelkövetőt vallomástételre bírják. A keresztények esetében azonban az alkalmazás célja vallomásuk megtagadása és megváltoztatása, mivel a vallomástétel minden esetben megtörtént. Itt nem az igazság kiderítése volt a cél. Ezekben az eljárásokban az adott keresztény akár hamis vallomást is tehetett, amennyiben az egyezett az állami akarat követelményével.

A dolgozatban bemutatott büntetések keresztényekkel szemben alkalmazott formái a korabeli szokásokkal összevetve valóban nem szokatlanok, ugyanakkor nem lehet elmenni a mellett a tény mellett, hogy a keresztények esetében a kíméletlen kínzások és büntetések alkalmazására olyan vádlottakkal szemben került sor, akik esetében többször maga a bíró is megállapította, hogy bűncselekmény elkövetése nem bizonyított. Tény az, hogy az aktákban olykor kiolvashatunk az eljáró bíró részéről egyfajta kényszerhelyzetet az ítélet meghozatalára, annak ellenére, hogy ő maga a bűnösséget nem látta bizonyítottnak. Ezek a bírók azonban sokszor a nép dühének lecsillapítása érdekében alárendelték magukat a marasztaló döntésnek. A kihelyezett hivatalnokok pozíciójuk megtartása érdekében minden körülmények között igyekeztek a felügyeletük alá tartozó térség békéjét és nyugalmaát biztosítani, akár az igazságosság eszméjének és igazságos döntés meghozatalának az elmulasztása által is.

A mártírok vére valóban magvetés volt, általuk indult meg az a vallási gondolkodásmód, mely a mai napig az európai vallási gondolkodás fő megalapozója, illetve a világ számos egyéb pontján is meghatározóvá vált. Ezzel az Isteni megmentő szándék valóban tapasztalható volt. A mártírok egyéni áldozata végeredményben az emberiség összérdekét juttatta érvényre azáltal, hogy megteremtették a korabeli barbár társadalmi, vallási és jogi gondolkodásmód átalakulásának lehetőségét birodalmi és egyéni szinten egyaránt.

Összegző gondolatok

A néhány fős csoportból kibontakozó új vallási, társadalmi, erkölcsi gondolkodásmódot hirdető embercsoport, akik a keresztény név büszke hirdetőivé váltak, az 1. század folyamán korán összeütközésbe kerültek az államhatalommal. Az egyre nagyobb létszámot elérő keresztény közösség, földi viszonyok között egy azzal párhuzamosan működő szellemi világ polgárai is voltak. A korabeli világi hatalom alattvalóiként - annak törvényeit tiszteletben tartva - egy természetfeletti világ magasabb rendű törvényét és törvényadóját tekintve a legfelsőbb hatalomnak. Ez a gondolkodásmód szükségszerűen konfliktust eredményezett a két hatalmi rend között. Miközben a kis keresztény csoportok egyre szaporodtak, úgy növekedett a velük szemben kialakult ellenszenv a társadalom egyes rétegeiben. Ez az ellenszenv végül oda vezetett, hogy a keresztény név már önmagában elítélendővé vált. A keresztények ellen megnyilvánuló üldözési időszakok forrásainak vizsgálata egy fő kérdés köré csoportosul a kutatók körében, hogy milyen jogi alapja volt a keresztények elleni állami fellépésnek. A korszak írásos dokumentumai, a korabeli művelt értelmiség véleménye, a keresztény apologéták védőbeszédei, illetve maguk a korabeli eljárási jegyzőkönyvek formájában fennmaradt vértanúakták és szenvedéstörténetek, valamelyest körvonalazzák a korszak jellemző nézeteit, ugyanakkor a minden kétséget kizáró álláspontok kialakítása ezek alapján vitatható. A keresztények elleni eljárások során a római hatóságok elsődlegesen politikai indokok alapján próbáltak jogalapot teremteni a bírósági eljárások megindítására. Végül azonban sem politikai, sem egyéb az értekezésben vizsgált vád megalapozottsága sem fedezhető fel a tárgyalási jegyzőkönyvekben. A bírói döntések alapja végső soron mindig a keresztény név megvallása volt.

A keresztények elleni eljárásokat, ha összegezni szeretnénk, ki lehet

mondani, hogy az eljáró szervek részéről nem mutatkozik következetes ellenszenv a keresztény vádlottakkal szemben. A római jog lehetőségeihez mérten voltak olyan bírók, akik kedvezni igyekeztek a keresztény vádlottaknak. Ennek ellentételezéseként ugyanakkor egyes eljárások a tanulmányban kifejtettek alapján rendkívüli kegyetlenségről tanúskodnak. A vizsgált példák jól tükrözik, hogy a római jog milyen kereteket biztosított az imperiummal rendelkező magistratusok döntéseihez. A jegyzőkönyvekben dokumentált eljárási szabályok alkalmazása sok esetben szabályszerűen megvalósult, de arra is találunk példát, hogy egyes jogrend által biztosított jogok alkalmazása akár szándékosan, akár a vádlottal szembeni ellenszenvből fakadó indulat elhatalmasodása következtében elmaradt.

A keresztények elleni eljárások végső soron annak a ténynek a dokumentumai, hogy a római állam milyen jogi eszközökkel próbálta rendezni a keresztény szellemi gondolkodásmód terjedésének megfékezését, a római hagyományos gondolkodásmód megerősítését. A keresztények forradalmi újdonságként jelentkező gondolkodásmódját azonban nem lehetett elnyomni. A keresztény vallás sajátos természetfeletti kapcsolaton alapuló jellegéből adódóan, álláspontom szerint minden korban és társadalomban valamilyen szinten ütközött és ütközni fog a világi hatalom által rendelt jogi és társadalmi felfogással.

Annak ellenére, hogy a világ jelentős részén napjainkban a keresztény vallás elfogadott, sőt egyes országok keresztény alapon működnek, mégsem állítható, hogy minden állampolgár egyformán egyetért a keresztény alapú gondolkodásmóddal. Erre ad ugyanis lehetőséget a korunkban alapvető szinten működő vallás és lelkiismereti szabadság. Kijelenthető továbbá az is, hogy a több ezer keresztény felekezet gondolkodásmódja egyes kérdésekben szintén nem egységes, ami még a keresztény gondolkodású emberek között is megosztottságot eredményez. Úgy vélem a mai társadalmunkban sokkal rejtettebben jelennek meg a lelkiismeretet érintő döntési helyzetek. A világi hatalom által rögzített jogszabályok ugyanis sohasem fogják tudni lekövetni a lelkiismereti alapon működő döntéseket, így a keresztény gondolkodásmód követése folyamatosan

állásfoglalásra kényszeríti a keresztényeket. A keresztény mártírok lelkiismereti meggyőződése példaértékű a mai kor számára is, hiszen ma is tapasztalható az erkölcsi kérdésekben a bevett társadalmi szokásokat és felfogást elutasító keresztények kirekesztése. Ma is nagy bátorság és szilárd meggyőződés szükséges a kor elfogadott nézeteivel való ütköző álláspont képviseléséhez. Napjaink bálványai nem olyan nyíltan, idegen istenek képében jelennek meg, a bálványok megtagadása sem jár jelenleg szigorú büntetéssel, ugyanakkor a közvélemény megítélése sok esetben a meggyőződés kinyilvánításának gátja lehet, hiszen az anyagi és társadalmi megítélés mai világunkban sokszor fontosabb, mint a lelkiismereti meggyőződés kinyilvánítása.

Idegen nyelvű összefoglaló

The groups promoting a new way of religious, societal, and moral thinking, who proudly proclaimed the name Christian and who grew from groups only containing a few people, during the first century have already clashed with the state authority. The growing Christian community, besides the earthly affairs, were the citizens of a spiritual realm that was functioning in parallel. As subjects of the contemporary profane power – respecting its laws – considering the higher law of a supernatural world and its lawmaker as a supreme power. This way of thinking necessarily creates a conflict between the two orders of power. Meanwhile, the small Christian groups kept growing and the hostility against them among the certain layers of society grew simultaneously. This hostility led to the point where the name Christian in and of itself was blameworthy. The examination of the time period of Christian persecution focuses on a main question among researchers, and it is the legal basis of the state's actions against Christians.

The written documents of the period, the contemporary cultivated intellectuals' opinions, the Christian apologists' pleas, and the martyr files and suffering stories in the form of contemporary procedural records all give an outline of the period's characteristic viewpoints while forming undoubting standpoints based on these is arguable. During the proceedings against Christians, the Roman authorities primarily sought to establish a legal basis for initiating court proceedings based on political reasons. However, ultimately, neither the political nor any other charges examined in the discourse can be found in the trial records. The ultimate basis for judicial decisions was always the confession of the Christian name. If we want to summarize the proceedings against Christians, it can be said that there is no consistent hostility against Christian defendants on the part of the prosecuting authorities. According to the possibilities of Roman law, there were judges who tried to favour Christian defendants. However, on the other hand, certain proceedings, as articulated by the study, demonstrate extraordinary cruelty.

The examined examples well reflect the framework provided by Roman law for the decisions of magistrates who had the authority of the empire. The application of procedural rules documented in the records often occurred in a regular manner, but there are also instances where the application of certain rights provided by the legal system, either intentionally or due to the overwhelming influence of hostility towards the defendant, was omitted. The proceedings against Christians ultimately document the fact that the Roman state attempted to use legal means to stop the spread of Christian intellectual thinking and reinforce traditional Roman thinking. However, the revolutionary nature of Christian thinking could not be suppressed.

The Christian religion, due to its peculiar nature, is based on a supernatural relationship, I believe that, in every era and society, will to some extent collide and continue to collide with the legal and social perception imposed by secular power. Despite the fact that the Christian religion is accepted in a significant part of the world nowadays, and some countries operate on a Christian basis, it cannot be claimed that every citizen unanimously agrees with the Christian-based way of thinking. This is allowed by the religious and conscientious freedom functioning on a fundamental level in our era. Furthermore, it can also be stated that the thinking of the thousands of Christians is not unified in certain matters, which results in division even among individuals with Christian thinking. I believe that in our current society, decisions involving conscience manifest in a more concealed manner. The laws established by secular power will never be able to track decisions based on conscience, thus the adherence to Christian thinking continually forces Christians to take a stance. The conscientious convictions of Christian martyrs serve as an example for our present age as well because the exclusion of Christians who reject established social customs and perceptions regarding moral issues can still be observed today. It still requires great courage and firm conviction to advocate a viewpoint that clashes with the accepted beliefs of the time. Today's idols do not appear openly in the form of foreign gods, and the denial of idols is not currently associated with strict punishment. However, public opinion can often

hinder the expression of conviction since the material and social justice is often more important in our present world than the declaration of conscientious conviction.

Irodalomjegyzék

Az ókori források felhasznált magyar fordításai

BAÁN István ford.: Euszebiosz Egyháztörténete. Ókeresztény írók IV. Szent István Társulat, Budapest, 1983.

BORZSÁK István ford.: Ifjabb Plinius: Levelek. Európa, Budapest, 1998.

BORZSÁK István ford.: Tacitus összes művei. Szukits, Szeged, 1998.

DÉR Katalin ford.: L. Caelius Firmianus Lactantius: Isteni tanítások. Divinae institutiones. Kairosz, Budapest, 2012.

Fehér Bence – Kovács Péter ford.: Hérodianosz: A római Birodalom története Marcus Aurelius halálától. Osiris, Budapest, 2005.

FÖLDY József ford.: Strabón: Geographika. Gondolat, Budapest, 1977.

HEIDL György ford.: M. Minucius Felix: Octavius. Paulus Hungarus-Kairosz, Budapest, 2001.

KISS Ferencné ford.: Suetonius: Caesarok élete. Tizenkét életrajz. Európa, Budapest, 1968.

KISS Ferencné – MURAKÖZY Gyula ford.: Livius: A római nép története a város alapításától I-IV. Európa, Budapest, 1982.

MURAKÖZI Gyula et al.: Polübiosz történeti könyvei I-II. Attraktor, Máriabesenyő-Gödöllő, 2002.

RÉVAY József ford.: Flavius Josephus: A zsidó háború. Gondolat, Budapest, 1958.

SOMOS Róbert ford.: Órigenész: Kelszosz ellen. Kairosz, Budapest, 2008.

SZABÓ Ádám ford.: Szent Cyprianus levelezése. Ókeresztény örökségünk XIX. Jel, Budapest, 2014.

VANYÓ László et al. ford.: Apostoli atyák. Ókeresztény írók VIII. Szent István Társulat, Budapest, 1980.

VANYÓ László et al. ford.: A II. századi görög apologéták. Ókeresztény írók VIII. Szent István Társulat, Budapest, 1984.

VANYÓ László et al.: Vértanúakták és szenvedéstörténetek. Ókeresztény írók VII. Szent István Társulat, Budapest, 1984.

VANYÓ László et al.: Tertullianus művei. Ókeresztény írók XII. Szent István Társulat, Budapest, 1986.

Felhasznált szakirodalom

ADRIÁNYI Gábor: Az Egyháztörténet Kézikönyve. Szent István Társulat, Budapest, 2001.

AUGUET Roland (1978): Kegyetlenség és civilizáció. Európa, Budapest, 1978.

BAJÁNHÁZY István: Az antik Róma vallási rendszere. Publicationis Universitatis Miskolciensis Secio Juridica et Politica, Tomas XXXI, 2013, 7-30.

BARNES, T.D.: Legislation against the Christians. The Journal of Roman Studies, 1968, 32-50.

BARRY, Nicholas: An Introduction to Roman Law. Oxford: Clarendon, 1962.

BAŠISTA, Pavol: A sacrilegium a római jogban. Publicationes Universitatis Miskolcinensis, Sectio Juridica et Politica XXVIII/1, 2010, 7-16.

BEATTIE, Robert H.: The Certificate of an Apostasy during the Persecution of Decian. The Biblical World 8/4, 1896, 289-298.

BOYARIN, Daniel: Dying for God: Martyrdom and the Making of Christianity and Judaism, Stanford (CA), Stanford University Press, 1999.

BRÓSZ Róbert: Nem teljes jogú polgárok a római jogforrásokban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964.

BRUNT, P.A.: Charges of Provincial administration under the Early Principate, Historia 10, 1961, 189–227.

BRYEN, Ary: Martyrdom, Rhetoric, and the Politics of Procedure, Classical Antiquity. Vol. 33, 2014, 243-280.

- BURNS, Robert P.: *A Theory of the Trial*. Princeton University Press, 1999.
- CALLEWAERT, Camillus: Les premiers chrétiens furent-ils persecutés par édits généraux ou par mesures de police? In *Revue d'Histoire Ecclesiastique*. Louvain, 1901.
- CANFIELD, Leon H.: *The Early Persecutions of Christians*. Columbia University Press 1913.
- CASTELLI, Elizabeth Anne: *Martyrdom and Memory: Early Christian Culture Making*, New York, Columbia University Press, 2007.
- CHADWICK, Henry: *A korai egyház*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003.
- CLARKE, G. W.: Double-Trials in the Persecution of Decius. *Historia* 22, 1973, 650-663.
- CLARK, E.A.: Devil's Gateway and Bride of Christ: Woman in the Early Christian World In: *Women and a new academy*. - Madison, 1989, 81-102.
- CLAYTON, F.W.: Tacitus and Nero's Persecution of the Christians, *The Classical Quarterly*, 41/3/4. 1947, 81-85.
- CONRAT, Max: *Die Christenverfolgungen im röm, Reiche vom Standpunkte der Juristen*. Leipzig, 1897.
- COOK, Granger: Crucifixion in the Mediterranean World. *Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament* 327 *The Bible & Critical Theory Views* 13/1, 2017.
- CROOK, John A.: *Law and Life of Rome, 90 B.C.-A.D. 212*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1967.
- D. TÓTH Judit: A kora keresztény mártíromság kérdései Boudewijn Dehandschutter kutatásainak tükrében. *Studia Litteraria*, 51/3-4, 2012, 267-280. 275.
- DAVIES J. G.: Condemnation to the Mines. A Neglected Chapter in the History of the Persecutions, *University of Birmingham Historical Journal* 6, 1958, 99-107.
- DÉR Katalin: *Két könyv Krisztus keresztjéről*. Credo, 2006, 198-209.
- DIÓS István (1998): *A szentek élete*, Szent István Társulat, Budapest, 1998.

DOHRMANN, Henning: Anerkennung und Bekämpfung von menschenopfer im römischen Strafrecht der Kaiserzeit, Frankfurt am Main–Berlin–Bern–NewYork–Paris–Wien, 1995, 196-201.

ECHOLS, Edward: The Roman City Police Origin and Development. Stanford University Press, Classical Journal 53/8, 1958, 377–385.

EISENHUT, W.: Die römische Gefängnisstrafe, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt I/2, 1972, 268–282.

FERGUSON, Everett (1999): A kereszténység bölcsője. Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

FODOR Krisztina: Dóra: Nero bűne? - Az első keresztényüldözés kitörésének okai és hatása a források tükrében Miles Christi évkönyv, 2014, 313-351.

FORBES, Clarence A.: Books for the Burning, Transactions of the American Philological Society 67, 1956, 114-125.

FÖLDI András: Prostitúció és a római jog. Rubicon 1998/6, 15-17.
<https://rubicon.hu/cikkek/prostitutio-es-a-romai-jog> (2022. 06.26.)

FREND W. H. C.: Martyrdom and Persecution in the Early Church, Oxford, Basil Blackwell, 1965, 477-488.

FRIEDLÄNDER, Ludwig: Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von August bis zum Ausgang der Antonine, Leipzig, 1986.

FUHRMANN, Christopher J.: Policing the Roman Empire. Oxford University Press, 2012.

FUHRMANN, Christofer J.: „How to Kill a Bishop: Organs of Christian Persecution in the Third Century” In Rudolf Haensch, ed., Recht haben und Recht bekommen im Imperium Romanum: Das Gerichtswesen der Römischen Kaiserzeit und seine dokumentarische Evidenz = Journal of Juristic Papyrology Supplement, 2016, 241-261.

GADDIS, Michael: There is No Crime for Those Who Have Christ: Religious Violence in the Christian Roman Empire Berkeley: University of California Press, 2015.

GÁSPÁR Dorottya: Eskü a rómaiaknál és a sacramentum militiae. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

- GEDEON Magdolna: A cirkuszi játékok jogi szabályozása az antik Rómában. PhD értekezés Miskolci Egyetem Állam és Jogtudományi Kar, 2002.
- GEDEON Magdolna: A gladiátorviadatok büntetőjogi szabályai az antik Rómában. *Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica*, 2002, 73-81.
- GERGELY Jenő (1982): A pápaság története. Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1982.
- GLEASON, M.W.: "Truth Contests and Talking Corpses." In J. Porter, ed., *Constructions of the Classical Body*, 1999, 287–313.
- GRAF, Fritz: A mágia a görög-római világban. Gondolat Kiadó, Budapest, 2009.
- GRANT, Michael: *Die Gladiatoren*, Stuttgart, 1970.
- GRAY-FOW, Michael J.G.: Why the Christians? Nero and the Great Fire. *Latomus*, 57/3, 1998, 595-616.
- GRÜLL Tibor: „Non licet esse vos!” A keresztényüldözés jogi alapjai a római császárkorban Nerótól Valerianusig (Kr. u. 64–260). In Pontes. *A PTE BTK Történettudományi Intézetének Évkönyve*, 5, 2022, 52-80.
- GYÖRFI Károly: *Keresztényüldözés a 21. század elején* Kairosz Könyvkiadó Kft., 2015.
- HAAS, Christofer J.: Imperial Religious Policy and Valerian's Persecution of the Church, A.D. 257-260, *Church History*, 52/ 2, 1983, 133-144.
- HAHN István: *Róma istenei*, Gondolat, Budapest, 1975.
- HAMMAN, Adalbert: *Így éltek az első keresztények*. Szent István Társulat, Budapest, 1987.
- HARDY, E. G. (1925): *Christianity and the Roman Government* Georg Allen & UNWIN Ltd. London, 1925.
- HÄRING, Bernhard: *Krisztus törvénye I.* Bencés Kiadó, Pannonhalma–Róma, 1997.
- HEFFERNAN, Thomas J.: *The Passion of Perpetua and Felicity*, Oxford University Press, New York, 2012.
- HOFFMANN Zsuzsanna: A mágia szerepe az ókori Rómában. Adalékok az idősebb Plinius mágia-értelmezéséhez *Orpheus Noster*. *A KRE Eszme-, Kultúr-, és Vallástörténeti Folyóirata* 3, 2011.

HOPKINS, Keith: *Death and Renewal, Sociological Studies in Roman History*, Cambridge University Press, 1983.

HUDÁK Krisztina – NAGY Levente (2021): Pannóniai ókeresztény mártírperek és politikai aspektusai, *Miskolci Jogi Szemle* 5, 2021, 194-206.

JAKAB Attila: A keresztények és a törvény. In: *Klió Történelmi folyóirat* 2, 2016, 38-42.

KABÓDI Csaba – MEZEY Barna: A halálbüntetés diadalútja az ókorban és a középkorban. In: *Módszertani Füzetek*, 2/3. 1985, 40–52.

KABÓDI Csaba–LŐRINCZ József–MEZEY Barna: Büntetéstan alapfogalmak II. rész. A büntetési eszközök (formák) és végrehajtásuk története. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2005.

KERESZTES Paul: *Law and Arbitrariness in the Persecution of Christians and Justin's First Apology*. *Vigiliae Christianae* Brill, 1964, 204-214.

KERESZTES, Paul: The Massacre at Lugdunum in 177 A. D., *Historia* Bd. 16, 1967, 75-86.

KERESZTES, Paul: The Emperor Septimius Severus: A Precursor of Decius. *Historia*, 19/5, 1970, 565-578.

KERESZTES, Paul: The Decian Libelli and Contemporary Literature. *Latomus*, 34/3, 1975, 761-764.

KERESZTES, Paul: The Imperial Roman Government and the Christian Church. *ANRW* II, 23/1, 1979, 247-315.

KERESZTES, Paul: From the Great Persecution to the Peace of Galerius. *Vigiliae Christianae*, 37/4, 1983, 379-399.

KNIPFLING, John R.: The Libelli of the Decian Persecution. *The Harvard Theological Review*, 16/4, 1923, 345-390.

KUMINETZ Géza: A lelkiismeret mivolta és rendeltetése katolikus szemmel. *Iustum Aequum Salutare* V/3, 2009, 19–56.

LADOCSEI Gáspár: *A keresztényüldözés a Római Birodalomban*, Szent István Társulat, Budapest, 2018.

LAZIC, Sara: The Trials of the Christians in the Eastern Roman Empire at the Beginning of the 4th Century, International Congress of Byzantine Studies Belgrade, 2016.

MATTINGLY, Harold B.: Martyrdom and Persecution in the Early Church. History, 1967, 168-171.

MCCOLM, Kristina Lee Amelia: Ego Christianum sum: Cultural Appropriation and the Discourse of Early Christian Martyrdom. The University of Queensland, 2000.

MCGOWEN, Andrew: Discipline and Diet: Feeding the Martyrs in Roman Carthage. The Harvard Theological Review, 96/4, 2003, 455-476.

MIDDLETON, Paul: Martyrdom. A Guide for the Perplexed, London – New York, T & T Clark International, 2011.

MOLNÁR Imre: Tanúvallomások (kínvallatás) értékelése a bűnösség megállapításánál az ókori római büntetőjogban. Acta Universitatis Szegediensis De Attila József Nominatae Tomus LIII, 1998, 243-250.

MOLNÁR Imre: Tényálladék az ókori Róma büntetőjogában. In: Tanulmányok dr. Veres József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Juridica et Politica (55), József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1999, 201-207.

MOLNÁR Imre: A császárkori Róma büntetési rendszere. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica Tomus LVIII Fasciculus 26. 2000, 366-383.

MOLNÁR Imre: Az ókori római jogi bűncselekmény-fogalom ismérvei. Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica, (73) 1-64. 2010, 565-590.

MOLNÁR Imre: Az ókori Róma büntetőeljárás jogának rendje. Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica, 2012, 331-352.

MOMMSEN Theodor: Römisches Strafrecht, Verlag Duncker & Humblot, Leipzig, 1899, 960 skk.

MOMMSEN, Theodor: The Provinces of the Roman Empire, ed. William P. Dickson, Vols. 2, Chicago, 1974.

MORAVCSIK Gyula ford.: A papírusok világából. Parthenon, Budapest, 1942.

MOSS, Candida: The Myth of Persecution. How Early Christians Invented a Story of Martyrdom, New York, Harper Collins Publishers, 2013.

NAGY Levente: Pannóniai városok, mártírok, ereklyék, Négy szenvedéstörténet helyszínei nyomában, *Thesaurus Historiae Ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi* 1. Pécs, 2012.

NIEUWKOOP, M.J.E. van: *The Police Apparatus of Early Imperial Rome*. Leiden University, 2020.

NIPPEL, Wilfried: *Public Order in Ancient Rome*. Cambridge University Press, 1995.

NÓTÁRI Tamás: *Római jog*. Szeged, Lectum kiadó, 2014.

NOVOTNIK Ádám: Jelképes temetkezések a római császárkorban, különös tekintettel a dunai provinciákra Doktori (Ph. D.) értekezés PPKE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2019.

OBORN, George T.: "Why Did Decius and Valerian Proscribe Christianity?" *Church History* 2, 1933, 67-77.

PAPP György: Kaisareai Euszebiosz Egyháztörténetének historiográfiai jelentősége, *Studia Doctorum Theologiae Protestantis* 7 (1), 2016, 135-165.

Pál Sály: The Emergence of the Idea of Religious Freedom in Ancient Rome. *Journal on European History of Law* 2, 2022, 107-114.

PERENDI László: Egyházüldözés a III. század közepén Cyprianus levelezésének tükrében, *Teológia* 49/3-4, 2015.

PÉREZ José Ángel Martín: Domitianus adversus Christianos? Ideología y Religión en el Mundo Romano, 2017, 395-414.

PÉTER Orsolya: "Feminae improbissimae" A nők közszerelésének és nyilvánosság előtti fellépésének megítélése a klasszikus római jog és irodalom forrásaiban *Miskolci Jogi Szemle*, 2008. 77-94.

PLESCIA, J.: On the Persecution of the Christians in the Roman Empire *Latomus* 30 1971, 120-132.

POHLSANDER, Hans A.: The Religious Policy of Decius, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II, 16, 3, 1986, 1826-1842.

PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A principatus közjoga*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2016.

- PÓLAY Elemér: Jogrendszerek az ókori Rómában, Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica Tomus VII. Fasciculus, 2. Szeged, 1960.
- PÓLAY Elemér: A dáciai viaszostáblák szerződése. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.
- PRICE J.J.: Jerusalem under Siege. The Collapse of the Jewish State 66-70 C. E. Leiden, 1992.
- P. TAKÁCS Ince: Nérótól Diocleciánig A keresztény üldözések története, Szent István Társulat, Budapest, 1953.
- RAIENR, J. Michael: Einführung in das römische Staatsrecht: die Anfänge und die Republik, Darmstadt 1997.
- RÁKOS-ZICHY Johanna: A vértanúk testéről való gondoskodás a mártírárták tanúsága alapján. Micae Mediaevalis Fialat történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról, 2012, 13-23.
- REMÉNYI Viktor: Brennbergbánya szociális fejlődése, Soproni Szemle, V/1, 1941. 1-13.
- RIDDLE, Donald W.: Hebrews, First Clement, and the Persecution of Domitian, Journal of Biblical Literature, Vol. 43, No. 3/4, 1924, 329-348.
- RIVES, J.: Human Sacrifice among Pagans and Christians, The Journal of Roman Studies, 1995, 65-85.
- RIVES, J. B.: The Decree of Decius and the Religion of Empire, The Journal of Roman Studies Vol. 89, 1999, 135-154.
- RIVES, James: Magic in Roman Law: The Reconstruction of a Crime J. A. North and S. R. F. Price, eds., Oxford Readings in the Religious History of the Roman Empire Oxford University Press, 2011, 71-108.
- ROBINSON, O.F.: Penal Practice and Penal Policy in Ancient Rome, Routledge New York, 2007.
- SÁRY Pál: Bányamunkára ítélt keresztények a Római Birodalomban, Jel 15/9, 2003,

SÁRY Pál: A bányamunkára ítézés szabályai a császárkori Rómában, Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica 65, Szeged, 2004, 309-332.

SÁRY Pál: Keresztre feszítés az ókorban. Szent István Társulat, Budapest, 2004.

SÁRY Pál: A Bibliára tett eskü a iustinianusi jogban. Iustum Aequum Salutare IV/2, 2010, 61-68.

SÁRY Pál: Bünvádi eljárások az Újszövetségben, Szent István Társulat, Budapest, 2012.

SÁRY Pál: A magzati élet védelme a klasszikus római jogban. Miskolci Keresztény Szemle 35, 2013, 52-58.

SÁRY Pál: Iustum Aequum Salutare X. könyvismertetés –Mítosz -e a keresztényüldözések története Candida Moss: The Myth of Persecution. How Early Christians Invented a Story of Martyrdom (New York, Harper Collins Publishers, 2013. 308.) 2014, 231-244.

SÁRY Pál: A börtönviszonyok változásai a keresztény római birodalomban, Publicationes Universitatis Miskolcensis Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXIII, 2015, 76–83.

SÁRY, Pál: The Rules of Condemnation to the Mines in Imperial Rome, Journal on European History of Law 6, 2, 2015, 116-121.

SÁRY Pál: A forradalmár Jézustól a terrorista Szent Cirillig. Liberális elképzelések – konzervatív szemmel. Szent István Társulat, Budapest, 2017.

Sáry Pál: Az ókeresztény államelmélet alapvonalai. Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Budapest, 2020.

SÁRY Pál: A vallásszabadság eszméjének megjelenése az ókori Rómában, Jogelméleti Szemle 3, 2020, 52-60.

SÁRY Pál: Tűzrendészeti szervek az ókori Rómában, Miskolci Jogi Szemle 16/1, 2021, 279-289

SÁRY Pál: A keresztények jogi helyzete a Decius előtti időkben. Észrevételek Grüll Tibor tanulmányára. Jogelméleti Szemle 3, 2022, 220-225.

- Sáry Pál: Az ókeresztény állambölcselet vázlata. Szent István Társulat, Budapest, 2023.
- SCHANDA Balázs: „A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága” In: Internetes Jogtudományi Enciklopédia (szerk.: JakabAndrás – Fekete Balázs), 2018.
- SCHRUMPF, Stefan.: Bestattung und Bestattungswesen im Römischen Reich. Ablauf, soziale Dimension und ökonomische Bedeutung der Totenfürsorge im lateinischen Westen. Göttingen, V&R unipress, 2006.
- SHAW, Brent D.: Myth of the Neronian Persecution, The Journal of Roman Studies, Vol. 105, 2015, 73-100.
- SHERWIN-WHITE, A. N. The Early Persecution and the Roman Law Again, The Journal of Theological Studies 3, 1952, 199-213.
- STE. CROIX, G.E.M.: Why where the Early Christians Persecuted? Past&Present 26 Oxford 1963, 105-152.
- STE. CROIX, G. E. M.: Christian Persecution, Martyrdom, and Orthodoxy, Oxford University Press, 2006.
- TARJÁN M. Tamás: Diocletianus római császár halála, Rubiconline Történelmi Magazin,http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/312_december_3_diocletianus_rom_ai_csaszar_halala/ (2022. 06.25.)
- TARJÁN M. Tamás: A milánói ediktum kiadása <https://rubicon.hu/kalendarium/313-februar-3-a-milanoi-ediktum-kiadasa.> (2023. 04.08.)
- THOMPSON, Leonard L.: The Martyrdom of Polycarp: Death in the Roman Games, The Journal of Religion Vol. 82. 2002, 27-52.
- THUILLIER, Jean-Paul: Sport im antiken Rom, Darmstadt, 1999.
- TÓTH J. Zoltán A halálbüntetés az ókori államok jogában: Acta Universitatis Szegediensis Acta Juridica et Politica Tomus LXX. Fasc. 18, 2007, 1-62.
- TUDORIE, Ionut-Alexandru: “The Great Persecution of Diocletian and Its Consequences”, in: E. dal Covolo, G. Sfamini Gasparro (a cura di), Costantino il Grande alle radici dell’Europa, Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2014, 105-119.

- UNGVÁRY György – VARGA József (szerk.): A magyar bányaegészségügy története. Argumentum, Budapest, 2007.
- ÜRÖGDI György: *Nero*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977.
- VARGHA Dezső: A kereszténység jogi helyzete a római birodalomban. Hittudományi Folyóirat 12, 1901, 525-601.
- WAGEMAKER Bart: Incest, Infanticide, and Cannibalism: Antichristian Imputation in the Roman Empire Greece & Rome Second Series, Vol. 57, No. 2. 2010, 337-354
- WALTER János: Az első három század keresztényellenes ráfogásai, Stephaneum Nyomda, Budapest, 1914.
- WALZER, R. R: Galen on Jews and Christians, London, 1949.
- WEEBER, Karl-Wilhelm: Smog überAttika, Umweltverhaltung im Altertum, Zürich, München 1990.
- ZLINSZKY János: Római büntetőjog. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1991.
- ZLINSZKY János: „Herculesre, milyen hidegek a fürdőitek!” (Néhány szó Róma börtöneiről), Jogtörténeti Szemle 1, 1992.
- ZLINSZKY János: Ius Publicum. Osiris-Századvég, Budapest, 1994.

Témával kapcsolatos saját publikációk

A keresztényekkel szembeni eljárások sajátosságai az I. században, Miskolci Egyetem Állam-És Jogtudományi Kar Doktoranduszok Fóruma Szekciókiadványa (szerk.: Prof. Dr. Szabó Miklós) 2017, 145-151.

Traianus császár jogi rendelkezései a keresztényekkel szemben in: Profectus in Litteris X. Előadások a 15. debreceni állam és jogtudományi doktorandusz-konferencián (szerk.: Szabó Béla, Zaccaria Márton Leó, Árva Zsuzsanna) 2018, 239-249.

A keresztények büntetőjogi helyzete a Római Birodalomban, Miskolci Egyetem Állam-És Jogtudományi Kar Doktoranduszok Fóruma Szekciókiadványa (szerk.: Prof. Dr. Szabó Miklós) 2018, 152-157.

The Criminal Law Situation of Christians in the Roman Empire, Miskolci Egyetem Állam-És Jogtudományi Kar Doktoranduszok Fóruma Szekciókiadványa (szerk.: Prof. Dr. Szabó Miklós) 2018, 157-162.

Decius császár vallássegésítő rendelkezésének hatása a keresztényekre. Publicationes Universitatis Miskolcinensis Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXVII/1, 2019, 57–71.

Bányamunka-büntetés az ókeresztény forrásokban Miskolci Egyetem Állam-És Jogtudományi Kar Doktoranduszok Fóruma Szekciókiadványa (szerk.: Prof. Dr. Szabó Miklós) 2019, 130-135.

Rendészeti szervek működése az ókeresztény mártírártákban Doktori Műhelytanulmányok (szerk. Bartkó Róbert) Széchenyi István Egyetem Győr, 2022, 209-227.

A scilliumi vértanúk pere, Jog és Állam 42. szám XXIII. Jogász Doktoranduszok Országos Konferenciája (szerk.: Prof. Dr. Miskolczi -Bodnár Péter) 2022, 223-231.

The Operation of the Polic Bodies in the Acts of the Early Christian Martyrs, Miskolci Jogtudó 2022/2, 75-87.

The Scillitan Martyrs: Miskolci Jogtudó 2023/1, 43-49.

The Legal Backgrounds of the „Great Persecution”: Miskolci Jogtudó 2022/2, 60-74.

Szerzői nyilatkozat

Ezennel kijelentem, hogy a doktori fokozat megszerzése céljából benyújtott értekezésem kizárólag saját, önálló munkám. A benne található másoktól származó, nyilvánosságra hozott vagy közzé nem tett gondolatok és adatok eredeti leőhelyét a hivatkozásokban (lábjegyzetekben), az irodalomjegyzékben, illetve a felhasznált források között hiánytalanul feltüntetem. Kijelentem továbbá azt is, hogy a benyújtott értekezéssel azonos tartalmú értekezést más egyetemen nem nyújtottam be tudományos fokozat megszerzése céljából. E kijelentésemet büntetőjogi felelősségem tudatában tettem.

Miskolc, 2023. augusztus 24.

Szilágyiné Heinrich Andrea

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretném köszönetemet kifejezni tudományos vezetőmnek Prof. Dr. Sály Pál egyetemi tanárnak a disszertáció elkészítéséhez nyújtott segítségéért. Mindig készen állt, hogy szakmai tanácsaival segítsen és támogasson az évek alatt az értekezés elkészítésében. Mind a szakirodalom rendelkezésre bocsátásával, mind a gyakorlati szakmai tanácsaival segítette a tudományos világban való eligazodásomat.

Külön köszönettel tartozom a Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, Római Jogi Tanszék egyetemi tanárának Prof. Dr. Pókecz Kovács Attilának, valamint a Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék tanszékvezető egyetemi tanárának Prof. Dr. Szabó Bélának, akik a műhelyvita során szóbeli, illetve írásbeli építő kritikájukkal hozzájárultak az értekezés végleges formájának kidolgozásához, véleményeikkel segítettek a dolgozat kiforrottabbá tételében.

Kiemelt köszönet illeti a családom minden tagját. A gyermekeimnek köszönöm, hogy türelemmel és megértéssel fogadták az értekezés elkészítésével járó elfoglaltságomból adódó hiányomat. A férjemnek pedig hálásan köszönöm, hogy mindig mellettem állt, ösztönözött és lelki támogatást nyújtott az elmúlt évek alatt.